

C
I
L
T
15
SAYI 2
TEMMUZ 2025

KUSBD

*Kırıkkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Dergisi*

Journal Of Social Sciences
Kırıkkale University July 2025 Volume:15 Issue:2

Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi / Journal of Social Sciences Kırıkkale Üniversitesi / Journal of Social Sciences Kırıkkale Üniversitesi / Journal of Social Sciences Kırıkkale Üniversitesi / Journal of Social Sciences

ISSN 2146-2879

e-ISSN 2717-6231

KUSBD

SOSYAL BİLİMLER

DERGİSİ

Kirikkale University Journal of Social Sciences

TEMMUZ/JULY 2025

Cilt/Vol: 15

Sayı/Issue: 2

ISSN 2146-2879
e-ISSN 2717-6231

KUSBD

Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Kırıkkale University Journal of Social Sciences
Yıl/Year: 2025 Cilt/Vol: 15, Sayı/Issue: 2

2011 yılında yayın hayatına başlayan Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Ocak ve temmuz aylarında yılda iki sayı olarak yayımlanan **ULUSLARARASI** hakemli elektronik bir dergidir. Çok disiplinli bir dergi olan Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi sosyal bilimlerin tüm alanlarına açıktır. Yayımlanan makalelerde belirtilen görüşler yazarlarına aittir. Yazıların yayımlanması, derginin ya da üniversitenin bu görüşleri savunduğu anlamına gelmemektedir.

Kırıkkale University Journal of Social Science is a peer-reviewed **INTERNATIONAL** e-journal, which begin to be published in 2011 and is published twice per year in January and July. Kırıkkale University Journal of Social Science, which is a multidisciplinary journal, welcomes all contributions from all disciplines of social science. The opinions expressed in the articles published are the author's own and do not reflect the view of the journal or university.

ii

Derginin Tarandığı İndeksler/The Journal Is Indexed In

Dergi İletişim ve Yazışma Adresi/Contact Information and Correspondence Address
Telefon No/Phone Number: +90 0318 357 35 92 Faks/Fax: +90 0318 357 35 97
e-mail: sbd@kku.edu.tr
web: <https://kusbd.kku.edu.tr/Idari> <http://dergipark.gov.tr/kusbd>
Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Merkez Yerleşke,
71450, Yahşihan-Kırıkkale

ISSN 2146-2879

e-ISSN 2717-6231

KUSBBD

Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Kırıkkale University Journal of Social Sciences

Yıl/Year: 2025 Cilt/Vol: 15, Sayı/Issue: 2

Baş Editör/Editor in Chief

Doç. Dr. Ziya TOK

iii

Editörler/Editors

Prof. Dr. Halil İbrahim GÖKBÖRÜ

Doç. Dr. Adem YILDIRIM

Doç. Dr. Hamdi Gökçe ZABUNOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ÖZMEN

Editör Yardımcıları/Assistant Editors

Arş. Gör. Mustafa TÜRK

Arş. Gör. Ali Uğur KOÇ

ALAN EDİTÖRLERİ/FIELD EDITORS

Prof. Dr. Abdussamed YEŞİLDAĞ, (*Arap Dili ve Edebiyatı/Arabic Language and Literature*)

Prof. Dr. Kamil ŞAHİN, (*Sosyoloji/Sociology*)

Prof. Dr. Salim PİLAV, (*Türkçe Eğitimi/Turkish Teaching*)

Doç. Dr. Duran İÇEL, (*Fransız Dili ve Edebiyatı/French Language and Literature*)

Doç. Dr. Halis AYHAN, (*Uluslararası İlişkiler/International Relations*)

Doç. Dr. Ziya TOK, (*Çeviribilim/Translation Studies*)

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ÖZMEN, (*Fars Dili ve Edebiyatı/Persian Language and Literature*)

Dr. Öğr. Üyesi Hakan DOĞAN, (*Tarih/History*)

Dr. Öğr. Üyesi Selim Ozan ÇEKÇİ (*İngilizce Müt. ve Tercümanlık/English Translation and Interpreting*)

Dr. Banu Çiçek ÇEKÇİ (*Psikoloji/Psychology*)

YAZIM VE DİL EDİTÖRLERİ (SPELLING and LANGUAGE EDITORS)

Almanca/German, Öğr. Gör. Nurhayat YALÇIN (*Kırıkkale Üniversitesi*)

Arapça/Arabic, Arş. Gör. Ayşenur UĞURLU YAMAN (*Kırıkkale Üniversitesi*)

Farsça/Persian, Arş. Gör. Dr. Güngör LEVENT MENTEŞE (*Kırıkkale Üniversitesi*)

Fransızca/French, Arş. Gör. Abuzer Hamza KAYA (*Kırıkkale Üniversitesi*)

İngilizce/English, Arş. Gör. Ahmet Sadrettin MADEN (*Kırıkkale Üniversitesi*)

BİLİM ve YAYIN KURULU/SCIENCE and EDITORIAL BOARD

- Prof. Dr. Ali TAŞ, *Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Türkiye*
Prof. Dr. Asım SALDAMLı, *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Türkiye*
Prof. Dr. Cemalettin İPEK, *Ahi Evran Üniversitesi, Türkiye*
Prof. Dr. Deniz Türsel ELİİYİ, *Bakırçay Üniversitesi, Türkiye*
Prof. Dr. Hacı Ömer BUDAK, *Kırıkkale Üniversitesi, Türkiye*
Prof. Dr. Hakan DÜNDAR, *Kırıkkale Üniversitesi, Türkiye*
Prof. Dr. Hamit PEHLİVANLI, *Kırıkkale Üniversitesi, Türkiye*
Prof. Dr. Harun BAL, *Çukurova Üniversitesi, Türkiye*
Prof. Dr. Hasan Said Ghazala, *Umm Al-Qura University, Suudi Arabistan*
Prof. Dr. İsmail AYDOĞAN, *Kırıkkale Üniversitesi, Türkiye*
Prof. Dr. Lamia Khalil Hammad, *Yarmouk University, Ürdün*
Prof. Dr. Melih ÖZÇALIK, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi*
Prof. Dr. Muhittin ELİAÇIK, *Kırıkkale Üniversitesi, Türkiye*
Prof. Dr. Mustafa BALCI, *İstanbul Üniversitesi, Türkiye*
Prof. Dr. Mutlu TÜRKMEN, *Bayburt Üniversitesi, Türkiye*
Prof. Dr. Nedim YILDIZ, *İstanbul Üniversitesi, Türkiye*
Prof. Dr. Ömer ANAYURT, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye*
Prof. Dr. Öznur ÖZTOSUN ÇAYDERE, *Gazi Üniversitesi, Türkiye*
Prof. Dr. Ramazan Pars ŞAHBAZ, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye*
Prof. Dr. Ramoul Khaled, *Ali Lounissi University, Blida 2, Cezayir*
Prof. Dr. Rawaa Mahmoud Hussain, *ABD*
Prof. Dr. Salim PİLAV, *Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türkiye*
Prof. Dr. Sarah Kouider Rabah, *Ali Lounissi University, Blida 2, Cezayir*
Prof. Dr. Semra BORAN, *Sakarya Üniversitesi, Türkiye*
Prof. Dr. Tlemcani Benyoucef, *Ali Lounissi University, Blida 2, Cezayir*
Prof. Dr. Veysel EREN, *Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Türkiye*
Prof. Dr. Zübeyir TURAN, *Amasya Üniversitesi, Türkiye*
Doç. Dr. Ali Mohammad Ali Ghareeb, *Islamic Sciences College, Filistin*
Doç. Dr. Ibrahim Alkhalidi, *Yarmouk University, Ürdün*
Doç. Dr. Khaled Mustafa Apdelhadi Sarahna, *Islamic Sciences College, Filistin*
Doç. Dr. Khamis bin Majed bin Khamis al Sabari, *University of Nizwa, Umman*
Doç. Dr. Mohammad Jaber Thalgi, *Yarmouk University, Ürdün*
Doç. Dr. Peri Uran Murphy, *Yalova Üniversitesi, Türkiye*
Dr. Ahmad Haji Safar, *Qatar University, Katar*
Dr. Gamal Abd Elghany, *Helwan University, Mısır*
Dr. Khalid Youssuf Al Mulla, *Qatar Heritage and Identity Centre, Katar*
Dr. Khaled Karim, *Elte University, Macaristan*
Dr. Ouahiba Guetouche, *University of Algiers 2, Cezayir*

SAYI HAKEMLERİ/REFEREES OF VOLUME

- Prof. Dr. Levent AKGÜN (*Atatürk Üniversitesi*)
Prof. Dr. Ahmet ÜSTÜN (*Amasya Üniversitesi*)
Prof. Dr. Halil İbrahim GÖKBÖRÜ (*Kuruma bağlı değildir*)
Prof. Dr. Fatih SAKALLI (*Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi*)
Prof. Dr. Recai ÖZCAN (*Düzce Üniversitesi*)
Prof. Dr. Abdussamed YEŞİLDAĞ (*Kırıkkale Üniversitesi*)
Prof. Dr. Osman DÜZGÜN (*Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi*)
Doç. Dr. Nuri Can AKSOY (*Hasan Kalyoncu Üniversitesi*)
Doç. Dr. Saadet Kuru ÇETİN (*Muğla Üniversitesi*)
Doç. Dr. Battal GÖLDAĞ (*İnönü Üniversitesi*)
Doç. Dr. Merve Suna ÖZEL ÖZCAN (*Kırıkkale Üniversitesi*)
Doç. Dr. Aydın EFE (*Çankırı Karatekin Üniversitesi*)
Doç. Dr. Yusuf PUSTU (*Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi*)
Doç. Dr. Vehbi Alpay GÜNAL (*Akdeniz Üniversitesi*)
Doç. Dr. Mustafa ŞAHİN (*Amasya Üniversitesi*)
Doç. Dr. Ahmet DEMİR (*Kırıkkale Üniversitesi*)
Doç. Dr. Ali YAKAR (*Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi*)
Doç. Dr. Zafer AKYÜZ (*Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi*)
Doç. Dr. Ali EMİNOĞLU (*Necmettin Erbakan Üniversitesi*)
Doç. Dr. Zafer CEYLAN (*Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi*)
Doç. Dr. Zeynep Kevser ŞEREFİOĞLU DANIŞ (*Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi*)
Doç. Dr. Sema NOYAN (*Karabük Üniversitesi*)
Doç. Dr. Ela HİÇYORULMAZ (*Hitit Üniversitesi*)
Doç. Dr. Yüksel İLTAŞ (*Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi*)
Doç. Dr. Saadet Zeynep VARLI GÜLER (*Kocaeli Üniversitesi*)
Doç. Dr. Saniye VATANDAŞ (*Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi*)
Dr. Öğr. Üyesi Emine SAKLAN (*Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi*)
Dr. Öğr. Üyesi Emre YAZICI (*Ostim Teknik Üniversitesi*)
Dr. Öğr. Üyesi Seda ÖNGER (*Uşak Üniversitesi*)
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin YUSUF (*İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi*)
Dr. Öğr. Üyesi Güler AKSÜT (*Uşak Üniversitesi*)
Dr. Öğretim Görevlisi Hazem KAJOUJ (*Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi*)

Baş Editörden,

Değerli Okurlarımız,

Sosyal bilimlerin geniş ve çok katmanlı dünyasına katkı sunma amacıyla hazırladığımız Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin bu sayısında, farklı disiplinlerden gelen özgün çalışmalarla sizlerle buluşmanın heyecanını yaşıyoruz. Toplumun dönüşüm süreçlerine tanıklık eden, bireyden devlete, mikrodan makroya birçok alana dokunan sosyal bilimler, her geçen gün daha da karmaşık hale gelen dünyamızı anlamlandırmada vazgeçilmez bir role sahiptir.

Bu sayımızda yer alan makaleler; edebiyat, iktisat, iletişim, eğitim, sosyoloji, psikoloji, siyaset bilimi ve siyasi tarih gibi çeşitli alanlarda yapılan güncel araştırmalara dayanmaktadır. Hem kuramsal yaklaşımlara hem de saha verilerine dayanan bu çalışmalar, akademik bilgi üretiminin gücünü ve önemini bir kez daha ortaya koymaktadır.

Sosyal bilimler, sadece akademik dünyaya değil, aynı zamanda toplumsal yaşamın tüm katmanlarına hitap eden bir niteliğe sahiptir. Bu bağlamda, yayımladığımız her çalışmanın yalnızca akademik çevrelerde değil, karar alıcılar, sivil toplum kuruluşları ve kamuoyunda da karşılık bulmasını arzu ediyoruz.

Dergimizin hazırlanmasında emeği geçen yazarlarımıza, hakemlerimize ve yayın kurulumuza içten teşekkürlerimi sunuyorum. Bilgi üretimi ve paylaşımının sürekliliği için gösterdikleri çaba, bizleri daha güçlü ve kararlı kılmaktadır.

Yeni sayılarda tekrar buluşmak dileğiyle...

Saygılarımla,

Doç. Dr. Ziya TOK
Baş Editör

İÇİNDEKİLER/CONTENST

Baş Editörden.....vii

ARAŞTIRMA MAKALESİ/RESEARCH ARTICLES

Hüseyin Atlansoy'un Şiirlerinde Metinlerarasılık

Intertextuality In the Poems of Hüseyin Atlansoy

Selçuk ÇINAR, Oğuz ÖCAL.....1-21

Meltem Arıkan'ın "Ve...Veya...Belki..." Romanında Kadın Temsili

Representation of Women in Meltem Arıkan's Novel "And...Or...Maybe..."

Rabia ŞAHİN, Öznur ÖZDARICI.....22-37

Maḥmūd Ḥasan El-Câsim ve Naẓarât Lâ Ta'rifu'l-Ḥayâ' Adlı Romanı Üzerine Bir İnceleme

A Study on Maḥmūd Hasan Al-Jâsim And His Novel Nazarât La Ta'rifu al-Hayâ

Ola ALMAVAS, Recep ÇİNKILIÇ.....38-58

نقد الذات في رواية "حكاية جدار" للكاتب ناصر أبو سرور

Nasır Ebu Surur'un "Bir Duvarın Hikayesi" Adlı Romanında Öz Eleştiri

Self-Criticism in Nasır Ebu Surur's Novel "The Tale of the Wall"

Muath SHTAYYEH, Ali GHAREEB.....59-69

Sözün Derinliklerinde Bir Yolculuk: İsmüddîn El-İsferâyînî ve *El-Atvel*'in Belâgat Ufku

A Journey into the Depths of Words: Isâmüddîn Al-Isfarâyînî and the Rhetorical Horizon of Al-Atval

Recep ÇELİK.....70-85

مفهوم المؤلف عند بارت وفوكو

Barthes ve Foucault'a Göre Yazar Kavramı

The Concept of Author According to Barthes and Foucault

İrem CAN.....86-100

Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin Yapay Zekaya Yönelik Görüşlerinin İncelenmesi

Investigation of Faculty of Education Students' Views on Artificial Intelligence

Şeyma Nur SİNGİL, Serap Nur DUMAN.....101-122

Beceri Temelli Sorularla Zenginleştirilmiş Matematik Öğretiminin 7. Sınıf Öğrencilerinin Matematik Başarılarına Etkisi

The Effect of Mathematics Teaching Enriched with Skill-Based Questions on the Mathematics Achievement of 7th-Grade Students

Özge UYSAL EKİZ, Ahmet KESKİN.....123-140

Ortaokul Kurumlarında Disiplin Uygulamalarına İlişkin Öğretmen Görüşleri Üzerine Nitel Bir Araştırma

A Qualitative Study on Teachers' Views Regarding Disciplinary Practices in Middle Schools

Aybala ALBAY, Seda KARATEKİN.....141-160

Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisinin (Küsbd) Bibliyometrik Analizi

Bibliometric Analysis of Journal of Kirikkale University Journal of Social Sciences

Selim CENGİZ, Mustafa Şükrü DİLSİZ, Göksel ÇELEBİ.....161-184

Katılım Sigortacılığı Şirketlerinin LOPCOW-EDAS-WASPAS Yöntemleriyle Analizi

Analysis of Participation Insurance Companies with LOPCOW-EDAS-WASPAS Methods

Aşır ÖZBEK.....185-205

Kentte Yaşayanların Boş Zaman Etkinlikleri Üzerine Bir Değerlendirme: Hobi Bahçeleri Örneği

An Evaluation of the Leisure Activities of Urban Dwellers: The Example of Hobby Gardens

Melike ŞAHAN, Refik YASLIKAYA.....206-222

Mirza Şâhruh'un Hindistan Siyaseti Bağlamında Abdürrezzâk-I Semerkandî'nin Elçilik Misyonu Üzerine Bir Değerlendirme

Abdürrezzâk in the Context of Mirza Shahrukh's India Politics an Evaluation of Samarkandî's Ambassadorial Mission

Yusuf Ziya SÖYLEMEZ.....223-247

DİĞER MAKALELER / OTHER ARTICLES

Observations on Ottoman-Algeria Relations Before the French Occupation in 1830 and Some Diplomatic Reports

1830'daki Fransız İşgali Öncesinde Osmanlı-Cezayir İlişkilerindeki Çalkantılarda Diplomatik Raporların Rolü - Fransız Raporları Örneği –

Ouahiba GUETOUCHE.....248-258

Makale Bilgisi/Article Info

Geliş/Received: 08.05.2025 Kabul/Accepted: 20.06.2025

Araştırma Makalesi/Research Article, ss./pp. 1-21.

HÜSEYİN ATLANSOY'UN ŞİİRLERİNDE METİNLERARASILIKⁱ

Selçuk ÇINARⁱⁱ, Oğuz ÖCALⁱⁱⁱ

Öz

Günümüz edebiyat anlayışının temel unsurlarından biri olan metinlerarasılık, düzyazının yanı sıra şiirde de kullanılan bir tekniktir. Eskinin saf, katıksız metin algısı yerine metinlerin (elbette yazarların) birbiriyle söyleştiği düşüncesinden hareket eden metinlerarasılık, yazar ve şairleri etkilenme endişesine karşı koruyan bir kalkan görevi de görmektedir. Bu yaklaşıma göre bir sanatçı önceki metinlerden haberdar olup yerine göre onlara atıf, anıştırma yaparak yerine göre onlarla hesaplaşarak kendi metnini inşa edebilir. Bununla beraber bir sanatçı, diğer sanatçılara ait metinlerden istifade etse bile özgün eserler ortaya koyabilir. Böyle bir durumda da o sanatçının metinlerarasılık bağlamının ötesinde bir yaratıcı gücünden, sanatkar duyarlılığından söz etmek gerekir. 1980 Kuşağı'nın önde gelen şairlerinden Hüseyin Atlansoy, bu tür sanatçılardan biridir. O, ilk eserinden son eserine kadar farklı sanatçıların düzyazı ve şiirleri ile atıf, anıştırma, yansılama, alıntı gibi yöntemler aracılığıyla ilişki kurar. Bu tavır, onun hem beslendiği hem de hesaplaştığı sanatçıları göstermesi bakımından önemlidir. Bu makalede Atlansoy'un *Yarın Bekleyebilir* (2011) ve sonrasında basılan dört şiir kitabı, metinlerarasılık bağlamında incelenmektedir. Bu beş eserde yer alan şiirler analiz edilerek farklı metinlerle var olan her türlü metinlerarası ilişki tespit edilmeye çalışılmış, birbiri ile ilgisi olan bölümler çalışma içerisinde gösterilmiştir. Bu inceleme ile şu anlaşılmaktadır ki Atlansoy şiiri, metinlerarası ilişkiler açısından oldukça zengin malzemeler içermektedir.

Anahtar Kelimeler: *Yeni Türk Edebiyatı, Modern Türk şiiri, metinlerarasılık, Hüseyin Atlansoy.*

INTERTEXTUALITY IN THE POEMS OF HÜSEYİN ATLANSOY

Abstract

Intertextuality, one of the fundamental elements of today's literary understanding, is a technique used in poetry as well as prose. Instead of the previous perception of pure, unadulterated texts, the texts start from the idea that texts (and of course writers) are talking to each other, and the gaps in the texts also serve as a shield that protects writers and poets against the anxiety of being influenced. According to this approach, an artist can construct her own text by being aware of previous texts and, where appropriate, by referencing and alluding to them and, where appropriate, by coming to terms with them. However, an artist can still create original works even if he or she uses texts from other artists. In such a case, it is necessary to talk about the creative power and artistic sensitivity of that artist beyond the context of intertextuality. Hüseyin Atlansoy, one of the leading poets of the 1980s Generation, is one of these artists. From her first to her last work, he establishes relationships with the prose and poetry of different artists through methods such as citation, allusion, onomatopoeia and quotation. This attitude is important in terms of showing the artists he both feeds off of and reckons with. In this article, Atlansoy's *Yarın Bekleyebilir* (2011) and four poetry books published afterwards are examined according

ⁱ Bu makale, "Hüseyin Atlansoy'un Şiirleri Üzerine Bir İnceleme" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

ⁱⁱ Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, selcukcinar01@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-4032-0693

ⁱⁱⁱ Prof. Dr. Kırıkkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı, E-posta, ORCID ID: 0000-0003-2301-095X

to the intertextuality technique. By analyzing the poems in these five works, an attempt was made to identify all kinds of intertextual relationships that exist with different texts, and the sections that are related to each other were shown in the study. With this analysis, it is understood that Atlansoy's poem contains a lot of material in terms of intertextual relations.

Keywords: *New Turkish Literature, Modern Turkish poetry, Intertextuality, Hüseyin Atlansoy.*

Extended Abstract

In this study, the last five independent poetry books of Hüseyin Atlansoy, one of the 1980 Generation poets, are examined in the context of intertextual relations, namely, Yarın Bekebilir (2011), Gösteri Uçuşu (2013), Ya Sinek Sekiz Ya Buhurumeryem (2016), Açık Kaplan Haykırışı (2024) and Yoksullar Gitti (2024). In the introduction, the definition, framework and history of the concept of intertextuality are emphasized. According to Julia Kristeva, the concept is defined as an exchange, a kind of conversation, between multiple texts. When we look at Atlansoy's poetry within the framework of this definition, we see that the poet offers a rich world in terms of intertextual relationships through methods such as citation, allusion, and parody. In the article, Atlansoy's poem is discussed through five different concepts of intertextuality: reference, citation, pastiche, allusion and parody.

A referent is the explicit mention of a literary genre, tradition, work and its names, or a literary figure, a historical personality, etc. within a text. In short, a direct quote is not made from a text, but that text is reminded. Atlansoy makes references to many literary figures, including himself, works, periodicals, his own poetry, the poetry of other poets, tales and folk songs, scientists, artists, statesmen, religious texts, historical events, etc. This approach is one of the main elements that enrich the poet's poetry. Quoting without explicit attribution means appropriating it.

Citation is the most obvious and frequently used method of intertextuality. Citation are transfers made into a text to support what is said from another text or texts and to enrich the text. A simple intertextual relationship is established by the repetition of a discourse unit in another discourse. Citations should be clearly indicated with brackets, italics, etc. For this reason, it is important to ensure that the quote is understood by the reader. When we look at Atlansoy's poetry, we see that the poet directly quotes poets such as Yunus Emre, Sezai Karakoç and Behçet Necatigil, as well as his own poetry and folk songs.

Pastiche is when an author imitates another author's style, theme, and content used in a text, creating a text that bears traces of that author. In Atlansoy's poetry, there are very few examples of imitation. When he started writing poetry in the 1980s as a young man devoted to mystical values, the Second New poetry continued to have an impact. In addition to Sezai Karakoç, one of the Second New poets who nourished her poetry and determined its direction, poets such as Cahit Zarifoğlu, Ebubekir Eroğlu, İsmet Özel also have an influence on young people. In Atlansoy's poetry, it is possible to see the influence and traces of many poets, along with the poets mentioned above. In addition to directly quoting these poets, he also makes references to these poets. As stated above, there are examples of emulation in Atlansoy - although few.

Allusion is another method frequently used in intertextual relations. In allusion, which is a way of stimulating thought about a person or object, what needs to be said is merely suggested rather than stated explicitly. Therefore, finding the allusion often depends on the reader's knowledge and effort. Allusion is often confused with citation because it refers to another text. However, allusion differs from quotation in that it relates to the text indirectly. Atlansoy includes many lines in his poetry that are reminiscent of the poets he was inspired by and influenced by. Far from being disturbed by such allusions or references, the poet speaks of sources of inspiration such as Karakoç and Zarifoğlu with interest and praise. The most common intertextual relationship in his poetry, after reference, is allusion. Examples of this can be seen in the five works that are the subject of this article. Especially in his last work Yoksullar Gitti, Atlansoy continues to benefit from both folk poetry and divan poetry traditions to the extent of emphasizing a truth in this book.

In parody, a work is reconstructed ironically by changing its subject without changing its style. In other words, a serious topic is adapted to a commonplace topic (real and current) as closely as possible. In Atlansoy's poetry, it is possible to see examples of parody. In his poetry, Dede Korkut Stories, folk songs, Sezai Karakoç are handled with an ironic approach.

“Another important concept in intertextuality is “paratextuality”. It is the form of relationship that a text establishes with some secondary indicators such as subheadings, prefaces, dedications, epigraphs, illustrations, critical comments inside and outside the cover, etc. and with the paratexts. Paratextual elements are always considered to be external to the text, they are usually separated from the main text; however, they have an important function in the reception and interpretation of the text, and this makes them an element that complements the text. Especially the title and subtitles are often closely connected to the main text.”

It is understood from all these inferences that the intertextual relationship is one of the main themes of Atlansoy's poetry. With this method, the poet not only enriches his poem but also develops a form of conversation with previous texts.

Giriş

Modern zamanların edebiyat anlayışının bir yansıması olan metinlerarasılık, pek çok yazınsal türde kullanılan bir tekniktir. Kavram üzerine fikir yürüten ve konuyla alakalı birçok çalışması bulunan Kubilay Aktulum, metinlerarasılık kavramının yaygınlık kazanmasıyla bir metni tahlil etmede bir bütünlük ortaya koyan, bütünüyle sanatçının bir verimi gibi algılanan geleneksel yaklaşımın zamanla dönüşerek metinlere yeni bir bakışla yaklaşıldığını ifade eder. Bunun sonucunda da metinlerarası bir düzlemde tanımlanan metin, oldukça çeşitli bileşenlerden meydana gelen bir bütünlük biçimine evrilir (Aktulum, 2007, s. 9). Geleneksel düşüncede, bir başka metinden alıntı yapmanın intihal, bir diğer metni anıştırmanın acemilik veya etki altında kalma şeklinde değerlendirildiği düşünülürse bu değişimin edebiyata yeni imkânlar sunduğu açık bir biçimde görülür.

1960'ların sonuna doğru kuramcı Julia Kristeva'nın ileri sürdüğü ve çerçevesini çizdiği metinlerarasılık, iki veya daha fazla metnin birbirleriyle etkileşim halinde olması, bir tür konuşması biçiminde değerlendirilir. Bu yaklaşıma göre, her metin önceki metinlerin etki alanında bulunur, diğer bir ifadeyle hiçbir metin selef metinlerden bütünüyle ayrıksı duramaz. Yine aynı kuramcılara göre bir metinde yapılan, selef metinlerden alıntılanan kısımların yapısal olarak değiştirilip yeniden üretilmesinden öte bir şey değildir. Böylece metinlerarası da daima önceki metinlere, yazınsal bir geleneğe bir tür öykünmedir. İleri sürülen önermeye göre bütün eserler, metinlerarası bir ilişkiye tabidir (akt. Aktulum, 2007, s. 17-18). Bununla beraber yukarıda savunulan düşüncelerden hareketle bir yazar veya şairin, belirli metin parçalarını bir araya getiren bir "derlemeci" gibi anlaşılması icap eder. Bir yazar, elbette başka metinlerden yararlanabilir, alıntılar yapabilir veya başka bir yazardan etkilenebilir. Bununla beraber yazın kamuoyunda ismini öne çıkaracak yapıtlar verebiliyorsa onun metinlerarasını da aşan bir yaratıcı gücünden, sanatçı hassasiyetinden söz edilmelidir.

Öte yandan metinlerarasılık ve Harold Bloom'un "etkilenme endişesi" kavramı arasında da ilgi kurulabilir. Gürsel Aytaç'ın yorumuna göre Bloom, edebiyat üretiminde "etkilenme endişesi" kavramını belirleyici olarak ele alır. Ayrıca o, edebiyat tarihini yazarların kendilerinden önce aynı yolda ilerleyen yazarlara karşı metinlerarası ama edebiyat içi mücadelesi olarak değerlendirir. Önemli bir yazar, ona göre kaçınılmaz bir şekilde edebi örneklerle bağlantılıdır fakat bununla beraber onu bastırmak ister. Hatta denebilir ki Oedipus gibi çok güçlü olan "babasının" etkisi altındadır ama orijinalliği yakalamak için onu "ters anlamak"tan başka yapacak bir şey yoktur. Bu bağlamda Aytaç, metinlerarasılık ile taklit etme arasındaki ilişkiye de değinir. Ona göre metinlerarasılık, en geniş anlamda bir edebi metnin edebi veya edebiyat dışı metinlerle olan bütün bağlarını kapsamaktadır fakat çoğu zaman daha dar anlamda anlaşılıp taklit kavramının karşıtı olarak da tanımlanır. Dolayısıyla metinlerarasılık bağlamında değerlendirilebilen bir metin taklit bir metin olarak düşünülmemelidir (Aytaç, 2009, s. 211-212).

Hüseyin Atlansoy, ilk ürünlerinden başlayarak böyle bir değerlendirmenin konusu olabilecek bir tavra sahiptir. Bilhassa ilk eserlerinde bazı şairlerin tesirinin olduğu belirtilebilir. Şair de bunu yadsımaz ve bir etkilenme olduğunu -Kendisi esinlenme ifadesinin kullanır.- belirtmekten çekinmez. Alıntı, parodi, anıştıma, gönderme gibi metinlerarası tekniklerle bu durumun örneklerini de ortaya koyar. Bu nedenle çağdaşı/arkadaşı şairlere onların

metinlerinden alıntılarla veya isimlerini zikrederek selam göndermek, beslendiği şairlere gönderme yapmak bir tür bu sanatçılara duyduğu vefa borcunu ödemenin bir gereğidir. Bu manada Atlansoy şiiri, metinlerarası ilişkiler açısından zengin malzemeler içermektedir (Çınar, 2024b, s. 425).

Yukarıda da belirtildiği gibi bu çalışmada Hüseyin Atlansoy'un *Yarın Bekleyebilir* (2011), *Gösteri Uçuşu* (2013), *Ya Sinek Sekiz Ya Buhurumeryem* (2016), *Açık Kaplan Haykırışı* (2024) ve *Yoksullar Gitti* (2024) adlı son müstakil beş şiir kitabı, metinlerarası ilişkiler bağlamında incelenmektedir. İlk iki eser, 2016'da yayımlanan son toplu şiir kitabı *Yüzümdeki Eşik*'te de yer almaktadır. Bu eserlere ait alıntılar bahsi geçen kitaptan yapılmıştır.

1. Gönderge (Gönderme)

Gönderge, metinlerarası ilişkilerde en sık başvurulan yöntemlerdendir. Kubilay Aktulum, bahsi geçen konuyu *Metinlerarası İlişkiler* adlı kitabında enine boyuna ele alır. Ona göre gönderge; bir yazınsal metinde bir edebi türün, bir dönemin, bir geleneğin, yapıt ve sanatçı isimlerinin ya da bir edebî yapıt kişisinin, tarihsel bir kişiliğin vb. isminin açıkça ifade edilmesidir. Yazar, kendi metninde bir yapıtın başlığını veya sanatçının ismini dile getirmekle yetinir. Dolayısıyla bir göndergede, başka metinlerden iktibas yapılmaz, sadece metin anımsatılır (Aktulum, 2007, s. 102). Öte yandan Nurullah Çetin de kavramın farklı bir yönüne değinir. Ona göre yapılan bir göndermenin amacı özellikle tarihsel nitelikli bilgilerin çağrışımları yoluyla başka türlü düşünceleri, duygulanımları ve iletileri aktarmaktır. Telmihte yüzey yapıyı kullanmalık metin (mimetik anlam), derin yapıyı ise yorumsal anlam (hermeneutik anlam) oluşturur. Yani şair, başka bir metne telmihte bulunuyorsa gönderme yapılan metnin sahibi tarafından üretilmiş anlamını yeniden üretmeyi amaçlamaktadır (Çetin, 2010, s. 126-127).

Sözü edilen teknik, Atlansoy şiirinde en sık karşılaşılan metinlerarası yöntemdir. Bu atıflar aslında şairin kültürel belleğini de göstermesi bakımından önemlidir. Yukarıda ifade edildiği gibi gönderge sayılabilecek atıflar tasnif edilmek suretiyle gösterilmiştir. Atıf yapılan isimlerin onun şiirinde nasıl geçtiği ve eserinin hangi sayfasında yer aldığı veya atıf yapılan kaynak parantez içinde yer almaktadır.

Edebî kişilikler.

Atlansoy, şiirinde geneli şair olmakla beraber pek çok edebî şahsiyete yer verir. Bu isimler, dünya edebiyatından Türk edebiyatına veya klasik dönemden kendi çağdaşı olan şairlere kadar çeşitlilik gösterir. Bu bağlamda *Yarın Bekleyebilir*'de şair Seyfettin Manisalıgil ("Seyfettin", s. 391), Orhan Veli Kanık ve Şeyh Galip ("Orhan Veli, Galip", s. 380); *Gösteri Uçuşu*'nda Yunus Emre (s. 451), Hüseyin Atlansoy (s. 451, s. 467) ve Mahmut Derviş (s. 458) atıf yapılan isimlerdir. *Ya Sinek Sekiz Ya Buhurumeryem*'de açıkça bir şair/yazar adı geçmezken *Açık Kaplan Haykırışı*'nda Mehmet Akif Ersoy, Nurettin Topçu, Sezai Karakoç ("akifler, topçular, Karakoçlar", s. 30), Yunus Emre (s. 33); *Yoksullar Gitti*'de Yunus Emre ("Yunus", s. 11), Şeyh Galip, Fuzuli, Nizami, Niyazi-i Mısri (s. 13) ve dergilerdeki şiirlerde de Shakespeare ("Tribündekiler", *Dergâh dergisi*, Sayı 4) ve Yılmaz Daşcıoğlu ("İlik", *Hece*, Sayı 238) isimlerine yer verilir.

Edebî eserlerdeki kişilikler

Atlansoy, az da olsa edebî metinlerdeki kişiliklere de atıf yapar. Bu bağlamda *Gösteri Uçuşu*'nda Homeros'un *Odysseia Destanı*'nda yer alan Penelope (s. 447) ve Leyla ile Mecnun hikâyesinin kahramanları Leyla ve Mecnun'a (s. 438) gönderme yapar.

Eserler ve süreli yayınlar.

Şairin edebî eserlere ve kısmen de olsa süreli yayınlara atıf yaptığı görülür. Bu başlığı da yazarı bilinen ve bilinmeyen şeklinde ikiye ayırmak mümkündür.

-Yazarı bilinen eserler

Yarın Bekleyebilir'de divan şairi Şeyh Galip'in en meşhur mesnevisi olan "Hüsn ü Aşk"ına (s. 380), *Ya Sinek Sekiz Ya Buhurumeryem*'de çizgi roman "Pekos Bill"e (s. 17), *Açık Kaplan Haykırışı*'nda Kurt Vonnegut'un bir romanı olan "Mezbaha Beş"e (mezbaha no 5, s. 32), Necmettin Halil Onan'ın ünlü "Bir Yolcuya" şiirine ("dur yolcu", s. 23), *Yoksullar Gitti*'de yine Hüsn ü Aşk'a ve Leyla ile Mecnun mesnevisine (Mecnun u Leyla, s. 12) son olarak herhangi bir kitabına almadığı "Tribündekiler" şiirinde de ünlü İtalyan şairi Dante'nin İlahi Komedyası (*Dergâh dergisi*, Sayı 4) eserine gönderme yapılır.

-Yazarı bilinmeyen eserler

Yazarı bilinmeyen eserlere örnek olarak *Yarın Bekleyebilir*'de bir Avrupa masalı olan Mavi Sakal'a (s. 376), *Ya Sinek Sekiz Ya Buhurumeryem*'de ise Amerikan edebiyatının ünlü çizgi romanı Pekos Bill'e (s. 17) atıf yapılır.

-Yazarı bilinen eserleri değiştirme

Şairin bazı alıntılarını değiştirerek şiirine aldığı görülür. *Yoksullar Gitti*'de halk şiirinin ünlü ozanı Karacaoğlan'a ait "Tozar Elif Elif diye" bilinen şiirinin dizesi "biz tozarız elifin aşkıyla" (s. 13) şeklinde yer alır.

-Kendi metnine gönderme

Atlansoy'un bir başka özelliği de kendi eserlerine atıf yapmasıdır. Bu kapsamda *Yarın Bekleyebilir*'de yer alan "Ben hiç bir şiirini sevmedim hüseyin saymazsak tribündekileri" (s. 391) dizesiyle "Tribündekiler" (*Dergâh dergisi*, Sayı 4) şiirine, *Gösteri Uçuşu*'nda yer alan "Demir tozu desen değil demir bakire hiç değil" (s. 449) dizesi ile ironi üzerine bir soruşturma için kaleme aldığı "Demir Tozu" (*Hece dergisi*, Sayı 125, s. 130) başlıklı yazısına, *Yoksullar Gitti*'de geçen "yüzümdeki eşikten doğar her şafak bir güneş" (s. 26) dizesiyle *Yarın Bekleyebilir*'de yer alan ve 2016'da basılan toplu şiirlere adını da veren "Yüzümdeki Eşik" şiirine (s. 386) atıf yapar.

-Süreli yayınlar

Şair, *Ya Sinek Sekiz Ya Buhurumeryem*'de geçen "Cadde - karşı akıyor albatros bir dergi ismi" (s. 45) dizesi ile 1980'lerde çıkmaya başlayan edebiyat dergisi Albatros'a gönderme yapar. Ayrıca kitaplarına henüz almadığı "İlik" şiirinde geçen "ben yönelişlere sana ve

yılmaz hayranım demişti" ("İlik", *Hece dergisi*, Sayı 238) dizesi ile 1980'lerde çıkmaya başlayan ve kendisinin de ilk ürünlerini yayımladığı *Yönelişler* dergisine atıf yapar.

Kültür, düşünce ve bilim dünyasından kişilikler.

-Gazeteciler

Ya Sinek Sekiz Ya Buhurumeryem' de yer alan "Cezayir yine yanıyor bir daha yollarda Fisk" (s. 45) dizesi ile İngiliz yazar ve gazeteci Robert Fisk'e atıf yapılır.

-Müzik dünyasından kişilikler ve eserler

Müzik, Atlansoy'un ilgi alanına giren önemli başlıklardan birisidir. Onun şiirlerinde yerelden evrensel birçok müzisyen, grup, eser adına rastlamak mümkündür. *Yarın Bekleyebilir*'de Osmanlı dönemi müzisyenlerinden "Tatyos Efendi ve onun "Gamzedeyim deva bulmam" (s. 382) adlı şarkısına; *Gösteri Uçuşu'*nda Fransa doğumlu müzisyen Françoise Atlan'a (s. 458), "Elif desen be dersin" (s. 443) dizesiyle "Elif Dedim Be Dedim" türküsüne atıfta bulunur. Bununla beraber *Ya Sinek Sekiz Ya Buhurumeryem'*de bu tür göndermeler yoğunluk kazanır. Bu eserde Avusturyalı müzisyen Gustav Mahler'e (s. 17), Alman müzisyen Johann Sebastian Bach'a (s. 18), Genesis müzik grubunun "Genesis, Second Home by the Sea" adlı şarkısına (s. 45), caz saksofon sanatçısı Jan Garbarek ve Müslüm Gürses'e (s. 48), Meksika kökenli Amerikalı folk müzisyen Sixto Díaz Rodríguez ve İspanyol besteci Joaquín Rodrigo'nun Gitar Konçertosu olarak bilinen eseri "Concierto de Aranjuez"e (s. 55), 19. yüzyıl Osmanlı klasik müzik bestecileri Hacı Arif Bey ve Şevki Bey'e (s. 62) atıf yapılır. *Açık Kaplan Haykırışı'*nda ise besteci Ahmet Adnan Saygun'un "Yunus Emre Oratoryosu", Azerbaycanlı Sanatçı Mehriban Zeki'nin "Bu Ağaç" eseri ile Çello sanatçısı Adam Hurst'a (s. 32); Tunuslu müzisyen Enver İbrahim'e (Anouar Brahem) (s. 39) gönderme yapılır. Şair "Tribündekiler" şiirinde de Alman opera bestecisi Richard Wagner'e (*Dergâh dergisi*, Sayı 4) gönderme yapar.

- Ressamlar

*Ya Sinek Sekiz Ya Buhurumeryem'*de figürsüzlüğü öne çıkaran, soyut bir yaklaşımı kabullenen Wassily Kandinsky'nin kurduğu resim akımı Non Figüratif (s. 48) anımsanır.

-Sinema

Sinema da onun neredeyse müzik kadar ilgi duyduğu bir sanat türüdür. Bu anlamda *Gösteri Uçuşu'*nda Amerikalı yönetmen Quentin Tarantino'nun Kill the Bill filmine (s. 438) gönderme yaparken *Ya Sinek Sekiz Ya Buhurumeryem'*de de "Hiç birimiz ölmüyor oysa bir şarkı sona erdiğinde" (s. 14) dizesi ile Once Upon a Time in the West/Bir Zamanlar Batı'da filmdeki başrol oyuncusunun mızıkça ile önce müzik çalması ve akabinde bir kişiyi öldürmesine, Amerikalı oyuncu ve manken Alice MacGraw ve Sadri Alışık'a (s. 45), İngiliz ve Avustralyalı sinema oyuncusu Naomi Ellen Watts'a (s. 55), "gözlerin lara mars /bakışlarında dalgın bir faye dunaway" (s. 62) dizesi ile Faye Dunaway'in başrol oynadığı gerilim filmi Laura Mars'ın Gözleri'ne atıf yapar. *Açık Kaplan Haykırışı'*nda ise İngiliz sinema oyuncusu

Dame Elizabeth Rosemond Taylor ve Türk sinema filmi Ayşecik'le Ömercik'e (s. 32-33) gönderme yapar.

-Felsefeciler, sosyologlar, psikiyatrlar

Atlansoy şiirinde Sokrat, El-Kindi gibi bazı filozoflar olumlu bir yaklaşımla hatırlanırken Freud, Lacan, Laing gibi isimler de eleştirel bir tutumla anımsanır. Bu, aslında şairin değerler dünyasını ele vermesi bakımından önemlidir. *Yarın Bekleyebilir*'de Sigmund Freud, Jacques Marie Émile Lacan, Ronald David Laing (s. 366) ve antik Grek filozofu Sokrat'a (s. 467) gönderme yapılırken *Ya Sinek Sekiz Ya Buhurumeryem*'de ise Alman filozof Friedrich Hegel (s. 38) ve Sigmund Freud'a (s. 47) atıf yapılır. Öte yandan *Açık Kaplan Haykırışı*'nda Mihail Bahtin (s. 51), Müslüman bilim adamı El-Kindi (s. 51) Friedrich Hegel, ve Martin Heidegger (s. 32) yer almaktadır. Şairin son eseri *Yoksullar Gitti*'de ise yine El-Kindi" (s. 18) okura anımsatılır. *Tribündekiler*" şiirinde de Vilfredo Frederico Damaso Pareto, Friedrich Nietzsche, Arthur Schopenhauer (*Dergâh dergisi*, Sayı 4) gibi Batılı filozoflara atıf yapılır.

-Bilim Adamları

Atlansoy, *Yarın Bekleyebilir*'de iki kez ünlü bilim adamı Albert Einstein'a ("Ayştayn", s. 355), ("Einstein", s. 370) ve Müslüman filozof İbn-i Sina'ya (s. 401) atıf yapar.

-Futbolcular

Futbolcular da şairin ilgi alanına girmektedir. *Ya Sinek Sekiz Ya Buhurumeryem*'de Meksikalı eski futbolcu Antonio Sancho Sánchez'e (s. 55); "Tribündekiler" şiirinde de ünlü futbolcular Emilio Butragueño Santos, Hugo Sanchez Marquez, Rafael Gordillo Vázquez ve Diego Maradona'ya (*Dergâh dergisi*, Sayı 4) gönderme yapar.

-Reklamcılar

Dergilerdeki şiirler

Atlansoy, kitaplarına henüz almadığı "İlik" şiirinde geçen "ben yönelişlere sana ve yılmaza hayranım demişti/erol onu nasıl bir hayranlıkla anacağımızı bilmeden" dizelerinde yakın arkadaşı, reklamcı Erol Olçok'u ("İlik", *Hece*, Sayı 238) vefatının ardından hüznle anar.

Devlet adamları, yöneticiler, askerî ve siyasi kişilikler.

Atlansoy şiirinde siyaset ve onun dolayında yer alan pek çok şahsiyete gönderme yapılır. *Gösteri Uçuşu*'nda Moğol İmparatorluğunun kurucusu Cengiz Han ve onun kan kardeşi (sonradan rakibi) olarak bilinen Camuka'ya ("Temuçin/Cengiz", "Camoka", s. 482) atıf yapılırken *Ya Sinek Sekiz Ya Buhurumeryem*'de de Fransız devlet adamı Napolyon (s. 17), Kastilye ve Aragon kraliçesi İsabella'ya (s. 39), Cezayir eski devlet başkanı Ahmet Bin Bella'ya (s. 45), Hun imparatoru Attila'ya (s. 47) eski başbakanlardan Bülent Ecevit'e ("Karaoğlan", s. 49), ABD eski başkanı Barak Obama'ya ve ABD eski dışişleri bakanı Condolise Rice'a (s. 55) gönderme yapılır. *Açık Kaplan Haykırışı*'nda şair; Enver Paşa'ya, Selahaddin-i Eyyubi'ye (s. 46), Osmanlı Sultanı II. Mehmet'e (s. 43), İtalyan devlet adamı Benito Amilcare Andrea Mussolini'ye, SSCB'nin kurucusu Vladimir Lenin'e (s. 32), İngiltere eski kralları III. Henri ve

II. Edward'a, Snowdon Kontesi Prenses Margaret'a, Kastilya ve Aragon kraliçesi I. Isabel'e (s. 21) gönderme yapar. Tribündekiler şiirinde de İspanyol devlet adamı Francisco Franco Bahamonde'ye, "Duçe" ifadesi ile yine İtalyan devlet adamı Benito Amilcare Andrea Mussolini'ye, Alman devlet adamı Adolf Hitler'e, İngiliz devlet adamı Winston Churchill'e, Rus devlet adamı Josef Stalin'e, Fransız devlet adamı Charles André Joseph Marie de Gaulle'e ve son olarak İtalyan devlet adamı Niccolò Machiavelli'e (*Dergâh dergisi*, Sayı 4) gönderme yaparken "İlik" şiirinde de 15 Temmuz şehidi Ömer Halisdemir ve Emevi devlet adamı "Yezit'e (*Hece*, Sayı 238) atıf yapar.

-Güncel siyasi söylem

Atlansoy, güncel veya tarihe mal olmuş siyasi söylemlere de *Ya Sinek Sekiz Ya Buhurumeryem'* de yer verir. Bu tür ifadeleri şiire ustalıkla derceder. Bunlardan ilki "karartma günleri izmir - karaoğlan ayşe tatile gitsin" s. 49) dizesi ile dönemin başbakanı Bülent Ecevit'in 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'nı başlatmak için sarf ettiği şifreli cümle olan "Ayşe Tatile gitsin." ifadesidir. Diğeri ise daha yakın dönemde siyasi literatürde sıkça "tek" sıfatı ile kullanılan toplumsal birliği vurgulayan tamlamalardır. Şair, "Zaten çıkış yok bizde millet tek başına iktidar/Hep! İkiye gelmeyiz biz - Tek aşk tek sevgili/Tek adam tek çay! Tek din tek şeker ne dersin" (s. 56) dizeleri ile bu söylemlere gönderme yapar.

Kutsal/ dinî kişilikler ve metinler.

Atlansoy şiirinde İslam ve dinler tarihinde önemli yere sahip belirli kişilerin sıkça tekrarlandığı görülür. Bu bağlamda şair, *Yarın Bekleyebilir* kitabında IV. İslam halifesi Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hüseyin (s. 380), Hz. Ali (s. 398), İslam peygamberi Hz. Muhammet, peygamber Hz. İbrahim, peygamber Hz. İsa, Hz. Muhammet'in annesi Âmine (s. 409), Hz. Ali ve eşi Hz. Fatıma'ya (s. 411) atıf yaparken *Gösteri Uçuşu'*nda Hz. İbrahim (s. 435), Hz. İbrahim'in babası Azer, milattan evvel yaşamış, Yahudilik tarihinde önemli bir kraliçe olan Salome (s. 438), Hz. İsa (şiirde "Jesus"), Hz. Cebrail, (şiirde "gabriel" s. 447), Hz. İbrahim, Hz. İbrahim'i ateşe attıran kral olarak bilinen Nemrut, Hz. Hacer (şiirde "ismi taş kadın"), Hz. Adem'in oğlu Kabil (s. 474) gibi isimlere atıf yapar. *Ya Sinek Sekiz Ya Buhurumeryem'* de de benzer isimler olarak Hz. İsa'nın annesi Hz. Meryem, peygamber Hz. Musa ve kardeşi Hz. Harun (s. 22), yine Hz. Meryem ve Hz. İsa (s. 35) yer almaktadır. *Açık Kaplan Haykırışı'*nda bazıları aynı olmak üzere benzer isimlere atıf yapılır: Hz. Harun, Hz. Musa, Hz. İsa ve Hz. Meryem (s. 15), Miladi IX. asırda İran'da yaşamış ünlü mutasavvıf Hallac-ı Mansur (s. 22), Şeytan (şiirde "Azazil"), Hz. Adem, II. İslam halifesi Hz. Ömer (s. 42-43). "İlik" şiirinde de yine Hz. Ali ve İslam literatüründe yer alan Mehdi, Deccal'e (*Hece dergisi*, Sayı 238) gönderme yapılır.

-Kutsal Metinler

Atlansoy, dini kişilikler kadar kutsal metinlere de atıflar yapar. Kur'an ve hadislerin yanı sıra Hristiyan ve Musevi kaynaklara da ironik de olsa gönderme yapar. *Yarın Bekleyebilir'* de Yasin suresine (s. 376), "Rabbim ben seni bilemem/ Öylesine acemiyim, sensin kendini bende bilen" dizeleri ile Hz. Muhammet'in "Kendini/nefsini bilen Rabbini bilir"

hadisine (s. 415) gönderme yapılırken *Gösteri Uçuşu*'nda "Hiç kimse İbrahim değil güzelim/ Herkesin elinde bir balta" dizleri ile Enbiya suresinde anlatılan Hz. İbrahim'in baltayla putları kırmasına (s. 435) atıf yapılır. Bununla beraber *Ya Sinek Sekiz Ya Buhurumeryem*'de ise "yalancı ve gözükaralar hep; hep üç kere inkâr" dizleri ile ("Horoz iki kere ötmeden siz beni üç kez inkâr edeceksiniz.") ifadesinin yer aldığı İncil'e (s. 19), "sular çekilmiş de önce gemili sonra gemisiz gelmiş gibi" dizeleri ile Nuh Tufanı'na (s. 22), "daha dört kitap inmedi mi/sanırsınız" ifadesi ile tek tanrılı dinlerin kutsal kitaplarına (s. 35), Kur'an-ı Kerim'e (s. 45), "Altı nota altı nokta - yok görmedim/ Böyle bir güzel ölmek! Yedinci gün dinlenme" dizleri ile "Ve Allah yaptığı işi yedinci günde bitirdi ve yaptığı bütün işten yedinci günde istirahat etti." ifadesinin yer aldığı Tevrat'ın Tekvin bölümüne (s. 53) atıf yapılır. "İlik" şiirinde de "La ilahe illallah muhammedünresulullah" İslam'ı kabul ederken sarf edilen söze (*Hece dergisi*, Sayı 238) gönderme yapılır.

Tarihsel olay ve topluluklara göndermeler.

-Tarihsel Olaylar

Tarihi göndermeler de bu şiirin ana izleklerinde birisidir. Şair, *Yarın Bekleyebilir*'de "Gurbetini unutmuş bir malkoçluğa bırakır seni" dizesi ile Balkanlarda savaşlara öncülük etmiş olan Osmanlı akıncılarına (s. 360), "Düz Lacivert" şiirinin tamamında 28 Şubat Postmodern Darbesi'ne (s. 370), "Bayrak açtı Fransızlar/Kırkı çıkmadan Cezayirin/Hayaletiyle ölüm buldu Ruandada" dizeleri ile 1994 Ruanda Soykırımı ve Cezayir Bağımsızlık Savaşına (s. 376), Birinci meclis'i de severim üstelik" dizesi ile 1920'de TBMM'nin açılışına (s. 380), "12 28" şiiri adı ve içeriği ile 12 Eylül Darbesi ve 28 Şubat Postmodern Darbesi'ne (s. 393), "Gülümüyor ölüm meleği/Şatilla'nın kumları öpüyor güneşi" dizeleri ile 1982'de Beyrut'taki Filistin mülteci kampında gerçekleşen İsrail destekli Şatilla katliamına (s. 413) atıf yaparken *Gösteri Uçuşu*'nda da "Demir Bakire" ifadesi ile Orta Çağ'da Avrupa'da kullanılmış içi dikenli tabuta (s. 449) ve Necip Fazıl Kısakürek'in konferanslarına (s. 467) gönderme yapar. Öte yandan *Ya Sinek Sekiz Ya Buhurumeryem*'de "izmir olabilirim ancak gavur de istersen - sonra da yak/denize de dökülersin/(...) karartma günleri izmir - karaoğlan ayşe tatile gitsin" dizeleri ile İzmir'in Yunanlılarca işgali ve Yunan askerinin denize dökülmesi, İzmir'in Yunanlılarca yakılması ve 1974 Kıbrıs Barış Harekati'na (s. 49) atıf yapılırken *Açık Kaplan Haykırışı*'nda ise "sivastopolu topa tuttuk güya enver habersiz" dizesi ile Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda taraf olmasına, "kudüs nasıl beklemiş ve almış ise selahaddin" dizesinde Selahattin Eyyubi'nin Kudüs'ü fethetmesine (s. 46), II. Dünya Savaşı'na (s. 32), "12 marttan beri evdeyim" dizesi ile Türkiye'de 11 Mart 2020'de başlayan pandemi sonrası döneme (s. 24) ve yine Korona pandemi sürecine (s. 37) gönderme yapılır. "İlik" şiirinde de 15 Temmuz Darbe girişimine (*Hece dergisi*, Sayı 238) atıf vardır.

-Topluluklar/gruplar/imparatorluklar /devletler

Yukarıda tarihi göndermelerin Atlansoy şiirinin ana izleklerinden olduğu ifade edilmişti. Bunun devamı olarak edebi topluluklar/akımlar, devletler veya imparatorluklar da onun şiirinde yer alır. Bu çerçeveden bakıldığında *Yarın Bekleyebilir*'de "Birinci yeni garipti

Orhan Veli gibi/(...) İkinci yeninin milleti gibi" dizeleri ile edebi topluluk/akımlardan Birinci Yeni/Garip akımı ve İkinci Yeni akımına (s. 380), Arjantin ve İsrail'e (s. 384) "SS" ifadesi ile Adolf Hitler'in şahsi muhafızlığını yapmak için kurulan askeri birliklere (s. 438), "derin seksen" ifadesi edebiyat tarihinde 1980 Kuşağı olarak adlandırılan döneme (s. 459), Cezayir ve Ruanda'ya (s. 376), Avrupa'da 1910'lu yıllarda ortaya çıkan bir sanat hareket olan Dadacılık'a (s. 376) atıf görülür. *Ya Sinek Sekiz Ya Buhurumeryem*'de "Ancak fethetmiştik senin kelimeni - Tek elbet! bu el/(...) İspanya bizimdir - Bizim kalacak hep ve ismi tek!" dizeleri ile Endülüs Emevi Devleti'ne (s. 39), Cezayir'e (s. 45) gönderme yapılırken *Açık Kaplan Haykırışı*'nda ise Amerika, Fransa, İspanya, İngiltere ve İtalya'ya (s. 24), İngiltere'ye (s. 32), Roma İmparatorluğu'na (s. 39 ve 43) ve MÖ 814'te Tunus yarımadasında kurulmuş olan bir Fenike kolonisi olan Kartaca'ya (s. 39) atıf yapılır. Yine "İlik" şiirinde ABD'ye (*Hece dergisi*, Sayı 238) gönderme yapılır.

Tarihsel kişi, mekân/şehir ve yapılara göndermeler.

Atlansoy şiirinde tarihsel kişi, mekân/şehir veya yapılara yönelik göndermeler de önemli bir yer tutar. *Yarın Bekleyebilir*'de "Oyun/Başlayabilir diyor Bay Bobby Fisher" dizeleri ile Amerikalı ünlü satranç ustası Robert James Fischer'a (s. 360), "Kerbelâda hüseyindir/İki inciden bir inci" dizelerinde Hz Hüseyin ve ailesinin katledildiği Kerbelâ olayına (s. 380), "Everest ne ki" ifadesi ile Everest Tepesi'ne (s. 382), "Kesin ağlama duvarı önündesin" dizesinde Yahudilerce kutsal sayılan "Ağlama Duvarı"na (s. 384), Afroamerikalı Müslüman lider Malcolm x'e (s. 393), "Garbına düşmüş bir Trablus" ifadesi ile günümüzde Libya'ya bağlı Trablusgarb şehrine (s. 398), İstanbul'a (s. 400), Eskişehir'e (s. 411), Filistinlilerin yaşadığı Beyrut'taki mülteci kampı Şatilla ve yine Filistin'e (s. 413) atıf yapılırken *Gösteri Uçuşu*'nda da Eskişehir'de 1970'lerde faal olan bilardo salonu Köşk'e (s. 449), Eskişehir, İstanbul, Beşiktaş, Kadıköy, İstanbul Boğazı (Bosfor/Boğaz) gibi yerleşim yerlerine (s. 451), Üsküdar-Bülbülderesi, Cerrahpaşada, yine Eskişehir ve yine İstanbul Boğazı'na (s. 459), İstanbul'a (s. 467), Iğdır'a (s. 471), "Süleyman! Süleyman tapınağına giden fakir" dizesinde Yahudilerce kutsal kabul edilen tapınağına (s. 474), Tokat'a (s. 484), Bilecik'in ilçesi İnhisar'a (s. 488) gönderme yapılır. *Ya Sinek Sekiz Ya Buhurumeryem*'de ise Kahramanmaraş ve İstiklal Savaşı'nda Maraş cephesinin öne çıkan simalarından Sütçü İmam'a, Karayılan lakabıyla tanınan Antep cephesi çete reislerinden Molla Mehmet'e (s. 19), İstanbul'a (s. 22), Berlin ve Paris'e (s. 24), "aya bakan sofia" ifadesi ile Ayasofya Camii'ne (s. 32), Eskişehir ve bu şehirde şairin gençken çalıştığı Gazve Kitabevi'ne (s. 45), İzmir ve İstanbul'a (s. 49) atıf yapılır. *Açık Kaplan Haykırışı*'nda da şair benzer mekanlara şiirlerinde yer verir. Bu anlamda şair, Kudüs, Samsun, Sivastopol, İstanbul (s. 46), Berlin, Dresden, Bonn, Moskova (s. 32), Thames Nehri, Londra (s. 21), Hindistan (s. 23), "Saint Petersburg, Erzurum, Venedik, Berlin (s. 30), Üsküdar, Beşiktaş, Taksim, Pera, Eyüp (s. 47), Sündiken Dağları (s. 11) gibi mekân isimlerini şiirinde anar. *Yoksullar Gitti*'de Tokat ve Yeşilirmak Nehri (s. 17) geçerken Tribündekiler şiirinde İngiltere'nin en büyük ve millî stadyumu Wembley (*Dergâh dergisi*, Sayı 4) yer almaktadır.

2. Alıntı (Citation)

Alıntı, metinlerarasının yaygın ve sık olarak kullanılan bir yöntemidir. Bir metni zenginleştirmek, sanatçının söylediği sözü desteklemek amacıyla başvurduğu alıntı bir diğer metinden veya metinlerden olduğu gibi yapılan aktarımlardır. Bütün alıntılar, bilerek bir başka metni hatırlamaktadır. Bir ifadenin, farklı bir metinde tekrarlanması ile yalın bir biçimde metinlerarası ilişki meydana getirilir. Alıntılar; tırnak işareti, italik yazı, ayraç gibi işaretlerle net bir şekilde vurgulanmalıdır. Belirli hâle getirmeden alıntılanmak o ifadeyi sahiplenmek şeklinde yorumlanır (Aktulum, 2007, s. 94-95). Bu nedenle alıntı ifadenin okurca anlaşılmasına imkân vermek gerekir. Zeynep Kevser Şerefoğlu'na göre bir alıntıyı sadece doğrudan bir aktarım şeklinde yorumlamak metinlerarası ilişkiler açısından yanlıştır. Çünkü bir alıntı, dahil edildiği metinde, yeniden üretilmiş anlamına gelir. Alıntılanan kelime, tamlama, ibare, cümle, mısra benzeri ögelere yeni bir düzlemde tekrardan mana verilir (Şerefoğlu, 2013a, s. 312). Bu anlamda aşağıda Atlansoy'un farklı yazar, şair veya metinlerden yaptığı alıntı örnekleri gösterilmiştir:

"Dün Bitti" şiirinde, sözleri Bâki Süha Ediboğlu'na, müziği Refik Fersan'a ait bir şarkıda yer alan "Herkes gitti yalnız kaldım meyhanede" mısraı çift tırnak içerisinde biraz değiştirilerek aktarılır:

"Dostlar gitti kaldık meyhanede yalnız"
(Atlansoy, 2016, s. 369)

"Lehlik" şiirinde, Yunus Emre'ye ait "Haktan Gelen Şerbeti" şiirinde geçen "İndik Rum'u kışladık" mısraı birinci tekil şahıs çekimiyle alıntılanır:

"insem rumda kışlarım"
(Atlansoy, 2016, s. 431)

"Yol Çap" şiirinde şair; İğdır'a yaptığı bir otobüs yolculuğu esnasında işittiği –güftesi Yusuf Hayaloğlu'na ait- "Dağlarda Kar Olsaydım" adlı şarkının iki mısraını tek tırnağa alarak küçük bir değişiklikle alıntılar:

"Gidiyoruz - üç şoför değişiyor şarkı değişmiyor
'Sahipsiz mezar olsaydım olsaydım acep sever miydin beni beni'"
(Atlansoy, 2016, s. 471)

"Kiler Faresi! Hiç Şansın Yok Bir Kuru Can! Dışın Kırar" şiirinde, anonim bir Tokat türküsünün isminde yer alan tamlamalar, yerleri değiştirilerek alıntılanır. Şiirde şair, Tokat'ta öğretmenlik yaptığı zamana göndermeler yaparken bu alıntı da temayı güçlendirmektedir:

"Niksarın fidanları Kalenin bedenleri"
(Atlansoy, 2016, s. 485)

"Yok-Orman" şiirinde şair, Sezai Karakoç'a ait *Hızır ile Kırk Saat* kitabının ikinci bölümünün ilk dizesi olan "Ey yeşil sarıklı ulu hocalar bunu bana öğretmediniz" mısraının bir bölümünü -şairin ismini de zikrederek- tek tırnak içinde alıntılar:

"ey akifler topçular karakoçlar"

'bunu bana öğretmediniz''

(Atlansoy, 2024a, s. 31)

"Ayşe" şiirinde Azerbaycanlı yorumcu Mehriban Zeki'ye ait "Bu Ağaç Ölecek" adlı şarkının "Bu ağac ölecək/Üzündən gözünden tökülür ölüm/ Bu ağac ölecək" mısraları çok yakın sözlerle alıntılanır:

"(...)'yüzünden gözünden
dökülür ölüm bu ağac ölecek'(...)"

(Atlansoy, 2024a, s. 33)

Atlansoy'un son şiir kitabı *Yoksullar Gitti'*de yer alan "Efil" şiirinde büyük halk ozanı Karacaoğlan'a ait "...kim var imiş/ biz burada yoğ iken..." dizesi parçalanarak iki mısraya yayılarak alıntılanır:

"dişliye diş arsız ar gösterdim iddiam büyük kim var imiş
biz burada yoğ iken hadi söyle denildi cevabı bilir misin bilersen"

(Atlansoy, 2024b, s. 12)

Aynı eserde yer alan "Ölü Atlar" şiirinde şair, yine Karacaoğlan'dan bir dizeyi küçük bir ekleme yaparak alıntılar:

"İncecikten bir kar yağar gibi biricik"

(Atlansoy, 2024b, s. 39)

Dergilerdeki Şiirler

"Solgun Bir Gül Oluyor Hanımefendi Dokununca" şiirinin ismi, Behçet Necatigil'e ait "Solgun Bir Gül Oluyor Dokununca" adlı şiirin başlığına bir sözcük ilave edilerek oluşturulmuştur. Bununla beraber metnin içinde de Necatigil'in şiirinin ismi ve şiirin bir parçası durumunda olan bu mısra, tek tırnak içine alınarak aktarılır:

"Solgun Bir Gül Oluyor Dokununca"

("Solgun Bir Gül Oluyor Hanımefendi Dokununca", *Yedi İklim*, Sayı 32)

3. Öykünme (Pastiş)

Her genç yazar, şair adayı edebiyata adım attığı ilk yıllarda elbette bir usta sanatçıya öykünerek yazı/şiir örnekleri ortaya koyar. Bu, bir yandan kalemi güçlendirmek için bir çaba, diğer yandan da kendi sesini bulma yolculuğunda geçilmesi gereken bir duraktır. Bununla beraber metinlerarası ilişkiler bağlamında usta bir sanatçı da bir başka sanatçının dil, üslup ya da izleğine yaslanarak eser verebilir. Aktulum'un da belirttiği gibi bir sanatçının; diğer bir sanatçının dili kullanma biçimine, izleğine veya kendi metninde kullandığı içeriğe öykünerek o yazar/şairden izler taşıyan bir metin oluşturması öykünmenin en önemli özelliklerdendir (Aktulum, 2007, s. 133). Atlansoy'un şiirinde, fazla olmasa da öykünme örnekleri bulunur. Onun şiir yazmaya başladığı 1980'lerde, İkinci Yeni şiirinin etkisi devam etmektedir. Öte yandan İkinci Yeni şairlerinden Atlansoy'un şiirini besleyen ve yönelimini etkileyen Sezai Karakoç'un yanı sıra; Ebubekir Eroğlu, Cahit Zarifoğlu, İsmet Özel gibi sanatçılar da genç şairleri tesir altına almaktadır. Bu anlamda Atlansoy şiirinde, isimleri zikredilen şairlerin yanı

sıra pek çok şairin de etkisi görülür. O, bu şairlerden alıntılar yapmakla beraber ayrıca bu şairlere atıflar da yapar. Daha evvel de belirtildiği gibi Atlansoy'un şiirinde -fazla olmasa da- öykünme örnekleri de bulunur.

“Kapışma” şiirinde divan şiirindeki bir benzetmenin izi yer alır. Şair, “süzgün bakış, sevgilinin süzgün ya da manidar yan bakışı” manasını ihtiva eden gamze ile ok arasındaki ilişkiyi, tebessüm ve oklanma şeklinde tekrardan oluşturur:

“Aşk ölüme karşılık gelendir tebessüm oklanmaya”
(Atlansoy, 2016, s. 458)

Öte yandan şairin son eseri *Yoksullar Gitti*, muhteva bakımından farklılık arz eder ve şairde var olan klasik şiire ilgi doruk noktasına çıkar. Dolayısıyla şair, önceki eserlerinde hem halk şiiri hem divan şiiri geleneğinden faydalanma tavrını bu kitapta daha da belirginleştirir. (Çınar, 2024a, s. 77) Atıflar, alıntılar bu durumu somut hale getirirken ister istemez öykünme örnekleri de ortaya çıkar.

Eserde “Dildeş”, “Efil” “Niyaz”, “Sulta”, “Sadak”, “Öndeyi”, “Duyuş”, “Gön Başka Yürek Başka Kalp İlinin İçi Bambaşka” ve “Elveda Bungun Güneş” gibi şiirler beyitler halinde kaleme alınmıştır. Eserin “Tablo” başlığını taşıyan ilk bölümü dergilerde “Hüsrev ü Şirin” den üst başlığı ile yayımlanmıştı. Dolayısıyla bu üst başlık ve şiirlerin beyitlerle yazılması bir öykünmenin varlığını ortaya koyar. Bununla beraber “Ferhad ü Şirin Belki Hüsrev” şiirinden aşağıya alıntılanan ilk beyit öykünmeyi açık bir biçimde gözler önüne serer:

“sözge bir dem olmaz bir dem olmaz sözge
didim ferhad ü şirin belki hüsrev neyayinin dilinde”
(Atlansoy, 2024b, s. 45)

4. Anıştırma (Allusion)

Metinlerarası ilişkilerde, sıkça tekrar eden başka bir teknikte de anıştırma vardır. Bir şahıs ya da varlık hususunda fikri uyarma şeklinde algılanan anıştırmada, ifade edilmesi gereken şey sarıh bir biçimde işaret edilmeyip sadece hissedilir. Bu yüzden anıştırmayı bulmak genellikle okuyucunun birikimine ve gayretine bağlıdır. Anıştırmada, başka bir metne atıf yapıldığı için alıntı ile karıştırılabilir. Fakat anıştırmanın, dolaylı bir biçimde metinle ilişki kurması alıntıdan ayrılan en temel özelliğidir (Aktulum, 2007, s. 109-113).

Atlansoy şiirinde; onun beslendiği ve etkilendiği şairleri anıştıran pek çok mısra bulunur. Şair; bu tür anıştırma veya göndermelerden rahatsızlık duymamanın aksine Karakoç, Zarifoğlu gibi beslendiği şairlerden övgüyle bahseder.

“Hamle Sırası” şiirinde şair; kanat, at ve rüzgâr kavramlarıyla Nazım Hikmet’e ait “Salkım Söğüt” şiirindeki “Atlılar atlılar kızıl atlılar / Atları rüzgâr kanatlılar! / (...) / Rüzgâr kanatlı atlılar gibi geçti hayat!” mısralarını anıştırır:

“Hani saçlarımı savuracak rüzgâr! Hani...
Hani atlar hani beni uçuracak kanatlar”
(Atlansoy, 2016, s. 355)

“Draje” şiirinde geçen aşağıdaki mısralar, Cemal Süreya’ya ait “Üvercinka” şiirindeki “İki adım daha atmıyoruz bizi tutuyorlar / Böylece bizi bir kere daha tutup kurşuna diziyorlar / Zaten bizi her gün sabahtan akşama kadar kurşuna diziyorlar” mısralarını anıştırır:

“Sonra da ölüveririz habire ölüyoruz zaten
–Canı sıkılmıyor değil habire ölmemizden Azrailin–
(...)
–Hiç diri vermiyoruz meleğe hep ölü veririz-”
(Atlansoy, 2016, s. 364)

“Dün Bitti” şiirinde ise yine Cemal Süreya’ya ait “Göçebe” şiirinde geçen “Biliyorsun ben hangi şehirdeysem / Yalnızlığın başkenti orası” mısralarını anıştırır:

“Ben
Öyle bir limandayım ki sevgilim uğrayan olmaz”
(Atlansoy, 2016, s. 369)

“Kırk Çıkmış Kırk Kırk Şiir” şiirinde yer alan -Avrupa masal kültürüne ait- “Mavi Sakal” kavramı, Sezai Karakoç’a ait “Tahta at” şiirindeki “Mavi Sakal” ifadesini anımsatır:

“IV. Mavi Sakal
Bayrak açtı Fransızlar
Mavi ak al
Bayrak açtı Fransızlar
Kırk çıkmadan Cezayirin
Hayaletiyle ölüm buldu Ruandada
Mavi Sakal”
(Atlansoy, 2016, s. 376)

“Şehir Düşerse Birden Ali” şiirinde ümidin simgesi olarak tasvir edilen Hz. Ali, Sezai Karakoç’a ait “Çocukluğumuz” şiirindeki Ali simgesini anımsatır. “Çocukluğumuz” şiirinde geçen “Babamın uzun kış geceleri hazırladığı cenklerde / Binmiş gelirdi Ali bir kırata / Ali ve at, gelip kurtarırdı bizi darağacından / Asyada, Afrikada, geçmişte gelecekte” dizelerinden hareketle Atlansoy’un da aşağıdaki dizeleri kaleme aldığı ifade edilebilir:

“Hepten Fransız kalmışlara yükselir bir Ali
Dağıtverir içimizin kabaran öfkesini
Gülümseyişimiz mi küçülüyor evet belki
Kocaman ancak gözlerimiz simsiyah iri
Ölür! Ancak hiç bir arslan hırlamaz
Ne ahali çarşısında ne de yalnız
(Atlansoy, 2016, s. 398)

“Kendilik Giysisi” şiirinde yer alan aşağıdaki mısralar, Yahya Kemal’e ait “Veda Gazeli” şiirinde geçen “Evvvel giden ahbaba selam olsun erenler” mısraını anımsatır:

“Selamımız iletir mi acep
Hatırlayıp önden gidenleri”
(Atlansoy, 2016, s. 432)

“Kesik” şiirinde ise İbrahim ve balta imgeleri, Asaf Halet Çelebi’ye ait “İbrahim” şiirindeki “İbrahim / içimdeki putları devir / elindeki baltayla” mısralarını anıştırır:

“Hiç kimse İbrahim değil güzelim
Herkesin elinde bir balta”

(Atlansoy, 2016, s. 435)

Necip Fazıl Kısakürek’e ait “Çile” şiirinde yer alan “Ver cüceye, onun olsun şairlik / Şimdi gözüm, büyük sanatkârlıkta.” mısraları da “Yitik, Hep” şiirinde geçen aşağıdaki dizeleri anıştırmaktadır:

“Sizin olsun bütün şairlikler
Bana kalsın şiir tek”

(Atlansoy, 2016, s. 436)

“Harfler” şiirinde geçen “Büyük bir ormanın gümbürtüsü” (Atlansoy, 2016: 442) mısraı “Karadır Kaşların Ferman Yazdırır” türküsünde yer alan “Ormanların gümbürtüsü başıma vurur” mısraını anıştırır.

“Flanör” ile “Yara Eskitmez” şiirlerinde “köşk ve cennet” sembolleri, Aşık Yunus’a ait bir ilahideki “Cennet cennet dedikleri / birkaç köşkle birkaç huri / İsteyene ver sen anı / bana seni gerek seni” mısralarını anıştırır:

“Yine de yunusluk bana göre değil yani emrelik
Dünyada bir evim olmadı ya
Yedi bahçeli cennetinde bir köşk dilerim”

(Atlansoy, 2016, s. 451)

“Köşkü neyleyim – saçarım/
Cennetteki küçük bir filin ayakları dibine”

(Atlansoy, 2016, s. 463)

“Gülsiyah” şiirinde, esasında “yalın dönüşüm” şeklinde değerlendirilebilecek bir anıştırma yer almaktadır. Şair, Sezai Karakoç’a ait “Kara Yılan” şiirindeki “Ben çiçek gibi taşımıyorum göğsümde aşkı / Ben aşkı göğsümde kurşun gibi taşıyorum” mısralarını dönüştürerek kendi göğsünde çiçek gibi taşımadığı aşkı bir gül gibi sakladığını belirtir:

“Ben gül gibi taşıyorum göğsümde aşkı”

(Atlansoy, 2016, s. 480)

“Cam Kartal” şiirinde de “Gülsiyah”da olduğu gibi “yalın dönüşüm” kabul edilebilecek bir anıştırma bulunur. “Yalnızlık” kavramıyla şair, Sezai Karakoç’a ait “Monna Rosa” şiirinde geçen “Ve yalnızlık, sigara külü kadar yalnızlık! / (...) / Senin hatıran kadar Allah ve şeytan işi... / Ve yalnızlık, sigara külü kadar yalnızlık” mısralarını dönüştürür:

“yakındır yalnızlık denen ejderha hem şeytana
-hem Allaha”

(Atlansoy, 2018, s. 22)

“Gözevren” şiiri adıyla Cemal Süreya’ya ait “Bun” şiirinde yer alan “Çünkü her kadını meryemsiyorum / Gözleri göz değil gözistan” mısralarını anıştırır. Süreya’nın “gözistan” simgesine karşın Atlansoy, “gözevren” metaforunu tercih eder:

“zaman gibi tanımsız gözleriniz göz el değil
sadece güzel değil aç hadi açılıns gözevren”
(Atlansoy, 2018, s. 31)

“Turunç” şiirinde ise turna simgesi ile uyumak metaforu, Sezai Karakoç’a ait “Monna Rosa” şiirinde yer alan “Saat onikidir söndü lambalar / Uyu da turnalar girsin rüyana” mısralarını anıştırır:

“Hadi uyuyalım öğle saati
Turnaları bekleyelim bir de öyle mi
Rüyamıza teselli ikramiyesi”
(Atlansoy, 2018, s. 35)

“Kar Kapları Kaplar” şiirinde geçen gurbet ve sila simgeleri Kemalettin Kamu’ya ait “Gurbet” şiirindeki, “Ben gurbette değilim / Gurbet benim içimde.” mısralarını anıştırır:

“Gurbeti olanın silası ta içindedir”
(Atlansoy, 2018, s. 37)

Yoksullar Gitti’de yer alan “Sadak” şiiri biçim, muhteva ve üslubuyla divan şiirini anıştırır. Bununla beraber şair, Şeyh Galip ve eseri *Hüsün ü Aşk*’ı ve bu mesnevideki birtakım imgeleri de anarak anıştırmayı pekiştirir:

“Ol bazarın neş’esi nedendir erenler bu cesamet neredendir
Gözüm ki kayıktır gemi olmak diler büyür ki san zübde i âlemdir
Ruhum oktur yüzüm sadak esad gibi galibim mumum bal sanki erir
Ateş denizinden geçtim savurduğum oklar tavşanların kalbindedir”
(Atlansoy, 2024b, s. 17)

5. Yansılama (Parodi)

Yansılama her hangi bir yapıt, üslubu değiştirilmeden içeriği değiştirilerek ironik bir şekilde tekrardan üretilir. Bu, şu anlama gelir ki ciddi bir konu, mümkün merteye basit bir konuya (güncel ve gerçek) benzer bir şekilde tekrardan uyarlanır (Aktulum, 2007, s. 118). Bu bağlamda Atlansoy’un şiirlerinde, yansılamanın da örnekleri bulunur.

“Acemi” şiirinde Dede Korkut Hikâyeleri’ne adını da veren Korkut Ata’nın bir söyleminin ironik bir yansıması yer alır. Dede Korkut, anlatının bitiminde ortaya çıkar ve elinde kopuzu ile “boy boylamak, sos soylamak” adı verilen bir destan söyler:

“Gölgem boy boylamak soy soylamak isterken”
(Atlansoy, 2016, s. 417)

“Saklı” şiirinde, Hz. Ali’ye ait olduğu ifade edilen “İlim bir nokta idi, cahiller onu çoğalttı.” söyleminin parodisi yapılmaktadır. Şair, ilmin ilerlemesi düşüncesini, ironik bir biçimde “cahil”in çoğaltılması şekline dönüştürür:

“Cahiller iki sanır
Köşkte asıl bir nokta vardır
Cahili çoğaltmayın!”

(Atlansoy, 2016, s. 466)

“Divâne Divana Gelmez” şiirinde ise “ironi” kavramı, bizzat ironik bir biçimde ele alınır. Meşhur antik Yunan felsefeci Herakletios’un aynı ırmakta iki kez yıkanılmayacağı düşüncesi aşağıdaki gibi bir parodiye dönüştürülür:

“Aynı ironide iki kez kirlenilmez”

(Atlansoy, 2016, s. 467)

“Kasırga; Naklen” şiirinde şair, “Hey Onbeşli” isimli Tokat türküsünün parodisini yapar:

“Hey! Onbeşli -Onbeşli bilir misin
Nedir yirmibir - Yoksa hâlâ onbirde misin”

(Atlansoy, 2016, s. 489)

“Üç Şarkı! Üç El Ateş; Ölümüne” şiirinde, bir kasidede geçen “Cânı cânana kurban eyleyen gelsin bu meydana” mısraına ironik bir biçimde yer verilir:

“Bu meydana herkes giremez herkes doldursa bile
Canı geçen gelsin durmasını bilen Cananla”

(Atlansoy, 2018, s. 53)

“Dört Taç Sultanlığı” şiirinde şair, yine bir müzik eserinin parodisini yapar. Yunus Emre’nin “Göçtü Kervan” ilahisinin “göçtü kervan kaldık dağlar başında” mısraı, ironik bir biçimde dönüşüme uğrar:

“göçmemişti kervan
yine kalmıştık dağlar başında”

(Atlansoy, 2024a, s. 43)

Dergilerdeki Şiirler

“Küçük Şeyler” şiirinin “Ölü Atlar” başlıklı bölümünde, Sezai Karakoç’a ait “Şahdamar” şiirinde yer alan “Biz yangında koşuyu kaybeden atlarız (...) Biz koşu bittikten sonra da koşan atlarız” mısralarının ironik bir biçimde hatırlanmasıdır:

“Biz ne yarışta
Ne yarış bittikten sonra koşarız
Canımız yok! Biz koşma’yız”

(“Küçük Şeyler”, *Kayıtlar*, Sayı 9)

Metinlerarası ilişkilerde yukarıda belirtilen başlıklardan başka “yan-metinsellik” kavramı da önemli bir yer tutar. Şerefoğlu’nun belirttiğine göre bir metinde yer alan birtakım ikincil göstergeler aracılığıyla; alt başlıklar, epigraflar, ithaflar, ön sözler, resimlemeler, kapağın içi ile dışında geçen eleştirel değerlendirmeler vb. yan-metinlerle (paratexte) ilişki kurulur. Yan-metinsel öğeler, daima metnin dışı şeklinde yorumlanır, çoğunlukla asıl metinden ayrılırlar; bununla beraber metnin anlaşılması ve yorumlanmasında önemli bir

vazifesi vardır. Bu da onları metni bütünleyen bir öge durumuna getirir. Özellikle başlık ve alt başlıklar genellikle asıl metne çok sıkı bir biçimde bağlıdır (Şerefoğlu, 2013b, s. 313).

Atlansoy şiiri, yan-metinsellik bakımından bazı özellikler içerir. Şairin şiirlerini ithaf ettiği kişiler, metinden ziyade birer bilgi olarak önemlidir. Örneğin Şükrü Yıldırım (s. 360) bu isimlerdendir. Bununla beraber şair, *Gösteri Uçuşu* ve *Ya Sinek Sekiz Ya Buhurumeryem*'de hiç kimseye şiir ithaf etmemiştir. Yine Şerefoğlu'nun ifadesiyle şiirlerin, şiirin kendisi kadar hatta yer yer daha fazla şey ifade eden başlıkları da yan-metinsel unsurlardan sayılır (Şerefoğlu, 2013b, s. 313). *Açık Kaplan Haykırışı*'nda yer alan "Mevsimsiz" (s. 56) şiiri "Mehmet Aycı için" şeklinde ithaf edilirken *Yoksullar Gitti*'de yer alan "Niyaz" (s. 14) şiiri de "Osman Bayraktar için" şeklinde ithaf edilir.

Sonuç

1960'dan sonra edebiyatta yaygınlık kazanan metinlerarasılık, Julia Kristeva'ya göre birden fazla metin arasında bir tür konuşmadır. Bu anlayışa göre, her metin kendinden önceki metinlerin etkisine açık bir noktada durmaktadır. Yine bu anlayışı savunan kuramcılara göre herhangi bir yazarın metninde yaptığı şey, önceki metinlerden alıntılacağı parçaları yapısal olarak dönüştürüp yeniden üretmekten başkası değildir. Bu önermeye göre bütün eserler, metinlerarası bir ilişki içindedir. Bu anlayış çerçevesinde Atlansoy şiirine bakıldığında alıntı, anıştıma, parodi gibi yöntemlerle metinlerarası ilişkiler bağlamında zengin bir dünya ile karşılaşılır. Bu makalede Atlansoy şiiri, metinlerarasılığın beş farklı kavramı olan gönderge (gönderme), alıntı (citation), öykünme (pastiş), anıştırma (allusion) ve yansılama (parodi) üzerinden incelendi.

Bu inceleme sonucunda bir metin içerisinde bir edebi tür, gelenek, eser ve adları ya da bir edebi şahsiyetin, tarihsel bir kişiliğin vb açık bir biçimde belirtilmesi olan göndergenin bu şiirde sıkça başvurulan bir yöntem olduğu belirlendi. Bir metne başka bir metinden veya metinlerden, ifade edilen söylemi güçlendirmek, metni zenginleştirmek için yapılan alıntının da onun şiirinde sıkça yer aldığı anlaşıldı. Bu bağlamda Yunus Emre, Sezai Karakoç ve Behçet Necatigil gibi şairlerden, şairin kendi şiirinden ve türkülerden doğrudan alıntı yapıldığı görüldü. Öykünme, bir sanatçının; başka bir sanatçının üslubunu, izleğini, bir metinde kullandığı konuyu taklit etmek suretiyle ondan izler taşıyan bir metin oluşturmasıdır. Atlansoy şiirinde, çok az olmakla beraber öykünme örneklerine rastlanmıştır.

Bir kişi ya da varlık hususunda düşünceyi uyarma yöntemi olan anıştırmada, ifade edilmesi gereken şey açıkça vurgulanmaz sadece ihsas edilir. Bu yüzden anıştırma, genelde okurun birikimi ve gayreti ile ortaya çıkar. Anıştırmada, başka bir metne atıf yapıldığı için bu kavram alıntıyla karıştırılır. Bununla beraber anıştırma, doğrudan metinle ilgi kurmadığı için alıntıdan ayrılır. Ele alınan beş eserde Atlansoy'un Sezai Karakoç, Cahit Zarifoğlu gibi beslendiği, etkilendiği şairleri anıştıran birçok dizeye şiirinde yer verdiği görülmüştür. Özellikle son eseri *Yoksullar Gitti*'de bu tavrın zirveye çıktığı belirlenmiştir. Yansılama veya parodide ise bir yapıt, üslubu değiştirilmeden konusu değiştirilerek ironik bir şekilde tekrardan kurgulanır. Atlansoy şiirinde, yansılamanın da örneklerine rastlanmıştır.

Yan-metinsellik, bir metnin yapısında yer alan birtakım ikincil göstergelerle; alt başlıklar, ön sözler, ithaflar, epigraflar, resimlemeler, iç ve dış kapaktaki eleştirel yorumlar vb. yan-metinlerle (paratexte) kurduğu ilişki biçimidir. Bu kavramın da Atlansoy şiirindeki durumu belirlenmiştir. Bütün bu çıkarımlardan anlaşılmaktadır ki metinlerarası ilişki Atlansoy şiirinin ana izleklerinden birisidir. Şair, bu yöntemle şiirinin zenginleştirmenin yanı sıra önceki metinlerle bir tür konuşma biçimi geliştirmektedir.

Kaynakça

- Aktulum, K. (2007). *Metinlerarası ilişkiler* (3. baskı). İstanbul: Öteki Yayınevi.
- Atlansoy, H. (2024a). *Açık kaplan haykırışı*. İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Atlansoy, H. (2018). *Ya sinek sekiz ya buhurumeryem* (2. baskı). Ankara: Hece Yayınları.
- Atlansoy, H. (2016). *Yüzümdeki eşik*. Ankara: Hece Yayınları.
- Atlansoy, H. (2024b). *Yoksullar gitti*. İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Aytaç, G. (2009). *Genel edebiyat bilimi* (2. baskı). İstanbul: Say Yayınları
- Çetin, N. (2010). *Şiir çözümleme yöntemi*. (8. baskı). Ankara: Öncü Kitap.
- Çınar, S. (2024a). Açık kaplan haykırışı ve Yoksullar gitti üzerine. *Hece Dergisi*, 338, 75-78.
- Çınar, S. (2024b). 80 Kuşağı içerisinde özgün bir şair: Hüseyin Atlansoy. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (39), 404-428. DOI: 10.29000/rumelide.1470142.
- Şerefoğlu, Z. K. (2013a). Atlansoy'un 'Su Burcu'nda metinlerarasılık. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 1, 307-344.
- Şerefoğlu, Z. K. (2013b). Atlansoy'un 'Su Burcu'nda metinlerarasılık II. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 2, 311-322.

Makale Bilgisi/Article Info

Geliş/Received: 26.02.2025 Kabul/Accepted: 28.03.2025

Araştırma Makalesi/Research Article, ss./pp. 22-37.

MELTEM ARIKAN'IN "VE...VEYA...BELKİ..." ROMANINDA KADIN TEMSİLİ

Rabia ŞAHİNⁱ Öznur ÖZDARICIⁱⁱⁱ

Öz

Bu çalışma, yirminci yüzyılın kadın yazarlarından biri olan Meltem Arıkan'ın "Ve... Veya... Belki..." adlı eserinde yer alan kadın karakterleri, varoluşsal ve sosyokültürel kimlik sorunları açısından ele almayı amaçlamaktadır. Yazarın kaleme almış olduğu ilk eseri olan "Ve... Veya... Belki..." özellikle seçilmiş olup doküman inceleme yöntemiyle romanda yer alan kadın karakterlerin yaşadığı problemler incelenmiştir. Romanın ana merkezinde Psikiyatrist Eylül ve terapi grubundaki kadınların hayat tecrübeleriyle geçirdikleri değişim süreçleri yer almaktadır. Bu çalışma, varoluşsal sorgulamaları öne çıkarmakta olup kadınların farkındalıklarını artırma, onların duyulmayan sesi olma amacı üstlenmektedir. Çalışmada, her biri farklı fiziksel, sosyolojik ve psikolojik özelliklere sahip olan bu kadınların özellikleri detaylı şekilde sunulmuş ve Meltem Arıkan'ın Türk edebiyatındaki yeri ve önemi bu özellikler üzerinden vurgulanmıştır. Eserdeki kadınlar, kendi yaşanmışlıklarına dayanıp hayatlarını değiştirecek bir karar vererek kliniğe yatarlar. Psikiyatrist Eylül, Cavidan, Gizem ve Ayten gibi karakterler, kendi varlıklarını ve isteklerini yeniden inşa etmek için girmiş oldukları bu yolda var olma amaçlarıyla ve yaşadıkları sorunlarla yüzleşirler. Başkahraman Psikiyatrist Eylül de hastaları gibi, kendi gerçeklerinden kaçmakta ve hayatını başkalarını iyileştirmeye adanmıştır. Terapiler sırasında kendi kaçtığı gerçeklerle yüzleşmeye başlar ve bir anlam arayışı yolculuğuna adım atar. Bu eser, Arıkan'ın edebi yeteneğini ve toplumsal hassasiyetini bir arada harmanlayarak, kadınların iç ve dış dünyasına derin bir bakış açısı sunan yönüyle toplumsal ve varoluşsal cinsiyet çalışmalarına katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kadın, cinsellik, anlam arayışı, cinsiyet rolleri

REPRESENTATION OF WOMEN IN MELTEM ARIKAN'S NOVEL "AND...OR...MAYBE..."

Abstract

This study aims to examine the female characters in 'Ve... Veya... Belki...' ('And... Or... Maybe...'), a work by Meltem Arıkan, a prominent twentieth-century Turkish female author, through the lens of existential and sociocultural identity issues. The novel, Arıkan's debut work 'Ve... Veya... Belki', was selected for this analysis principally, and the problems experienced by the female characters were explored using the document analysis method. At the core of the novel lies the transformative journey of Psychiatrist Eylül and the women in her therapy group's period of changes of living experiences. This study prioritizes existential inquiries, seeking to amplify women's awareness and serve as a voice for their unheard struggles. It provides a detailed portrayal of these women, each distinguished by

ⁱ Bu makale, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırlanmakta olan "Meltem Arıkan'ın Romanlarının Varoluşçuluk Felsefesi Açısından İncelenmesi" başlıklı Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

ⁱⁱ Yüksek Lisans Öğrencisi, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, sahinrabia332@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-4087-7301

ⁱⁱⁱ Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, (Kırıkkale, Türkiye), oznurozdarici@kku.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-5772-2624

unique physical, sociological, and psychological traits, while emphasizing Meltem Arıkan's significance and place in Turkish literature through these characterizations. The women in the novel, drawing on their own experiences, make life-altering decisions by committing themselves to the clinic. Characters such as Psychiatrist Eylül, Cavidan, Gizem, and Ayten confront their existential purposes and challenges as they embark on a path to reconstruct their identities and desires. The protagonist, Psychiatrist Eylül—much like her patients—flees from her own truths, devoting her life to healing others. During therapy sessions, she begins to face the realities she has long avoided, stepping into a journey of self-discovery and meaning. By blending Arıkan's literary prowess with her social sensitivity, this work offers a profound perspective into the inner and outer worlds of women, contributing to both social and existential gender studies.

Keywords: *Woman, Sexuality, Meaning Making, Gender Roles.*

Extended Abstract

This article examines the existential and sociocultural identity struggles of the female characters in Meltem Arıkan's novel 'Ve... Veya... Belki...' ('And... Or... Maybe...'). Within this framework, a psychological analysis is applied to explore the women's experiences in relation to gender roles and victimization.

Using the document analysis method, the study investigates the novel's female protagonists and their struggles. Through this analysis, the characteristics of the characters and the novel's gendered themes are identified, contextualized within existential philosophy and sociocultural identity theories, and supported by diverse scholarly sources. The study seeks answers to the following questions: How do the characters reflect the position of women in Turkish society? How does the novel portray societal perceptions of women? What parallels does it share with existential philosophy? How does Arıkan's work bridge society and literature? What innovations does it bring to the representation of female protagonists in Turkish literature? What message does the author aim to convey?

The novel incorporates themes such as love, sexuality, abuse, the search for meaning, loneliness, alienation, and death, alongside sociological themes like rebellion against societal norms and coping mechanisms. Meltem Arıkan, by including these sociological themes in her work, has reflected her approach to social problems and her desire to address the individual's inner world according to society's values. These taboo themes, such as sexuality, and other sociological themes have been addressed with a critical perspective in a free and natural form of expression, and their effects on the individual have been reflected with the aim of contributing to social change.

The work emphasizes women's emotional and physical needs, particularly through the character Cavidan, whose suppressed desires are explored. Arıkan challenges rigid societal norms by foregrounding sexual agency and freedom, while also addressing sexual abuse through characters like Ayten and Gizem, depicting its traumatic impact on women. Existentialist undertones pervade the narrative, with Gizem's internalized quest for selfhood and meaning embodying these themes. Each major theme is personified through a specific character.

All referenced sources are cited within the text and in the "References" section. These are contributing to the article's originality and scholarly rigor. Theoretical frameworks include existentialist works by Sartre, Frankl, and Marcel. The feminist perspectives draw from Simone de Beauvoir and Fatmagül Bertay. Concepts such as Camus's exploration of death, suicide, and alienation; Marcel's notion of hope; Sartre's emphasis on anguish and individual responsibility; and Beauvoir's critique of societal oppression of women which is 'Le deuxième sexe'—particularly the denial of sexual freedom—are woven into the narrative through distinct characters.

The novel intersects with existing studies on existentialism and gender roles, particularly in its portrayal of women's struggles, sexuality, and existential themes. Arıkan's work aligns with themes explored by other authors, such as Pınar Kür and Sevgi Soysal, who similarly address female rebellion and taboo subjects like sexuality. However, this article distinguishes itself by delving into the psychological intricacies of the characters' dilemmas, particularly their traumatic experiences. Arıkan's bold depiction of abuse highlights its traumatic repercussions

on individuals and society, framing it as a source of collective pain and collapse. The novel also accentuates modern loneliness and alienation more prominently than comparable works.

Key findings from the analysis reveal that the female characters confront existential crises—loneliness, alienation, and a sense of life's meaninglessness—common to modern individuals. They strive to overcome these voids through diverse paths, pursuing freedom and self-actualization. Arıkan critiques societal judgments and pressures imposed on women, interrogating their roles and reflecting struggles rooted in their biological and social identities. Her protagonists defy traditional female archetypes by openly expressing sexual desires and taking bold, unapologetic steps toward autonomy, rebelling against patriarchal norms. Arıkan's novel is significant for its profound exploration of women's inner and outer worlds. Her female characters are portrayed as resilient, independent figures who carve out spaces for themselves in society, emphasizing the strength and agency of Turkish women. Through this work, Arıkan introduces a fresh perspective on existentialism and the female body in Turkish literature. The novel invites comparison with works by other authors, enabling analysis of women's shared and divergent experiences. Sociologically, Arıkan's 'Ve... Veya... Belki...', alongside her other works, could provide valuable insights for researchers investigating the prevalence and impact of gendered abuse through social surveys. By blending literary artistry with social critique, the novel enriches both feminist discourse and existential studies, offering a layered commentary on women's liberation in the face of systemic oppression.

Giriş

Varoluşçuluk felsefesi, 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Varoluşçuluk, insanı kendi seçimlerinden sorumlu tutarak var oluşunu yaratması gereken tek varlık olarak kabul eder. Dünyaya fırlatılan insan, özgürdür. "Özgürlük, bir tür seçme özgürlüğüdür. İnsan, insan olma özgürlüğünü seçebilen tek varlıktır. Olmayı ya da olmamayı seçebilen tek varlık olan insan, diğer tüm canlı ve cansızlardan ayrılır." (Çüçen, 2015, s. 34) Sartre için de özgür olan birey, buna mahkûmdur. Çünkü bu özgürlüğün sonucunda istese de istemese de seçim yapmak zorunda olan birey, seçimlerinin sorumluluklarını almalı ve taşımalıdır. "Kişiler her an seçmek zorunda kalırlar. Bu yüzden de kendilerinden sorumludurlar." (Sartre, 1982, s. 42) Seçimlerinden sorumlu olan insan, var olur ve daha sonrasında kimliğini ve anlam arayışını yaptığı seçimler ile yönlendirir. Laffont Bompiani, Sartre'ın konferansından derlenen bir yazısında "felsefi öğretisi olarak tanımladığı varoluşçuluğun Tanrı tanımaz kanadı, varoluşun özden önce geldiğini kabul ettiğinden, Tanrısızlığın sonuçlarını üstlenmektedir." (Sartre, 1982, s. 50) diyerek insanı, yalnızlığı ve sorumlulukları ile yüzleştirir. Türk romanında da kendini 20. yüzyılda gösteren akım, toplumun geçirdiği modernleşme zamanlarına denk gelir. Batılılaşma yolunda ilerleyen Türk toplumunda kadın karakterler de değişim göstererek varoluşçuluk ekseninde yerini alır. Batılılaşma adına yeni reformlar uygulayan Türkiye Cumhuriyeti kadını sosyal ve siyasal anlamda aktif hale getirmiştir. "Yapılan reformlarda kadınlar, millet olma sürecindeki diğer toplumlarda olduğu gibi toplumu 'muasır medeniyetler seviyesine yükseltme' ideolojisinin taşıyıcıları olarak kabul edilmişlerdir." (Gülendam, 2006, s. 14)

Geleneksel anlamda kadının rolleri, toplumun katı normları ile baskılanmış kadınlar, varoluşçu bakış ile özgürlüklerini arayan ve sorgulayan karakterler olarak karşımıza çıkar. Bahsi geçen kadın rollerine; kocasını memnun etmekle yükümlü olan kadın, anne kadın, aile içi şiddet mağduru kadın vb. örnek verilebilir. "Toplumsal cinsiyet, yani biyolojik cinsiyetin toplumsal ve kültürel kurgulanışı, kadınların herhangi bir alandan dışlanmaları için gerekçe olmamalıydı." (2003, s. 43) sözleri ile Berktaş, Liberalizmin insan eşitliğine dayanan tutumuna karşılık işin altında biyolojik anlamda bir ayrımcılık olduğuna vurgu yapar. Doğuştan gelen biyolojik özellikleri dolayısıyla kadına verilen örneklerde olduğu gibi cinsiyetçi bir yaklaşım söz konusudur. Yenidünya düzeni ile kadınlar, kendi hayatını yaşamaya, özgür irade ile seçim yapmaya başlayarak mücadelelerini sürdüren karakterlere dönüşerek romanlarda yerini alır. Meltem Arıkan'ın eserlerinde yer alan kadınlar da varoluşçu anlayışın etkileri ile kendi kimliklerini ve arayışlarını sorgulayan karakterlerdir. Bu kadınlar bedenlerini keşfeder, duygularını ifade etmekten çekinmez ve yaptıkları seçimler doğrultusunda anlam arayışının yolculuğuna çıkarlar. Böylece kendilerini keşfetme sürecine girmiş olurlar. Kendini keşfeden kadınlar yabancılaşma, ölüm, anlamsızlık, bunaltı gibi varoluşsal problemler ile yüzleşmek zorunda kalırlar ve psikolojik etmenler altında bu sorunlar ile başa çıkmaya çalışırlar. Arıkan'ın incelenen "Ve... Veya... Belki..." adlı romanında aşk, cinsellik, istismar, bunalım, anlam arayışı ve bunların yanında sosyokültürel etmenler olan toplumsal kimlik ve toplumla çatışma gibi temler yerini alır. Yazar, mağdur kadınların sesi olduğu gibi kadınlara hem farkındalık kazandırır hem de hayatlarındaki amaçlarını bulmalarında yön gösterir.

Buradan hareketle Meltem Arıkan'ın, varoluşçuluğun Türk edebiyatındaki önemli temsilcilerinden biri olduğu söylenebilir. Onun eserlerinde kadının toplumsal ve cinsel kimlikleri açısından dönüşümleri psikolojik incelemeler doğrultusunda gözler önüne serilir.

1. Varoluşçuluğun Çıkmaz Sokağındaki Kadının Yeri

Eserde yer alan kadınlar, kendileri için seçimde bulunarak kliniğe yatma kararı alırlar. Kendi varlıklarını var etmek için yeni bir yola giren bu kadınları Psikiyatrist Eylül başta olmak üzere Ayten, Cavidan ve Gizem oluşturur. Her bir karakter birbirinden farklı fiziksel, sosyolojik ve psikolojik özelliklere sahiptir. Ana kahraman Psikiyatrist Eylül, başarılı bir doktordur. Kendi gerçeklerinden kaçır ve başkalarını iyi etmek amacıyla bu mesleğe hayatını adar. Terapilerde, kaçtığı gerçekleri ile yüzleşmeye başlar ve kendini anlam arayışının ortasında bulur. Nedensiz bayılmalarından dolayı hastaneye yatışını sağlayan Ayten ise geçmişi ile yüzleşmeye başlar ve bayılmasının altındaki nedeni ortaya çıkarır. Felsefe öğrencisi olan Gizem, çevresiyle yaşadığı iletişim probleminden dolayı hastaneye yatmaya karar verir. Hayatının anlamını sorgular ve kliniği, varlığını bulabileceği son yer olarak tanımlar. Cavidan ise hayatında yer alan problemlerden kendini sorumlu tutmak yerine suçu kocasına ve hasta kardeşine atar. Eşini cezalandırmak amacıyla hastaneye yatışını gerçekleştirir. Her biri farklı anlamlar ve arayışlar peşinde olan bu karakterler; varoluşsal kimlik arayışlarının zorlu ve dolambaçlı yolunda anlam arayışı, yabancılaşma, umut duyma ve ölüm unsurları kapsamında bu bölümde incelenir.

1.1. Anlam Arayışında Bulunan Kadın

Bireyin anlam arayışı, gerçekleştirmiş olduğu deneyimleri üzerinden varoluşunun ve hayattaki amacının keşfedilmesidir. *“İnsanın anlam arayışı, içgüdüsel itkilerin ‘ikincil bir ussallaştırılması’ değil, yaşamındaki temel bir güdüdür. Bu anlam, sadece kişinin kendisi tarafından bulunabilir oluşuyla ve böyle olması gereğiyle eşsiz ve özel bir yapıdadır. (...) Öte yandan insan, kendi idealleri ve değerleri için yaşayabilme, hatta ölme yetisine sahiptir.”* (Frankl, 2009, s. 113) Kendisi için yaşayan birey, hayatındaki anlamsızlığa son vermek için konfor alanından çıkmalıdır ve başarmak istediği şeyler uğruna çaba göstermelidir. *“İnsanın gerçekte ihtiyaç duyduğu şey gerilimsiz durum değil, daha çok uğruna çaba göstermeye değer bir hedefi, özgürce seçilen bir amaç için uğraşmak ve mücadele etmektir.”* (Frankl, 2009, s. 119) Frankl'in de belirttiği üzere insan, hayatta neyi amaçlıyorsa onun anlamını bulmak ister ve bu amaç uğruna çaba gösterir. Varoluşsal açıdan anlam arayışı özgürce seçim yapmayı ve bunun sonucunda sorumluk almayı gerektirir. Birey yaşamayı da seçebilir ölmeyi de. Ölüm de yalnızlık da yabancılaşma duygusu da bu anlam arayışının bireyde yaratmış olduğu kaygı durumundan ortaya çıkar. Frankl'a göre de insan, hayatının anlamını kendisi bulmalı ve keşfe çıkmalıdır.

Eserde, anlam arayışı temasının içselleştirildiği karakter Gizem'dir. Felsefe bölümü öğrencisi olmasından kaynaklı bir durum olarak sürekli hayatının anlamını arar ve sorgulamalar yapar. Kendi varoluşunu gerçekleştirmek için, içindeki bütün düşünce ve hisleri günlük halinde tutar. Romanda çok fazla varoluşsal bunalımlar yaşayan ve kendini bulmaya

çalışan genç kızın anlam arayışına örnek olarak yazdığı bir şiiri ise kaybolmuşluğunun yansıması olarak karşımıza çıkar:

*"Okyanusun içinde kaybolmuş bir balık,
Kendini akıntıya bırakma çabasında.
Engeller var dört bir yanında.
En büyük engeli de kendisi.
Arayış içinde, tüm gücüyle,
Okyanusun içinde kaybolmuş bir balık..."* (Arıkan, 1999, s. 68)

Balığın okyanus içinde kaybolmuş olarak tasvir edilmesi aslında bireyin, dünya içinde tekilliğine ve kaybolmuşluk hissine dayanır. Gizem, günümüz modern insanının bir temsili olarak kimlik arayışını bu şiiri ile yansıtır. Çevresinde engeller olmasına rağmen mücadeleyi bırakmaması ve hala arayışına devam etmesi hayatı için anlam bulma amacının gücüne bağlıdır. Gizem, kendi hayatını keşfe çıkar ve kimliğini bulmaya çabalar. Hayatın amacını, insanların var olma sebeplerini sürekli sorgulayan Gizem, günlüğünün bir bölümünde bu sorgulamalara yer verir:

*"HEY İNSANLAR SİZE SORUYORUM?????
AMA YANITLARINIZI KESİNLİKLE DUYMAK İSTEMİYORUM..."*

Neden yaşıyorsunuz? Neden? Bilmek istiyorum. Var olmak sadece yaşadığını düşünmek mi sizce? Niçin yaşıyorsunuz, niçin? Amaç mutlu olmak ya da güzel bir hayat mı sizce? Peki ama mutluluk ne?, Nerede? Hangisi? Neye göre? Şu gerçeklerimiz neyin içinde gizli ya da gerçek nerede? Ben niye var oldum? Var olmamın sizinle ilgisi ne? Her şeyin amacı amaçsızlıktır belki de, ya da amaçsızlıktır bizi bizden uzaklaştıran..." (Arıkan, 1999, s. 70-71)

Günlükte yer alan bu dizeler, modern insanın varoluşsal anlamda sancılarını yansıtır. Soru soran ve nidalarda bulunan Gizem, aslında sormaktan ziyade içindeki sorgulamaları vurgu içinde dışa yansıtır. Dizelerde büyük harf kullanılmasının sebebi ise bu vurguya, duygu derinliğini katmaktır. Bu dizeler, insanı düşünmeye ve sorgulamaya yönlendirir. Meltem Arıkan, kendi varoluşsal sorgulamalarını yarattığı Gizem karakteri üzerinden verir. Soruların cevapları insanın kendi yaşanmışlıklarında yer alır. Birey, bunları ancak deneyimleri doğrultusunda ve aldığı sorumluluklar üzerinden cevaplandırır. Gizem, kendi kimliğini keşfedememiş, var oluşunun arayışı içinde sıkışmış kalmıştır. Sorduğu sorular ile yaşamın anlamını, gerçeklerin değişkenliğini, bireyin terk edildiği dünyadaki yeri ve önemini sorgular. Gizem'in yazılarını okuyan Eylül, farkında olmadan kendi gerçekleri ile yüzleşmeye başlar ve kendini hayatını sorgular halde bulur:

"(...) Uzun zamandır hastalarını dinlerken o da kendine dokunur olmuştu. Bu hem keyifli hem de çok acı verici bir serüvendi onun için. Oysa yıllar önce, psikiyatriyi seçtiğinde, o sadece yardım eden olacaktı. Zor durumdaki insanların acılarını dindirecek, onları topluma kazandıracak, Tanrı'nın

dünyadan esirgediği adaleti o dağıtacaktır. Böylece çekilen ya da çektiği acıların da bir anlamı olacaktır. Kendisi ile uğraşmak yerine hep başkalarıyla uğraşacaktır.”(Arıkan, 1999, s. 20)

Metnin bu parçasında başarılı doktorun meslek içindeki yolculuğu ve insanlara yardım etme gayesi vurgulanır. Eylül aştığını sandığı çoğu şeyi aslında görmezden gelmiş ve kendini başkalarına adanmış bir bireydir. Başkalarını iyileştirme amacı taşırken kendisini hiçe sayar ve nasıl bir halde olduğunu, anlaşılıp anlaşılmadığını fark etmez. Kendisini hastalarını anlayıp anlamadığını bile ayırt edemez durumda bulur. Gizem, hastaları arasında onu en çok etkileyen kişidir. Soruları ve anlattıkları ile Eylül’ün kaçmaya çalıştığı şeyleri deşen bir yapısı vardır. Eylül, terapiden sonra düşünür:

“An la şıl mak. Bundan vazgeçeli o kadar uzun zaman olmuştu ki. Ama bunu şimdi anlatamazdı. Kim anlayabilmişti: Arkadaşları, dostları, anası, babası, kocası, kızı, terapisti... Kim ya da kim anlayabilirdi onu. Bazen kendisi bile hastalarını ne kadar anlayabildiğini düşünmez miydi? Ya da anlayabiliyor muydu, hastalarını, arkadaşlarını, dostlarını, anasını, babasını, kocasını, kızını?” (Arıkan, 1999, s. 23)

Eylül’ün düşüncelerinde iletişimsizlik, umutsuzluk ve anlaşılmama ifadeleri yer alır. Günümüz modern insanının gerçek problemi olan iletişimsizlik, doktorun karakteri üzerinden yansıtılır ve bireyin bir başkası ile iletişim kurma ihtiyacını gözler önüne serer niteliktedir. Sartre’ın varlığından biri olan “başkası için varlık” kavramı bu metin içinde kendine yer bulur. Sartre için insan, kendi bilinci ile sınırlı değil başkalarının varlığı ile vardır. “Kendi varoluşunu gerçekleştirmek isteyen insan, kendini tanımak zorundadır. Bu açıdan başkası, kendimizi tanımamız ve bilmemizde yardımcıdır. (...) Sartre’a göre bilinç, dış dünyaya yönelerek (...) ben’i nesneleştirir.”(Demirel ve Bayraktar, 2020, s. 167-176) Ötekinin varlığında görülmek isteyen, anlaşılmak isteyen Eylül, kendisini anlamayanları irdelediği gibi hastalarını anlamadığı zamanları düşünür ve kendini de sorgular:

“Ben de yalnızlığından kaçmaya çalışan cahillerdenim” galiba dedi kendi kendine. Geçmişe dönüp baktığında, aslında hep güvenliği için uğraştığını gördü. Gizem haklıydı belki de. O da güvenliği seçmiş ve şimdi de bedelini ödüyordu. İçindeki coşkuları, arzuları, çılgınlıkları, öfkeleri hep bastırmamış mıydı? (...) Yargulamaktan ve savunmaktan yorulmuştu. Eğer “huzur” herkes gibi olmasa, o da öyle yapacaktı ve yapmıştı. Ama, şimdi kendisini kaybediyordu. Korkuyordu, acı çekiyordu, en kötüsü de vazgeçemiyordu. Ne eskisi gibiydi ne de çocukluk günlerindeki gibi hissediyordu kendini. (...)” (Arıkan, 1999, s. 163)

Geçmişine dönen Eylül, yalnızlığından kaçarken aslında kendi gerçekliğini kabul etmesi gerektiği ile yüzleşir. Hayatında küçüklüğünden beri yalnız olduğunu hisseden doktor, anlaşılmamış olmanın verdiği hisle baş başadır. İçinde yer alan güven duygusu, onun arzularını, isteklerini ve coşkularını kaybetmesine yol açar. Güven isteği, onu kendinden uzaklaştırır.

1.2. Yabancılaşma Duygusu İçinde Olan Kadın

Yabancılaşma kavramı "özgün anlamı içinde, bir şeyi ya da kimseyi başka bir şeyden ya da kimseden uzaklaştıran, başka bir şeye ya da kimseye yabancı hale getiren eylem ya da gelişme" (Cevizci, 2000, s. 1099) şeklinde tanımlanır. Dünyaya terk edilmiş olan insan, bunun farkına vardığı zaman bunalım, yalnızlık ve toplumdaki soyutlanma yani yabancılaşma hissini yaşar. "Toplum bir arada tutan ve insanı yücelten değerlerin unutulması veya tamamen silinerek ortadan kaybolması, bir yabancılaşma problemidir. 20. yüzyıl modernizminin beraberinde oluşan bu "absürt" felsefesi, yabancılaşma olgusunu beraberinde getirerek insanları bu ortak kaderle yüzleştirmiştir." (Biricik, 2016, s. 88) Bu kadere ortak olan karakterler Arıkan'ın ele alınan eserinde de kendini gösterir. Eserde, karakterler kendilerine yabancılaştıkları gibi çevreye de yabancılaşma hissi duyar:

"Onu İsviçre'deki hastaneye sürükleyen ait olamama duygusunu tüm benliğinde hissetti. Diplomat babasının peşinden bavul gibi sürüklendiğini hissettiği gibi. Ne kendine ait bir evi olmuştu, ne odası, ne arkadaşları, ne aşkları. Hep bir yerlerden bir yerlere, hep farklı farklı kültürlerde, hep yalnız, hep anlaşılmayı isteyen..." (Arıkan, 1999, s. 163)

Verilen örnekte Eylül, küçüklüğünden beri babasının peşinden oradan oraya sürüklenmiş ve hiçbir yere aidiyet duygusu besleyememiştir. Ait olamama duygusunu iliklerine kadar hisseden Eylül, örnek olarak verilen cümledeki eksikliklerden dolayı insanlara karşı yabancılaşma duygusunu içinde büyütür. Karakterin sürekli yer değiştirmesi, sabit bir yerde kalamaması onun iletişim kurmasındaki eksiklikleri beraberinde getirir ve bu durum da onda yabancılaşma hissini uyandırır. Yabancılaşma hissini derinliğine yaşayan diğer bir karakter ise Gizem'dir:

"(...) İnsanların beni anlaması, sevmesi, takdir etmesi benim için önemli değil, ama onlar beni yargıladıkça yabancılaşıyorum insanlara..." (Arıkan, 1999, s. 73)

Arkadaşları ile sohbet sırasında korkularından bahseden ve özellikle yargılandıkça insanlara yabancılaştığını vurgulayan Gizem, kendinden kaçmak için başvurduğu yöntemlerden bahseder. Yazar, insanlar tarafından yargılanmanın aynı zamanda bireyi onlardan uzaklaştırıp, topluma yabancılaşma hissi besleyebileceğini de Gizem üzerinden gösterir.

Yine Gizem'in günlüğünden oluşan bir kesitte yalnızlık ve yabancılaşma izlerine rastlanır:

"Yalnızlıkla tanışmak

Ağırlığına alışmak

Ve ona kucak açmak

O kadar zor ki

O kadar kolay ki" (Arıkan, 1999, s. 122)

İnsanlardan soyutlanan birey, kendini yalnızlık içinde bulur. Şiirde, yalnızlıkla tanışmanın ağırlığının altı çizilir ve buna tezatlık güdülerek yalnızlığa alışmanın kolay yanının da olabileceği vurgusu yapılır. Belki de bu durum bireyin yalnızlığı ile mücadele etme şeklidir.

1.3. İçinde Umut Tohumları Yeşerten Kadın

Varoluşçuluğun unsurları içinde yer alan diğer önemli şey ise umut kavramıdır. Umut etmek, insanın yaşama karşı bağlanmasını sağlar. Varoluşçulukta umut kavramının önemini ortaya çıkaran düşünür Gabriel Marcel'dir. Onun için "*insan, olmuş, tamamlanmış bir ürün olmayıp, oluş halindeki bir varlıktır. Yani o, somut bir durumdan bir diğerine geçecek surette daimi yolculuk halinde olan, gezgin bir varlık, Marcel'in ifadesiyle bir homo viator'dur. Homo viator, bir umut insanıdır. Umut, onun için bir yaşam biçimidir. O, geleceğe, yaşama, çevresine ya da başkalarına karşı umut içinde bir bekleyiş halindedir. Bu bekleyiş onu Mutlak Gerçekliğe götürecek olan bir varlık koşuludur. İnsanda varoluş duygusunu oluşturan şey umuttur.*" (Koç, 2008, s. 172) Marcel'in "Homo viator" insanı, umut ile ilişkilendirilir. İnsanın sürekli arayış içinde olduğuna vurgu yapılır. Umut, sürekli hareket eden insana çıktığı bu arayış yolculuğunda ışık tutar. Aynı şekilde bu kavramın tam tersi olarak insan, umutsuzluğa da kapılabilir. İçinde bulunduğu duygu durumları neticesinde kaygının alt yapısında ortaya çıkan umutsuzluk, Cavidan karakterinin her şeyi düzeltmek amacı ile yattığı hastanede karşılık bulur. Görüşmelere alışmayan Cavidan Eylül'ün odasına girince içinden umutsuz bir düşünce geçirir:

"Sanki böyle anlatmakla ne düzelecek hayatımda ama yine de bir umut." (Arıkan, 1999, s. 17).

Cavidan Hanım, odaya girmeden önce çaresiz ve umutsuzdur. Aynı zamanda anlatacağı şeylerin onun hayatında bir şeyleri yoluna sokmayacağı da kendisi tarafından onaylanır. Her ne kadar bazı şeylerden umudu olmasa da yine de kendisine şans veren bir kadın olarak hayatına devam eder.

Umut kavramının başka bir versiyonu da Eylül'ün düşüncelerinde var olan ve aşkı arayan kadının temsilinde ortaya çıkar:

"Ve kadın aşkı arıyor, aşk da kadını belki. (...) Yoksa hiç umudu kalmayacak. Hep duyguları var kafasında, bir de soruları; acılara, sevinçlere, umutlara, umutsuzluklara, geçmişe ve geleceğe dair. Tabii bir de Adam. (...). Kadının amacı bulmak değil belki de, yalnızca aramak. Hayal kırıklıklarından böyle kaçacağına inanıyor. Arayarak hep umutlarla..." (Arıkan, 1999, s. 11)

Arayış içinde olan kadın, aşkı bulmak umudu ile yola çıkar. İçinde yeşertmiş olduğu umut parçacıkları kadını harekete geçiren bir unsur olur.

1.4. Var Oluşunu Sonlandıran Kadın

İnsan, sonu olan bir varlıktır ve bu durum onun varlığı için kaçınılmazdır. İnsan yaşamının, bir sonunun olması bu yaşamın bir de başlangıcının olduğunun göstergesidir. Birey, doğar ve yaşam içinde gelişerek büyür. Gelişim aşamasında tercihler yapar ve hayatını buna göre yönlendirir. Ölüm de bu tercihlerin arasında yerini alır. Hayatını şekillendirmeye çalışan birey, dünya içindeki yalnızlığı ve sonluluğu ile yüzleşince ölüm olgusu ile karşılaşır.

Yüzleştiği "ölüm", bazen onun varlığını yok etme biçimi olur. İnsan, seçim yapan bir varlık olduğu için intihar etme fikri de bireyin akli ile hareket ederek aldığı bir karardır. Varoluşçuluk içinde ölüm ve intihar kavramı, olumlu bir yaklaşımla ele alınmamıştır. İntihar, derin bir varoluşsal problemin ve bunalımın göstergesi olarak yerini alır. Camus, "*Saçma olanı daha da çoğaltmaktır. İntihar akıl ile karar verilen bir durum olduğu için, yaşamın kendisi saçma olandır. Bu nedenle ölümü ve saçmayı fark eden tek varlık olarak insan özgürdür.*" der. (Erdem, 2015, s. 185) Eserde "intihar" ele alınan diğer varoluşsal sorunlardan birisidir:

"-Bugün sabah Gizem'in babası telefon etti. Dün sabaha karşı Gizem intihar etmiş..." (Arıkan, 1999, s. 196)

İntihar eden Gizem, kendi kişiliğini ve var oluşunu tamamlayamamış bir karakterdir. Yaşadığı varoluşsal bunalım sonucu bu yolu seçer. Fakat, diğer bir açıdan bakıldığında karakter, hayatı için bir seçimde bulunur. "İntihar etmek" varoluşsal anlamda verilen bir karardır. Varoluşçuluğa göre birey, karar verme özgürlüğüne sahiptir. Gizem, özgürlüğünü kendi varlığını yok ederek elde etmiş olabilir. Gizem'in intihar haberini alan Eylül'de kendi geçmişinden kurtulduğunu zannederken aslında sadece gerçeklerden kaçmıştır ve bu kaçışın altında ezilmiştir. İntihar haberi, doktoru derinden sarsar ve kendi varoluşunun ağırlığından kurtulamayarak aynı kaderi yaşar. Arıkan'ın eserinde "intihar", özgürlük arayışının bir parçası olarak ortaya çıksa da aynı zamanda çaresizlik ve umutsuzluğun son çıkış yolu olarak da görülmesi açısından önem arz eder.

2. Sosyokültürel Roller Bağlamında Kadın Kimliği

Türk toplumunun kadına verdiği önem, asırlar öncesine dayanır. Değişen yaşam koşulları dolayısıyla toplumun kadına yüklediği belli başlı roller de vardır ve her dönem içinde çeşitlilik gösterirler. Eski Türk toplumlarında kadın, ev içi ve dışında aktif bir halde yer alır: "*Eski Türk toplumlarında kadın evin sahibidir ve kadına saygı göstermek bir zorunluluktur. Çünkü kadın evin temeli olarak görülmektedir. Ayrıca kadının yalnız evde değil dışarda da eşinin yardımcısı olduğu ifade edilmektedir.*"(Aksoy, 2017, s. 10) Bu durum kadının aile içindeki önemini vurgulandığını gösterir. Değişen zaman içinde kadın, evin dışında iş hayatına da dâhil olur ve varlık belirtisi gösterir. İş hayatına atılan kadın, kültürel bağlam içinde kendi özgürlüğünü eline alma mücadelesi verir.

Meltem Arıkan'ın eserinde yer alan kadın figürünün genel özellikleri de incelendiğinde bunun geleneksel Türk toplumunda yerleşmiş olan figürden bağımsız ele alındığı görülür. Onun kadınları, topluma başkaldıran, kendi özgürlüğünü eline almaya çalışan bağımsız ve karmaşık kişiliğe sahip bireylerdir. Kadın; cinsiyet rolleri, yapması gereken görevler ve mağduriyetleri doğrultusunda bu bölümde incelenir.

2.1. Ev İçindeki Kadın

Geleneksel Türk toplumunda kadına verilmiş olan roller, dönem dönem değişkenlik gösterir olsa da ataerkil aile yapılarında hala aynı rol benimsenir. Türk toplumunun çeşitli dönemlerinde verilmiş olan haklar sayesinde biraz olsun eğitim seviyesini yükselten kadın,

evle bağı koparan ve iş hayatına atılan kadın rolüne bürünür. Fakat, günümüzde görüldüğü üzere cinsiyet ayrımcılığı, iş yerlerinde uygulanan baskı ve kadına şiddet sorunları devamlılığını sürdürür. Simone de Beauvoir'ın "İkinci Cins" eserinde belirttiği gibi kadının bir diğer rolü ise "erkeğin cinsel gereksinimlerini karşılamak ve onun evine bakmaktır. Toplumun onun omuzlarına yüklediği görev, kocaya verilen bir hizmet olarak görülür"(1949, s. 154). Beauvoir'a göre kadınlara dayatılan bu görevler, onları kısıtlar. Eserde, kadına yüklenen bu görevler Alkan karakterinin eşinden beklediği "kadınlık görevi" olarak nitelendirilir:

"(...) Şimdi ben kadından üç şey beklerim. Birincisi: Evi temizlesin, çocuklarının anası olsun, yemek yapsın. Bunun için de karıma iyi bakarım, ona para veririm, ne aç bırakırım ne de açıkta. İkincisi: Sohbet etsin. Ama evdekiyle ne sohbeti edeceksin ki, bir kere evden dışarı çıkmamış, cahil, dünyayı anlamaz. Sonra havası da yok, süslenmesini bilmez. Karşında saksı gibi oturur. (...) Üçüncüsü: Malum, yatak işi. Evdeki ya yorgundur ya başı ağrır ya da orası burası tutulmuştur. Ya mızımlık eder ya da dırıldır... Kırk yılda bir gönlü olursa da sırtüstü serilir döşeğe. Üstünde uğraş dur. Ne zevk kalır ne de iştah. İşemek gibi bir şey olur, hurslanırım bende. Tekmiklerim. Bağırır, çağırır. (...)" (Arıkan, 1999, s. 118-119)

Kadının konumu evlilikte yerine getirmesi gereken roller üzerinden şekillenmektedir. "Kurulan aile içindeki rol ve sorumluluk paylaşımı cinsiyet farklılığı esas alınarak yapılır. Kadının temel statüsü, 'aile içi' süreçler tarafından belirlenirken erkeğin temel statüsü ise 'aile dışı' süreçler tarafından belirlenir." (Gülendam, 2006, s. 35) Alkan, evin reisi olarak eşinin evi temizlemesi ve çocuklarına bakması karşılığı bir hizmetçiye ödeme yapar gibi ona bakıp, para verdiğiyle övünen bir adamdır. Kendince kadını ev işleri yapıp, çocuklarına baktığı için ödüllendirir. Erkeğin, kadına para verip açıkta bırakmamasını Beauvoir: "Kocasının karısına armağanlar vermesi ya da ayrıldıklarında dulluk geliri sağlaması gerekir, ayrıca koca kadını geçindirmeyi taahhüt eder. Topluluk, kocaya sunduğu kadına olan borcunu koca aracılığıyla öder." (1949, s. 155) sözleriyle evli kadının yerine getirmiş olduğu görevlerin karşılığı olarak niteler. Kadın, bu roller bağlamında ev işleriyle uğraşması gereken bir obje aynı zamanda da kişisel yetenekleri ve istekleri olmayan bir varlık olarak görülür. Eşyle sohbet edememekten şikâyet eden Alkan, aynı zamanda kadını cahil bir varlık olarak tanımlar ve zekâsını küçümser. Kadınları küçümseye devam eden Alkan:

"Kadınların sözünü dinlememek gerekir üstelik bu yeni moda özgürlük hem kadına hem erkeğe zarar veriyor. Hem az akıllı, hem özgür: ne büyük tehlike." (Arıkan, 1999, s. 13) sözleri ile kadına karşı oldukça ayrımcı ve cinsiyetçi yaklaşır. Kadının sözünün dinlenmemesi gerektiği görüşünü savunan Alkan, kadının düşünce ve fikirlerini küçümser, toplumun hemen hemen her alanında aktif olduklarını unuttur. Kadın aklını küçümseyenlere nazaran ilk kadın şairlerinden olan Mihri Hatun bir şiir kaleme alır:

"Çünkü nakıs akl olur dirler nisa
Her sözün mağur tutmakdur reva
Lik Mihri dainün zannı budur

Bu sözi dir ol ki kamil usludur

Bir müennes yiğ durur kim ehl ola

Bin müzekkerden ki ol na-ehl ola

Bir müennes yiğ ki zihni pak ola

Bin müzekkerden ki bi-idrak ola" ¹ (Berktay, 2003, s. 88)

Yukarıdaki dörtlüklerden görüldüğü üzere, asırlar önce Mihri Hatun kalemi ile kadın aklının önemine vurgu yapılmıştır ve o zamanlarda da kadınları küçümseyenlere karşı bir duruş sergilenmiştir.

2.2. Ötekileştirilen Kadın

Arıkan'ın eserinde kadın, cinsellik ve bedeninin arzulanır olması özelliğiyle kendine yer edinir. Alkan karakteri üzerinden kadın, aşılan ve bedeni satın alınabilen birer et parçası olarak görülür. Alkan, klasik Türk toplumunda yer alan toplumsal normlar doğrultusunda yetişen bir birey olduğu için onun hayatındaki kadın da bu kültürel normlar altında kendi varlığını ortaya koymalıdır. Alkan'a göre cinsel anlamda görevini yerine getiremeyen kadın yetersizdir. Onunla uğraşmak yerine bedenini satın aldığı kadınları tercih ettiğini söyler:

"Onun için veririm parasını orospuların, yaptırırım istediğim muameleyi, muamelesi iyiye bir posta, bir posta daha ikilemeden bırakmam. Gıkları da çıkmaz. Adamı heyecanlandırır ve erkek olduğunu hissettirirler." (Arıkan, 1999, s. 118-119)

Ötekileştirilmiş olan diğer kadınlar olan "fahişeler" de eş olan kadının görevini yerine getirmediğinde başvurulan birer objedirler. Evdeki kadın ile fahişe arasındaki ayrımı Beauvoir: *"Ekonomik açıdan fahişenin durumu evli kadınıkiyle simetriktir. Her ikisi için de cinsel edim bir hizmettir. İkinciler ömür boyu tek bir erkeğe bağlanmışlardır, ilkininse parça başı ücret ödeyen birçok müşterisi vardır. Evli kadın tek bir erkek tarafından başka bütün erkeklerden korunur, fahişe kadınsa bütün erkekler tarafından, her birinin diğerlerini dışlayan zorbalığından korunur. (...)* Aralarındaki en büyük fark, yasal eşin evli bir kadın olarak baskı görürken kişi olarak saygı görmesidir. Fahişe ise kişilik haklarından yoksundur, kadın köleliğinin bütün biçimleri onda özetlenmiştir." (1949, s. 294) sözleriyle açıklar.

Kadın bedeni yıllarca, asırlarca her toplumda farklı şekillerde algılanır ve erkeğin cinsel haz duyduğu birer nesneye dönüşür. Arıkan'ın "Ve...Veya...Belki" adlı romanında ve diğer tüm romanlarında kadınlar, cinsel nesnelere dönüştürülen bedenleri ile varoluş mücadelesi verir ve psikolojik açıdan iyileşmenin yollarını ararlar.

¹ "Kadınlar eksik akıllı olur derler. Bundan dolayı onların her sözünü boş saymak yerinde olur (derler). Mihri duacınızın zannı budur ki, olgun ve akıllı kişiler şu sözü söyler: Becerikli bir kadın, beceriksiz bin erkekten iyidir. Zihni açık bir kadın, anlayışsız bin erkekten iyidir." Aktaran: S.Faroqui, Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997, s.137.

2.3. Arzunun Kurbanı Olan Kadın

İstismar teması, kadınların yaşamak zorunda kaldığı ve başa çıkmaları gereken bir durum olarak romanda yerini alır. Sık sık bayılmalar yaşaması nedeni ile hastaneye yatan Ayten, bu istismarın bir kurbanıdır. Ayten, romanda açık saçık giyinen, süslenen ve ilgi odağı olmayı seven bir kadın rolündedir. Bunun nedenleri arasında küçüklükten itibaren ağabeyinin ona olan yaklaşımı örnek gösterilir:

“(...) Annem büyük abimden de babamdan korktuğu kadar korkardı, ama büyük abim beni çok severdi. Ben büyüdükçe de bu sevgisi büyüyordu sanki ve ben çocukluğumdan itibaren ona her istediğimi yaptırmanın yolunu bulmuştum. Önce güzelce giyinirdim, sonra onun kucağına oturur onu öperdim ve sonra da koynumu açardım, o da iki göğsümün arasını öper ve ne istersem yapardı. Ben büyüdükçe bundan utanmaya başlamıştım ama o “Sen benim bacımsın, ayıp olmaz” deyip beni zorlardı, istediğine izin vermezsem, beni hem çok sıkı hem de başka sebeplerle döverdi... O günlerde çok ağlardım, çünkü hem ondan çok korkar hem nefret eder hem de yapmasını isterdim. Çünkü o zaman istediklerimi yaptırabilirdim, çok çelişkili duygulardı anlayacağın.” (Arıkan, 1999, s. 107).

Ayten'in yaşadığı istismar bireysel bir sorun değil aynı zamanda toplumsal bir sorundur. Toplumda kendine yer bulan cinsiyet eşitsizliği, bu tarz istismarların sebebinin oluşturduğu niteliktedir. Meltem Arıkan, tacize uğrayan kadınların sesi olma özelliğini korur ve yaşananları kendine has üslubu ile dile getirir. Aileler içinde bulunan güç gösterisi ve dengesizliği sonucu kadınlar tacize uğrarken tacizde bulunan erkekler bu güç mekanizmasında güçlü ve baskın tarafta olmaktadır. Ayten'in küçükken yaşamış olduğu bu olay genç kızların ve kadınların ne kadar korunmaya muhtaç bir halde olduklarının birer göstergesidir.

2.4. Arzulanan Kadından Arzulayan Kadına

Kadınların biyolojik yapıları erkeklerden farklıdır. Her kadının geçirdiği dönemsel farklılıklar bedenlerine yansır. Bebeklikten çocukluğa, çocukluktan erginliğe giriş (adet dönemi), genç kızlıktan kadınlığa, kadınlıktan menopoza doğru belli süreçlerden geçen kadın her dönemde farklı cinsel edinimler kazanmak ve yaşamak ister. Hormonal değişimler kadınlar üzerinde oldukça etkilidir. *“Kadın, genellikle ketlenmelerini nihayet aşabildiği otuz beş yaşına doğru erotik olarak tam anlamıyla serpilip gelişir. Arzuları ve onları doyurma gereksinimi o zaman en şiddetli halini alır.”* (Beauvoir, 1949, s. 312).

Geleneksel Türk toplumunda “kadının cinselliği” baskılanmıştır ve kadın ile cinsellik yan yana geldiğinde bu durum tabu haline almıştır. Tabu haline gelen kadının cinselliği, kendi arzu ve isteklerini bastırmalarına sebep olur. Genel bir kanı olarak toplum tarafından erkeğin herhangi bir eylemi uygulaması normal kabul edilirken kadın söz konusu olduğunda bu durum onun günahkâr olarak tanımlanmasına sebep olur. Türk toplumu, kadından namuslu ve iffetli olmasını ister. Kadına dayatılan toplumsal normlar neticesinde evlilik içinde cinselliğe izin verilir. Günümüz toplumunda durum değişken bir hal almaya başlar. Kadınlar da özgürce cinsel isteklerini dile getirir olmuşlardır. Bu bakımdan tabu olarak görülen

cinsellik, Meltem Arıkan'ın bütün eserlerinde birincil tema olarak karşımıza çıkar. Toplumsal normlara başkaldıran kadın karakterler, bağımsızlıklarını elde ettikleri gibi cinsel anlamda da bağımsız olmayı ve duyulmayı isterler. Cavidan'ın arzu ve istekleri bu açıdan "Ve...Veya...Belki..." adlı romanda önemli yer tutar. Kocasını ile mutsuz bir evliliğe sahip olan karakter, arzularını keşfeder ve eşi tarafından duyulmayı ister:

"Benimle ilgilenirse, arada sırada bana kahvaltıda hazırlarsa, ayda bir beni yemeğe çıkarsa, nedensiz eve kucak dolusu çiçeklerle gelse, ona mum ışığında hazırladığım yemeklerden mutlu olabilse, bana sevgiyle dokunsa, beni öpse, benimle el ele sokarlarda yürüse, bunları ondan istediğimizde yaşımız kaç demese. Yaşım ne olursa olsun bunlara ihtiyacım var. Sevilmek ve hissetmek istiyorum." (Arıkan , 1999, s. 19)

Cavidan, bu sözleri ile ilgi ve sevgiye olan ihtiyacını dile getirir. Eşinin, hasta kardeşi ile ilgilenip kendisinden uzaklaşması onda yalnızlık hissi uyandırır. Cavidan, eşine karşı hem duygusal hem de tensel anlamda arzu hisseder. Karakterin istekleri ve bunları dışarı vurum şekli klasik kadın kimliğine başkaldırı örneğidir. Romanda kendi cinselliğini öncelikli tutan ve arzularının peşinde giden bir diğer karakter Ayten'dir. Ayten, küçüklüğünden beri ağabeyi tarafından istismara uğramış ve isteklerini uğramış olduğu bu taciz üzerinden elde etmeye alışmış biri olarak eşinden göremediği ilgiyi başkasında arar ve yasak aşka düşer:

"Kocam efendi bir adamdı, ama ben güzel giyindiğimde ya da ona cilve yaptığımda hoşlanmazdı. Ben de hep kızardım ona çünkü cilve yaptığım zaman istediklerimi almaya alışmıştım. Oysa kocam öyle değildi. Evliliğimiz sıradandı aslında. Ben evde iş yapar, bulabildiğim dergi ve kitapları okurdum ama kocam onlarla da ilgilenmezdi. Aslında bana kötü davranmaz, sevişmek istemediğimde bile anlayış gösterir, ben istemezsem bir şey yapmazdı. (...) Teoman, kocamın Şırnak'tan çocukluk arkadaşı. (...) Kocam işe gidince biz Teoman'la uzun uzun konuşmalar yapmaya başladık. Günler geçtikçe önce bana çok akıllı olduğumu söylemeye sonra da iltifatlar etmeye başladı. Kocamın aksine, makyaj falan yaptığımda hemen fark ediyor ve hoşlandığını belli ediyordu. (...) Son bir ay kocam isteyken, onunla birlikte olduk, işin en kötüsü bundan çok hoşlandım. Çünkü tüm hareketleri yumuşacıktı sanki ben bir pamuktum ve o pamuğu okşuyordu, böylesi bir duyguyu hiç yaşamamıştım." (Arıkan, 1999, s. 108-109)

Kadının, erkekte olduğu gibi eşinden başka karşı bir cins ile yakınlaşması, cinsel münasebette bulunması toplumca uygun görülmez. Ayten'in eşinin yakın arkadaşı ile yaşadığı yasak aşk, onun duygusal anlamda ihmal edilmişinden kaynaklıdır. Her şeyi "cilveli" bir şekilde elde etmeye alışmış biri olarak kocasını tarafından fark edilmemek onda boşluk yaratmıştır ve başka bir erkek onun kadını varlığını fark ederek eksikliğini duyduğu duyguyu canlandırmıştır. Ayten hayatında eksik olarak gördüğü söz konusu durumu tamamlama arzusu duyar ve eşinin arkadaşı Teoman ile bu arzuyu tamamlar.

Sonuç

Meltem Arıkan'ın eserleri özgür bir söyleme sahiptir. Genelde toplumsal normlara meydan okur nitelikte olan romanları; kadınlık, cinsellik, anlam arayışı, yabancılaşma, intihar girişimi gibi temaları içinde barındırır. Yazarın vücut verdiği karakterler gerçeklerden bağımsız olmadığı gibi yansıttığı durumlar da kadın tecrübelerinin Türk edebiyatında görünür hale gelmesini sağlar. "Ve... Veya.. Belki..." adlı romanında kadın, savaşçı bir kimliğe bürünür. Bu karakterler, işlerinde ve okul hayatında başarı elde etmiş ve sosyal anlamda hayatın içinde kendine yer edinmişlerdir. Toplumsal normlara direnen bu kadınlar, türlü olaylar çevresinde kendi var oluşunu tamamlama umudu ile tüm olumsuz tavırlara karşı bir duruş sergiler. Eserde yer alan kadınlar, modern insanın etkisi altında olduğu yalnızlık, yabancılaşma ve anlamsızlık sorunları ile yüz yüze gelir. Hayatın anlamını aramaya koyulan karakterler, bu anlam arayışının getirmiş olduğu yalnızlık ve yabancılaşma hissi altında ezilir. Bu sorgulama sürecinde kendi kimliklerini keşfeden bireyler, yaptıkları seçimler doğrultusunda kendi varlıklarını gerçekleştirirler. Arıkan'ın eserinde yer alan varoluşsal sorunlar yalnız bireysel değil toplumsal açıdan da ele alınabilir.

Söz konusu eserde toplumsal cinsiyet ayrımcılığı da önemlidir. Yazar, kadınların toplumda yer alan rollerini eleştirel bakışla ele alır. Eserde kadına verilmiş olan "annelik, eş, ev hanımı" gibi roller reddedilir ve bunlara sorgulayıcı yaklaşılır. Yazar, toplumsal tabu olarak görünen cinselliğe farklı bakış açısı getirerek kadın açısından değinir ve toplumsal normlara başkaldırır. Böylelikle kadınlara bir farkındalık yaratmış olur. Arıkan, karakterleri üzerinden kadınsal deneyim ve tecrübeleri yansıtarak toplumsal açıdan farkındalık yaratmak ister ve insanları düşünmeye, sorgulamaya yönlendirir.

Kaynakça

- Aksoy, İ. (2017). Toplumsal ve Siyasal Süreçte Türk Kadını. *Yasama Dergisi*. 32. s. 7-20.
- Arıkan, M. (1999). *Ve... Veya... Belki*. İmge Kitabevi.
- Beauvoir, Simone De (1949). *İkinci Cinsiyet Yaşanmış Deneyim II*. Çev. Gülnur Acar Savran. B. 6. Koç Üniversitesi Yayınları.
- Berktaş, F. (2003). *Tarihin Cinsiyeti*. Metis Yayınları.
- Biricik, İ. (2016). Albert Camus'nün "Yabancı" Romanında Kimlik ve Yabancılaşma Problemi. *Journal of Turkish Language and Literature*. C. 2. S. 3.
- Cevizci, A. (2000). *Paradigma Felsefe Sözlüğü*. Paradigma Yayınları.
- Çüçen, A. K. (2015). Varoluş Filozofları. B. 1. Sentez Yayıncılık. s. 35.
- Demirel B., & Bayraktar L. (2020). "Varoluşçuluk ve Ben-Başkası İlişkisi". *Turan-Sam*. C. 12. S. 46.
- Erdem, H. (2015). "Albert Camus (1913-1960)". *Varoluş Filozofları*. A. Kadir Çüçen (Ed.). B. 1. Sentez Yayıncılık, s. 185-199.
- Frankl, V. (1959). *İnsanın Anlam Arayışı*. Çev. Selçuk Budak. B. 3. Okuyan Us. 2009. s. 113-119.
- Gülendam, R. (2006). *Türk Romanında Kadın Kimliği*. (1.Baskı). Salkımsöğüt Yayınları.
- Koç, E. (2008). "Bir Umut Metafiziği Olarak Gabriel Marcel Felsefesi". *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. S. 18. s. 171-194.
- Sartre, J.P. (1982). *Varoluşçuluk*. Çev. Asım Bezirci. B. 3. Yazko. s. 50.

Makale Bilgisi/Article Info

Geliş/Received: 07.05.2025 Kabul/Accepted: 20.06.2025

Araştırma Makalesi/Research Article, ss./pp. 38-58.

MAHMÛD HASAN EL-CÂSİM VE NAZARÂT LÂ TA'RİFU'L-HAYÂ ADLI ROMANI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Ola ALMAVASⁱ Recep ÇİNKİLİÇⁱⁱ

Öz

Modern Arap edebiyatının önde gelen isimlerinden biri olan Maḥmûd Ḥasan el-Câsim (d. 1966), özellikle Arap dilinin temel alanlarından olan sarf ve nahiv konularında verdiği eserlerle tanınan Suriyeli bir yazardır. 2014 yılından itibaren roman yazmaya başlayan el-Câsim, kısa bir süre içerisinde edebî çevrelerde tanınmış ve kaleme aldığı romanlarla ödül listelerinde yer almıştır. Eserlerinde, özellikle Suriye'deki iç savaşa ve ülkenin siyasî ve sosyal yapısına dair derinlikli bir bakış açısı sunmuş olan yazar, bu temaları edebî bir dil ve anlatım ustalığıyla işleyerek geniş bir okur kitlesine ulaşmıştır. *Nazarât Lâ Tarifu'l-Hayâ* adlı romanı da yazarın bu bağlamda kaleme aldığı önemli eserlerinden biridir. Bu çalışmada, söz konusu eserin üslûp ve içerik açısından derinlemesine bir çözümlemesi yapılmıştır. Romanın yapısal unsurları, metin çözümleme yöntemiyle ele alınmış; eserin dil, üslûp ve anlatım teknikleri örnekler üzerinden analiz edilerek yorumlanmıştır. Maḥmûd Ḥasan el-Câsim, bu eserinde başkahraman Ḥâzim'in kaza sonucu yaşadığı ruhsal bunalımlar ve içsel çatışmalar etrafında şekillenen anlatıyı merkeze alarak, 1989-1994 yılları arasında Suriye'de meydana gelen siyasî olayları ve toplumsal yaşamı edebî bir üslûpla ustaca yansıtmaktadır. Romanında oldukça geniş bir karakter kadrosuna yer veren yazar, dilinde sadelik ve anlaşılabilirlikten ödün vermeksizin yalın bir üslûp benimsemiştir. Ayrıca, eserinde kullanılan çeşitli anlatım teknikleriyle anlatının derinliğini ve katmanlı yapısını güçlendirerek, okurda güçlü bir etki oluşturmayı başarmıştır. Bu çalışmada, romanın olay örgüsü, karakter kadrosu, olayların geçtiği zaman ve mekân ile kullanılan anlatım teknikleri detaylı bir şekilde incelenmiş ve yazarın dil ve üslûbu ele alınmıştır. Eser, yalnızca edebî bir çalışma olmanın ötesinde, Suriye'nin siyasî ve toplumsal yapısına dair detaylı bir analiz sunduğundan, aynı zamanda politik anlamda da önemli bir metin olarak öne çıkmaktadır. Akıcı ve sürükleyici bir yapıya sahip olan bu roman, modern Arap edebiyatında tarihî ve toplumsal meselelerin edebî bir anlatıyla harmanlanmasının başarılı bir örneğini teşkil etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Modern Arap Edebiyatı, Suriye, Roman, Maḥmûd Ḥasan el-Câsim.

A Study On Maḥmûd Hasan Al-Jâsim And His Novel *Nazarât La Tarifu al-Hayâ*

Abstract

Maḥmûd Ḥasan al-Jâsim (b. 1966), one of the leading figures of modern Arabic literature, is a Syrian writer known especially for his works on the basic fields of Arabic language, especially on the subjects of sarf and nahw. Starting in 2014, al-Jâsim began writing novels, and in a short period of time, he

ⁱ Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi, e-posta: olaalmavas@gmail.com, ORCID ID: 0009-0001-8424-8884

ⁱⁱ Doç. Dr. Kırıkkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Arapça Mütercim ve Tercümanlık Ana Bilim Dalı, e-posta: recep02013@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-3530-4293

became well-known in literary circles and was included in the award lists with his novels. In his novels, al-Jāsim presents an in-depth perspective on the civil war in Syria and the political and social structure of the country, and has reached a wide readership by dealing with these themes with literary language and narrative mastery. His novel *Nazarāt Lā Tarīf al-Ḥayā'* is one of his important works in this context. In this study, an in-depth analysis of the novel in terms of style and content has been made. The structural elements of the novel are discussed with the method of textual analysis; the language, style and narrative techniques of the work are analyzed and interpreted through examples. In this work, Maḥmūd Ḥasan al-Jāsim skillfully reflects the political events and social life that took place in Syria between 1989-1994 with a literary style by centering the narrative shaped around the mental crises and inner conflicts of the protagonist Ḥāzīm as a result of the accident. The author, who includes a large cast of characters in his novel, adopts a simple style without compromising simplicity and comprehensibility in his language. In addition, by strengthening the depth and layered structure of the narrative with various narrative techniques used in his work, he has succeeded in creating a strong impact on the reader. In this study, the plot of the novel, the cast of characters, the time and place where the events take place, and the used narrative techniques are analyzed in detail, and the language and style of the author are discussed. The novel is not only a literary work, but also a politically important text as it offers a detailed analysis of the political and social structure of Syria. This novel, which has a fluent and gripping structure, constitutes a successful example of blending historical and social issues with a literary narrative in modern Arabic literature.

Keywords: *Modern Arabic Literature, Syria, Novel, Mahmoud-Hasan al-Jasim.*

Extended Abstract

*Novel, which is one of the important literary genres, is a long-term narrative genre in which fictional or real events, emotions, and people are conveyed in a wide time and space by using various narrative methods and techniques. In fact, novel is not only a tool for conveying fictional events and emotions; on the contrary, novel also contains sociological and psychological aspects and offers different perspectives by focusing on human relations, social structures and the inner and outer worlds of characters. The author of this novel *Nazarāt Lā Tarīf al-Ḥayā'* (*Nazarāt Lā Tarīf al-Ḥayā'*), the contemporary Syrian literary figure Maḥmūd Ḥasan al-Jāsim (b. 1966), often mirrors social life and individual suffering in his works, while also reflecting the socio-political structure of his time from a literary perspective.*

*When we look at the educational life of the author, who stands out with his works in the fields of grammar and sarf, it is seen that he grew up in an academic and intellectual environment, and that he was greatly influenced by the political turmoil and social developments of the country where he was born, and this influence is directly reflected in his novels. Since 2014, the author has started publishing novels, and in his works, in addition to the main topics that give the novel its basic identity, the civil war and social events that took place in Syria in 2011 are largely included. In his novel *Nazarāt Lā Tarīf al-Ḥayā'* (*Nazarāt Lā Tarīf al-Ḥayā'*), published in Beirut in 2015 and consisting of 294 pages and divided into four chapters, al-Jāsim deals with themes such as social injustice and morality, as well as the inner depression experienced by the protagonist of the novel, in a simple and impressive style. The novel also includes important political and historical developments such as the re-election of Ḥāfīz al-Assad (1930-2000) as president in 1992, the death of Bāsil al-Assad (1962-1994) in 1994, and the Gulf War in 1991, and the reflections of these developments on society. Phenomena such as unemployment, bribery, torpil, poverty, corruption and brain drain, which are widespread in Syrian society, are among the issues frequently mentioned in the novel. The fact that the novel reflects the socio-political situation of Syria*

at the time with all its reality and includes some social criticisms has increased the quality of the work as a historical and political document.

In this study, firstly, the themes addressed in *Nazarāt Lā Ta'rif al-Ḥayā'* are briefly examined, and then the work is analyzed technically in detail through examples in order to determine to what extent the author is faithful to the basic rules of the art of the novel. In the process of literary analysis, fictional structure and the use of language and style are discussed in detail. In this context, the study aims to offer readers different reading perspectives, to reveal the aesthetic value of the novel and the author's narrative power. Techniques such as interior monologue, stream of consciousness, description and dialogue are successfully blended in the novel, which centers on the protagonist's inner conflicts, spiritual collapse and ultimately his tragic end, as well as shedding light on the social and political developments between 1989-1994. Thus, the narrative richness of the novel is increased, and the narrative is given literary depth and aesthetics. The flashback technique provides information about the novel's characters and as a result, the past and present are intertwined. In particular, techniques such as stream of consciousness, inner analysis and inner monologue helped to better understand the inner world of the protagonist of the novel.

Al-Ja'im aims to reflect the perspectives of people with different worldviews, educational, moral and cultural backgrounds on various events and developments through his large cast of characters. For this reason, it is possible to encounter contrasting structures and personalities such as religious and irreligious, cultured and uncultured, rich and poor. Thanks to the novel's large cast of characters, the reader has the opportunity to get to know different perspectives, characters, life stories and cultural structures.

The novel *Nazarāt Lā Ta'rif al-Ḥayā'*; in which events are narrated in chronological order, is written from the dominant point of view of the third-person narrator. This narrator type, which provides objectivity and comprehensiveness in narration, is the most widely used narrator in the modern novel because it offers novelists a wide range of possibilities. In the novel in question, the fact that the author is in a divine-divine position facilitated his command of the inner and outer worlds of the novel's characters, and thus his control over all aspects of the developments in the novel, which is largely shaped around internal conflicts and sufferings. As a result, the reader has the opportunity to look at events and people from a wider and more comprehensive perspective. With some exceptions, *al-Ja'im* writes the entire novel in perfect Arabic and conveys his messages in a simple and comprehensible language without using forced and ornate expressions. The author generally adopts a gripping and fluent narrative style that delves deep into the psychology of the novel's protagonist and aims to reflect his character change from day to day.

In conclusion, it has been determined that the novel *Nazarāt Lā Ta'rif al-Ḥayā'* has a technically competent and successful structure. In addition to his simple and impressive style, Mahmūd Hasan al-Jāsim has managed to skillfully blend individual and social issues through a long-running plot and a rich cast of characters by utilizing various narrative techniques. With its success in reflecting the inner world of the individual and the general structure of society, the novel has gained a unique position in modern Arabic literature as a unique narrative example with socio-psychological depth.

1. Maḥmûd Ḥasan el-Câsim'in Hayatı ve Edebî Kişiliği¹

Prof. Dr. Maḥmûd Ḥasan el-Câsim, Suriyeli akademisyen ve romancıdır. 1966 yılında Halep'in doğusunda yer alan Meskene kentinde dünyaya gelmiştir. İlkokul, ortaokul ve lise eğitimini doğduğu şehirde tamamlamış ve 1988 yılında üniversite eğitimi almak üzere Halep Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Arap Dili ve Edebiyatı bölümüne kaydını yaptırmıştır. 1991 yılında lisans eğitimini tamamlayarak aynı üniversitede dilbilim (nahiv ve sarf) alanında yüksek lisansa başlamıştır. Prof. Dr. Fahreddin Kabâva (d. 1933), Prof. Dr. Mustafa Catal (d. 1943), Prof. Dr. İ'sâm Kasabcî (1948-2009), Prof. Dr. İ'sâ el-Âkûb (d. 1950) ve Prof. Dr. Nuruddîn İ'tr (1937-2020) gibi alanında çok kıymetli hocalardan eğitim alan el-Câsim 1995 yılında yüksek lisansını, 1999 yılında ise dilbilimi alanında doktorasını tamamlamıştır.

Uzmanlık alanı dilbilim çalışmaları olan Maḥmûd Ḥasan el-Câsim nahiv (sentaks), sarf (morfoloji), çeşitli alt dallarıyla Arap dili ilimleri, anlambilim, dilbilim ve Arap olmayanlara Arapça öğretimi alanlarında yirmi beş yılı aşkın akademik tecrübeye sahiptir. Halep Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi'nde dekan yardımcısı ve Suudi Arabistan'daki el-Bâḥa Üniversitesi'nde Arap Dili bölüm başkanı olarak görev yapmış olan yazar ayrıca Halep ve Katar'da çeşitli ilmi heyetlere başkanlık etmiş, akademik programların düzenlenmesi ve Halep Üniversitesi ile Katar Üniversitesi'ne araştırma önerileri sunma noktasında büyük katkılarda bulunmuştur. Halep Üniversitesi, Suudi Arabistan el-Bâḥa Üniversitesi ve Katar Üniversitesinde çok sayıda yüksek lisans ve doktora öğrencisine danışmanlık yapmıştır.

Pek çok bilimsel ve edebî esere imza atan Maḥmûd Ḥasan el-Câsim'in çok sayıda bilimsel çalışmaları bulunmaktadır. Bilimsel eserleri arasında Ta'addud el-Evcuh fi't-Taḥlîl en-Naḥvî (2007) (*Nahiv Çözümlemelerinde Çok Yönlülük*), el-Kâide en-Naḥviyye Taḥlîl ve Naḥd (2010) (*Nahiv Kuralları: Tahlil ve Eleştiri*), el-Madḥal ilâ Tariḥi'n-Naḥv (2008) (*Nahiv Tarihine Giriş*) ve Te'vîl en-Naşş el-Ḳur'ânî ve Ḳadâyâ en-Naḥv (2010) (*Kur'an Metninin Yorumlanması ve Nahiv Meseleleri*) gibi eserleri yer almaktadır.

Ortaya koyduğu eserlerle Râşid Bin Hamîd Kültür ve Bilim Ödülü (2016), el-Bâsil Bilimsel Araştırmaları Ödülü (2011), eş-Şeyh Zâyid Ödülü (2016) ve Toliola Renato İtalya Ödülü (2023) gibi birçok prestijli ödül kazanmıştır. Nuzûḥu Meryem (*Meryem'in Hicreti*) ve Nazarât Lâ Ta'rifu'l-Ḥayâ' (*Hayâsız Bakışlar*) isimli iki romanı ise 2016 yılında Booker Ödülünün uzun listelerine girmeyi başarmıştır.

Hâlihazırda Halep Üniversitesi Arap Dili ve Edebiyatı bölümünde lisans ve lisansüstü dersler vermeyi sürdüren el-Câsim, oldukça başarılı eserlere imza atmaya devam etmektedir (Ola Almavas, kişisel görüşme, 15 Şubat 2025).

Başarılı akademik bir kariyere sahip Maḥmûd Ḥasan el-Câsim'in akıcı bir dili ve sürükleyici üslûbu vardır. Nahiv ve sarf alanında yazdığı çeşitli eserlerinin yanı sıra 2014-2022 yılları arasında altı roman yayımlayarak edebî açıdan da üretkenliğini ortaya koymuştur. Yazar, romanlarında savaş ve toplumsal olaylara ışık tutarak bu olayların bireyler üzerindeki etkilerine de eserlerinde yer vermiştir.

¹ Maḥmûd Ḥasan el-Câsim'in hayatı ve edebî kişiliği hakkında çalışmada yer alan bilgiler Ola Almavas tarafından 15 Şubat 2025 tarihinde yazar ile yapılan kişisel görüşme sonucunda elde edilmiştir.

2014 yılında Beyrut'ta yayımlanan ve yazarın ilk romanı olan *Ğufrâneki Yâ Ummî* adlı romanı Suriye'de yaşanan kanlı savaşla birlikte roman kahramanının çocukluk anılarını, çocukluğunda hissettiği huzur, sevgi ve sıcaklığı konu edinmektedir. 2015 yılında Beyrut'ta yayımlanan *Nuzûhu Meryem* isimli romanı Suriyeli bir ailenin iç savaş nedeniyle yaşadığı trajediyi ele almaktadır. 2016 yılında yine Beyrut'ta yayımlanan *Lâci ve Beyne Zevceyn* adlı romanı ise eşi Hamza'yı mücahitlerle birlikte arkasında bırakarak savaş nedeniyle ailesi eşliğinde mülteci kampına sığınan ve kocasının ölümünden sonra Halid ile evlenmek zorunda bırakılan Fatma'nın yaşadığı zorlukları konu edinmektedir. 2018'de yayımlanan *Mezar Muhyiddîn* adlı romanı, kanser hastalığına yakalanmış Amerikalı bir ajan ve arkeoloji uzmanının yaşadıkları çerçevesinde şekillenmektedir (<https://www.noor-book.com>). 2022 yılında yayımlanan ve yazarın şimdilik son romanı olan *Râi hatu't-Tuffâh* adlı eseri ise Sibeveyhi (ö. 796)² ile aynı dönemde yaşayan Kâtip Rüstem'in şarkıcı ve cariyeye olan Zümürüd ile yaşadığı aşk hikâyesine, Halil Bin Ahmed el-Ferâhidî'nin (ö. 175/791)³ hayatına ve Arap dili kurallarını ortaya koymada Sibeveyhi'nin oynadığı role ışık tutmaktadır (<https://www.neelwafurat.com>).

2. Romanın Tahlili

2.1. Özet

Hâzim'e araba çarpması sonucu yaşadığı içsel çatışmalar ve bunalımlarla şekillenen *Nazarât Lâ Tarifu'l-Hayâ* romanının olaylar zinciri kahramanın yağmurlu ve serin bir akşam vakti otobüsten inerek kuaför salonuna doğru yol almasıyla başlamaktadır. Hâzim, Halep Üniversitesi Matematik Bölümünden mezun olmuş ve evlilik yolunda ilk adımı atarak sevdiği kız olan Meysûn ile nişanlanmış yirmi yaşlarında bir gençtir. Hâzim'in annesi ev hanımı, babası ise küçük bir büfeyle evin geçimini sağlamakta olan bir esnaftır. Hâzim'in babası bir taraftan da siyasî partilerdeki işlerle meşgul olmaktadır. Orta gelirli, hatta Suriye'de o dönemde düşük gelirli sayılabilecek bir ailede yetişen Hâzim, kendi yuvasını kurmak için gecesini gündüzüne katarak tüm gününü çalışmakla geçirmektedir. Sabahları bir okulda matematik derslerine girmekte, öğleden sonra ev ev dolaşarak özel dersler vermekte, akşamları ise gece yarısına kadar berberde çalışmaktadır. Vaktini yine böyle geçirdiği bir günün sonunda evine dönen Hâzime, nişanlısını düşünüp evlilik hayalleri kurarken bir araba çarpar, kaza sonucunda beyin kanaması geçirir ve beyninin küçük parçaları hasar gördüğünden doktorlar onları almak zorunda kalır. Bu talihsiz olay sonucunda Hâzim'in hayatı cehenneme döner; çünkü artık ne düzgün konuşabilmekte ne düzgün yürüyebilmekte ne de eskisi gibi hoş bir görünüme sahiptir. Nişanlısının onu terk etmesi onu daha fazla depresyona sokar. Kazadan sonra yapayalnız kalır, insanların ona olan bakışları ve davranışları tamamen değişir. Ancak Hâzim kazayla birlikte insan zihnini okuma yeteneği (!) kazanır. Arada gelen epilepsi nöbetlerine benzer nöbetlerle insanların gözlerinin içine bakarak akıllarından neler geçtiğini ve hangi olayı düşündüklerini görmeye başlar. Bu yeteneğini başta hayret ve korkuyla karşılarsa da daha sonra onu bir silaha dönüştürmeye karar verir. Kazadan

² Sibeveyhi: MS 752-757 yılları arasında Şiraz yakınlarındaki bir köyde, İranlı bir babadan dünyaya gelmiştir. Halil b. Ahmed el-Ferâhidî'nin öğrencisi olup ondan öğrenerek tuttuğu notları derlemiş ve el-Kitâb adlı eseri ortaya koymuştur. Farsçayı çok iyi bilen ve Basra nahiv ekolünün en önemli temsilcisi olan Sibeveyhi, hocası el-Ferâhidî'nin ölümünden sonra döneminin en yetkili dil âlimi kabul edilmiştir. Mehmet Reşit Özbalkıç, "Sibeveyhi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2009, 37/130.

³ Halil Bin Ahmed el-Ferâhidî : MS 718 yılında Uman'da dünyaya gelen el-Ferâhidî, nahiv ve aruzu sistematik hâle getiren Arap asıllı dil ve edebiyat âlimidir. Basra'da yetişmiş olup MS 791 yılında Basra'da hayatını kaybetmiştir. Tevfik Rüşti Topuzoğlu, "Halil Bin Ahmed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1997, 15/309.

önceki hayatında dinle hiç alakası olmayan ve dindarları geri kafalı olarak gören Hâzim, bu yeteneğini dinle birleştirerek gaybı gördüğünü iddia etmeye başlar, hasta, kısır ve sorunlu insanları, özellikle de kadınları kandırır. Kendisine ilahi bir ayrıcalık verildiğine insanları inandırır. Zamanla bu özelliğini kullanarak çok zenginleşir, önce araba, daha sonra villa alarak ailesinden bağımsız bir hayat sürdürmeye başlar. Gözünü para hırsı bürümesi sonucu yanlış ilişkilere girer, bu nedenle ailesi onunla görüşmeyi keser.

Hâzim'in bu şüpheli durumunu Halep emniyet birimi duyar, zihin okuma veya gaybı görme gibi bir durumun mümkün olamayacağını belirterek gayrimeşru yollarla para kazanan ve ünlenen bu sahte şeyhi, ifadesini almak üzere emniyet müdürlüğüne çağırır. Hâzim'in ifadesini alan müdür, o sırada eskiden işlediği bir cinayeti hatırlar. Hâzim, müdürün zihninde geçenleri gördüğünü söyleyince müdür korku ve dehşete kapılır. Hâzim'i susturmak amacıyla onu suçluların ve önemli devlet adamlarının sırlarını öğrenmek için emniyette görevlendirir ve ona lüks bir araba hediye eder. Zamanla Hâzim daha da zenginleşir, adı ülke çapında duyularak siyasetçilerin ve devlet adamlarının ilgisini çekmeye başlar. Ancak onun bu şöhreti emniyet birimini rahatsız etmeye başlar.

Hâzim zenginleştikçe içindeki manevî boşluk daha da büyür, insanların ona asla iyi niyetle yaklaşmadığını, hatta ona iğrenerek baktığını fark ettikçe hastalıklı bir ruh hâline bürünür. Gece hayatına dalarak kadınlarla düşüp kalkmaya başlaması ve sarhoşluğun da etkisiyle delice tavırlar sergilemesi yaşadığı bölgedeki insanların ondan şikâyetçi olmasına neden olur. Ayrıca içinde bulunduğu bu hastalıklı ruh hâli, emniyetteki görevini yerine getirememesine yol açar. Nihayetinde işlevsiz bir konuma düşen Hâzim bir yaz akşamı evinde tek başına otururken dışarıda duran hizmetçisi ve bekçisi bir silah sesi duyar ve siyah elbiseli üç kişinin evden koşarak kaçtığını görürler. Bekçi ve hizmetçi, Hâzim'in odasına girdiğinde onu kanlar içinde bulurlar.

1989 yılı Kasım ayında yağmurlu bir akşam vakti başlayan olay, 1994 yılı Aralık ayında bulutlu ve yağmurlu bir akşam vakti Hâzim'in ölümüyle son bulur. Kimileri Hâzim'in intihar ettiğini, kimileri ise emniyet biriminin artık görevini yerine getiremeyen ve psikopatça tavırlar sergileyen bu deliyi, sırlarını ifşa etmemesi için kasıtlı öldürdüğünü iddia eder.

2.2. Romanın Konusu

Mahmûd Hasan el-Casim'in 2015 yılında Beyrut'ta yayımlanan ve ikinci romanı olan *Nazarât Lâ Tarifu'l-Hayâ*; eserin başkahramanın yaşadığı ruhsal acılar ve içsel çatışmalar etrafında şekillenmektedir. Başkahraman olan Hâzim, başına gelen feci kazanın ardından farklı bir insana dönüşmekte ve korkunç bir birey hâline gelmenin acısıyla kıvrınmaktadır. Maruz kaldığı hayasız bakışların yanı sıra dışlanmışlık ve değersizlik duygusu, onu âdeta dipsiz bir kuyunun karanlığına gömmektedir. Hâzim'in yaşadığı değişken ruh hâlini oldukça başarılı bir şekilde yansıtan yazar, başkahramanın psikolojik durumuna ve acılarına ışık tutmakla birlikte, romandaki olayların geçtiği zaman dilimi (1989-1994) ve öncesinin Suriye'si hakkında detaylı bilgi vermektedir. O dönem Suriye'sinin siyasî, sosyal ve meslekî hayatı ile ilgili okuyucuya oldukça yoğun bir bilgi aktarımında bulunan yazar, roman boyunca gençlerin karşı karşıya kaldığı işsizlik sorunu ve beyin göçü gibi olgulara, kanunların nüfuzlu devlet adamları için uygulanmamasına, adam kayırma ve rüşvetin yaygınlığına değinmektedir. Yazar, geriye dönüş tekniğiyle roman kişilerini tanıtırken Suriye'nin o yıllarda korkunç bir ekonomik ambargodan yeni kurtulduğunu belirtmekte, bu nedenle halkın ekonomik açıdan çetin koşullarla karşı karşıya kaldığına dikkat çekmektedir. Yazarın değindiği bir diğer husus da o zamanlar Suriye tarihinde nadir görülen bir emniyet ve güven

ortamının hâkim olmasıdır. Bu ortamın oluşma sebebi, seksenli yıllarda yaşanan ve halkta devlete karşı korku duygusu yaratan siyasî olaylardır. Eserde ayrıca seksenli yıllarda meydana gelen olayların okul ve üniversitelerde başörtüsü sorununa yol açtığına da dikkat çekilmektedir.

Suriye’de ulusal bayramların kutlanma şeklinden detaylı bir şekilde bahseden yazar, bu tür kutlamaların abartılarak yapıldığına ve büyük miktarlarda harcamalar yapıldığına değinmekte, böylelikle ülkenin ekonomik durumuna da ışık tutmaktadır. Devamlı kesilen elektrik, orta gelirli insanlar için araba almanın mümkün olmaması gibi konular da genel anlamda romandaki olayların nasıl bir dönemde gerçekleştiğini anlama noktasında okuyucuya yol göstermektedir.

Yazar 1992 yılında Hâfız el-Esed’in (1930-2000)⁴ yeniden cumhurbaşkanı seçilmesi, 1994 yılında oğlu Bâsil el-Esed’in (1962-1994) ölümü gibi Suriye tarihinde gerçekleşen önemli siyasî gelişmelerin yanı sıra, Arap dünyasında meydana gelen tarihî olaylardan söz ederek romana bir zenginlik katmaktadır. Örneğin 1991 yılı kış aylarının genel olarak Suriye ve Arap milleti için çetin geçtiğinden bahsederek 17 Ocak 1991 tarihli “Çöl Fırtınası Harekâtı” veya “Körfez Savaşı’nın” ülkedeki etkilerine değinmektedir.

Romanda sunulan bilgiler ışığında Maḥmûd Ḥasan el-Câsim’in, sürükleyici ve akıcı bir olay örgüsüyle beraber romanına farklı konularla zenginlik katmayı ve dönemin sorunlarını yansıtmayı amaç edindiği söylenebilir.

2.3. Anlatıcı Tipleri ve Bakış Açısı

Anlatıcı (narrator), romanda cereyan eden vakaları, kahramanları, onların duygu ve düşünce âlemlerini okuyucuya aktaran ara kişidir. Anlatıcı, ya romanda yaşanan hikâyenin kahramanlarından biridir ya da hikâyenin akışı dışında kalmış birisidir (Çetin, 2021, s. 105). Anlatıcı, romandaki olaylara anlatı boyutu ve canlılık kazandıran önemli bir faktör olduğundan, roman yazarının öncelikli olarak anlatıcı tipini belirlemesi önem arz etmektedir. Romanlarda birinci tekil şahıs (ben), üçüncü tekil şahıs (o) ve ikinci çoğul şahıs (siz) olmak üzere üç anlatıcı tipi kullanılmaktadır. Romanlarda en yaygın kullanılan ve yazarın olaylar ve kişiler karşısında takındığı tutum itibarıyla ‘ilahî’, ‘yansız-nesnel’ ve ‘kişisel’ olmak üzere üç konumda yer aldığı anlatıcı tipi, üçüncü tekil şahıs (o veya gözlemci) anlatıcı tipidir. İlahi veya tanrısal konumda yer alan ‘O’ anlatıcı, roman kişileri hakkında her şeyi bilmektedir. Onların iç dünyalarına girerek gizli kalmış duygu ve düşüncelerini okuyucuya aktarmaktadır. İlahi bakış açısına sahip ‘O’ anlatıcı, olayları içten ve dıştan sunabilmekte ve her şeye hâkim bir konumda yer almaktadır (Tekin, 2024, s. 28-34).

Maḥmûd Ḥasan el-Câsim’in eserini ‘o’ anlatıcı tipini kullanarak yazdığı görülmektedir. Yazar, roman boyunca istikrarlı bir şekilde tanrısal bakış açısıyla romanın başkahramanının iç ve dış dünyasını, dile dökemediği duygularını ve içinde gizli kalmış yönlerini okuyucuya aktarmaktadır. Örneğin, Ḥâzım’in kendisini değersiz ve çirkin hissettiği bir anda, anlatıcı kendini bir yere konumlandırarak kahramanı gözlemlemekte ve içinde meydana gelen fırtınaları sunmaktadır:

⁴ Hâfız el-Esed: 1930 yılında Suriye’nin Lazikiye şehrinde doğan el-Esed, 1971 yılından 2000 yılındaki ölümüne kadar Suriye’yi yöneten siyasetçi ve askerdir. Hâfız el-Esed, 1947 yılında Baas Partisine üye olmuş ve 1951 yılında Humus’ta yer alan Askerî Akademi’ye kaydolmuştur. 1963 yılında Arap Sosyalist Baas Partisini iktidara getiren askerî darbenin önde gelen isimlerindedir. Ercan Gürbüz, “Suriye’de Ullus İnşa Çabaları ve Baas Partisi’nin Rolü”, İstanbul Gelişim Üniversitesi Doktora Tezi, 2020, s.144.

“تكتسحه رعشة خوف عنيفة، وكأنه سقط فريسة كابوس مفاجئ... يصاب بحالة من الذهول لا يحس ولا يقدر على الفعل...! يغلي بداخله بركان من الانفصال الأليم، وفجأة ينفجر بصرخة متشنجة مرعبة:

- آآآآآآآآآآآآ...!”

“Ani bir kâbusun pençesine kurban düşmüş gibi şiddetli bir korku titremesiyle sarsılır... Öyle bir şaşkınlık hâline kapılır ki bir şey hissedemez ve yapamaz duruma düşer... İçinde, acı veren bir öfke volkanı kaynar ve aniden korkunç, kasılmış bir çığlıkla patlar:

-Aaahhhh..!” (el-Câsim, 2025, s. 227).

Romanın son bölümünde yazar, Bâsil el-Esed'in cenaze törenini betimlerken, kendisini uzak bir yere konumlandırarak hâkim bakış açısıyla şehrin ve insanların durumunu tasvir etmektedir:

“وقفت الحياة حداداً... مشهد الجنائز كان مهيباً... انتشر الحداد ثقيلًا مزعجًا في التربة والهواء والنبات والسماء والبحر والجبل... تصطف جموع هائلة تودّع الفقيد على أطراف الشوارع... رجال ونساء وأطفال تبكي..! تودّعه بدموع رعب وتأثر وخوف وحبّة ونفاق! سألت على جانبي الطريق من قصر الشعب إلى ساحة الأمويين ثم إلى ساحة مطار المزة...!”

“Hayat, yas tutarcasına durdu... Cenaze töreni görkemliydi. Yas havası toprağa, havaya, bitkilere, gökyüzüne, denize ve dağlara rahatsız edici ve ağır bir şekilde yayıldı. Büyük kalabalık, ölüyü uğurlamak için sokak kenarlarına dizildi. Adamlar, kadınlar, çocuklar ağlaşıyor ve ölüyü, dehşet, korku, sevgi ve ikiyüzlülükle etkilenerek uğurluyorlardı. İnsanlar, Halk Sarayı'ndan Emevî Meydanı'na, oradan da Mezze Havalimanı'na doğru yolun iki tarafından akın etti.” (el-Câsim, 2015, s. 254).

Romanda yazara oldukça geniş imkânlar sunan 'o' anlatıcı tipi ve tanrısal bakış açısı sayesinde el-Câsim, roman kişilerinin hem iç hem de dış dünyalarını başarıyla yansıtabilme, ayrıca meydana gelen gelişmeleri kuşbakışıyla aktarabilme fırsatı elde etmiştir.

2.4. Olay Örgüsü

Olay örgüsü, romanda meydana gelen olayların belirli bir zaman, mekân ve sebep-sonuç ilişkisi doğrultusunda düzenlenmesi olarak ifade edilebilir (Karabulut ve Tohumcu, 2020, s. 299). Forster, vakayı olay örgüsü olarak adlandırarak onu kısaca şöyle özetlemektedir:

“Olay örgüsünün tanımını yapalım. Öyküyü, ‘olayların zaman sırasına göre düzenlenerek anlatılması’ biçiminde tanımlamıştık. Olay örgüsü de olayların anlatımıdır; ancak burada üstünde durulan nokta, olaylar arasındaki neden-sonuç ilişkisidir. ‘Kral öldü, arkasından kraliçe de öldü,’ dersek öykü olur. ‘Kral öldü, sonra üzüntüsünden kraliçe de öldü,’ dersek olay örgüsü olur.” (Forster, 1985, s. 128)

Nazarât Lâ Ta 'rifu'l-Hayâ' romanında olay örgüsü, başkahraman Hâzim'in bir kaza sonucu yaşadığı büyük trajedinin ve onun ruhsal, toplumsal dönüşümünün etrafında şekillenir. Romanın olayları, yalnızca fizikî olayların bir sıralaması olarak değil, aynı zamanda bu olayların Hâzim'in içsel dünyasındaki değişimler ve toplumsal ilişkilerindeki evrim üzerinden birbirine bağlanır.

Romanın ilk büyük kırılma noktası, Hâzim'in yaşadığı trafik kazasıdır. Bu olay, karakterin sadece bedensel sağlığını değil, aynı zamanda kişisel kimliğini, toplumsal statüsünü ve insanlarla olan ilişkilerini derinden sarsan bir dönüşüm sürecinin başlangıcıdır. Kazaya kadar, Hâzim'in hayatı düzenli bir şekilde devam etmekte ve toplumsal bağlamda, hem ailesiyle hem de nişanlısı Meysûn'la olan ilişkilerinde, belirgin bir sosyal kabul görmektedir. Ancak kazanın ardından her şey değişir; bu olay, hem bedensel hem de psikolojik açıdan geçirdiği travmanın ilk adımıdır.

Kazanın hemen sonrasında, Hâzim'in hastaneye kaldırılması ve geçirdiği beyin ameliyatı, onun bedensel işlevselliğini kaybetmesine yol açar. Doktorun belirttiği gibi, beyninde meydana gelen hasarın etkisi bilinmemektedir; dolayısıyla bu tıbbî belirsizlik, karakterin hem fiziksel hem de psikolojik bir boşlukta kalmasına neden olur. Bedensel sakatlıkların yanı sıra, Hâzim'in dünyaya bakışı da önemli ölçüde değişir. Bu fiziksel değişiklik, onun toplumsal kabulünü zedeler; insanlar, onu yalnızca fiziksel bozukluklarıyla algılamaya başlar. Ailesinin ve nişanlısının ondan korkması, Hâzim'in yalnızlık ve dışlanmışlık duygularını güçlendirir.

İçsel bir bunalım yaşayan Hâzim, yaşadığı travmanın etkisiyle, kazadan sonra kazandığı "insan zihnini okuma" yeteneğini keşfeder. Ancak, bu yeni yetenek, karakterin ruhsal çözülmesinin bir parçası hâline gelir. Başlangıçta, bu yetenek, onun acılarına bir çıkış yolu gibi görünse de, zamanla onu daha da yalnızlaştırır. İnsanların zihinlerini okuyarak, onların zayıf noktalarını keşfeder ve bu gücü, kendisini toplumsal olarak yeniden kabul ettirmek için kullanır. Ancak bu durum, Hâzim'in içsel dünyasında büyük bir çatışma meydana getirir. Bir yandan sahip olduğu güçle gururlanırken, diğer yandan ailesinin ve çevresindekilerin kendisinden korkması, onu derin bir yalnızlığa sürükler. Toplumsal kabul görmek için dinî söylemleri kullanmaya başlayan Hâzim, dinî bir figür gibi davranarak, çevresindekileri kandırmaya başlar. Bu süreç, karakterin toplumsal kimliğini yeniden inşa etme çabasıyla bağlantılıdır. Ancak bu değişim, onun ahlaki değerlerinin yozlaşmasına neden olur. Dinî sözleri ve mistik söylemleri kullanarak insanları etrafında toplar, ancak aslında içsel boşluğunu bu sahte kimliklerle doldurmaya çalışmaktadır. Toplumda elde ettiği mistik şöhret, ona başlangıçta yalnızca dışsal bir kabul sağlasa da, Hâzim'in içindeki boşluğu gidermek yerine daha da derinleştirir. Ailesiyle ilişkilerindeki kopuş, onu daha da yabancılaştırır.

Zamanla, Hâzim'in dinî söylemleri ve halk hekimliği bilgisi, onu toplumda daha fazla tanınan bir figür hâline getirir. Fakat bu tanınma, onun kişisel yozlaşmasının ve ahlaki çöküşünün bir göstergesidir. Kazandığı servet ve lüks yaşam, onu daha fazla kibirli ve bencil bir insana dönüştürür. Karakterin maddî kazancı arttıkça, ruhsal çatışmaları da derinleşir. Ailesi ve eski dostlarıyla arasındaki bağlar giderek zayıflar, çünkü Hâzim artık yalnızca serveti ve toplumsal gücüyle değerli bir figürdür. Toplumda yükselmesi, onun insanlarla olan samimi bağlarını zayıflatır; böylece içsel boşluğu daha da büyür.

Hâzim'in ailesiyle olan ilişkisi, romanın ilerleyen bölümlerinde giderek daha dramatik bir hâl alır. Ailesi, onun kendilerini ve toplumu rezil ettiğini düşünerek, ona olan bağlılıklarını kaybederler. Ailevi bağların kopması, Hâzim'in ruhsal çöküşünü hızlandırır ve onu yalnızlık içinde bir çıkmaza sürükler. Artık yalnızca dışsal bir varlık olarak toplumda yer almakta, ancak içsel boşluğu daha da büyümektedir.

Sonuç olarak, Hâzim'in toplumda kazandığı şöhret, ona geçici bir güç ve prestij kazandırırken, insanlarla olan ilişkilerini daha da yabancılaştırmış ve içsel yalnızlığını derinleştirmiştir. Karakterin trajik çöküşü, onun yalnızca fizikî değil, ahlaki, ruhsal ve toplumsal anlamda da bir çöküş yaşamasıyla tamamlanır. Hâzim, tüm dışsal gücüne rağmen içsel boşluğundan ve yalnızlığından kurtulamayarak, nihayetinde bir cinayet sonucu hayatını kaybeder. Bu ölüm, onun yükselişinin ve düşüşünün son noktasıdır ve roman, bireysel kimlik ve toplumsal kabul arasındaki çatışmanın ne denli yıkıcı olabileceğini gösterir.

Genel olarak değerlendirildiğinde romanın olay örgüsü doğrusal olmakla birlikte, kahramanın içsel dönüşümünü yansıtan katmanlı yapısıyla dikkat çeker. Olaylar, toplumsal ve bireysel değişimlerin birbirini nasıl etkilediğini gösteren bir bütünlük içinde gelişir. Roman, bireyin sosyal dışlanma, dini istismar, güç ve ahlaki çöküş gibi temalar etrafında nasıl evrildiğini gözler önüne sererek güçlü bir sosyo-psikolojik anlatı sunar.

2. 5. Şahıs Kadrosu

Romandaki olayların canlı bir şekilde ilerlemesini sağlayan ve roman kurgusunun en önemli terkiplerinden birini oluşturan unsur şahıs kadrosudur. Romandaki şahıs kadrosunu genellikle insanlar oluşturmakta olup bazen hayvan veya eşyalar roman kişisi olarak görev alabilmektedir. Romanda başkahramanların (merkezî kişiler) yanı sıra yan kahramanlar (yardımcı kişiler) da bulunmaktadır (Çetin, 2021, s. 144-148).

Nazarât Lâ Tarifu'l-Hayâ' romanı oldukça kalabalık bir şahıs kadrosuna sahiptir ve kahramanların çoğunluğu genç ve orta yaş grubundan oluşmaktadır. Hâzim, Hâzim'in babası Ahmed Abbâs, annesi Hatice, kız kardeşi Emel ve nişanlısı Meysûn başkahramanlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Romanın yan kahramanlarını ise Meysûn'un babası, Fuad, yaşlı amca, Semîha (Ummu Abdo), Ebû Mulhim, emniyet şube müdürü, Şeyh Cihâd, Ebû Cum'a, Ebû Samir, Ebû Ahmed, Sultâne, Mahrûs, Avukat Yahya ve Halil Fehd Abbûd oluşturmaktadır.

Hâzim

Yirmi dört yaşında, uzun boylu, kıvrıkcık saçlı ve yakışıklı bir genç olan Hâzim, romanın başkahramanıdır. Saçını uzatarak jöle sürer ve bu hâliyle meşhur Arjantinli futbolcu Maradona'ya (1960-2020) benzer. Sakalını uzatmaz ve ince bir bıyık bırakır. Ela gözleri ve gülümsemesine çekicilik katan beyaz dişleri vardır. Annesi onu dayısı ve dedesine benzetirken babası kendisine benzetir.

Hâzim'in kazadan önce dengeli ve sakin bir yaşantısı vardır. Spor yapmayı sever ve basketbol oynar. Canlı, çalışkan, kibar ve çekici bir yapıya sahiptir. Halep Üniversitesi Matematik Bölümünden pekiyi dereceyle mezun olan Hâzim, akademik hayata atılmayı iple çeker ve asistan olma ümidiyle ilanların çıkmasını dört gözle bekler. Felsefeye ve Marksizme dair okumalar yapar ve son zamanlarda Komünizme hayranlık duymaya başlar. Hatta Komünist Partiye mensup olduğuna dair dedikodular çıkar. Hâzim, üniversitede Baasçılar⁵ ve muhafazakârlarla dalga geçen bir Komünist olarak bilinir. Babası, Komünist Partiye üyeliği konusunda oğlunu uyarır, ancak Hâzim bunu inkâr ederek sadece Marks (1818-1883) ve Lenin'in (1870-1924) fikirlerini beğendiğini ve Komünizmin tüm dünyaya yayılmasını umduğunu belirtir.

Hâzim, dünya evine girme noktasında ilk adımı atarak Meysûn ile nişanlanır. Nişan sonrasında evlilik ve düğün için ağır bir maddî sorumluluğun altına girer. Ev taksitlerini ve düğün masraflarını karşılayabilmek amacıyla özel ders vermeye ve kuaför salonunda çalışmaya başlar. İlerleyen zamanlarda ise Hâzim'in başına, romanın olay örgüsüne yön veren talihsiz olay gelir. Gece yarısı işten eve dönerken yaşadığı araba kazası Hâzim'in hayatını altüst eder ve herkesin ondan uzaklaşmasına neden olur.

Ahmed Abbâs

Köyde basit bir ailede yetişen ve Arapça öğretmeni olan Ahmed Abbâs, Hâzim'in babasıdır. Tüm hayatını Hafız el-Esed'i ve onun partisini yücelterek geçirir. En büyük hayali ise Sosyalist Baas Partisinin bir şubesinin müdürü olmaktır ancak başaramaz. Hayatında uzun bir süre sonra el-Hamidiye Mahallesi'nde bir ev alabilmiş, emekli olunca da partideki arkadaşı

⁵ Arap Sosyalist Partisi: 7 Nisan 1947'de Suriye'nin bağımsızlığını kazanmasının ardından Mişel Eflak, Selahaddin el-Bitar ve Zeki el-Arsuzi'nin takipçileri tarafından kurulan ve Arap milliyetçiliği temellerine dayanan bir örgüttür. Tek bir Arap ülkesi meydana getirmeyi hedefleyen bu örgüt, 1947 yılı Nisan ayında toplanan kongrede Arap Baas Partisi (Arapların Diriliş Partisi) olarak isimlendirilmiştir. Mehmet Ali Duran, "Baas Partisi'nin Düşünsel Temelleri ve Suriye Siyasetinde Baas Partisi (1940-1966)", *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi*, 2021/5, s. 228,229.

Ebû Necm'in arabuluculuğuyla sokağın köşesinde bir büfe ruhsatı elde edebilmiştir. Ebû Necm bu ruhsat karşılığında Hâzim'in babasından aylık belli bir miktarda para almaktadır.

Hâzim'in babası, Hâfız el-Esed'i o denli sever ve yüceltir ki, onun fotoğrafını oturma odasına asacak kadar ileri gider. Arap milliyetçiliği ve partinin sloganlarına bağlılığıyla bilinmektedir. Oğlu Hâzim, babasının bu tutkusuyla sürekli alay etmektedir:

“-الله يحفظ لك القائد الخالد وبديم لك قمعه يا بابا... إن شاء الله يفرّخ لكم فروع أمن أكثر... هههه... ويشغلون البعثيين بعقود عندهم... جماعة البعث صاروا مخبرين عند الأمن يا بابا هههه... يا بابا... إلى الأبد إلى الأبد... ههههه!”

“- Allah, ölümsüz liderini korusun ve baskısını daim kulsın baba... İnşallah daha fazla emniyet şubesi açar... Hahaha... Ve Baasçılar'ı sözleşmeli olarak işe alırlar... Baasçılar güvenlik birimlerine muhbir oldular baba, hahaha... Sonsuza kadar, sonsuza kadar... Haha!” (el-Câsim, 2015, s. 34).

Hatice

Hâzim'in annesi olan Hatice, ev hanımıdır. Hâzim'in babasıyla aynı zamanda akrabadır. Takva sahibi ve insanlar arasında sözüne güvenilen bir kadındır. Sabahlarını tereyağı, biraz da piriñç ve şeker alabilmek için ucuz alışveriş merkezlerini dolaşarak geçirir.

Emel

Hâzim'in kız kardeşi olup orta derecede bir güzelliğe sahiptir. Halep Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde İngiliz Dili Bölümünde okumaktadır. Suriye Ulusal Öğrenci Birliğinde öne çıkan bir üyedir ve yönetim kurulunda oldukça aktiftir. Üniversitenin resmî üniformasını giymeye özen gösterir ve kapalı kızlara karşı yürüttüğü mücadele ile bilinir. İlerleyen yıllarda ülkede İslâm'ın nüfuzunun artmasından ve başörtüsünün yayılmasından yakınlıkla başörtüsünün ülke için en büyük tehlikeyi oluşturduğunu düşünür.

Ailesine maddî açıdan yardım etmek amacıyla özel ders verme çabalarına girse de dönemin işsizlik ve rekabet sorunlarından dolayı bu konuda başarılı olamaz. Babasının referanslarıyla valilik bürosunda işe girer. İşe hiç gitmez, sadece her ay sonu maaşını almak üzere imza atmak için iş yerine uğrar. Abisi Hâzim'in kötü şöhretinden dolayı evlilik konusunda mutsuz olur. Kendisine bir görücü gelmiş olsa da abisi hakkında yayılan haberler sebebiyle bir türlü evlenemez.

Meysûn

Hâzim'in nişanlısı olan Meysûn, Halep Üniversitesi İngiliz Dili Bölümünde okumaktadır. Hâzim'in hayal dünyasından geçenlerden anlaşıldığı kadarıyla ceylanı andıran bir güzelliğe sahiptir. Sarı saçlarıyla, baş döndürücü sesi ve gülümsemesiyle Hâzim'in hayal dünyasını süslemektedir. Talihsiz kazadan sonra Hâzim'i terk eder. Meysûn'un feci olayın ardından nişanlısını yalnız bırakması, toplumda yaygın görülen sadakatsizliği ve vefasızlığı gözler önüne sermektedir. Bu durum, sevginin çoğu zaman koşullu olduğunu ve gerçek bağlılığın nadir görüldüğünü net bir şekilde göstermektedir. İlerleyen süreçte Meysûn'un zengin bir tüccarın oğluyla evlendiği ve amansız bir hastalığa yakalanarak hayatını kaybettiği belirtilir. Ara sıra Hâzim'in aklına gelmesi dışında romanın kalan bölümlerinde adı pek geçmez.

Meysûn 'un Babası

Bulunduğu yere tırnaklarıyla kazıya kazıya gelmiş bir tüccardır. Hayatında yaşamış olduğu zor koşullar kalbinin katılaştırmasına ve sert bir yapıya sahip olmasına neden olmuştur. Bu yüzden kaza sonrası Hâzim'in durumunu görür görmez nişan atma konusunda kızına karşı çok net bir tavır sergiler:

“- لا تجزك العاطفة وتعميك يا بنتي...! اقبلي أي شيء إلا الزواج من معاق أو معتوه... هذا المشوه المصاب بالخيل كيف سيبني بيتاً؟ وأي فتاة ترضى بهذا الشكل؟ إنه قبيح متخلف عقلياً مسكين بانس إدراكه غير سوي، يقوده طفل في الثامنة من عمره.”

“- Duygularına kapılıp gözüün kör olmasın kızım! Her şeye razı ol ama sakın sakat veya akıl hastası biriyle evlenmeye razı olma... Bu sakat, deli adam nasıl bir yuva kuracak? Hangi kız böyle birini kabul eder? O, çirkin, geri zekâlı, zavallı, çaresiz, algıları bozuk ve sekiz yaşındaki bir çocuğun kontrol ettiği biri...” (el-Câsim, 2015, s. 90).

Fuad

Kuaför salonunda Hâzim ile beraber çalışan arkadaşıdır. Müşteriler tıraş için genellikle Hâzim'i tercih ettiğinden Hâzim'e karşı kıskançlık duygusu beslemektedir.

Yaşlı Amca

Birinci bölümde Hâzim'in nişanlısını ve yüklendiği maddî sorumlulukları düşünürken saçını tıraş ettiği ve eserde adı zikredilmeyen amcadır. Amca, boynunda ve omuzlarındaki kasımlardan mustarıptır ve geç saatlere kadar berberin işini bitirmesini beklemekten bunalmıştır.

Semîha (Ummu Abdo)

Hâzim'in annesinin komşularından biridir. Çok konuşkandır ve komşular arasında özel bir yeri vardır. Hâzim yoğun bakımdayken annesini teselli etmeye gider, ayrıca Emel'e gelen mühendis görücü Ummu Abdo aracılığıyla ailesine isteğini iletir.

Ebû Mulhim

Tam adı Halil Mudar Yunus Ebû Mulhim'dir. Ellili yaşlarda, orta boylu, buğday tenli, kömürü andıran siyah saçlı ve kalın bıyıklı bir adamdır. Halep'te nüfuz sahibi bir subay olup Hâzim'e arabayla çarpan gencin babasıdır. Hâzim'e çarpanın kendi şoförü olduğunu söyleyerek Hâzim'i hastanede ziyaret eder ve ona bir miktar para bırakır.

Emniyet Şube Müdürü

Elli yaşlarında, uzun boylu, dev yapılı, keskin bakışlı ve sert duruşlu bir adamdır. Din adamları ve kâhinlerle ilgili şaibeli bir geçmişi vardır. 1980 yılında din adamı Muhammed Nasır Hüseyin'e işkence ederek kafasını arabanın altında ezme emrini bizzat vermiştir. Müdür, Hâzim'i sorgularken din adamını öldürme anısını hatırlar ve böylece kendini ele vererek ifşa olma riskiyle karşı karşıya kalır. Hâzim'e savurduğu hakaretler, kullandığı aşağılayıcı ve tehdit dolu üslûp, o dönem Suriye'sinde emniyet birimindeki barbarlığı yansıtmaya açıktır.

Şeyh Cihâd

Züht ve hikmet sahibi, herkes tarafından sevilip sayılan, toplumda belirli bir nüfuzu, olan elli yaşlarında bir din adamıdır. Buğday tenli, orta boylu, kahverengi gözlüdür ve iç ferahlatan bir gülümsemesi vardır. Hutbelerinde siyasetten ve hassas konulardan uzak durmaya özen gösterir. Ancak bir hutbesinde Hafız el-Esed'i hariç tutmadan tüm Arap

liderlerini Filistin ve İslâm ümmeti konusunda ikiyüzlü olarak nitelendirdiği için emniyet birimlerinin dikkatini çeker.

Ebû Cum'a

Mahalledeki tanıdıklardan biridir. Birden zenginleşir ve sahip olduğu paranın kaynağını başlangıçta kimse bilmez. Hâzim ile Ebû Sâmir'in gayrimenkul ofisinin önünde karşılaştığında Hâzim, Ebû Cum'a'nın çok fazla altını bulunan bir kadını öldürdüğü ana şahit olur ancak onu ele vermez. Daha sonra yasadışı ticaretle de uğraşan Ebû Cum'a'nın hakkındaki gerçekler cinayetten on yıl sonra ortaya çıkar. Almış olduğu hapis cezasını yedi yıla düşürmek için yüklü miktarda rüşvet verir.

Ebû Sâmir

Mahalledeki gayrimenkul ofisinin sahibidir. Hâzim, Ebû Sâmir'in bir anısını uluorta söyleyerek onu zor durumda bırakır.

Ebû Ahmed

Hâzim'in ailesinin komşusu olup bir çimento fabrikasının müdürlüğünü yapmaktadır. Arap liderlerin ya ajan ya da aptal olduklarını düşünür.

Sultâne

Çocuk sahibi olma ümidiyle Şeyh Hâzim'i ziyaret eder ve onun tacizine maruz kalır. İlerleyen süreçte Şeyh Hâzim'i rezil ederek onun hakkında söylenti ve dedikoduların yayılmasına neden olur.

Mahrûs

Hâzim'in kırk yaşlarındaki Endonezyalı hizmetçisidir. Hâzim'in rahatsızlığı paranoyak bir düzeye ulaştığında ona acıyan tek kişi olduğunu söylemek mümkündür.

Yahya

Hâzim'in avukatıdır. Onun sayesinde Hâzim işlerini çok büyüterek geliştirir ve servetini artırır.

Halil Fehd Abbûd

Hâzim'in bekçisidir ve romanda hakkında çok fazla bilgi verilmemektedir.

2. 6. Zaman

“Romanda kendisine yer verilen olayların geçtiği, olup bittiği, cereyan ettiği nesnel, vaka ve anlatma zaman dilimlerini karşılayan bir kavramdır. Roman, bir zaman sanatıdır ve geniş bir zamana yayılan olay, durum, olgu, yaşantı, duygu, hayal ve düşünce unsurlarının sergilenmesidir.” (Çetin, 2021, s. 128). Bir romanı oluşturan olaylar 'bir gün', 'o gün', 'dün' veya 'ertesini gün', gibi belirsiz ifadeler kullanılarak aktarılabilir gibi yıl, ay, gün ve saat gibi daha net zaman unsurları verilerek de aktarılabilir (Tekin, 2024, s. 127).

Nazarât Lâ Tarifu'l-Hayâ' romanı, 1989 yılının Kasım ayında, yağmurlu bir akşam vakti Hâzim'in işe gitmesi, ardından ise kazanın meydana gelmesiyle başlamakta ve 1994 yılının Aralık ayında, bulutlu ve yağmurlu bir akşam vakti, yatsı ezanından sonra Hâzim'in lüks villasında öldürülmesiyle son bulmaktadır. Romanda olaylar kronolojik sırasına göre verilmiş olup roman boyunca zaman kavramını tespit etmek oldukça kolaydır. Çünkü yazar, romanda gerçekleşen tüm gelişmelerin ne zaman, hangi yılda veya olay örgüsüne yön veren kazadan

kaç ay sonra meydana geldiğini yıl ve ay olarak açıkça belirtmekte ve zaman kavramı konusunda bir gizem yaratmamaktadır. Hâzim'in hastanede kaç ay kaldığını, hastaneden ne zaman çıkarıldığını, nişanlısı Meysûn'un kazadan kaç gün sonra onun ziyaretine geldiğini, Hâzim'in kendine gelmesi, ayağa kalkması ve nöbet geçirmeye başlamasının kazadan kaç gün veya kaç ay sonra gerçekleştiğini bildiren zaman unsurları sıklıkla kullanılmaktadır. Yazar ayrıca romanda önem arz eden gelişmeleri, geçmişte meydana gelen önemli hadiselerin tarihlerine yer vererek okuyucuya aktarmaktadır. Örneğin, Hâzim'in geçirdiği nöbetler mahalledeki insanlar arasında duyularak onun deli damgası yediği ve insanların ondan korkmaya başladığı zaman dilimi, 17 Ocak-28 Şubat 1991 tarihleri arasında meydana gelen Körfez Savaşı'na tekabül etmektedir. Hâzim hakkında dedikodu ve söylentilerin yayılıp babasının kulağına gittiği, dolayısıyla babanın artık dayanamayıp Hâzim'in evine giderek hakaretler yağdırdığı zaman dilimi ise, Bâsil Hâfız el-Esed'in öldüğü tarihten (11 Ocak 1994) sonrasına tekabül etmektedir.

2. 7. Mekân

Mekân, romanı oluşturan önemli unsurlardan birini temsil etmektedir. Mekân, kahramanların çiziminde ve olayların geçtiği çevrenin tanıtımında kullanılabilirdiği gibi toplumu yansıtmak ve belirli bir atmosfer oluşturmak amacıyla da romancı tarafından kullanılmaktadır. Dolayısıyla mekân, romanın gerçeklik kazanmasını ve okuyucunun aktarılan mekâna göre hayal gücünü yönlendirmesini sağlayan önemli unsurlardan biridir (Tekin, 2024, s. 137-138).

Nazarât Lâ Tarifu'l-Hayâ' romanının başlarında meydana gelen kaza, Hâzim'in evinin yakınlarında bulunan ana yolda gerçekleşmektedir. Kazanın ardından Hâzim, er-Râzi Hastanesine yatırılmakta ve yaklaşık bir ay sonra eve götürülmektedir. Dolayısıyla romanın başlarındaki olayların çoğu, Hâzim'in ailesiyle birlikte yaşadığı Halep şehrinin el-Hamidiyye Mahallesi'ndeki mütevazı evlerinde meydana gelmektedir.

Yazar, Hâzim'in iyileşmesiyle birlikte park ve mahalledeki dükkânların önü gibi açık mekânlara da yer vermektedir. Sonraki bölümlerde Hâzim'in kendi evine çıkmasıyla birlikte olaylar, Kuzey Villalar Mahallesi'nin batısında, parkın karşısında yer alan yirmi dokuz numaralı lüks evde geçmektedir. Ayrıca Hâzim'in gelişen ilişkileri, bazı olayların Halep Emniyet Müdürlüğü'nde geçmesine yol açmaktadır. Romanın son bölümünde ise Hâzim, içine düştüğü bunalımlı ve hastalıklı ruh hâlinden kurtulmak üzere Lazikiye şehrine gitmekte ve orada Sheraton Oteli'nde kalmaktadır. Bu nedenle yazar romanda tasvirlerle çok ağırlık vermeden sahil ve deniz gibi açık mekânlara yer vermektedir.

Romanda yazarın kullandığı tüm mekânlar somut olup Halep'te gerçekte de bulunan mekânlardır. Örneğin, 'Şehit Hilal el-Ali Okulu', 'Put Kavşağı', 'Bâb Cinîn Çarşısı', 'Edebiyat Fakültesi Kantini' ve 'Sâdullah el-Câbiri Meydanı' gibi mekânlar yazarın romanda zikrettiği yerler arasında bulunmaktadır.

2.8. Dil ve Üslûp

Edebî dil mecazların, kelimeler arası özel ilişkilerin, orijinal anlatımın bulunduğu ve yazarların edebî eserlerinde kullandığı estetik ve orijinal ifade yoludur (Ünal, 2008, s. 25). "İzlenen yol, benimsenen tarz" anlamına gelen üslûp ise, yazarın kendi duygu ve düşüncelerini ifade ediş biçimi ve dili kullanma şekli olarak özetlenebilir. Her yazarın kendine özgü üslûbu ve anlatım biçimi bulunmaktadır. Bir eserdeki dil ve üslûp, birbirine geçmiş halkalar gibi iç içedir ve ayrılmaz bir bütünü teşkil etmektedir. Ahmet Hâşim'in tabiriyle;

“Üslûp demek lisanın klişe eşkâlinden kurtulmak, aynı lisan içinde, ayrı bir lisana sahip olmaktır.” (Uluçay, 2014, s. 17-23).

Maḥmûd Ḥasan el-Câsim, *Nazarât Lâ Ta'rifu'l-Ḥayâ'* romanının neredeyse tamamını fasih bir Arapçayla yazmıştır. Yazar diyaloglarda çok az olmak üzere lehçe ifadeler kullanmıştır. Bazen de Halepliler arasında sık kullanılan lehçe kelimelerin anlamlarını dipnotta açıklayarak Suriyeli olmayan okuyuculara kolaylık sağlamıştır. el-Câsim'in böylelikle halktan sıradan insanların kendi aralarındaki konuşmalarını daha doğal ve gerçekçi bir biçimde okura aktarmayı amaçladığı söylenebilir. Örneğin yazar, aşağıdaki diyalogda altı çizili iki kelimeyi dipnotta açıklayarak kelimelerin Halepliler arasında hangi amaçla kullanıldığını belirtmiştir:

“-حَوْش... يرددوا الشعارات ويطلبوا ويصرخوا... كأنهم دواب... وَيَه!”

“-Medeniyetsizler! Koyun sürüsü gibi slogan atarak davul çalıyor ve bağırişiyorlar... Vebalılar!” (el-Câsim, 2015, s. 133-134)

Yazarın bazı diyaloglarda kaba sözcüklere ve hakaretlere yer vermesi de dikkat çeken hususlar arasındadır:

“-غَضَنَ بصرِكَ يا حيوان...!”

“-Gözünü çek hayvan!” (el-Câsim, 2015, s. 211).

-اخرس... يبدو أنك ترغب في البقاء عندنا، رأسك عنيد، مثل رأس البغل....

“-Kes sesini! Belli ki bizimle kalmak istiyorsun. Katır gibi kalın kafalısın...” (el-Câsim, 2015, s.215).

el-Câsim, roman boyunca toplumun tüm kesimleri tarafından anlaşılabilir sade ve yalın bir üslûp kullanmayı tercih etmiştir. Akıcı ve sürükleyici üslûbunun yanı sıra anlatımına zenginlik katmak amacıyla yer yer eleştirel üslûptan da yararlanmış. Romanda kullanılan eleştirel üslûba, Hâzım'in romanın sonlarında babasıyla yaşadığı yüzleşmede söyledikleri örnek olarak verilebilir:

“-كل الناس تستمر وكل الناس عندها أخطاء يا أبي- وتخفي أخطاءها لأنها كاذبة، لأنها منافقة... تعرف متى تأكل الكتف ومن أين...! من يصرح بهذه الأفعال التي يسميها المجمع أخطاء، هو أفضل من غيره...! نعم هو أفضل، على الأقل هو واضح بنظر الناس!”

“-Tüm insanlar hayatına devam ediyor ve hepsinin hataları vardır baba. Yalancı ve münafık oldukları için de hatalarını gizliyorlar. Uyanıklardır, neyi ne zaman nasıl yapacaklarını bilirler! Toplumun yanlış saydığı eylemlerini açıkça söyleyenler ise diğer insanlardan daha iyidir. Evet, daha iyidir. En azından onlar, insanların gözünde daha açık sözlüdür!” (el-Câsim, 2015, s. 266).

2.9. Fikir ve Tez

Acı bir kaza sonucu başkahramanın yabancılaşma sürecine ışık tutan romanda ana fikir insan hayatında meydana gelen ve kırılma noktası oluşturan olayların sadece fiziksel değil, psikolojik ve sosyal sonuçlar doğurduğu, ayrıca bireyin yaşadığı travmaların hayata ve insanlara bakış açısını tamamen değiştirebileceği mesajı etrafında şekillenmektedir.

Maḥmûd Ḥasan el-Câsim romanında bir insanın yaşadığı travmaların yalnızca bireysel bir çöküşün sonucu olmadığını, toplumun baskıcı, dışlayıcı ve aşağılayıcı yapısının da bireylerin toplumdaki kopuşunda büyük ölçüde etkili olduğunu savunmaktadır. Yazar, yalnızlığın aslında toplumsal bir problem olduğunu ve bireylerin fiziksel olarak toplumsal alanda varlıklarını sürdürseler dahi içsel bir kopukluk hâlinin vuku bulabileceğini analitik bir yaklaşımla ortaya koymaktadır.

2. 10. Anlatım Teknikleri

2.10.1. Tasvir Tekniği

Tasvir tekniği roman dünyasında yer alan olay, zaman, mekân veya kişileri somut ve görünür hâle getirme sanatıdır. Romancı, anlattıklarına gerçek bir atmosfer kazandırabilmek ve okuyucuları yarattığı atmosferin içine çekebilmek amacıyla gözlemlediklerini tasvir tekniğinden yararlanarak aktarmaktadır. Yazar, bir şeyi tasvir ederken onu olduğu gibi aktarmak zorunda değildir. Aksine gözlemlendiği şeyin karakteristik özelliklerini ele alarak onu geçmiş gibi okuyucuya sunar (Tekin, 2024, s. 209-210). Anlatma esasına dayalı eserlerde roman kişilerinin belli bir mekâna bağlı olması ve olayların belirli bir mekânda meydana gelmesi, tasvir tekniğinden yararlanmayı gerekli kılmaktadır (Mocan, 2012, s. 1833).

Tasvir tekniği *Nazarât Lâ Tarifu'l-Hayâ'* romanında, özellikle başlarda olmak üzere yazar tarafından sıklıkla kullanılmıştır. Hâzım'ın kaza yaptığı akşam, doğa tasviri şu şekilde yapılmıştır:

“... تتبعث من الأرض رائحة أخذة ساحرة... كأنها أسرار تبوح بها الأرض للسماء...! أسرار تتكّون من روائح الورد والرياحين والياسمين والأشجار والتربة والحجارة في المدينة وأسواقها، تمتزج برذاذ المطر وصدى أذان المغرب، مع نسيمات محملة برائحة التربة والورود والزيتون والخضرة المحيطة بحلب، فيفوح عبق عجيب، يشبه خلطة ملائكية فاتنة منعشة، كأنها من عطر الجنة...!”

“- Topraktan büyüleyici ve baş döndürücü bir koku yayılıyordu. Sanki toprak, gökyüzüne sırlarını fısıldıyordu. Bu sırlar gül, fesleğen ve yasemin kokusundan, ağaçlardan, topraktan ve şehir ile çarşılarının taşlarından oluşuyordu. Sırlar, yağmur damlalarıyla akşam ezanının yankısına karışıyordu. Ayrıca Halep'i çevreleyen toprak, gül, zeytin ve yeşilliklerin kokusunu taşıyan meltemle birleşiyordu. Sonra etrafa tatlı, baş döndürücü, ferahlatıcı ve cennet kokusunu andıran mükemmel bir koku yayılıyordu.” (el-Câsim, 2015, s. 19).

2.10.2. Geriye Dönüş Tekniği

Geriye dönüş tekniği romancının şimdiki zamandan geçmişe yönelerek romanında ele aldığı kişi, çevre, eşya veya düşüncenin mazisi hakkında bilgi vermesidir. Romancının bu noktadaki amacı, ele aldığı kişi veya olaya ruh ve can vererek onlara gerçeklik katmaktır. Yazar, hemen romanın başında geriye dönüş tekniğine başvurmaz. Aradan belirli bir süre geçtikten sonra ele aldığı olay, nesne veya kişilerin geçmişi hakkında bilgi vererek okuyucunun merak duygusunu giderir (Tekin, 2024, s. 245). Bu yöntemin en dikkat çeken özelliği, romancının birden olayların kronolojik akışından koparak geçmişe dönmesi ve böylelikle eserini ilgi uyandırıcı hâle getirmesidir (Demir, 2020, s. 302).

Maḥmûd Ḥasan el-Câsim, eserde geriye dönüş tekniğine ilk olarak kaza meydana geldikten sonra Hâzım hakkında bilgi verirken başvurmuştur:

“- كان حازم في نحو الرابعة والعشرين من عمره، شابًا وسيم الطلعة جداً، أبيض البشرة، ممتلئ الوجه، شعره أسود مجعد يعتني بجماله، يتركه يطول قليلاً ويضع عليه "جيل" وبدلته بحركة عشوائية لا تخلو وبدلته بحركة عشوائية لا تخلو من فنية، فيشبهه بشعره لاعب الكرة الأرجنتيني الشهير "مارادونا"، وقد كان حازم مفتونا به.”

“- Hâzım yirmi dört yaşlarındaydı. Son derece yakışıklı bir gençti. Beyaz tenli, dolgun yüzlüydü. Saçları siyah ve kıvrıktı ve onların bakımına özen gösterirdi. Saçlarını biraz uzatır, üzerine jöle sürer ve rastgele ama sanatsal hareketlerle şekillendirirdi. O hâliyle saçları, Arjantinli ünlü futbolcu Maradona'ya benzerdi. Zaten Hâzım ona hayrandı.” (el-Câsim, 2015, s. 33).

2.10.3. Diyalog Tekniği

Diyalog tekniği anlatıma doğallık katmak, roman kişilerinin düşüncelerini yansıtmak ve etkileşimi artırmak amacıyla kullanılan, temel görevi gizli olanı ortaya çıkararak soyutu somut kılmak olan tekniktir (Tekin, 2024, s. 266). Bu tekniği kullanan romancı, kurguda kendini tamamen saf dışı bırakmaktadır ve böylelikle okuyucu, roman kişileri arasında geçen konuşmalarla karşı karşıya kalmaktadır (Baykoç, 2021, s. 788). Diyalog yöntemi, işlevselliği nedeniyle özellikle kurmaca niteliğine sahip romanların temel yapı taşlarından birini oluşturmaktadır. Bu yöntemin romana derinlik kattığının bilincinde olan romancılar, kahramanları karşılıklı konuşturarak anlatımın gücünü artırmaktadırlar (Orhan, 2020, s. 369).

el-Câsim, bu eserinde sıklıkla diyalog tekniğine başvurarak olayların akışına yön vermiştir. Doktor ile Hâzim'in babası arasındaki diyalog, romanda yoğun bir şekilde geçen diyaloglardan biridir:

- “- لا بد من زيادة الجرعة الخاصة بدواء الاختلاج... يعتل الجرعة يزيد بها بقدر نصف ما كنت عليه، وينظر في الأب:
- نوبة اختلاج ليست عنيفة، قد تواجهنا مرة ثانية وربما أكثر، وقد تكون الوحيدة...! التزموا بالدواء ولا تقلقوا...!
- وإذا كنا وحدنا دكتور؟
- ابعدوا عنه أي شيء.. قدر الإمكان حتى لا يؤذي نفسه ولا تقيدوه أو تزجوه، فالحالة لها وقت وتنتهي... إن شاء الله تكون الأخيرة... سلامته!
- إن شاء الله... الله يسلمك.”

“- Titreme ilacının dozu mutlaka artırılmalıdır. Dozu, olan miktarın yarısı kadar artırarak babaya döner:

- Şiddetli olmayan bir titreme nöbeti. Tekrarlanabilir, tekrarlanmayabilir de... İlaçlarını vermeye özen gösterin ve endişelenmeyin.
- Peki ya yalnız başımızaysak Doktor Bey?
- Kendine zarar vermemesi için mümkün olduğunca etrafındaki her şeyi uzaklaştırın. Onu kısıtlayıp rahatsız etmeyin. Yaşananlar bir süreçtir ve geçecektir. İnşallah nöbet tekrarlanmaz... Geçmiş olsun.
- İnşallah... Sağ olun.” (el-Câsim, 2015, s.64).

2.10.4. İç Monolog Tekniği

İç monolog tekniği roman kahramanlarının iç dünyasındaki duygu ve düşüncelerini romancının müdahalesi olmadan, konuşma havası ve mantık silsilesi içerisinde yansıtmak amacıyla kullanılan bir tekniktir. Bu teknikle roman kişinin kendi kendine yaptığı konuşmaları, dilbilgisi kuralları dâhilinde ve mantık sırası içerisinde doğal ve yalın bir şekilde aktarılmaktadır (Tekin, 2024, s. 277). Bu konuşmalar bazen iç konuşma hâlinde, bazen de dışa vurum ile dış konuşma şeklinde meydana gelmektedir (Çölmekçioğlu, 2019, s. 100). İç monolog tekniği eserde özellikle Hâzim'in nöbet geçirmeye başladığı bölümlerden itibaren yazarın sıklıkla kullandığı tekniklerden biridir:

- “- سقوط المثل مأساة أخلاقية كبرى...! نصدق الأكاذيب ونبني قصوراً من القيم الكاذبة...! ما أجمل المظهر الخارجي للبشر، إن حقيقة البشر تتساوى في القذارة والطهارة... تقو... تقو...!”

“- Bir idolün çöküşü, büyük bir ahlakî trajedidir! Yalanlara inanır ve sahte değerlerden saraylar inşa ederiz! İnsanların dış görünüşü ne kadar da güzel! İnsanların gerçekliği, pislik ve temizlik açısından eşittir. Yazıklar olsun, yazıklar olsun!” (el-Câsim, 2015, s. 119).

2.10.5. Bilinç Akımı Tekniği

Bilinç akımı tekniği roman kahramanın duygu ve düşüncelerini yine yazarın müdahalesi olmadan, iç konuşma hâlinde, mantıksal bir sıra gözetilmeden karışık bir şekilde aktarılmasıdır (Tekin, 2024, s. 281). Bu tekniği kullanan yazarlar, kronolojik sıraya bağlı kalmadan bireyin saklı kalan yönlerini ortaya koyarak hafızalarının derinliklerine kadar inmektedirler (Karabulut, 2012, s. 1377). Bilinç akımı ile iç monolog arasındaki fark şu şekilde özetlenebilir:

“Bilinç akımı... Roman kişinin kafasının içini okura doğrudan doğruya seyrettiren bir teknik. Şu farkla ki, iç konuşma gramer bakımından düzgün, sentaks kurallarına uygun cümlelerle yapılan sessiz bir konuşmadır. Ve düşünceler arasında mantıksal bir bağ vardır. Bilinç akımında ise karakterin zihninden akıp giden düşüncelerde mantıksal bir bağ yoktur. Daha çok çağrışım ilkesine göre akarlar. Ayrıca gramer kuralları da gözetilmez.” (Moran, 1983, s. 67).

Yazar Maḥmūd Ḥasan el-Câsim, Ḥâzim'in hastalıklı bir ruh hâline bürünerek yoğun içsel çatışmalar yaşadığı ve toplumda dışlandığını hissettiği son bölümlerde kahramanın duygu ve düşüncelerini yansıtmak amacıyla bilinç akımı tekniğine sıklıkla başvurmuştur:

“- عباءة الدين تعمي البصيرة... لكن... لو فتح هؤلاء الطلبة عيونهم...! آه... سوف تظهر حقيقتي عارية أمامهم وأسقط... ههه... لكن... أستبعد... يستحيل... هؤلاء دراويش... طلبة مطيعون... أشبعهم ويخدمونني ويكونون بوقاً جيداً...! ولكن... ولكن إذا حدث وزالت القشرة وتفتحت عيونهم بالمدينة... ههه... لا أعرف كيف سأبني من جديد...؟ ههه وما الذي يمكن بناؤه...؟”

“-Din örtüsü basireti kör eder... Ama... Ya bu öğrenciler gözlerini açarlarsa...! Ah... Gerçekte ne olduğum ortaya çıkacak ve mahvolacağım... Haha... Ama... Sanmıyorum... İmkânsız... Onlar derviş... İtaatkâr öğrenciler... Onların karnını doyururum, onlar da bana hizmet ederler ve sözümünden çıkmazlar...! Ama... Ama ya örtü kalkar da şehirde gözleri açılırsa... Haha... Bilmiyorum, yeniden nasıl inşa edebilirim...? Haha, zaten ne inşa edilebilir ki...?” (el-Câsim, 2015, s. 276).

2.10.6. İç Çözümleme Tekniği

En kısa tanımıyla iç çözümleme tekniği, anlatıcının araya girerek roman kişinin duygu ve düşünceleri hakkında okuyucuya bilgi sunmasıdır. Bu yöntemle anlatıcı kişisel duygularına yer vermeden kahramanla ilgili aktardığı bilgileri kahramanın kişiliğine ve konumuna uygun bir şekilde ortaya koymaktadır (Tekin, 2024, s. 272). el-Câsim, özellikle romanın sonlarında olmak üzere Ḥâzim'in iç dünyasını yansıtmak amacıyla bu yönteme başvurmuştur:

“وما إن يقع نظره عليهن، حتى يغضضن البصر، يسرعن مرعوبات متجاهلات...! يشعر أنه بعير أجرب... كتلة مرض قاتل متحركة تنتنة يتقرز منها الناس...! لا أحد يطيقه...! تخلى عنه أهله والبشر كلهم...! يخرج من الفيلا أحياناً يتمشى أمامها، وإذا صادف بعض الجيران أو الجارات يبتعد بنفسه، حتى لا يحس بشيء يجرحه، أو يلمح نظرة تقرز منه...!”

“Onunla göz göze gelir gelmez gözlerini kaçırıyordular ve görmezden gelerek hızlıca uzaklaşıyorlardı... Kendini uyuzlu bir deveymiş, insanları iğrendiren bir hastalık kümesiymiş gibi hissediyordu. Kimse onu sevmiyordu. Ailesi ve tüm insanlar ondan yüz çevirmişti. Bazen villadan çıkarak önünde yürüyüş yapardı. Bazı komşularla denk gelince onu zor durumda bırakan bir şey hissetmemek veya ondan iğrenen bir bakış yakalamamak için kendisi uzaklaşıyordu.” (el-Câsim, 2015, s. 275).

Sonuç

Modern Arap edebiyatında nahiv ve sarf alanlarında ortaya koyduğu akademik çalışmalar, yetiştirdiği öğrenciler ve kaleme aldığı edebî eserlerle dikkate değer bir konumda

bulunan yazar Maḥmūd Ḥasan el-Câsim, özellikle roman türünde bireysel, toplumsal, ve siyasal düzeyde önemli temaları ele alarak Arap edebiyatına özgün katkılar sunmuştur. Bu bağlamda çalışmamızın merkezinde yer alan *Nazarât Lâ Tarifu'l-Ḥayâ*' adlı roman, gerek bireysel trajedilerin gerekse toplumsal kırılmaların edebî bir zeminde ifade bulduğu çok katmanlı bir yapı arz etmektedir. el-Câsim söz konusu eserinde, başkahramanın yaşadığı psikolojik dönüşümleri, içine düştüğü buhranları, karşılaştığı olumsuz muameleleri ve maruz kaldığı acıları çok boyutlu bir şekilde kurgulayarak, bireysel deneyim ile toplumsal gerçeklik arasındaki sıkı ilişkiyi başarıyla ele almıştır.

Roman, yalnızca bireysel düzlemde gelişen olayları değil, aynı zamanda dönemin Suriye toplumunu derinden etkileyen siyasal gelişmeleri ve savaş atmosferini de yansıtarak tarihî bir tanıklık işlevi görmektedir. Bu yönüyle eser, hem edebî hem de tarihî ve sosyolojik bir kaynak olarak değerlendirilebilecek niteliktedir. el-Câsim, eserinde yalnızca kahramanın iç dünyasını betimlemekle kalmamış, aynı zamanda dönemin siyasî ve toplumsal atmosferine dair çok yönlü gözlemlerini de okuyucuya aktarmıştır. Bu bağlamda roman, edebî yönünün yanı sıra siyasal içeriğiyle de dikkat çekmekte; birey-toplum-devlet üçgenindeki gerilimleri güçlü bir anlatı ile gözler önüne sermektedir.

Yazarın dil ve üslûp tercihleri de eserin geniş bir okuyucu kitlesine hitap etmesini sağlamaktadır. el-Câsim, romanın genelinde fasih Arapça kullanmaya özen göstermiş; ancak diyaloglarda doğal bir anlatım sağlamak amacıyla yer yer Suriye lehçesine ait sözcük ve deyimlere de yer vermiştir. Bunun yanı sıra, sade, akıcı ve sürükleyici bir anlatım tarzını benimseyerek, hem edebî niteliği yüksek hem de erişilebilir bir metin oluşturmuştur. Yazar roman boyunca tasvir, diyalog ve iç monolog gibi çeşitli anlatım tekniklerinden yararlanarak esere estetik ve anlatımsal bir derinlik kazandırmıştır.

Eserin bir diğer dikkat çekici yönü ise zaman ve mekân unsurlarının oldukça belirgin ve açık bir biçimde kurgulanmış olmasıdır. Yazar, olay örgüsünü büyük ölçüde belirli bir tarihî olay veya kaza etrafında şekillendirerek hem kurmaca dünyanın inandırıcılığını artırmakta hem de tarihsel gerçeklik ile kurmaca arasındaki sınırı belirsizleştirmektedir.

Romanın şahıs kadrosu oldukça geniş olmakla birlikte, anlatının başlangıç aşamalarında olaylar genellikle Hâzim ve ailesi etrafında gelişmektedir. Ancak romanın ilerleyen bölümlerinde, Hâzim'in kişilik dönüşümüne paralel olarak anlatı eksenini farklı bireyler üzerine kaymakta, bu durum da eserin çok sesli yapısını güçlendirmektedir.

Sonuç olarak *Nazarât Lâ Tarifu'l-Ḥayâ*, tarihsel gerçeklik ile edebî anlatımı başarıyla birleştiren yapısıyla, bireysel ve toplumsal düzeyde yaşanan dönüşümleri derinlemesine ele alarak, modern Arap edebiyatı içerisinde özgün ve müstesna bir yer edinmiş önemli bir eser olarak değerlendirilmektedir.

Kaynakça

- Balcı Baykoç, F. (2021). Mahrem ve Kırmızı Zaman Romanlarında Birtakım Postmodern Anlatım Teknikleri, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 25 (3), 779-792.
https://dergipark.org.tr/tr/pub/tsadergisi/issue/66172/840827#article_cite (Erişim Tarihi: 27.02.2025)
- el-Câsim, M. H. (2015). *Nazarât Lâ Ta 'rifu'l-Ħayâ'*, Beyrut: ed-Dâr el-Arabiyye Li'l-U'lum Nâşirûn.
- Çetin, N. (2021). *Roman Çözümleme Yöntemi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Çölmekçioğlu, T. (2019). "Tahsin Yücel'in Romanlarında Anlatım Teknikleri", (Yüksek Lisans Tezi, Bolu Abant İzzet Üniversitesi) Ulusal Tez Merkezi.
- Demir, Ş. (2020). " "Sevincini Bulmak" Adlı Hikâyedeki Anlatım Teknikleri, *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 21(8), 290-314.
http://www.turukdergisi.com/Makaleler/33865960_25.%c5%9e.Demir%20290-314.pdf (Erişim Tarihi: 27.02.2025)
- Duran, M. A. (2021). Baas Partisi'nin Düşünsel Temelleri ve Suriye Siyasetinde Baas Partisi (1940-1966), *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi*, (4) 219-246.
https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataddergi/issue/67766/1039114#article_cite (25.02.2024)
- Forster, E. M. (1985). *Roman Sanatı*, Çev. Ü. Aytür, İstanbul: Adam Yayınları.
- Gürbüz, E. (2020). "Suriye'de Ulus İnşa Çabaları ve Baas Partisi'nin Rolü", (Doktora Tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi). Ulusal Tez Merkezi.
- Karabulut, M. (2012). Yusuf Atılgan'ın "Aylak Adam Romanında Anlatım Teknikleri, *Turkish Studies-International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7(1), 1375-1387.
https://turkoloji.cu.edu.tr/pdf/mustafa_karabulut_yusuf_atilgan_anlatim_tekniği.pdf (Erişim Tarihi: 27.02.2025)
- Karabulut, M. ve Tohumcu, K. (2020). Roman Tekniği Bakımından Ahmet Midhat Efendi'nin 'Dürdane Hanım' Romanı, *USBAD Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, 2(3), 289-307.
<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1163454> (Erişim Tarihi: 27.02.2025)
- Maḥmûd Ḥasan el-Câsim, <https://www.noor-book.com/%D9%83%D8%AA%D8%A8-%D9%85%D8%AD%D9%85%D9%88%D8%AF-%D8%AD%D8%B3%D9%86-%D8%A7%D9%84%D8%AC%D8%A7%D8%B3%D9%85-pdf> (Erişim Tarihi:24.02.2025)
- Mocan, A. (2012). "Yalnızız" da Anlatım Teknikleri, *Turkish Studies-International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7(3), 1831-1841.
<https://arastirmax.com/en/system/files/dergiler/79199/makaleler/7/3/arastirmax-yalnizizda-anlatim-teknikleri.pdf> (Erişim Tarihi: 27.02.2025)
- Moran, B. (1983). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Orhan, D. (2020). Suudi Arabistan Romanlarında Anlatım Tekniği Olarak Diyalog ve İç Monolog, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8(2), 366-378.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/dergiabant/issue/58001/780866> (Erişim Tarihi: 28.02.2025)

Özbalıkçı, M. R. (2009). "Sîbeveyhi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (XXXVII, s. 130-134) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Râi' hatu't-Tuffâh li Maḥmûd Ḥasan el-Câsim,
<https://www.neelwafurat.com/itempage.aspx?id=lbb379302-376176&search=books>, (Erişim Tarihi: 24.02.2025)

Tekin, M. (2024). *Roman Sanatı 1: Romanın Unsurları*, İstanbul: Ötüken Yayınları.

Topuzoğlu, T. R. (1997). "Halîl Bin Ahmed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (XV, s.309-312) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Uluçay, M. (2014) "*Mehmet Akif Ersoy'un Eserleri üzerinde Dil ve Üslûp İncelemesi*", (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi) Ulusal Tez Merkezi.

Ünal, M. (2008). Edebî Dil ve Üslûp, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 14(36), 23-47. https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunitaed/issue/2875/39408#article_cite (Erişim Tarihi: 28.02.2025)

Makale Bilgisi/Article Info

Geliş/Received: 27.05.2025 Kabul/Accepted: 23.07.2025

Araştırma Makalesi/Research Article, ss./pp. 59-69.

نقد الذات في رواية "حكاية جدار" للكاتب ناصر أبو سرور

Muath SHTAYYEHⁱ, Ali GHAREEBⁱⁱ

ملخص

يتناول البحث نقد الذات في رواية "حكاية جدار" للكاتب الفلسطيني ناصر أبو سرور، الأسير والمحكوم مدى الحياة في السجون الإسرائيلية، وإن أهمية دراسة نقد الذات في الرواية تنبثق من أن هذا النقد يشكل خيطا بارزا في نسيج الرواية، ومن شأن ذلك أن يفتح المجال لدراسات رأسية أخرى تتناول جانبا من هذا النقد بشيء من التعمق، من هنا يهدف هذا البحث لتبسيط الضوء على ملامح نقد الذات في هذا العمل الروائي.

وقد اعتمد الباحثان على المنهج الوصفي التحليلي في الكشف عن نقد الذات وتفسيرها، علما أن الباحثين ردا مظاهر نقد الذات التي تبني فيها الكاتب مواقف ورؤى بصورة جلية وواضحة لا لبس فيها في الرواية إلى بعدين؛ الأول اجتماعي، ويتمثل في موقف الكاتب من تعاطي أسرته مع التهجير، والعلاقة داخل الأسرة، وصورة المخيم، إضافة إلى علاقة مدينة بيت لحم بمخيم عابدة؛ المخيم الذي ولد ونشأ فيه، والذي أقيم على هامشها. أما الثاني؛ فسياسي تناول الكاتب بالنقد اتفاقات السلام مع الاحتلال وخاصة اتفاق أوسلو، ونقد حالة الانقسام الفلسطيني وأثرها السلبي على الحركة النضالية الأسيرة، ثم تناول اغتيال الرئيس (أبو عمار)، إضافة إلى الربيع العربي الذي حمل معه بارقة أمل للتغيير، قبل أن يتحول إلى خريف انعكس أثره على قضايا الأمة عامة، والقضية الفلسطينية خاصة.

الكلمات المفتاحية: فلسطين، أدب المقاومة، نقد الذات، رواية "حكاية جدار".

NASIR EBU SURUR'UN "BİR DUVARIN HİKAYESİ" ADLI ROMANINDA ÖZ ELEŞTİRİ

Öz

Bu çalışma, İsrail hapisanelerinde ömür boyu hapse mahkûm edilen Filistinli yazar Nasır Ebu Surur'un "Bir Duvarın Hikayesi" romanında özeleştiri konusunu ele almaktadır. Bu çalışmada yazarın romanında açık ve net bir şekilde benimsediği özeleştiri unsurları iki boyuta incelenmiştir. Birincisi, toplumsal boyut; yazarın ailesinin göçle ilişkisi, aile içi dinamikler, mülteci kampının tasviri ve doğup büyüdüğü Beytüllahim şehrinin Ayda Kampı ile olan ilişkisi gibi konuları ele alır. Kamp, şehrin kenarına kurulmuştur ve yazar burada yaşananları eleştirel bir bakışla yansıtılmıştır. İkincisi *Siyasi Boyut*, yazarın, işgal güçleriyle yapılan barış anlaşmalarını, özellikle Oslo Anlaşması'nı eleştirmesini içerir. Ayrıca Filistin'deki bölünmüşlüğü ve bunun esir direniş hareketi üzerindeki olumsuz etkisini, başkan Ebu Ammar'ın suikastını ve Arap Baharı'nın getirdiği değişim umudunu, bu umutların nasıl bir sonbahara dönüştüğünü ve bunun genel olarak ümmetin ve özellikle Filistin davasının üzerindeki etkisini ele alır.

Anahtar Kelimeler: Filistin, Direniş Edebiyatı, Öz Eleştiri, "Bir Duvarın Hikayesi" Romanı.

Self-Criticism in Nasir Ebu Surur's Novel "The Tale of the Wall"

Abstract

The study explores self-criticism in the novel "The Tale of the Wall" by the Palestinian writer Nasser Abu Sorour, who is an imprisoned life-term detainee in Israeli prisons. The researchers delve into the

ⁱ Dr., Al-Istiqlal University Department of Arabic Language, e-posta: moath.shtiah@pass.ps, ORCID ID: 0009-0002-6962-1289.

ⁱⁱ Dr., Kuliyyetu'l-Ulumi'l-Islamiyye, Islamic Sciences faculty Department of Arabic Language Now the Academic Deputy at the Faculty, e-posta: aliihda2014@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-0536-7437.

facets of self-critique adopted by the author, where the author's positions and insights are articulated clearly and unambiguously in the narrative, encompassing two dimensions:

Firstly, the social dimension, embodied in the author's stance on his family's coping with displacement, intra-family dynamics, portrayal of the refugee camp, and the relationship between the city of Bethlehem and Aida Camp - the camp in which he was born and raised, situated on its fringes.

Secondly, the political dimension, in which the author critiques peace agreements with the occupation, especially the Oslo Accords, and criticizes the state of Palestinian division and its negative impact on the imprisoned struggle movement. Additionally, the authors also discuss the assassination of President (Abu Ammar), along with the Arab Spring, which initially carried a beacon of hope for change before turning into autumn, reflecting its impact on national issues in general and the Palestinian cause in particular.

Keywords: *Palestine, Resistance Literature, Self-Critique, Novel "The Tale of the Wall".*

Extended Abstract

This research investigates self-criticism in The Tale of a Wall (HikayatJidar) by Palestinian writer Nasser Abu Srou, a lifelong prisoner in Israeli jails. The significance of studying self-criticism in the novel stems from its prominence as a recurring thread woven throughout the narrative, occupying considerable space. Investigating this theme may pave the way for further in-depth studies exploring specific aspects of such criticism. Thus, this research aims to shed light on the features of self-criticism in this literary work.

The researchers employed a descriptive-analytical approach to identify and interpret manifestations of self-criticism, dividing the study into two sections. The first section addresses the concept of self-criticism in Palestinian novels broadly, examining both individual and collective levels while analyzing its underlying causes. The study found that self-criticism in Palestinian literature emerges from an awareness of reality—its events, defeats, fractures, and divisions.

Accordingly, the research concludes that self-criticism in Palestinian novels is linked to the Nakba of 1948, the Naksa of 1967, and subsequent events, revolutions, defeats, treaties, and agreements. Thus, the political reality and its resulting social conditions have become fertile ground for critique in Palestinian literature, particularly in novels.

The second section examines manifestations of self-criticism in The Tale of a Wall, using it as a case study to consider its status as a work of prison literature. Notably, the author, sentenced to life imprisonment, remains incarcerated as of the time of this research. The researchers categorize the novel's self-criticism—expressed through unambiguous stances and perspectives—into two dimensions:

The Social Dimension: This includes the author's critique of his family's passive response to displacement, intra-family dynamics, the portrayal of the refugee camp, and the relationship between Bethlehem and the Aida camp (where he was born and raised, situated on the city's margins). The researchers observed that while the social critique appears individual on the surface, it carries a collective dimension. The author criticizes his father as a refugee, his family's naive handling of displacement, and the negative attitudes of Bethlehem's residents toward refugees.

The Political Dimension: Here, the author critiques peace agreements with the occupation, particularly the Madrid and Oslo Accords, arguing that such agreements stem from a state of Arab weakness and submission. He views "peace" as a lie embraced by Arabs and Palestinians amid disunity and an inability to manage the conflict. Additionally, he critiques Palestinian division and its detrimental impact on the captive resistance movement, the circumstances surrounding the assassination of President Arafat (Abu Ammar), and the subsequent marginalization of his legacy by an old political elite. Finally, he examines the Arab Spring, which initially raised hopes for change but ultimately turned into an "autumn" that negatively impacted the broader Arab cause, particularly the Palestinian cause.

The researchers' analysis of self-criticism in its social and political dimensions is coupled with an examination of the narrative techniques employed by the author. In The Tale of a Wall, self-criticism is constructed through

literary devices such as flashbacks, bitter irony, and scathing critiques of Palestinian social structures and the political system leading the national struggle.

This study may serve as a foundation for further research exploring specific aspects of self-criticism in The Tale of a Wall as a representative work of prison literature.

مقدمة

يعد نقد الذات ملمحا واضحا في كثير من الروايات الفلسطينية، وقد يأخذ النقد الذاتي بعدا اجتماعيا حين ينقد التمايز الطبقي، والعادات والسلوكيات والعلاقات الاجتماعية، كما أنه قد يأخذ بعدا سياسيا حين يتناول السياسات والأحداث والوقائع السياسية التي تعصف بالواقع الذي يعيشه الكاتب والمجتمع الذي ينتمي إليه، وقد جاء نقد الذات في الرواية كمحاولة للتحرر من الأخطاء والتطهر منها، وكثيرا ما ينبثق من قناعة لدى الكاتب مفادها أن ما حل بنا ويحل بنا من نكبات وهزائم وانكسارات، إنما يرتبط بنا أولا قبل أن يعزى لغيرنا. (عبد الغني، 1994، ص7)

وفي ضوء ذلك، يأتي هذا البحث للوقوف على مظاهر نقد الذات في رواية "حكاية جدار" للكاتب الأسير ناصر أبو سرور، المحكوم مؤبدا مدى الحياة، وقد صدرت روايته عن دار الآداب في بيروت، سنة 2022م؛ إذ تمتد الرواية على 343 صفحة من القطع المتوسط، ويقسمها الكاتب إلى جزأين، يتفرع كل جزء منهما إلى عدة فروع.

والقارئ لرواية "حكاية جدار" يجد أنها في مضمونها سيرة ذاتية، لكن هذه السيرة لم تكن منفصلة عن الواقع، إنما تحمل أفكار الكاتب ورؤاه ونقده وفلسفته المتصلة بالأحداث المحيطة التي عاشها أو عاناها في المخيم، والسجن على المستويين؛ الواقعي والنفسي.

ونقد الذات في الرواية ليس على المستوى الفردي الضيق، إنما على المستوى الجمعي، سواء أكان ذلك على المستوى الفلسطيني أم على المستوى العربي؛ فالنقد في مضمونه يتصل بطريقة مباشرة أو غير مباشرة بالقضية الفلسطينية بوصفها قضية وطنية وقومية، من هنا، يمكن تأطير النقد في الرواية في واحد من البعدين؛ إما الاجتماعي أو السياسي.

وهكذا، يقسم الباحثان بحثهما إلى قسمين؛ الأول يقفان فيه على نقد الذات في الرواية الفلسطينية، أما الثاني، فيتناولان فيه مظاهر نقد الذات في رواية "حكاية جدار" بوصفها نموذجا لأدب السجون.

الفصل الأول: النقد الذاتي في الرواية الفلسطينية

إن النقد وإن اختلفت مستوياته وتعددت مناهجه يبقى حاضرا بحضور الإنسان، فلطالما عبر الإنسان عن موقفه من الأشياء والأفكار والعادات والأحداث والمنظومات المجتمعية والسياسية وغيرها؛ مما لها علاقة بوجوده، ووجود المجتمع الذي ينتمي إليه، والنقد هو أحد أهم المظاهر الدالة على الحياة الواعية، وتبقى في المجتمعات الإنسانية حاجة للنقد المتجدد للواقع السائد في نظم المعرفة والقيم والاجتماع، وأنماط الفكر والفعل والسلوك؛ حيث إن إحياء الحس النقدي في مضمونه ما هو إلا إحياء الحس بالحرية والاستنارة، وضرورة التغيير والنهوض والتقدم والحوار المستمر. (مكاوي، 2018، ص9)

والنقد بحسب ماكس هوركهايمر هو الجهد الفكري والعملية الذي يتجه لعدم تقبل الأفكار وأساليب القول والفعل والسلوك والظروف الاجتماعية والتاريخية وسائر العلاقات التي تربط الإنسان بعالمه ومجتمعه تقبلا أعمى، وهو جهد يبذل للتوفيق بين جوانب الحياة الاجتماعية وبين الأفكار والأهداف العامة للعصر الراهن. (هوركهايمر، 2020، ص111)

ولا شك أن مفاهيم النقد متعددة، وأن أساليبه ومناهجه واتجاهاته متنوعة؛ لكن رغم ذلك، فإنه ينطلق في أهدافه من تقييم الواقع والأفكار والعادات والأفعال والسلوكيات، وينظر في تعارضها مع الواقع من أجل العمل على تغييرها، في سبيل النهوض بالحياة على المستويين الفردي والجمعي؛ لتصبح أهم مرتكزات النقد هي الكشف عن النقص والعيوب في مجال من مجالات الحياة التي تتصل بالمبدع، والباحث في كثير من النصوص الإبداعية على امتداد تاريخنا الأدبي يجد أن كثيرا من المبدعين تبنا هذا الاتجاه في فنونهم (إششدية، 2023، ص165)، من منطلق يرى في الفنون تعبيراً عن انعدام التوازن في الحياة. (فيشر، 1971، ص7)

ويقصد بالنقد الذاتي على المستوى الفردي أي التفكير بتمعن في الصفات الفردية وما تحمله من أفكار ومعتقدات وسلوكيات من أجل الكشف عن العيوب في جوانب الشخصية بهدف تعديلها وتقويمها. أما على المستوى الجمعي فهو يمتد إلى المؤسسات والمنظمات والمجتمع.

والنقد الذاتي الذي يتبناه ويؤديه الفرد أو المجتمع ينطلق من النفي الدائب للمعايير السائدة والوقائع والأوضاع القائمة والمواضعات والمؤسسات والنظم التي تبدو للوعي العام أنها مطلقة وثابتة ومستقرة؛ من هنا، يصبح النقد الذاتي الذي يواجه الواقع ويرفضه ويعريه ويكشف عيوبه التعبير الحي عن صحوة الوعي الفردي والاجتماعي (فيشر، 1971، ص7) وتكاد تتفق المعاجم الغربية في تعريفها لنقد الذات في كونه لا ينصرف إلى نقد الشخصيات بقدر ما يتناول السياسات؛ فالشخصية لا تهم إنما القضية المرتبطة بها، كما أن نقد الذات لا يُعنى بالتغييرات الظاهرة إنما بما يبطن منها، ولم يقتصر ملحن نقد الذات على الرواية، إنما ارتبط بالشعر، لكن الرواية بدت أكثر وعياً وعمقاً للحظة التاريخية التي نعيشها، وبدت عناصرها السردية أكثر استيعاباً لنقد الذات في أبعادها النفسية والاجتماعية والسياسية والثقافية. (عبد الغني، 1994، ص9)

وإن نقد الذات في الرواية الفلسطينية يأتي في سياق الوعي بالواقع وما يتصل به من أحداث وهزائم وانكسارات وانقسامات، وهو بذلك يأتي في الاتجاه الأدبي المقابل الذي التزم بتوجيه النقد إلى الآخر وظل حبيساً لنظرية المؤامرة؛ فهذا الاتجاه لن يسهم في تغيير الواقع والخروج منه والتحلل من أسره.

وقد سار اتجاه نقد الذات في الرواية الفلسطينية منذ نكبة 1948م مروراً بنكسة 1967م وما تبعها من أحداث وثورات وهزائم وانكسارات ومعاهدات واتفاقات في واحد من المسارات الثلاث؛ فهو إما يكون عبر نقد الذات المباشر، أو نقد المثقفين، أو نقد العرب. (نفسه، ص121)

ويعد جبرا إبراهيم جبرا من الأدباء الذين وجهوا كتاباتهم نحو نقد الذات؛ إذ تعد هذه الخاصية ملمحاً بارزاً في كثير من أعماله؛ حيث اتخذ التعبير فيها نمط المثقف المتمرد. (عبد الغني، 1994، ص56-58)

وقد نحا إميل حبيبي منحى جبرا في أعماله الروائية؛ حيث يشكل نقد الذات بأسلوب ساخر ملمحاً بارزاً في رواية "سداسية الأيام الستة" 1969م، ورواية "خرافية سرايا بنت الغول" 1991م؛ وقد نقد المثقفين وانتقل نقده من الذات بمفهومها الفردي، إلى الذات بمفهومها الجماعي. (نفسه، ص125-132)

وهكذا، فإن الواقع السياسي وما ينبثق عنه من ظروف اجتماعية وثقافية يصبح مجالاً رحباً تتغذى عليه الفنون الأدبية بصورة عامة، والفن الروائي بصورة خاصة؛ إذ إن الرواية أقدر الفنون الأدبية على استيعاب الأحداث المتسارعة والتحويلات التي تجري على الواقع، وإن فكرة الالتزام التي يتبناها كثير من المبدعين تفرض منطقتهم، وتحتم عليهم نقد الواقع الذي يعيشون فيه وينتمون إليه؛ ففكرة الالتزام تقوم على ألا ينشغل الكاتب بذاته الضيقة على حساب القضايا الكبيرة التي يعيشها مجتمعه.

وإن المبدعين بصورة عامة والأدباء منهم على وجه الخصوص هم أكثر الناس إحساساً به، وكثيراً ما يشكلون جزءاً من ضحاياه، ثم إن وعيهم بالواقع يجعلهم يتبنون موقفاً متوازناً بين اتهام الآخر، واتهام الذات؛ من منطلق أن اتهام الآخر وحده لن يغير من الواقع، ولن ينهض به.

الفصل الثاني: النقد الذاتي في رواية "حكاية جدار"

تجسد رواية "حكاية جدار" أنموذجاً لما يعرف بأدب السجن؛ إذ إن كاتبها ما زال رهين السجن، وقد كتبها وهو على قيده، يقضي حكماً مؤبداً مدى الحياة؛ والرواية تمتد على 343 صفحة من القطع المتوسط، وهي تشكل في بنيتها وسردها سيرة ذاتية تمثل مرحلتين عاشهما الكاتب: مرحلة المخيم، ومرحلة السجن، والحقيقة أن هذه السيرة لم تكن سيرة ذاتية بالمفهوم الضيق للسيرة، حيث لا تقتصر على سرد الأحداث المحيطة بالكاتب فقط، إنما تتجاوز ذلك إلى سرد الأحداث وتصوير الواقع ونقده، والتعبير عن رؤية ناضجة حوله؛ كل ذلك جعل من الرواية عملاً أدبياً ناضجاً يستحق البحث والدراسة.

والقارئ للرواية يجد أنها في مضمونها تعتمد على ما يعرف بالنقد الذاتي؛ حيث يعرض الكاتب موقفه من كثير من القضايا التي تتصل بمجتمعه وقضيته الوطنية التي لا زال يدفع من عمرها ثمناً لإيمانه بعادتها؛ من هنا، يمكن أن نصف ونحدد الأبعاد المتصلة بالنقد الذاتي في روايته ونحللها في بعدين اثنين: البعد الاجتماعي، والبعد السياسي.

أولاً: نقد الذات في بعدها الاجتماعي.

إن الكُتّاب بصفة عامة هم أبناء لبيئاتهم ومجتمعهم؛ فهم لا يستطيعون أن يجتثوا أرواحهم وأنفسهم من الحياة التي نشؤوا فيها، والأسر التي ولدوا وترعرعوا في أحضانها، والبيئات المجتمعية التي وجدوا أنفسهم في جنباتها، فكيف حين يكون الكاتب مثل ناصر أبو سرور ابنا لواقع استثنائي وظروف استثنائية وحياة استثنائية؟! فإن هذا والواقع وما يتصل به من ظروف وحياة ستبقى حاضرة في أعماله؛ من هنا، فإن حياة المخيم وما يتصل بها من ظروف أخذت مساحة من رواية "حكاية جدار" كان نقد الذات ملمحا واضحا فيها.

وفي ضوء ما سبق؛ فإن القارئ للرواية يجد أن الكاتب يوظف مخيلته وتقنية الاسترجاع التي تسمح له بالعودة إلى طفولته بين أفراد أسرته في المخيم، حيث يتناول بالذند الذي يوحى برفض بعض القيم التي تنظم العلاقة الأسرية داخل مجتمع المخيم وإنكارها، ويرى أنها تنطلق في كثير من الأحيان من مبدأ السلطة والتسلط والقمع المحكوم بالوصاية في صورتها الأبوية والعائلية والمجتمعية، وهي علاقة مشوبة بالإملاءات وإشارات التوجيه وقوائم المحذورات والمكروهات وما اختلف فيها الأمر والرأي. (أبو سرور، 2022، ص16)

ويأخذ نقد الذات بمفهومه الجمعي أسلوبا ساخرا حين يُعرّف الكاتب بأبيه الذي يظهر بوصفه نموذجا للاجئي الفلسطيني الذي ترك أرضه وقريته بطريقة تشي بسذاجته وبساطة تفكيره المغلف بالإيمان، وهو يرى أن هذه السذاجة هي التي كانت تقف وراء حياة اللجوء والتهيه التي ورثه إياها أبوه، يقول: "كل الأنبياء الذين عرفهم أبي هجروا قريته ساعتين قبل وصول الغزاة وبداية هروبه حافي القدمين مخلفا وراءه كل ما عرفه يوما، وأمن ساذجا رعاية السماء له". (نفسه، ص17)

وقد حرص الكاتب بأسلوبه الساخر، معتمدا على مخيلته السابرة للزمان والمكان، على رسم صورة ذات ملمح سلبي لأبيه حتى قبل أن يرتبط بمزيونة التي أصبحت أمه، إذ سعى إلى توجيه النقد له، ووصف لحظة وصوله لاجئا إلى مدينة بيت لحم، وتقبله الخيمة التي أصبحت رمزا لحياة اللجوء الجديدة؛ إذ بدا شخصية تقتقر إلى روح التمرد والرفض، وخضع واستسلم لمتطلباتها، وتحولت حياته إلى أوهاام حين ارتد في سلوكه إلى المثل القائل: اللي يقع من السماء تتلقاه الأرض (السهلي، 2022، ص49)، يقول: "تعلم صغيرا قبول ما يأتي أو يسقط من السماء، وعديم الجدوى والتذمر، تماما كما فعل مع الأنبياء، وبعد أشهر قليلة، بنت له مدينة المسيح خيمة شارك في توفيرها ملوك وسلاطين ورؤساء، اعتقد أبي حتى الأمس أنها شخصيات متخيّلة في قصص رواها له جدي ولم يتقن روايتها". (أبو سرور، 2022، ص17)

وبلغة نقدية ساخرة أحيانا، ومنكرة أو مستهجنة أحيانا أخرى، يستمر الكاتب في تسليط الضوء على مسيرة والده منذ تركه قريته قبل قدوم الغزاة، ووصوله إلى بيت لحم، وعمله عند المحتل، حتى ارتباطه بأمه (بنت القرية)، ومن ثم إنجاب ثمانية أبناء في ظل ظروف اللجوء الصعبة؛ ويرى أن كل ما يصدر عن والده يأتي تحت عنوان تعويض النقص عن الخسارات التي لحقت به نتيجة فقدان بيته وأرضه. (نفسه، ص17-19)

ونقد الذات يختلط لدى الكاتب بالشعور بالألم والحسرة، حين يعود بمخيلته إلى مرحلة الطفولة في المخيم؛ فيرى أن كل ما في هذه المرحلة يبدو هامشيا؛ لأنها تنتمي إلى عصر العجز والتواطؤ، وهنا يستحضر صورته بوصفه طفلا لاجئا فرضت عليه حياة قيدت إحساسه بطفولته، وحرمته من الشعور بحرية التنقل؛ وتركت آثارا نفسية وجسدية لا تمحى، يقول: "جنت في عصر العجز والتواطؤ لأسرة هامشية سكنت مكانا هامشيا تملوه شخوص هامشية... وكأي طفل هامشي رحت أجوب المكان متفحفا حدودي الهامشية... والبيوت في حاراتنا لا يتجاوز عددها أصابع القدم الواحدة، قدمي العارية والخشنة، التي اشتدت وباتت تحملني بخفة شاقا زقاق المخيم، متقلبا بين حاراته الضيقة". (نفسه، ص23-24)

ويوجه الكاتب نقدا لاذعا لمدينة بيت لحم، ويفضح تعاطي مجتمع المدينة مع قضية اللاجئين، ومع المخيم الذي وجد نفسه ابنا له؛ فالمجتمع التلحمي لم يقبل فكرة اندماج اللاجئين، وترك المخيم يبني على هامش مدينته مسلما وخاضعا ومدينا، وهنا، يتتبع المراحل التي مرت بها حياة اللاجئ على هوامش المدينة؛ فمن مرحلة بيوت القماش التي لا تحمي أهلها من الريح، مروراً ببيوت الطوب التي جاءت من مكرمات دولية، وانتهاء ببيوت الإسمنت التي بنتها أيد عاملة رخيصة بعد أن شيدت على أطلال بيوتها المهجرة وطنا للغزاة. (أبو سرور، 2022، ص23)

ويواصل الكاتب تسليط الضوء بالنقد على الموقف الذي أبداه المجتمع التلحمي تجاه المخيم، حيث أظهروا تنصلهم من روايته وكذبوا مبررات اللجوء المتصلة بالطرد والتهجير، وقزموا أوجاع اللاجئين، وأسقطوا على

اللاجئ تهما متعددة، فنعتوه بالخائن والهارب والمهاجر واللاجئ والغريب والطريد والدخيل وغيرها من المفردات التي أشعرت اللاجئين بالاعتراب والإقصاء، وفرضت عليهم مكانا وزمانا موازيين. (نفسه، ص25-26)

ولم يسلم المخيم من نقد الكاتب، ويظهر أحيانا كمن يرى أن الحالة التي لحقت باللاجئ الفلسطيني وما يتصل بها من ضيق وبؤس وشقاء وفقر، هي خيار وليست قدرا مقدرًا؛ وكأنه يرى أن هناك ما يجب فعله لرفض هذا الواقع والتمرد عليه، وعدم الاستسلام والخضوع له، يقول في وصفه لعمره الذي مضى قبل أن يصبح رهينا للسجن: "أربعة عقود ونصف العقد، قضيت نصفها أمام جدار عظيم في أزمة اللجوء والمخيم، تجاهلتي كل حياتي المحتملة في الطرف الآخر منه، حياة شفافة في حارات مخيم أصابتها كل لعنة توافرت في نواميس آلهة الغضب، طفولة جاعت حتى شبعت جوعا، أب هدم الفقر رجولته حتى انحى، وأم حفرت في الفقر بنرا حتى يبست أطرافها ثم تكسرت، مراهقة خانقة ومتردة ومعطلة...". (نفسه، ص223)

ثانيا: نقد الذات في بعدها السياسي:

لا يستطيع الكاتب أن يعيش بمنأى عن قضية شعبه، والقضية التي آمن بها ودفع ثلثي عمره سجيناً في سبيل عدالتها، ومن الطبيعي أن يتابع أحداثها وظروفها، وأن يشكل موقفا من القضايا التي تتصل بها، ويعبر بالشكل الفني الذي يريثيه، وإن الرواية من أكثر الأجناس الأدبية استيعاباً لذلك، من هنا، فإن الباحث في رواية "حكاية جدار" يستطيع أن يجد أن كاتبها يتبنى في بنيتها السردية موقفا سياسيا ناقدا للذات بقدر ما هي تقضح ممارسات الآخر الاحتلالية وسياساته التعسفية وخاصة في التضييق على الأسرى؛ ومن هذا المنطلق يسعى البحث إلى الوقوف على مجموعة من الظواهر التي يتبنى فيها الكاتب نقدا للذات في بعدها السياسي.

ويظهر النقد الذاتي في بعده السياسي في عدة قضايا، أبرزها: أوصلو، والانقسام، واغتيال الرئيس، والربيع العربي.

- مدريد وأوصلو:

إن موقف الكاتب في رواية "حكاية جدار" من اتفاقات السلام بعامة واتفاق أوصلو بخاصة، جاء منسجما مع رأي كثير من الروائيين والكتاب الذين جاءت آراؤهم تتراوح بين الرفض والحدة والشدة، فلم يروا في الاتفاقات ما يحقق الحد الأدنى من تطلعات الشعب الفلسطيني وطموحه؛ (الصليبي، 2008، ص25) فقد نقد الكاتب توجه الساسة العرب نحو مدريد، وتوجه القادة الفلسطينيين نحو أوصلو وغيرهما من عواصم أوروبا بعد انتفاضة الحجارة، تحت عنوان الرغبة بالسلام، ورأى في ذلك انعكاسا لحالة الضعف والاستكانة التي تعيشها العواصم العربية، فالسلام هو كذبة صدقها العرب والفلسطينيون وتعاطوا معها، بعد أن تفرقت كلمتهم، وأصابهم العجز في إدارة الصراع مع العدو، يقول: "ذهب العرب إلى مدريد علها تشفى من صداها، واختبأ الفلسطينيون في أوصلو وغيرها من عواصم أوروبا؛ لكي تبدأ هناك نهاية أجمل كذبة صدقناها". (أبو سرور، 2022، ص44)

وذهب الكاتب مذهبا رأى فيه أن اتفاق أوصلو (1993) هو مؤامرة دولية اشترك في صياغة بنودها دول عالمية وأشبه دول ودويلات إقليمية بهدف الانتفا على انتفاضة الحجارة التي بدأت عام 1987م، هذه الانتفاضة التي قادها (آلهة الحجارة)، وأظهرت أن كل شيء ممكن. (أبو سرور، 2022، ص89)

وبلغة ناقدة موعظة بالسخرية يعرض الكاتب باتفاق أوصلو، ويرى أنه ليست أكبر من كذبات صغيرة عن رواية مجزوءة، ورواة لم يصدقوا حتى النهاية ما في روايتهم من جميل كذبات، وكذلك يسخر من رعاة هذا الاتفاق من القيادة الفلسطينية، الذين جاءوا على خيول سوداء لا تشبهنا، يلبسون بزات عسكرية توقفت قبل ألف عام عن القتال. (نفسه، ص90) ولعل الكاتب هنا، يرى أن الفعل المقاوم هو الطريق الوحيد نحو التحرير وتحقيق الأهداف الوطنية، وينكر الدخول إلى الوطن تحت مظلة أوصلو؛ لأنه حدث تحت حراب الاحتلال الذي ما زال جاثما على الأرض الفلسطينية.

وأوصلو كذبة وأسطورة صدقناها، حتى طغت على الأسطورة الكبرى التي تفتح عليها الوعي الجمعي الفلسطيني؛ فأوصلو تصبح رواية جديدة تطغى على فلسطين التاريخ والجغرافيا والدين بمفهومها الذي ولدت ونشأت وتربت عليه، وضحت من أجله، ودفعت في سبيله الغالي والنفيس الأجيال؛ "لكي تموت أسطورة أو تقتل يحتاج الأمر إلى أسطورة تفوقها سطوة وكذبا، أي كذبة أكبر وأشد سطوة من فلسطين الرباط، فلسطين الحشد

والبعث، فلسطين الله وفلسطين الأنبياء، فلسطين الحجارة، فلسطين البحر والسماء، فلسطين الذاكرة وفلسطين جدارية الرب وكتابته الثلاث... " (نفسه، ص91)

ويمنح الكاتب ساخرا الرئيس الفلسطيني ياسر عرفات لقب (كبير الرواة)؛ لكونه أفتح نفسه وشعبه برواية أو سلو الجديدة على حساب الرواية الوطنية والتاريخية التي قاتل وناضل عقوداً في سبيلها، وقد رأى أنه وقع على خرائط للرواية الجديدة عجز عن تفسيرها؛ ويذكر في هذا السياق بعضاً من مظاهر اختلاف الفلسطينيين على خطواته المتصلة باتفاق أو سلو، وكيف أسهم هذا الاتفاق بتفريق كلمتهم. (أبو سرور، 2022، ص95)

وقد أثبت الواقع أن رواية أو سلو التي جاءت تعد بالسلام والعيش والحياة، لم تحقق الحد الأدنى من الطموح الفلسطيني؛ فقد زادت من معاناة الشعب الفلسطيني، وفرقت المفرق وشتتت المشتت، فالعدو أمعن في سياساته الاحتلالية، في القتل والتدمير والاستيطان ونهب الأراضي؛ كل ذلك بدا جلياً في انتفاضة الأقصى (2000م) التي جاءت لتدحض هذه الروايات الزائفة، وتؤكد على رواية الأرض الحقيقية والتاريخية، يقول: "لم يكن في أشباه الاتفاقيات ما يجلب اكتمالاً لأشبه المدن، بل زادت من اشتباهاها وعمقت الفوارق بينها وبين قراها، وما تعلق على أطرافها من مخيمات ظلت على حالتها الأولى، امتلأت الرواية الجديدة بمفردات العيش والحياة، بينما ظل الموت واقفاً ومتحفزاً على هوامشها العريضة على عكس روايتنا القديمة". (نفسه، ص136)

- الانقسام:

إن الكاتب ومع الحركة الأسيرة داخل المعتقلات الإسرائيلية لم يكونوا بمنأى عن الانقسام الفلسطيني الذي حدث في غزة سنة 2006م إثر الانقلاب الدموي؛ فقد عانى الأسرى من ارتداداته؛ وقد انعكس على وحدة الأسرى في السجون الإسرائيلية، ونتج عنه عدم ثقة كثير من الأسرى بالقيادة الفلسطينية والأحزاب والفصائل، وأثر على أشكال نضال الحركة الأسيرة التي انتقلت من صورتها الجماعية إلى الصورة الفردية. (المركز الفلسطيني، 2024)؛ حيث أدى الانقسام إلى انفصال أسرى حركة حماس عن الأسرى داخل المعتقلات، وعاشوا طقوسهم وأفكارهم وحياتهم بعيداً عن الأسرى من حركة فتح وبقية الأسرى التابعين للفصائل الأخرى، وقد شكل ذلك ضربة كبيرة في نضالات الحركة الأسيرة. يقول في نقد حالة الانقسام داخل المعتقلات: "انفصل أسرى حركة حماس الذين أخذوا معهم أغانيهم وأناشيدهم، وأخذوا معهم رواية السماء وريحهم الوثائق، وأخذوا معهم ما عرفناه عنهم وما أحبوا فينا وما كرهوا وأخذوا معهم تاريخهم القديم وصلواتهم... واختاروا قبلة أخرى بعيدة عن أصنامنا". (نفسه، ص170)

اغتيال الرئيس:

تعد حادثة اغتيال الرئيس ياسر عرفات -رحمه الله- في العام 2004م حدثاً مفصلياً في تاريخ القضية الفلسطينية، وذلك لما يمثله من رمزية في التاريخ النضالي الفلسطيني بعامته؛ ولدوره في دعم المقاومة الفلسطينية في مرحلة انتفاضة الأقصى (2000م) بخاصة؛ إضافةً للنهاية المشرفة التي اغتيل فيها بعد حصاره في مبنى المقاطعة في رام الله. وقد رأى الكاتب أن اغتيال الرئيس ياسر عرفات -رحمه الله- أدى إلى بروز نخبة سياسية قديمة همشت بدورها الهالة العرفانية، تقدمت هذه النخب بخطاب يتخلى عن خيار المقاومة، وأمنت بالتفاوض والمقاومة السلمية خياراً استراتيجياً، وهي بذلك قدمت خطاباً هزياً، استغله الاحتلال، وأمعن في سياساته الاستيطانية التوسعية، وأمعن في القتل والتهجير، كل ذلك في ظل استمرار الانقسام الفلسطيني وغياب نوايا حقيقية للمصالحة. (نفسه، ص173)

الربيع العربي:

بدا الكاتب مثله مثل كثير من المثقفين الذين فاجأهم الربيع العربي الذي بدأت خضرته تجتاح الدول العربية بدءاً بتونس ومروراً باليمن وليبيا ومصر...، وقد كان الإحساس العام للمثقف العربي بعامته والمثقف الفلسطيني بخاصة يقوم على الحاجة للتغيير كطريقة للخروج من المرحلة المستعصية التي سببتها بعض السياسات الإسرائيلية ثانياً، (البشتاوي، 2012، ص33) وقد جاء الربيع بعد مرحلة من الإحباط الكوني وما يتخللها من أزمات اقتصادية عالمية، وزيادة في الفقر؛ لذا نجد أن الكاتب مثل الكثيرين الذين قد عولوا عليه، ورأوا فيه ما يبشر بالخلاص من الأنظمة العربية القديمة التي انتهت صلاحيتها وانتهى دورها التاريخي، وشلت في الأجيال العربية كل معاني التقدم والازدهار؛ لكن هذا التعويل لم يتوج بالمرجحات التي تمنّاها الكاتب والمستبشرين؛ فقد

ظلت بلاد العرب على حالتها، واستمر نزيف الدم والقتل في كثير من البلاد العربية، ولم يكن الربيع ربيعاً؛ لأنه بدا متلعثماً ومتعثراً، بعد أن ركب موجته عسكريون، وتولوا زمام الحكم فيه، ونشروا خطابات التخويف، وخلقوا أعداء وهميين، وتغازلوا مع أعداء الأمة، وتواطؤوا وتأمروا على القضية الفلسطينية الغارقة بسبب انقساماتها. (أبو سرور، 2022، ص173-178) لقد فشل الربيع العربي وكانت مخرجاته على القضية الفلسطينية عالمياً وإقليمياً وعربياً وإعلامياً صعبة جداً، "والناظر إلى أحداث الربيع العربي يجد أنها قد جعلت أسهم القضية الفلسطينية تتراجع كثيراً لا سيّما وأن هذه الأحداث شغلت بؤرة الاهتمام الشعبي والتغطية الإعلامية عربياً ودولياً على مدى ثلاثة أعوام تقريباً، وبالتالي شكل تناقص الاهتمام الإعلامي مؤشراً على ضعف الموقف الفلسطيني في ظل انشغال الشعوب العربية بترتيب أوضاعها من الداخل بعيداً عن شعارات نصره فلسطين، أو العداء لإسرائيل، وهذا بدوره أراح الجانب الإسرائيلي من الكثير من الأعباء والمشاكل التي كانت تواجهه، مما منحه الفرصة لتحقيق ما كان يصعب تحقيقه سابقاً، وآخر الأمر التلكؤ الواضح بشأن المفاوضات الهادفة لإقامة الدولتين، إضافة لمحاولة فرض الإملاءات والشروط ووضع العراقيل أمام تحقيق أي تقدم في عملية السلام المنشودة". (غريب، 2014، ص 344).

الخاتمة:

وهكذا، حاول الباحثان الوقوف على أبرز مظاهر نقد الذات في رواية حكاية جدار للكاتب الفلسطيني ناصر أبو سرور الذي يمضي حكماً مؤبداً مدى الحياة في السجون الإسرائيلية، وقد حدد الباحثان الأبعاد المتصلة بهذه المظاهر في بعدين؛ الأول اجتماعي، أما الثاني فسياسي؛ ففي البعد الأول رصد الباحثان مجموعة من القضايا الاجتماعية التي تناولها الكاتب، مثل موقفه من التهجير الذي تعرضت له أسرته، وتعاطي والده معه، ثم شكل الحياة في المخيم، إضافة إلى علاقة مدينة بيت لحم بمخيم عايدة الذي بني على هامشها.

وظهرت مظاهر نقد الذات في الرواية في بعدها السياسي في نقده لـ: اتفاقات مدريد وأوسلو، والانقسام، واغتيال الرئيس أبو عمار -رحمه الله-، إضافة للربيع العربي.

قائمة المراجع:

1. إشتية، معاذ، النقد الاجتماعي في سيرة فدوى طوقان الذاتية "رحلة جبلية رحلة صعبة"، مجلة أبحاث في العلوم التربوية والإنسانية والآداب واللغات، ج 2، ع 26، 2023م.
2. البشتاوي، عماد، الربيع العربي وفلسطين: الرهان على مرحلة الشعوب، مجلة سياسات، ع 19، 2012م.
3. أبو سرور، ناصر، حكاية جدار، دار الآداب، بيروت، 2022م.
4. السهلي، محمد توفيق، موسوعة الأمثال الفلسطينية، مؤسسة هنداوي، المملكة المتحدة، 2022م.
5. الصليبي، حسين محمد حسين، الرواية الفلسطينية وتجلياتها الفنية والموضوعية في الأرض المحتلة بعد اتفاقية أوسلو 1992م، رسالة ماجستير، الجامعة الإسلامية، غزة، 2008م.
6. عبد الغني، مصطفى، نقد الذات في الرواية الفلسطينية، سينا للنشر، القاهرة، 1994م.
7. غريب، علي، الدولة الفلسطينية المستقبلية: واقع وتحديات، مؤتمر الشرق الأوسط الدولي الأول، جامعة قريوقلعة، تركيا، 2014م.
8. فيشر، أرنست، ضرورة الفن، ترجمة: أسعد حلیم، الهيئة المصرية للتأليف والنشر، المطبعة الثقافية، 1971م.
9. المركز الفلسطيني لأبحاث السياسات والدراسات الاستراتيجية، معركة الأمعاء الخاوية من الحالة الجمعية إلى الفردية، الدخول للرابط: 2024/6/11، الرابط https://www.masarat.ps/ar_print.php?id=19d823y1693731Y19d823
10. مكاي، عبد الغفار، النظرية النقدية لمدرسة فرانكفورت، مؤسسة هنداوي، المملكة المتحدة، 2018م.
11. هوركهايمر، ماكس، الوظيفة الاجتماعية للفلسفة، ترجمة: عمر المغربي، مجلة تبيان، ع 31، م 8، 2020م.

Kaynakça

1. Ishtiya, Moaz, Social Criticism in Fadwa Tuqan's Autobiography "A Difficult Mountain Journey", Journal of Research in Educational and Human Sciences, Literature and Languages, Vol. 2, No. 26, 2023.
2. Al-Bashtawi, Imad, The Arab Spring and Palestine: Betting on the Peoples' Stage, Siyasat Magazine, Issue 19, 2012.
3. Abu Surur, Nasser, The Story of a Wall, Dar Al-Adab, Beirut, 2022.
4. Al-Sahli, Muhammad Tawfiq, Encyclopedia of Palestinian Proverbs, Hindawi Foundation, United Kingdom, 2022 AD.
5. Al-Salibi, Hussein Muhammad Hussein, The Palestinian Novel and Its Artistic and Thematic Manifestations in the Occupied Territories after the Oslo Agreement of 1992, Master's Thesis, Islamic University, Gaza, 2008.
6. Abdul Ghani, Mustafa, Self-Criticism in the Palestinian Novel, Sina Publishing, Cairo, 1994.
7. Ghareb, Ali, The Future Palestinian State: Reality and Challenges, First International Middle East Conference, Qırkale University, Türkiye, 2014.
8. Fisher, Ernest, The Necessity of Art, translated by: Asaad Halim, Egyptian Authority for Authorship and Publication, Cultural Press, 1971.
9. The Palestinian Center for Policy Research and Strategic Studies, The Battle of Empty Stomachs: From the Collective to the Individual State, access the link: 6/11/2024, link: https://www.masarat.ps/ar_print.php?id=19d823y1693731Y19d823
10. Makkawi, Abdel Ghaffar, The Critical Theory of the Frankfurt School, Hindawi Foundation, United Kingdom, 2018.
11. Horkheimer, Max, The Social Function of Philosophy, translated by Omar Al-Maghribi, Tebyan Magazine, Issue 31, No. 8, 2020.

Makale Bilgisi/Article Info

Geliş/Received: 27.02.2025 Kabul/Accepted: 19.03.2025

Araştırma Makalesi/Research Article, ss./pp. 70-85.

SÖZÜN DERİNLİKLERİNDE BİR YOLCULUK: İSÂMÜDDİN EL-İSFERÂYİNÎ VE EL-ATVEL'İN BELÂGAT UFKU

Recep ÇELİKⁱ

Öz

Kur'ân-ı Kerim, ilahî kelamın mucizevî bir tecellisi olup, belâgat sanatının en mükemmel örneğini ve en yüce mertebesini teşkil eder. Belâgat ilmiyle iştiğal edenler, ince nükteler çıkarmak ve ebedî kitabın mucizevîliğini göstermek için onun belâgat unsurlarına ve kullanımlarına yakından bakmak zorunda kalmışlardır. Bu bağlamda, *Miftâhu'l-Ulûm*, *Telhîsu'l-Miftâh*, *el-Îzâh*, *el-Mutavvel*, *Muhtasaru'l-Me'ânî* ve *el-Atvel* gibi eserler, belâgat ilminin iç içe geçmiş katmanlarını oluşturan, birbirini besleyen yapılarıyla kökleri tarihe, dalları ise geleceğe uzanan en seçkin kaynaklar arasında yer almaktadır. Belâgat alanındaki klasik metinler, ilmin temel meselelerini ele almakla kalmamış, aynı zamanda kalamî ve mantıkî yöntemleri de içine alan bir tartışma zemini oluşturmuştur. Ancak, bu eserlerin özellikle kalamî ağırlıklı olanları, zaman içinde anlaşılması güç bir üslûba bürünerek okurlarına zorluklar çıkarmış ve yoğun şerh-haşiye geleneğinin doğmasına sebep olmuştur. Bu noktada, İsmüddin el-İsferâyînî (ö. 1538), yaptığı çalışmalarla alana önemli katkılar sağlamıştır. Kaleme aldığı *el-Atvel* adlı eseri, Arap belâgatinde derinlemesine analiz potansiyeli barındıran eserlerden biridir. Bu çalışma, İsferâyînî'nin *el-Atvel* adlı eserinin belâgat ilmi içindeki yerini ve etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Problem olarak ise, belâgat metinlerinin özellikle kalamî ve mantıkî yöntemlerle ele alındığında ne ölçüde açıklayıcı olduğu ve bu durumun anlama sürecine nasıl etki ettiği ele alınacaktır. Kalamî metodun, belâgat ilmine kazandırdığı derinlik ile oluşturduğu kapalılık arasındaki denge, İsferâyînî'nin eseri üzerinden değerlendirilecek ve bu metodun şerh ve haşiye geleneğine nasıl zemin hazırladığı gösterilecektir. Böylece, *el-Atvel*'in belâgat literatüründeki konumu belirlenerek, klasik belâgat metinlerinin günümüz okuru açısından erişilebilirliği sorunsalına da ışık tutulacak ve modern araçlar yönünden barındırdığı potansiyel ortaya konacaktır.

Anahtar Kelimeler: *İsmüddîn, İsferâyînî, el-Atvel, Arap Dili, Belâgat.*

A Journey Into The Depths Of Words: Isâmüddîn Al-Isfarâyînî And The Rhetorical Horizon Of Al-Atwal

Abstract

The Qur'an is a miraculous manifestation of divine discourse and constitutes the most perfect example and highest rank of the art of eloquence. Scholars engaged in the science of eloquence have been compelled to scrutinize its elements and usages closely in order to extract subtle nuances and

ⁱ Dr. Öğr. Gör., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, e-posta: recepcelik@nevsehir.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-5099-1231.

demonstrate the miraculous nature of the eternal book. In this context, works such as *Miftâhu'l-Ulûm*, *Telhîsu'l-Miftâh*, *el-Îzâh*, *el-Mutavvel*, *Muhtasaru'l-Me'ânî*, and *el-Atvel* stand among the most distinguished sources, their interwoven layers of rhetorical artistry forming structures that reach from the roots of history to the branches of the future. The classical texts in the field of eloquence not only address the fundamental issues of the discipline, but also provide a platform for debate by incorporating both theological and logical methodologies. However, the predominantly theological works have, over time, adopted a style that is difficult to comprehend, thereby posing challenges to readers and giving rise to an extensive tradition of commentaries and glosses. At this juncture, İsâmüddin el-İsferâyînî (d. 1538) lived during a prolific era for eloquence studies and made significant contributions to the field through his works. His work, *el-Atvel*, stands out as one of the texts in Arabic eloquence that harbors profound potential for in-depth analysis. This study aims to examine the place and impact of *el-Atvel* within the science of eloquence. It will address the extent to which eloquence texts can be elucidated when approached through theological and logical methods, and how this influences the process of understanding. The balance between the depth conferred by the theological method and the opacity it creates will be evaluated through İsferâyînî's work, demonstrating how this method paved the way for the tradition of commentaries and glosses. Consequently, by determining *el-Atvel*'s position in the rhetorical literature, the study will also shed light on the accessibility of classical eloquence texts for modern readers and reveal the potential they hold with respect to contemporary tools.

Keywords: *İsâmüddîn, İsferâyînî, el-Atvel, Arabic Language, Rhetoric.*

Extended Abstract

The Qur'an stands as a miraculous manifestation of divine discourse and represents the highest achievement of rhetorical excellence. Scholars of eloquence have long examined its linguistic elements to uncover the subtle nuances that attest to its miraculous nature. In this endeavor, classical works such as Miftâhu'l-Ulûm, Telhîsu'l-Miftâh, el-Îzâh, el-Mutavvel, Muhtasaru'l-Me'ânî, and el-Atvel have been revered as enduring pillars of the discipline. These texts, with their intricate layers and interdependent structures, not only ground themselves in historical tradition but also extend their influence into the future.

*The field of classical Arabic rhetoric has traditionally addressed fundamental intellectual and aesthetic issues while providing a platform for debate by integrating both theological (kelamî) and logical methodologies. Over time, however, the theologically dominated texts have developed an increasingly complex and at times opaque style, posing significant challenges for modern readers. This complexity led to the emergence of an extensive tradition of commentaries and glosses aimed at clarifying these texts. It is against this rich intellectual backdrop that İsâmüddin el-İsferâyînî (d. 1538) emerges as a prominent figure. Living during a period noted for its scholarly productivity in the field of eloquence, el-İsferâyînî made substantial contributions, and his work, *el-Atvel*, has gained recognition for its profound analytical potential.*

*The current study is dedicated to examining the position and influence of *el-Atvel* within the science of rhetoric. In particular, it explores the extent to which rhetorical texts can be effectively elucidated when analyzed through the combined lenses of theological and logical methods, and how such methodologies influence the overall process of interpretation. Central to this investigation is the delicate balance between the deep insights offered by the theological method and the resulting opacity that such an approach may also introduce. By using *el-Atvel* as a case study, the research aims to demonstrate how this methodological duality has laid the groundwork for the later, extensive tradition of commentaries and glosses. In doing so, the study also seeks to pinpoint the position of *el-Atvel* within the broader corpus of rhetorical literature, addressing the issue of how accessible classical texts are to modern readers and highlighting the latent potential of these texts when reexamined using contemporary analytical tools.*

El-İsferâyînî's intellectual persona was significantly shaped by his commitment to the rich heritage of eloquence inherited from his predecessors and by the dynamic scholarly environment in which he was immersed. By meticulously studying the works of earlier luminaries—such as Cürcânî, Sekkâkî, and Kazvînî—he not only established himself as a skilled commentator but also emerged as a critical innovator in his own right. His

systematic exposition in *el-Atvel* testifies to his rigorous scholarly approach. The text is notable for its clear style, aesthetic finesse, and originality of thought, while its extensive scope, when compared to other Telhîs commentaries, underscores el-İsferâyîni's capacity for complex, multi-layered analysis. The detailed study of *el-Atvel* promises to shed light on various aspects of his academic career, including his methodological innovations, command of the Arabic language, and his strategic use of commentaries and glosses to create a bridge between disciplines.

Modern digital technologies, notably artificial intelligence (AI) and Natural Language Processing (NLP) techniques, have revolutionized the way texts are analyzed. These tools allow for both quantitative and qualitative examinations of a text's linguistic, rhetorical, and logical components, providing fresh insights into the complex structure of classical works. Although *el-Atvel* was composed in a pre-digital era, its interdisciplinary character—melding theological discourse, logical reasoning, and rhetorical artistry—makes it particularly well-suited for AI-assisted analysis. Methods such as digital philology and data integration serve as vital links between traditional humanistic approaches and modern analytical frameworks, enabling researchers to uncover layers of meaning that were previously inaccessible.

The use of AI-supported comparative analysis can further illuminate el-İsferâyîni's unique interpretations of eloquence, his mastery over the Arabic language, and his intellectual dialogue with other scholars of his time. This approach not only validates traditional exegeses but also uncovers new perspectives that enrich the understanding and accessibility of classical texts for today's audience. Ultimately, the works of İsmâüddin el-İsferâyîni remind us that the intuitive depth of human intellect—the ability to penetrate and interpret multifaceted layers of meaning—surpasses the mere data processing capabilities of even the most advanced AI systems. In this regard, *el-Atvel* continues to serve as a profound source of inspiration for modern scholars, offering historical evidence that human intellectual capacity can be expanded through critical thought, interdisciplinary dialogue, and creative synthesis.

Moreover, el-İsferâyîni's conception of eloquence—as a fundamental methodology for constructing knowledge rather than merely a decorative linguistic tool—underscores the lasting relevance of classical rhetorical traditions. His innovative approach provides a crucial framework for understanding the evolution of Arabic rhetoric, effectively merging historical depth with the insights afforded by modern analytical techniques.

Giriş

Düzenli ve muktezây-ı hâle mutabık söz söyleme kaidelerini ortaya koyan ilim dalına Belâgat İlmi denmektedir (Cürcânî, 1985, s. 47). Bütün kitaplar, aslında yüce kitabın anlaşılması için yazılmıştır ve Kur'ân-ı Kerîm'in nüzulü ile birlikte Arapçada dil bilimleri bağlamındaki telif çalışmaları ivmelenerek devam etmiştir. XIII. asra gelindiğinde Sekkâkî'nin (ö. 626/1229) *Miftâhu'l-'Ulûm* adlı eseri, ortaya konulan ilk çalışmalardan biri olmuştur. Bundan yaklaşık bir asır sonra Hatîb el-Kazvîni (ö. 739/1338), Sekkâkî'nin bu eserindeki belâgat bölümü özelindeki şerhi olan *Telhîsu'l-Miftâh* adlı meşhur eserini telif etmiştir. Eser, belâgati özgün ve anlaşılır bir üslupla sunduğu için bu alanın sistematik bir ilim dalına dönüşmesine katkı sağlamış ve bu yönüyle ilgililerinin büyük beğenisini kazanmıştır. Kazvîni'nin *Telhîsu'l-Miftâh*'ı, kaleme alındığı günden itibaren ilim çevrelerinde uzun yıllar temel kaynak olarak okutulmuş; yazarın esere yazdığı ilk şerh olan *el-Îzâh* eseri başta olmak üzere, yüzlerce muhtasar, şerh ve haşiyeye ilham kaynağı olmuştur. Bu süreç, birçok âlimin katkısıyla belâgat literatürünün zenginleşmesine ve geniş bir ilmî birikimin oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Arap dili grameri, akaid ve mantık alanlarında kaleme aldığı şerh ve haşiyelerle bilinen el-İsferâyîni (ö. 945/1538), Hatîb el-Kazvîni'nin *Telhîsu'l-Miftâh* adlı eserine yazdığı *el-Atvel Şerhu Telhîsi Miftâhi'l-'Ulûm* adlı şerhi ile belâgat literatüründeki önemli halkalardan birini oluşturmuş ve bu değerli gelenek içinde kendine özgü bir konum kazanmıştır. Onun belâgat anlayışını *el-Atvel* çerçevesinde ele alan akademik çalışmalar, alandaki birikime önemli katkılar sağlamıştır.

1. Belâgatın Tarihçesi

Sosyal bir varlık olan insan, kendisini ifade etmeye başladığı safhadan itibaren çevresiyle iletişim ve etkileşim halinde olmuştur. Bu iletişim araçlarından en kolay ve en etkili olanı ifade yani dil aracılığıyla gerçekleştirilen iletişimdir. Söz cevheri, ketm-i ademden vücuda çıkmalı bir çok şeyler dile getirilmiştir. İnsanoğlu merak saikiyle topluluk önünde etkili konuşabilmek, dinleyicilerde tesir bırakmak için etkili konuşma yani hitabet sanatına ilgi duymaya başlamıştır. Cahiliye döneminde Arabistan'da genelde edebiyat kültürünün, özelde ise retorik dilin oldukça yaygın olduğu gözlemlenmektedir. Etkili konuşma tekniğinin bu dönemde özellikle şiir alanında belli bir gelişmişlik sağladığı ve belâgat ilmiyle ilgili sanatların başarılı bir şekilde icra edildikleri bilinmektedir (Hüseyin, 2001, s. 7; Özalp, 2023, s. 45-49).

Cahiliye devri belâgatının genel karakterinin fitrî kabiliyete dayalı olduğu görülmektedir. Cahiliye devri şair ve hatiplerin ana gayesi çevrelerindeki etkilemek olduğundan şiirlerinin belâgat sanatlarıyla yoğun bir şekilde süslendiği (Çağmar, 2001, s. 4) ve bu çalışmaların şiir ve hitabet ile ilgili festivallerde jüri üyelerinin beğenisine sunulduğu tarihi bir gerçektir (Öncü, 2014, s. 17). Arap dilinde İslam öncesi dönemden başlamış bulunan bu ifade sanatı belli ölçüde zirveye ulaşmış olup belâgate kaynaklık etse de asıl belâgati bir ilim olarak teşekkül ettiren Kur'ân-ı Kerîm olmuştur. Zira Kur'ân-ı Kerîm Arapların en yetkili

ve mahir olduklarını düşündükleri belâgat alanında onlara meydan okumuş ebedi bir sanat abidesi ve eşsiz belâgat numunesi olmuştur (Yalar, 1998, s. 38-39).

2. İsâmüddin el-İsferâyînî

Belâgat, mantık ve dil bilimleri alanlarında önemli eserler kaleme alan İsâmüddin el-İsferâyînî, özellikle *Telhîsu'l-Miftâh* üzerine yazdığı *el-Atvel* şerhiyle öne çıkmıştır. Onun ilmî mirası, yalnızca belâgatle sınırlı kalmayıp gramer, akaid ve mantık sahalarında da derinlikli çalışmaları içermektedir. Onun ilmî kişiliğini ve eserlerini anlamak, dönemin ilmî ortamını ve belâgat geleneği içindeki konumunu kavramak açısından büyük önem taşımaktadır.

2.1. Hayatı

İsâmüddin İsferâyînî, Horasan'ın Nişabur vilayetine bağlı İsferâyîn beldesinde 872/1468 yılında dünyaya gelmiştir. Tam adı, Ebû İshâk İsâmüddin İbrâhîm b. Muhammed b. Arabşâh el-İsferâyînî (Duruş, 2000, s. 516) el-Horasânî (Muhîbbî, s. 37; Kehhale, 1957, s. 101) olarak kaynaklarda geçmektedir. *el-Atvel*'in mukaddimesinde kendi adını İbrâhîm b. Muhammed b. Arabşâh el-İsferâyînî şeklinde kaydetmektedir (İsferâyînî, 2001, s. 133). İsferâyînî, kendine özgü güçlü bir entelektüel birikim ve aile mirasıyla dikkat çeken bir şahsiyettir. Ailesi, İslam dünyasında devlet kademelerinde söz sahibi ve bilim alanında prestijli bir geçmişe sahipti. Böyle bir aile ortamında yetişmesi, İsferâyînî'nin geniş bir düşünce altyapısı ve bilimsel tartışma kültürü edinmesine katkıda bulunmuştur. Bu durum, özellikle kelim, fıkıh ve belâgat gibi alanlarda hem derinlemesine bilgi sahibi olmasını hem de bu alanlarda yeni yorumlar ve eleştiriler getirebilmesini sağlamıştır.

İsferâyînî, Eş'arî kelamcısı olan Ebû İshâk el-İsferâyînî'nin (ö. 418/1027) soyundan gelmektedir (İbn Hidâyetillah, 1971, s. 135). Dedelerinden Timur'a (ö. 808/1405) başvezirlik yapanlar da olmuştur (Duruş, s. 516). Babası İsferâyînî'de kadılık görevinde bulunan tanınmış bir âlim olup dedesi Arabşâh ise Adudüddin el-İcî'nin (ö. 756/1355) taraftarı olarak bilinir (el-Ka'bî, 2010, s. 20). Ailedeki diğer bireylerin Şâfiî mezhebi ve Eş'arî kelam ekolüyle olan bağı, İsferâyînî'nin de Şâfiî fıkıhına ve Eş'arî kelamına derin bir sadakat ve bağlılık geliştirmesine neden olmuştur. İsferâyînî'nin belâgat ve kelam çalışmalarında özellikle Eş'arî düşüncesine göre şekillenen bir analitik yaklaşımı benimsemiş olmasının yanı sıra, dedesi Adudüddin el-İcî taraftarlığıyla da bilindiği için, İcî'nin teorik bakış açılarının İsferâyînî'nin düşünce yapısına katkıda bulunmuş olması da muhtemeldir.

Babası ve dedesinin kadılık ve yüksek bürokrasi görevlerinde bulunması, onun toplumsal meseleleri daha yüksek bir bakış açısıyla değerlendirme ve teorik bilgileri uygulama alanında kullanma konusunda yetkin bir şahsiyet olmasına zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla, İsferâyînî'nin belâgat üzerine yazdığı eserlerde teorik bilgi kadar pratik hayatta uygulanabilirliği de gözetmesi, içinde yetiştiği bu toplumcu ve entelektüel ortamın etkisi olarak değerlendirilebilir.

İsferâyînî, ahir ömründe Hâce Ubeydullah Ahrâr en-Nakşî'nin (ö. 896/1490) kabrini ziyaret etmek için Buhara'dan Semerkant'a gitmiş, orada hastalanarak 72 yaşında vefat

etmiştir (İbnu'l-İmâd, 1986, s. 417). Son nefeste Allah diyerek ruhunu teslim ettiği rivayeti kelim ile uğraşmış birisi olması itibarıyla manidar kabul edilmiştir (Yıldız, 2021, s. 447-450). Semerkant'taki şeyhi Hâce Ubeydullah Ahrâr'ın kabrinin yakınına defnedilmiştir (et-Tûnekî, 1925, s. 375-379.)

2.2. İlmi Kişiliği

İsâmüddin el-İsferâyînî'nin ilim ehli bir ailede yetişmesi, keskin zekâsı ve üstün yetenekleri, onun ilmî şöhretini pekiştiren temel unsurlar olmuştur. Gramer, retorik, analitik düşünce, kelim ve benzeri aklî ilimlerle hemhal ve bu sahada zirve isimlerden biri olan İsferâyînî, eserlerine bu araştırmacı ruhu aksettirmiştir. Birbirine zıt görüşleri telif etmesi, yorumlaması, zor ve karmaşık meseleleri çözüme kavuşturduğundan dolayı bazı eserlerde "imam", "allâme", "muhakkik", "müdekkik", "evhadu'l-muhakkikîn" gibi sıfatlarla nitelendirilmiştir (et-Tûnekî, s. 377).

İsferâyînî, belâgat alanında dikkate değer katkılarda bulunmuş, özellikle belâgat terimlerinin doğru ve eksiksiz bir biçimde anlaşılması yönünde çaba göstermiştir. Eserlerinde, belâgat kurallarının tarihsel süreçte nasıl geliştiğini ele almış; ayrıca, literatürde yeterince değinilmemiş konuları gündeme getirerek bu alana zenginlik katmıştır. Onun çalışmaları, yalnızca belâgat kurallarının açıklanmasıyla sınırlı kalmayıp, eksik ya da yanlış verilen tanımları düzeltme çabası ile de öne çıkmıştır. Ayrıca, belâgat ilminin tertip ve taksimatında kendine has bir düzen ortaya koymuştur. Özellikle, mecâz-ı 'aklî (İsferâyînî, s. 278), kinâye (İsferâyînî, s. 345) ve isti'âre-i mekniye (İsferâyînî, s. 302) gibi konular üzerine getirdiği orijinal yorumları dikkat çekmektedir. Bu konulardaki çalışmaları, hem çağdaşları hem de kendisinden sonra gelen âlimler tarafından büyük ilgi görmüştür.

İsâmüddin el-İsferâyînî, ilmî çalışmalarında soy üstünlüğü yerine, çaba ve bilgi birikimiyle elde edilen kişisel üstünlüğü yüceltmiş, başkalarına veya soylu geçmişine dayanarak övünmeyi, insanın kendisini küçültmesi olarak değerlendirmiştir. Bu bakış açısını, eserlerinin başında sıkça kullandığı "İsâmüddin" ve "İsâm" ifadeleriyle açıkça yansıtmaktadır. Zira "el-Atvel" isimli eserinde bu düşüncesini şu sözlerle gerekçelendirmiştir:

"Hamdolsun Allah'a ki, bana, yalnızca geçmişle övünen bir 'ızâmî' değil; azmi ve iradesiyle kendi değerini inşa eden bir 'isâmî' (kendi kendini yetiştiren) olma bilincini nasip etti. İlimden nasibini almış ve şerefli bir soydan gelen bir evlat olarak dünyaya geldim. Fakat Allah'a şükürler olsun ki beni geçmişin gölgesine mahkûm etmedi ve her günümü bir öncekinden daha hayırlı kılarak ihsanını daim kıldı" (İsferâyînî, s. 2).

Onun bu ifadeleri, ilimde derinleşme ve sürekli yenilenme yönündeki adanmışlığının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Belâgat sahasında otorite kabul edilen eserlere yaptığı şerh ve haşiyelerin geniş yankı uyandırması ve engin kültürünün bu metinlere kazandırdığı derinlik, onun ilmî yetkinliğini ve entelektüel kapasitesini açıkça ortaya koymaktadır.

İsâmüddin'in ilk tahsilini, bir ilim ailesine mensup olması dolayısıyla ve özellikle babasının âlim oluşu sebebiyle babasının yanında yaptığı anlaşılmaktadır. O, İsferyân'de ilk eğitimini aldığı sırada Herat'ta zamanın meşhur müderrisi Molla Câmî (ö. 1492) ise hükümdar Hüseyin Baykara (ö. 1506) tarafından kendisi için inşa edilen medresede Arapça, hadis ve tefsir dersleri yapıyordu. Bu fırsatı değerlendiren İsâmüddin, kendisini geliştirme gayesi ile Herat'a giderek Molla Câmî'den Arap edebiyatına dair dersler almış ve Molla Câmî'nin vefatına kadar Herat'ta sultaniye medresesinde hocalık yapmıştır (Ka'bî, 2010, s. 19).

İsâmüddin el-İsferyânî, manevi cihetten hocası Molla Câmî'nin terbiyesinde yetiştiği için onunla irtibatı güçlü olan Nakşibendî silsilesinden Ubeydullah Ahrâr'a bağlanmıştır. Ayrıca halk nazarında verâ sahibi ve kanaat önderi olarak bilinen Hâce Ubeydullah Ahrâr (ö. 1490) gibi zatlarla irtibatta olmuş, onların manevi cihetlerinden istifade etmeye önem vermiştir.

et-Tûnekî, İsferyânî'den bahsederken onu şu şekilde nitelemektedir. "Meşhur allame ve fazilet sahibi eş-Şeyh Ebu İshak İsâmüddin İbrahim b. Muhammed b. Arabşah İsferyânî, Horâsân ve Mâverâünnehir bölgelerinin büyük âlimlerinden biridir. Arapça ve Felsefede derin bilgi sahibidir"(Tûnekî, s. 375-379).

Tûnekî, İsâmüddin için "mevlana", "allâme" gibi ifadelerin kullanılmasını, onun hem bâtnî hem de zahirî ilmî birikime sahip olduğuna işaret saymıştır. Hayatının önemli bir dönemini talebe yetiştirmek ve kitap telif etmekle geçirdiği için el-İsferyânî'nin, *el-Atvel*'ini tahkik eden Muhammed Harraz, onun yetiştirdiği öğrencilerinin az oluşunu, kendisini daha çok yazmaya vermesi ve ilim merakı ile sürekli yer değiştirmesi ile ilişkilendirmiştir.

2.3. Eserleri

Arabî ilimlerin muhtelif dallarında daha önceden yazılmış birçok eserin yanında İsferyânî'nin telif ettikleri özellikle talebeler için ders kitabı olacak cinsten veya onlara kolaylık sağlayacak şerh ve haşiyeler şeklinde ortaya konmuştur. İsferyânî çok yönlü bir âlim olması dolayısıyla mantık, kelim, akaid, tefsir, fıkıh, tasavvuf, şemâil gibi farklı birçok disiplinlerde eserler vermiştir (Tarı, 2012, s. 280-291). Bu çalışmada İsferyânî'nin, özellikle Arap dili alanında verdiği eserlerine odaklanılmıştır.

İsâmüddin el-İsferyânî *el-Atvel* adlı eserini, Hatîb el-Kazvî'nin meşhur *Telhîsu'l-Miftâh*'ını şerh etmek üzere kaleme almıştır. Eserin muhakkiki Muhammed el-Harraz, ona *el-Atvel 'ala telhîsi'l- miftâh* adını vermeyi tercih etmiştir. Buna karşın eserin muhakkiklerinden Salih el'Alevî, esere sadece *el-Atvel* adını vermeyi daha uygun görmüştür (Ka'bî, s. 25). Müellif, Sadeddin et-Teftâzânî'nin aynı eser üzerine yazdığı *el-Mutavvel* (geniş şerh) adlı esere nispetle *el-Atvel* (en geniş şerh) adını verdiği eserinde Teftâzânî'ye birçok yerde göndermelerde bulunarak eleştiriler yapmıştır. İsferyânî, asıl itibarıyla *Telhîs*'i şerh ettiği için kaleme aldığı *el-Atvel* adlı eserinin genel başlıklarını ve tertibini Kazvî'nin *Telhîs*'indeki takip ettiği şekilde tasarlamıştır.

İsâmüddin el-İsferâyînî'nin *Hâşiye 'alâ Muhtasari'l-Me'ânî* adlı eseri ise Kazvînî'nin belâgat alanında çığır açan *Telhîsu'l-Miftâh* eseri üzerine, Teftâzânî (ö. 1390) tarafından yapılan *Muhtasaru'l-Me'ânî* şerhine yazdığı bir haşiyedir.

Ebü'l-Kâsım es-Semerkandî, Teftâzânî'nin *Mutavvel* adlı eserine bir hâşiye yazarak, bu eserin açıklamalarını genişletmiş ve özellikle belâgatın inceliklerine odaklanmıştır. İsâmüddin İsferâyînî de, Semerkandî'nin hâşiyesine bir hâşiye yazarak, bu eser zincirinin en son halkalarından birini oluşturmuştur. İsferâyînî'nin çalışması, metinlerin daha derinlemesine analizine katkı sağlamak ve belâgat ilminin teorik temellerini detaylandırmaktadır. Metinler arasındaki bu derin diyalog, İslâm ilim geleneğinde düşüncenin nasıl bir "süreklilik" ve "yeniden yorumlama" içinde evirildiğini göstermesi bakımından da dikkat çekicidir.

İsâmüddin el-İsferâyînî'nin *Şerhu risâleti'l-isti'âre* adlı eseri, Ebü'l-Kasım el-Leysî es-Semerkandî'nin *Risâletü'l-İsti'âre (er-Risâletü's-Semerkandiyye)* isimli eserin şerhidir. Bu şerh üzerine, başta şârihin torunu Ali b. İsmâil Sadreddin olmak üzere birçok kişi tarafından hâşiyeler yazılmıştır.

İsâmüddîn el-İsferâyînî'nin *Şerhu'l-İsâm li'l-Ferîde* adlı eseri, Ebu'l-Kâsım es-Semerkandî'nin *el-Ferîde* adlı çalışmasını, belâgat ilminin kavramsal yapısını sadeleştirerek daha anlaşılır hâle getirme amacıyla şerh etmiştir. Özellikle, belâgatın en karmaşık konularından biri olan isti'âre (mecazlı anlatım) üzerine getirdiği eleştiriler ve yeni bir yaklaşım sunma çabası, eserin değerini artırmıştır. Semerkandî, eserin önsözünde, klasik belâgat kitaplarında isti'âre ile ilgili yapılan uzun tanımlamalar, türler ve alâka çeşitlerine dair ayrıntıların, konunun özünü anlamayı güçleştirdiğini ifade eder. Bu sebeple, hem eski hem de yeni kaynaklarda bulunan bilgileri daha özlü bir şekilde sunmayı amaçlamıştır. İsâmüddin el-İsferâyînî, *el-Ferîde* üzerinde kapsamlı bir şerh yazarak eseri genişletmiş ve açıklamıştır.¹ Bu şerh, dönemin ilmî çevrelerinde yoğun ilgi görmüş ve üzerine yaklaşık elli kadar hâşiye yazılmıştır (Durmuş, s. 516-517).

İsâmüddin el-İsferâyînî'nin *Risâle fi 'ilmi'l-mecâz* adlı eseri, Abdülbâkî b. Muhammed el-Ârif tarafından şerh edilmiş, Ahmed el-Mevlevî tarafından da Farsça'ya çevrilmiştir.

Mîzânü'l-edeb (fi'l-'ulûmi's-selâse: es-sarf ve'n-nahv ve'l-belâga) adlı eseri de Fâzıl Muhammed Mîrek et-Taşkendî tarafından *Ucâletü'l-beyân* adıyla şerh edilmiştir.

3. İsâmüddin el-İsferâyînî'nin Belâgat Tasavvuru

İsâmüddin el-İsferâyînî'nin *el-Atvel* adlı eseri bağlamında onun belâgat anlayışını ve hangi ekole mensup olduğunu belirleyebilmek için öncelikle belâgat ilminin geçirdiği iki ana sürece ve bu süreçlerin temel özelliklerine temas etmek yerinde olacaktır.

Belâgat ilminin teşekkülünde birçok faktör sayılmakla birlikte bunlardan en belirleyici olanı hiç şüphesiz Kur'ân-ı Kerîm'dir. Bu faktörler, zaman içerisinde temel özellikleri itibarıyla

¹ Mehmet Fadıl Ünsal tarafından 2015 yılında "*İsâmüddîn el-İsferâyînî'nin Şerhu'l-İsâm Li'l-Ferîde Adlı Eserinin İncelenmesi*" adlı bir yüksek lisans tezi yapılmıştır.

birbirinden ayrı iki belâgat ekolünün ortaya çıkmasını tetiklemiştir. Bunlardan biri, kâtip ve şairlerin kullandığı üslup üzere oluşan “Edebî Ekol”; diğeri felsefeciler, mantıkçılar ve kelimcilerin kullandığı “Kelamî Ekol”dür (Hüseyin, s. 13).

“Edebî Ekol”ün belâgat anlayışı, edebî ruh ve selîkanın esas alınmasını ve ifadede doğal bir zevkin hâkim kılınmasını temel almaktadır. Bu nedenle, mantık disiplinine ait olan tarif ve taksim etme metodu, ya tümüyle terk edilmiş ya da geri planda bırakılmış, birçok ayet, hadis, nesir ve nazım türünden örnekler üzerinde durularak daha çok onların belâgat yönüne dikkat çekilmiştir. Kaidelere kısa ifadelerle yer verilirken, örneklerin hacimli sayfalara varacak yoğunlukta olduğu görülmektedir. Bu ekolü takip eden eserlerin anlaşılması kelam ekolüne göre daha kolay olduğu için bunlarla ilgili çok fazla şerh, haşiye ve tâlikat yazılmamıştır (Besyûnî, 1987, s. 116-117). Bu ekole mensup başlıca âlimler ve eserleri şunlardır. el-Câhız (ö. 256/869), el-Beyân ve't-tebyîn, el-Hayevân; el-Müberred (ö. 288/900), el-Kâmil; Ebû Hilâl el-Askerî (ö. 400/1009), Kitâbu's-sinâ'ateyn; ibn Sinân el-Hafâcî (ö. 466/1073), Sırru'l-fesâha; Abdulkâhir el-Cürcânî (ö. 471/1078), Esrâru'l-belâga ve Delâilu'l-i'câz.

Diğerk ekol olan “Kelam Ekolü”nün belâgat anlayışının temelinde Aristo mantığındaki kuralcılık ilkesinden bazı benzerlikler taşıdığını düşünenler vardır. Konular ele alınırken tarif ve taksim temelli bir disiplin benimsenmiş, felsefî terimlere çokça yer verilmiştir. Hatta bazen belâgat ile ilgisi bulunmayan birtakım felsefî nazariyeler ve ıstıhlara da yer verilmiştir (Yalar, s. 86). Örneğin, “istilzam” kavramını açıklarken uzun sayfalar boyunca yoğun bir şekilde mantık terminolojisine yer vermiş, konuyu karmaşık hale getirmiştir. Kurduğu cümleler, art arda sıralanan sıfatlar ve mübteda ile haber arasına giren uzun mu'teriza (ara) cümlecikleri nedeniyle oldukça uzamıştır (İsferâyînî, s. 395-396).

Dolayısıyla bu karakteristik özellikteki yoğun ve çetin metinlerin anlaşılabilmesi için bir taraftan şerh, haşiye ve tâlikât yazma gereği duyulmuş, bilhassa Sekkâkî'den sonraki belâgatçıların ekserisi tüm güçlerini bu yöne sarf etmişlerdir. Bu sebeple müstakil eserlerle somutlaştırmadıkları belâgata dair görüşlerinin bu şerh ve haşiye bolluğu içerisinde sönük kaldığını söyleyenler (Suyûtî, 1964, s. 342) bulunsa da aslında bu orijinal bilgi ve görüşlerin birçok ilgisine ilham kaynağı olduğu açıkça görülmektedir. Çünkü bazen iki üç sayfalık metinlerin yüzlerce sayfada şerh edilmesi veya bazı şerh çalışmalarının asıl metni gölgede bırakacak şekilde kabule mazhar olduğu da bir gerçektir. Belâgatin kelam ekolü, H. VI. asırdan itibaren, edebî ruh ve zevkten uzaklaşan şekilci bir yapıya bürünerek er-Râzî ile temsil edildiği düşünülmektedir. Bu gidişatın önünü almak gayesiyle bazı etkili çıkışlar yapılmışsa da özellikle es-Sekkâkî'den sonra bu ekolün, belâgate ciddi oranda hâkim olmaya başladığı gözlemlenmektedir (Hüseyin, s. 198-199).

Kelam ekolünün öne çıkan âlimleri ve eserleri şunlardır. Fahrüddîn er-Râzî, Nihâyetu'l-i'câz fi dirâyeti'l-i'câz; Ebû Ya'kûb Yusuf es-Sekkâkî, Miftâhu'l-ulûm; Hatîb el-Kazvînî, Telhîsu'l-miftâh ve el-Îzâh; Bahâuddîn es-Subkî, 'Arûsu'l-efrâh; Sa'duddîn et-Teftâzânî, el-Mutavvel ve el-Muhtasaru'l-meânî; İsmâüddin ibn Arapşah el- İsferâyînî, el-Atvel.

Belâgata dair bu iki ekolü kısaca ortaya koyduktan sonra İsâmüddin el-İsferâyînî'nin *el-Atvel* isimli eserinin “kelam ekolü” içerisinde değerlendirilmesi gerekmektedir. Zira biyografisini anlatan çalışmalarda onun “kelâm ve mantığa dair şerh ve haşiyeleriyle tanınan âlim” (Durmuş, s. 516-517) olarak ifade edilmesi de bu fikri teyit eder mahiyettedir. Kaleme aldığı çalışmalarında araştırmacı bir ruhu benimsemiş, farklı görüşleri tahlil edip eleştirmeye önem vermiş, kendisinden önce yazılmış Arap Dili ve belâgatının ince ve karmaşık meselelerini çözmedeki mahareti sebebiyle belâgat otoriteleri arasındaki yerini almıştır. Hiç şüphesiz bu başarısında kelam ekolünü benimsemesi dolayısıyla kazanmış olabileceği analitik düşünce ve yüksek muhakeme melekesinin katkısı inkâr edilemez. İsâmüddin el-İsferâyînî bu muhalled eserlerin anlaşılabilmesi için ısrarla şerh ve haşiyeler hazırlamış ve bu alandaki oluşabilecek boşluğu doldurarak asırlar boyu bu alana ışık tutmuştur.

4. İsâmüddin el-İsferâyînî'nin el-Atvel Adlı Eseri

4.1. Eserin Telif Sebebi

İsâmüddîn el-İsferâyînî, *el-Atvel*'in dibacesinde, insanın en yüksek mertebelere ve kemalin zirvesine ulaşabilmesi için en değerli ilkenin, Hz. Peygamber'e atfedilen “Kimin söylediğine değil, ne söylediğine bak” (İsferâyînî, s. 133) sözünü rehber edinmek olduğunu vurgular. Ayrıca, bu hikmetli ifadenin, taklide saplanmaksızın özgün ve yeni düşünceler ortaya koymada ufuk açıcı bir rol oynadığına dikkat çeker. Diğer taraftan taklidin kendi çapında faydalı olduğunu, taklit sayesinde eslaf-ı kiramın ilmî müktesebatına gereken ehemmiyetin gösterilerek bu günlere aktarıldığını, taklit olmamış olsa bu gerçeklerin ilgililerine ulaşamayacağını ifade etmektedir (İsferâyînî, s. 133). Yine kendisinin, gençliğinden itibaren birilerini taklit etmeye razı olmadığını ve aktarılanlar ile kanaat etmeyerek yeni hakikatler keşfetmeye hevesli olduğunu ifade etmektedir (Durmuş, s. 133-134). İsferâyînî'nin aktardıklarından hareketle belâgat alanındaki bu eserini hür düşünceyi esas alarak kaleme aldığını ve onu öğrenmek isteyenlere arz etmek üzere telif ettiği anlaşılmaktadır.

4.2. Eserdeki Yöntemi

İsâmüddin el-İsferâyînî, eserine belâgat ve fesahat bahislerinden başlayıp serikât ve hüsnü'l-ibtidâ bahisleri ile sonlandırarak Hatip el-Kazvînî'nin *Telhis*'indeki tertibi takip etmiş ve her kelimeye ve meseleye gayet detaylı bir şekilde değinmiştir.

Çalışmasında genel hatlarıyla takip ettiği yöntemler başlıklar halinde şöyle sıralanabilir.

Ele aldığı konularda diğer belâgat âlimlerinin görüşlerine ve aralarındaki farklılıklara yer vermiş böylelikle gündeme dair yeni şeylerin izini sürmüştür (İsferâyînî, s. 352, 361, 404, 482).

Bazı konularda delil olarak kullandığı ayetlerin tefsirini, Zemahşerî ve Beyzâvî gibi âlimlerin tefsirlerine refere etmiştir (İsferâyînî, s. 147).

Belâgat konularına temas ederken bunlarla birlikte değerlendirilmesi gereken lûgat, sarf ve nahiv bilgisine de yer vermiştir (İsferâyînî, s. 159, 162, 346, 561).

Şevâhid olarak kullandığı şeyler daha çok şerh ettiği metindeki Ayet-i Kerime, hadis-i şerif ve şiirlerden meydana gelmiştir.

Eser, üslûbundaki güzellik, ifadelerindeki ustalık ve girift meseleleri anlatmadaki başarısıyla zamanındaki diğer *Telhîs* şerhlerinin en hacimli olanı olmakla temayüz etmiştir. İsmâüddin, el-Kazvînî'nin *el-Îzâh* ve Taftâzânî'nin *Mutavvel* adlı şerhlerinden alıntılar yaparak daha bütüncül ve sentezleyici bir bakış açısıyla Kazvînî'nin telhis metnini yeniden ortaya koymuştur.

Telhis'e yapılan şerh ve haşiyelerin taşıdığı yükü fark etmiş ve bütün bu şerh ve haşiye çalışmalarını kuşatacak orta bir stil harmanlamaya çalışmıştır. Böylece *el-Atvel*, *Telhis* için bir şerh, *Mutavvel* için haşiye, *Hâşiyetul's-seyyid 'alâ'l-mutavvel* ve *el-Îzah* için bir açıklama görevi görmüştür.

İsmâüddin'in belâgat alanındaki tartışmalı konulara yaklaşımı, disiplinli bir analiz ile özgün yorumları birleştiren eleştirel bir yöntem olarak öne çıkmaktadır. *Telhîs'*i derinlemesine inceledikten sonra, klasik belâgatin temel tartışma noktalarına dikkat çekmiş ve bu bağlamda özellikle Abdulkahir Cürçânî (ö. 1079), Teftâzânî (ö. 1390) ve Seyyid Şerîf el-Cürçânî (ö. 1413) gibi dönemin önde gelen âlimlerinin görüşlerini ele almıştır. Onların fikirlerini aktarmakla yetinmeyip, "bu görüş eleştiriye açıktır" veya "tartışmaya değer noktalar içermektedir" gibi ifadelerle kendi perspektifini ortaya koymuş ve kapsamlı eleştirilerde bulunmuştur (İsferâyînî, s. 162, 192, 206, 237, 303, 380, 448, 534). Bu yaklaşımı, onun belâgat ilmine yalnızca bir şârih olarak değil, aynı zamanda eleştirel bir düşünür olarak katkı sunduğunu göstermektedir.

Eleştiriye başladığında, önceki âlimlerin görüşlerini özetledikten sonra, kendi özgün fikirlerini "biz diyoruz ki" veya "ben derim ki" gibi ifadelerle sunarak, belâgat konularındaki teorik yaklaşımını vurgulamıştır (İsferâyînî, s. 381-454). Görüşleri uzlaştırma gereği duyduğunda "uzlaştırılabilir" ifadesini kullanarak, farklı perspektifleri aynı çerçevede birleştirmeye çalışmıştır.

Kendi düşünce sisteminde önem atfettiği meselelere okuyucunun dikkatini çekmek için "bilin ki" ya da "gizli değildir" gibi uyarıcı ifadeler kullanmıştır (İsferâyînî, s. 160, 319, 396). Eğer konunun gereksiz bir ayrıntıya girdiğini düşünüyorsa, bunu "bu tür ayrıntılar gereksizdir" diyerek kısaca geçirmiştir (İsferâyînî, s. 157, 466, 474, 575). Karmaşık meselelerde ise, eserini seçili ve özlü ifadelerle sonlandırarak, okuyucunun zihninde kalıcı bir etki bırakmayı hedeflemiştir (İsferâyînî, s. 133-135, 607).

Bu yöntemiyle yalnızca belâgat ilmini derinlemesine irdeleyen bir âlim olmakla kalmamış, aynı zamanda özgün bakış açısını akademik bir üslupla yansıtan sistematik bir metodoloji geliştirmiştir. Onun yaklaşımı, belâgat kaidelerini yalnızca nakleden ve epistemolojik bilgilerin sınırları içinde kalan bir anlayışla sınırlı değildir. Bilakis, o bu kaideleri

bizzat tatbik ederek, teorinin sınırlarını aşan ve belâgati soyut bir disiplin olmaktan çıkarıp pratize edebilen zevk sahibi bir deha olarak öne çıkmıştır. Onun bu özgün yöntemi, belâgat ilminde sadece teorik bir aktarım yapmadığını, aynı zamanda kuramsal çerçeveyi uygulamalı analizlerle genişlettiğini ve bu alana yeni bir dinamizm kazandırdığını göstermektedir. Çalışmaları, klasik dönem belâgat eleştirisi için önemli bir model teşkil etmekle kalmayıp, belâgatin yalnızca kurallardan ibaret olmadığını, aksine gerçek metinlerde anlamı inşa eden ve yorumlayan canlı bir bilim dalı olduğunu kanıtlamaktadır.

Eserin mukaddimesinden itibaren me'ânî, beyân, bedî' ve hatime gibi temel belâgat disiplinlerini ayrıntılı bir şekilde ele alan İsferyânî, aynı zamanda Zemahşerî (ö. 1144) ve Beyzâvî (ö. 1286) gibi müfessirlerin tefsirlerindeki ayet yorumlarına da atıfta bulunarak eseri zengin bir kaynak haline getirmiştir. Bu yönüyle *el-Atvel*, yalnızca bir şerh olmanın ötesine geçerek, belâgat, sarf ve nahiv ilimlerini bir arada ele alan ve aynı zamanda estetik derinliğiyle öne çıkan bir metin niteliği taşımaktadır. Eserde yer alan unsurlar, yazarın yöntem olarak çok disiplinli, karşılaştırmalı ve analitik bir yaklaşımı benimsediğini göstermektedir. Bu yaklaşım, klasik belâgat çalışmalarının geleneksel sınırlarını aşarak, hem retorik hem de dilbilimsel unsurları sistematik bir bütünlük içinde değerlendirmeyi hedeflemektedir.

4.3. Eserin Muhtevası ve Genel Yapısı

İsâmüddin el-İsferyânî, telif etmiş olduğu bu şerhe belli bir isim vermediği için sonraki âlimler tarafından esere farklı isimler verilmiştir. Yazmış olduğu şerhin mukaddimesinde Allâme-i Teftâzânî gibi büyük âlimlerin ve kıymetli dehaların belâgat konularını ele alırken bütün güçlerini sarf ederek meydana getirdikleri eserlerini şerh etmekten çekinmediğini dile getirmiştir (Durmuş, s. 134; İsferyânî, s. 134). Bu ifadelerden ve *Mutavvel'* den daha uzun olmasından yola çıkarak *el-Atvel'* in Sadettin Teftâzânî'nin kaleme aldığı *Mutavvel'* in şerhi olduğunu düşünenler bulunduğu gibi şekil ve tertip itibarı ile uygunluk açısından *Telhîsu'l-miftah'* in şerhi olduğunu düşünenler de olmuştur. Bu yüzden şerh, bazen *Haşiye 'ala'l-mutavvel* veya *el-Atvel Şerhu telhîsi'l-miftah* şeklinde farklı isimlerle anılmıştır.

İsâmüddin el-İsferyânî, Sekkâkî'nin yazdığı esere "*Miftahu'l-'ulûm*" adını vermesinin gerekçesini şöyle yorumlamış ve bu bağlantıya işaret sayılacak bir yorum sunmuştur.

"Üçüncü bölümü (مفتاح العلوم) 'İlimlerin Anahtarı' olarak adlandırılan Miftâhu'l-'Ulûm kitabı, bu ismi ya içerdiği dokuz ilme (sarf, nahiv, iştikak, meânî, beyan, bedî, kafiye, aruz ve mantık) bir anahtar olduğu için ya da tüm ilimlere bir anahtar teşkil ettiği için almıştır. Zira bu eser, okuyana bu ilimleri kazanabilecek bir güç ve yetenek kazandırır. Onun bir 'anahtar' olarak tasarlanması, ilmin feyzinin ve bereketinin (her şeyi cömertçe bahşeden) Feyyâz ve Vehhâb olan Allah'tan geldiğine işaret içindir. Kitap, ancak akıl ve idrak sahipleri için O'nun feyzinin kapısını aralayan bir araçtır" (İsferyânî, s. 147).

İsâmüddin'in *el-Atvel Şerhu Telhîsi'l-Miftâh* adlı eseri, Hindâvî tahkikiyle neşredilen iki ciltlik bir çalışmadır. Birinci cilt 488, ikinci cilt ise 531 sayfadan müteşekkil olup eserin tamamı toplam 1019 sayfa hacminde telif edilmiştir.

Hatip el-Kazvinî'nin yazdığı *Telhîsu'l-miftah* metninin farklı baskıları ile birlikte ortalama 150 sayfadan ibaret olduğunu düşündüğümüzde İsmüddin'in *Atvel* adlı şerhinin *Telhîs*'in yaklaşık yedi katı bir hacme sahip olduğu görülmektedir. Bu gerçek, bize İsmüddin'in *Telhîs* metnine ne derece odaklanarak emek verdiğini ve ciddi bir şekilde ilmî dirayetini ortaya koyduğunu göstermektedir.

İsmüddin el-İsferâyînî nahiv, kelim, mantık ve dil felsefesi ustası olduğu cihetle bütün maharetini belâgat ve edebiyat noktasına teksif ederek ustaca kullanmış, *Telhîs* metninin her kelimesine dair çok kıymetli ve derinlikli değerlendirmelerde bulunmuştur. Bazen mantık kaidelerine işaret ederek (İsferâyînî, s. 157) yazdığı şerhini daha zengin içeriklerle güçlendirmiş, bazen de gramer üzerinden farklı nüktelerin izini sürerek sonu akideye çıkan bazı hakikatlere işaret etmiştir. Bu görüşlerini ortaya koyarken bazen ayet-i kerime ve hadisi şerifleri, bazen de şiirleri referans almak suretiyle çok zengin aktarımlarda bulunmuştur. *Telhîs* metnini şerhi sırasında *Mutavvel*'den aktarımlarda bulunduğu yerlerde müellifi olan Taftazânî için ekseriyetle "şârih" bazen de "muhakkik şârih" tabirlerini kullanmıştır. Asıl metin sahibi olan Kazvînî'yi ise "musannıf" adı ile zikretmiştir (İsferâyînî, s. 144, 145, 148, 151, 155).

Şiirleri tahlil ederken şairi ve arka plandaki hikâyesi ile ilgili detay bilgiler vermiştir. Kazvînî'nin *Telhîs*'indeki bazı değerlendirmelerini yine Kazvînî'nin kendi eserinin ilk şerhi olarak kaleme aldığı *el-İzah* adlı şerhi ile mukayese yaparak bazı değerlendirmelerde bulunmuştur (İsferâyînî, s. 165).

4.4. Eserin Kaynakları

İsmüddin el-İsferâyînî, kullandığı birçok belâgat kaynaklarıyla birlikte dil, edebiyat, tefsir, kıraat, mantık ve bazen akâid eserleri bulunmaktadır. Ancak, taklide mesafeli durmayı tercih etmesi yahut özellikle *Telhîs*'in şerhine odaklanması nedeniyle eserinde verdiği referansların da bu çerçevede sınırlı kaldığı anlaşılmaktadır.

Belâgat kaynakları olarak; Fahreddin er-Razî'nin (ö. 607/1210) *Nihâyetü'l-icâz fi dirâyeti'l-i'câz*'ı, Sekkâkî'nin (ö. 1229) *Miftâhu'l-'ulûm*'u, Kazvînî'nin *el-İzah* ve *Telhîsü'l-miftâh*'ı, Teftâzânî'nin *el-Mutavvel fi'l-me'ânî ve'l-beyân*, *Muhtasaru'l-me'ânî*, *Haşiye 'ala'l-keşşâf* ve *Şerhu miftâhi'l-'ulûm*'u, Seyyit Şerif Cürcânî'nin (ö. 816/1413) *Haşiye 'ala'l-mutavvel*'i, Molla Fenarî'nin (ö. 835/1431) *Hâşiye 'alâ şerhi'l-miftâh li's-seyyid*'i bulunmaktadır.

Nahiv kaynakları olarak Radî el-Esterâbâdî'nin (ö. 688/1289) *Şerhu'r-radî li kafiye* ve ibn Hacib'in *Kitabu'l-mufassal*'ı bulunmaktadır.

Sarf kaynakları olarak Ahmet el-Meydânî en-Nisâbûrî'nin (ö. 518/1124) *Nüzhetü't-tarf fi 'ilmi's-sarf*'ı bulunmaktadır.

Lügat ve edebiyat kaynakları olarak Fîrûzâbâdî'nin (ö. 818/1415) *Kamûsu'l-muhît*, Zemahşerî'nin (ö. 539/1144) *Esâsu'l-belâğa* ve Ebu Ali el-Merzûkî'nin (ö. 422/1030) *Şerhu dîvânî'l-hamâse* isimli eserlere yer vermiştir.

Tefsir kaynakları olarak Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*, Taftâzânî'nin *Şerhu keşşâf*, Seyyid Şerif Cürcanî'nin (ö. 816/1413) *Hâşiye 'ala'l-keşşâf*, el-Kazvînî'nin *el-Keşfu 'an müşkilâti'l-keşşâf*, Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) *Envâru't-tenzil ve Esraru't-te'vîl* isimli eserler bulunmaktadır.

el-Atvel' de kullanılan kaynaklar, hem disiplinler arası bir derinliğe sahip olması hem de klasik İslami ilimler geleneğine bağlılığıyla dikkat çekmektedir. Eserde belâgat, nahiv, sarf, lügat, edebiyat ve tefsir gibi farklı alanlara ait temel metinlerin bir arada kullanılması, müellifin çok yönlü bir akademik perspektife sahip olduğunu ve çeşitli disiplinlerden beslenerek zengin bir içerik oluşturduğunu gösterir. Özellikle Fahreddin er-Râzî'nin *Nihâyetü'l-îcâz*, Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-'ulûm* ve Zemahşerî'nin *el-Keşşâf* gibi alanlarında otorite kabul edilen eserlere yapılan atıflar, çalışmanın sağlam bir akademik temele dayandığının kanıtıdır. Ayrıca, müellifin kendi dönemine kadar uzanan tarihsel bir yelpazedeki kaynakları dikkate alması, İslami ilimlerin sürekliliğine olan vurgusuyla da örtüşmektedir.

Ancak bu çeşitlilik, bazı alanlarda sınırlı kalmıştır. Örneğin belâgat ve tefsir gibi ana odak noktalarında *Telhîs* şerhleri veya *el-Keşşâf* üzerine yazılan haşiyelere yoğunlaşılırken, sarf ve nahiv gibi dilbilimsel disiplinlerde yalnızca birkaç temel eserin (Meydânî'nin *Nüzhâtü't-tarf*, Radî'nin *Şerhu'r-Radî*) kullanılması, bu alanlardaki kaynak çeşitliliğinin eksikliğini ortaya koymaktadır. Bu durum, müellifin eserini kaleme alırken belirli bir seçicilikle hareket ettiğini ve özellikle şerh geleneğine odaklanarak "taklide mesafeli durma" iddiasını ön plana çıkardığını düşündürmektedir.

Eserin en güçlü yanı, klasik metinlerle kurduğu disiplinler arası diyalog ve otorite kaynaklara dayalı titiz bir metodoloji sunmasıdır. Bununla birlikte, bazı alanlarda kaynak tercihinin dar kalması, eserin kapsayıcılığını kısıtlayan bir faktör olarak değerlendirilebilir. Örneğin tefsir alanında *el-Keşşâf*'ın Mu'tezilî yönelimine rağmen, bu metnin Sünnî âlimlerce yapılan şerhlerine ağırlık verilmesi, müellifin dil ve belâgat odaklı bir yaklaşım benimsediğini gösterirken, diğer tefsir ekollerine (Eş'arî, Sufi vb.) yer verilmemesi kaynak seçimindeki ideolojik/mezhebi seçiciliği de akla getirmektedir.

Sonuç

İsferâyînî, seleflerinden gelen köklü belâgat mirasını takip etmiş ve içinde bulunduğu ilmî çevrenin etkisiyle belâgat sahasındaki kimliğini inşa etmiştir. Bu doğrultuda sahip olduğu birikimi *el-Atvel* adlı eseriyle sistematik bir biçimde ortaya koymuştur. *el-Atvel*, üslûbunun açıklığı, anlatımındaki estetik incelik, ihtiva ettiği fikirlerin özgünlüğü ve diğer *Telhîs* şerhlerine kıyasla daha geniş hacimli olmasıyla ön plana çıkmaktadır.

İsferâyînî'nin haşiye ve şerh türü çalışmalara verdiği önem, eserlerinde disiplinler arası bir geçişkenlik oluşturmuş ve geniş kapsamlı ilmî bir yapı ortaya koymasını sağlamıştır. Bu bağlamda *el-Atvel*, günümüz araştırma projelerinin disiplinler arası yaklaşımlarına benzer şekilde, belâgat ilmi ile diğer alanlar arasında köprü kuran erken dönem örneklerden biridir.

İsferâyînî'nin entelektüel kimliği, Arap belâgatının klasik mirasıyla içinde yetiştiği ilmî ekoller arasındaki dinamik bir etkileşimin ürünüdür. Önceki nesillerin büyük belâgat âlimlerinin (Cürcânî, Sekkâkî, Kazvînî gibi) metinlerini titizlikle özümseyerek kendi metodolojisini inşa etmesi, onu sadece bir şârih değil, aynı zamanda eleştirel bir yenilikçi konumuna yükseltmiştir. *el-Atvel Şerhu Telhîsi'l-Miftâh* adlı eseri ise, bu birikimin sınırları aşan bir tezahürüdür. Eserin açık üslûbu ve orijinal fikirleri, yalnızca dilsel bir ustalığı değil, zihinsel bir modelleme sürecini de yansıtır. İsmüddin'in kendi zamanındaki *Telhîs* şerhleri arasında daha uzun (atvel) olarak öne çıkması, onun bilgiyi derinlemesine kavrama, çok katmanlı analiz ve büyük veri havuzu oluşturma kabiliyetinin bir göstergesidir.

İsmüddin, belâgatı yalnızca dilsel bir süsleme aracı olarak görmek yerine, bilginin ve düşüncenin yapılandırılmasında temel bir metodoloji olarak ele alır. Bu yaklaşım, eserlerinde kendini gösteren derinlik, çok katmanlı analiz ve yaratıcı sentezle somutlaşmakta; böylece, belâgat, modern çağın analiz teknikleriyle uyumlu bir şekilde, daha kapsamlı ve derinlikli bir düşünsel miras olarak yeniden şekillenmektedir. İsmüddin'in belâgat vizyonu, tarihsel derinliği ve eleştirel yaklaşımıyla kazandığı modern deseniyle, Arap retorığının evriminde belâgatın gelişim dinamiklerini anlamak için önemli bir analitik çerçeve sunmaktadır.

Kaynakça

- Besyûnî, A. (1987). *İlmu'l-Bedî'*. Kâhire: Matbaatu's-Saâde.
- Cürçânî, A. b. M. el-. (1985). *et-Ta'rîfât*. Lübnan: Mektebetu Lübnan.
- Çağmar, M. E. (2001). *Arap Belâgatında Te'kid*. (Doktora tezi). Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa.
- Durmuş, İ. (2000). İsmüddin İsferyânî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (22), 516. İstanbul: TDV Yayınları.
- Hidâyetillah, İ. (1971). *Tabakâtu's-Şâfiyye* (A. Nuvayhid, Ed.). Beyrut: Dâru'l-Me'ârifî'l Cedîde.
- Hüseyin, A. (2001). *el-Muhtasar fi târihi'l-belâğa*. Kahire: Dâru's-Şurûk.
- İbnu'l-İmâd, Ş. E. A. b. A. (1986). *Şezerâtu'z-zeheb fi ahbâri men zeheb* (A. Arnavût & M. Arnavût, Eds.). Dimaşk: Dâru İbn Kesîr.
- İsferyânî, İ. İ. A. el-. (2001). *el-Atvel* (A. Hindâvî, Ed.). Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Kehhâle, Ö. R. (1957). *Mu'cemu'l-Mü'ellifîn*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî.
- Mevzet bint Hamed b. Salim el-Ka'bî. (2010). *İstidrâkâtu'l-'İsâm fi'l-Atvel 'ale'l-belâğîyyîn* (Yüksek lisans tezi). İmam Muhammed b. Suud el-İslamiyye Üniversitesi, Suudi Arabistan.
- Muhibbî, M. E. el-. (t.y.). *Hulâsatu'l-Eser fi A'yâni'l-Karnî'l-Hâdî 'Aşer*. Beyrut: Dâru Sâdır.
- Öncü, M. (2014). *Molla Hüseyin Küçük ve Şerhu'r-risâleti'l-bekriyye*. Diyarbakır: A Grafik Yayınları.
- Özalp, M. S. (2023). *Bedruddîn b. Mâlik ve Belâgat İlmindeki Yeri*. Ankara: Sonçağ Akademi.
- Suyûtî, E. F. C. A. b. E. B. es-. (1964). *Bugyetu'l-vu'ât fi tabakâti'l-lugaviyyîn ve'n-nuhât* (M. E. İbrâhîm, Ed.). Beyrut: el-Mektebetu'l-'Asriyye.
- Tarı, N. (2021). İsmüddîn El-İsferyânî'nin hayatı ve eserleri. *Harran İlahiyat Dergisi*, 45, 270-294. <https://doi.org/10.30623/hij.953009>
- Tûnekî, M. H. et-. (1925). *Mu'cemu'l-musannifîn*. Beyrut: Tabbâre Yayınları.
- Yalar, M. (1998). *el-Hatîb el-Kazvîni ve Belâgat İlmindeki Yeri*. Bursa: Furkan Ofset.
- Yıldız, İ. (2021). Gazalî'nin *Munkız Mine'd-Dalal* adlı kitabı bağlamında hidayet/kurtuluş teorisi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(2), 440-468. <https://doi.org/10.54558/jiss.969974>

Makale Bilgisi/Article Info

Geliş/Received: 22.03.2025 Kabul/Accepted: 23.07.2025

Araştırma Makalesi/Research Article, ss./pp. 86-100.

مفهوم المؤلف عند بارت وفوكو

İrem CANⁱ

ملخص

إن مفهوم المؤلف في الفكر الغربي كان يتعلق بالتحويلات الفكرية، بناء على ذلك يقدم هذا البحث نظرة إلى مفهوم موت المؤلف والتحويلات الفكرية في ما بعد الحداثة، ويقدم مقارنة بين مقولة موت المؤلف عند رولان بارت (1915-1980م) والمؤلف عند ميشيل فوكو (1926-1984م). ويهدف هذا البحث إلى إظهار نوع العلاقة الموجودة بين موضع النص والقارئ والموقف المتغير للمؤلف. وي طرح ثلاثة أسئلة أساسية، وهي: ما علاقة مفهوم موت المؤلف بالفكر العام لما بعد الحداثة؟ وكيف يظهر مفهوم المؤلف عند فوكو ضمن نظريته في الخطاب؟ وما وجوه التشابه والاختلاف في النظرة إلى المؤلف بين بارت وفوكو؟ وسيحاول الباحث الإجابة عن هذه الأسئلة في ضوء كتب رولان بارت وميشيل فوكو. وقد بني البحث على تمهيد ومحورين، يتناول التمهيد تغير التفكير الغربي ضمن مفهوم الحداثة وما بعد الحداثة بشكل عام، أما المحور الأول، فهو مفهوم موت المؤلف عند بارت والمبحث الثاني وظيفة المؤلف عند فوكو.

الكلمات المفتاحية: موت المؤلف، رولان بارت، ميشيل فوكو، التناص، الخطاب، البنية الذهنية.

BARTHES VE FOUCAULT'A GÖRE YAZAR KAVRAMI

Öz

Batı düşüncesinde yazar kavramı, fikri dönüşümlerle yakından ilişkilidir. Buna binaen bu araştırma, postmodern dönemdeki fikirselsel dönüşümler bağlamında, yazarın ölümü kavramını ele almaktadır. Roland Barthes'ın (1915-1980) yazarın ölümü söylemi ve Michel Foucault'nun (1926-1984) yazara bakışı ışığında, yazar kavramını karşılaştırarak yeni bir bakış açısı sunmaktadır. Bu araştırma, metnin, okurun ve yazarın değişen konumu arasında var olan ilişkinin türünü ortaya koymayı amaçlamaktadır. Araştırma üç temel soru etrafında şekillenmektedir: Yazarı ölümü kavramının postmodern düşünceyle ilişkisi nedir? Foucault'un yazar kavramı söylem teorisinde nasıl ortaya çıkmaktadır? Barthes ile Foucault'un yazara bakışındaki benzerlikleri ve farklılıkları nelerdir? Araştırmacı bu sorulara Barthes ve Foucault'un kitapları ışığında cevap arayacaktır. Araştırma giriş ve iki kısımdan oluşmaktadır. Giriş kısmında, modernite ve postmodernizm kavramı çerçevesinde Batı düşüncesindeki değişim ele alınacaktır. Birinci kısımda Roland Barthes'a göre yazarın ölümü kavramı, ikinci kısımda ise Foucault'a göre yazarın görevi konuları ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yazarın Ölümü, Roland Barthes, Michel Foucault, Metinlerarasılık, Söylem, Zihinsel Yapı.

The Concept of Author According to Barthes and Foucault

Abstract

ⁱ Doktora Öğrencisi, Ürdün Üniversitesi, Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü, Amman, Ürdün, e-posta: drsn1895@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-5138-2411.

The concept of the author in Western thought was related to intellectual transformations. Accordingly, this research provides a look at the concept of the death of the author and intellectual transformations in postmodernism. It comparatively examines the discourse of the death of the author according to Roland Barthes (1915-1980) and the concept of the author according to Michel Foucault (1926-1984). This research aims to show the type of relationship that exists between the position of the text, the reader, and the changing position of the author. It asks three basic questions: What is the relationship of the concept of the death of the author to general postmodern thought? How does Foucault's concept of the author appear within his theory of discourse? What are the similarities and differences between Barthes and Foucault's view of the author? The researcher will attempt to answer these questions in light of the books of Roland Barthes and Michel Foucault. The research was based on an introduction and two axes, The introduction addresses the change in Western thinking within the concept of modernity and post-modernism in general. In the first part, the concept of the death of the author according to Roland Barthes, In the second part, the author's duty according to Foucault will be discussed.

Keywords: *Death of the Author, Roland Barthes, Michel Foucault, Intertextuality, Discourse, Mental Structure.*

Extended Abstract

The author's position is variable and far from constant, as he assumes different roles in Western thought in every different historical era. In the 1960s, the influence of the egocentric philosophy that continued from Descartes to Sartre began to disappear. With the disintegration of the self, the concept of the author began to lose its value and power, which led to the death of the author. The concept of the death of the author began to appear effectively in Roland Barthes's article "Death of the Author" which was published in France in 1968. Then Michel Foucault wrote the essay "What is the Meaning of the Author?" Both offer a new look at the concept of self, author, reader and text.

When we look at Western thought, we see the transformations that this thought has undergone throughout history. In every intellectual shift, there will be a different view of the author. Because the view towards the author is a part of the general view of the human being, her existence and the relationship of this self with existence. From modernity to post-modernism, many intellectual transformations occurred. Before modernity, there was a way of thinking that believed in a God or an invisible power, namely the Creator, man was an image of the Creator. Following the elimination of God, the human self became central in Western thought, the human being had great value. and here we see the idea of modernity, a historical path governed by the idea that the new is similar to the old, where the human self is at the center. The new is based on establishing foundations as well, foundations different from the old, but in the end there are foundations. The concept of modernity is shaped by an understanding of self, and self is an understanding of existence. Thinking about and criticizing literature belonged to the ideological movements that dominated intellectual and non-intellectual life in Europe in what came to be called the modern era. In the past, it was believed that there was an absolute, common truth, with a universal standard, the destruction of this belief and recognition of diversity and equality among people led to relativism, individualism and finally nihilism.

The transformation of ideas is very important in the modern era. In the early nineteenth century, a romanticism contrary to classicism began to appear. Romance has become a matter of individual experience, in this era, everyone had the right to think, and they began to believe that truth stems from the poetic self, and this self is connected to nature. This change from an idea based on the centrality of God to the centrality of man led to the birth of egocentrism. With this intellectual shift and the shift in outlook on the self and on existence, the historical approach emerged that attacked impressionistic judgments and wanted criticism to be based on a scientific approach.

The historical approach places man at the center, as it is an extension of the idea of modernity and searches in literary work for three elements: race, time, and environment. At the beginning of the twentieth century, the psychological approach based on Freud's ideas appeared. According to Freud, man is part of nature and he believes that man is like any animal among other animals, so he lives collectively like other beings. With Freud's theory, man began to lose his status and value because not all human activities are the result of the natural factors surrounding the person nor of his own will. Rather, it results from repressed things, and from the subconscious

that controls human consciousness, meaning that there is no human will, and this has led to a distortion of the concept of the self.

At this moment, the idea of modernity began to transform into the idea of post-modernism. The idea of postmodernism is the death of ideologies and the death of metaphysics. It also looks at the human self and its relationship to existence and how this self became after its dissolution. Aside from the values taken from history, there are no higher values for humans and there is no focus on the human self. At this stage, after Westerners lost their belief in God first and then their belief in the human self, they no longer believe in anything stable. The idea of nihilism clearly appears here: "For Nietzsche, the entire issue of nihilism can be summed up in the death of divinity or the fall of the highest values. Here Westerners began to rethink everything established, even the Bible itself.

Metaphysics and its end in the post-modern era is an intellectual shift in which man lost his centrality and Western thinkers began to think of the human self as something like other things, with a total system controlling it. Everything that man has built around metaphysics needs to be reconsidered. This thought means the end of man as a value and a position. These ideas were reflected in various fields of knowledge because the view of the human self is comprehensive in its relationship with existence. It is important to say that linguistics (the linguistic turn) is what undermined the role of the author due to Saussure's theory of general linguistics. Linguistics views language as a system and format in writing, the system has elements, each element has no value in itself, but rather has value in its relationship with other elements, and through the system, meaning is produced from this entire structure. Every signified has a signifier and does not need an author. The meaning is understood from the text or writing, and the linguist deals with the language. Accordingly, we cannot think outside the language, and there is no freedom to think outside the language.

Barthes believes that the author is a reader. This author (the copyist) reads everything that was previously produced. Barthes wants to liberate the meaning of the text or the reading of the text from the author because he wants an open and endless reading. The author does not convey any whims, feelings, impressions, or moods, and therefore he contributes to this endless reading through intertextuality. Intertextuality is overlapping texts and is a mental thing, not a written text. As for Foucault, he talks about the name of the author, and for him the name of the author is not like other names. Foucault means here that he is not an author, he only fulfills a function within discourse. He does not write anything except what the discourse allows because his mental structure is shaped by this discourse. The text or speech produced by someone is a manifestation of the dominant discourse. Because Foucault believes that no one speaks except within what this discourse allows, meaning there are restrictions on what we can think and there are limits to what we can perceive.

The study concluded that the concept of the death of the author came as a result of intellectual transformations in postmodernism. In this study, we tried to compare the death of the author according to Roland Barthes and the author according to Michel Foucault, and we reached the following results:

- The concept of the author according to Barthes is the scribe who collects and compares different writings and has no choice about what to write. The author uses some expressions, and these expressions existed before him. The author is not the father of the text and is not responsible for it, the signifier, the signified, or the laws of the language. It is merely a focal point in which the previous quotes gather, that is, it is part of a whole, and it has a function to perform within the whole, and there is no effective central self. This system is preserved in the language. All of these considerations justify the death of the author whom Barthes created for him, but the concept of death here is not in the true biological sense, but rather the absence of the self.
- When we look at Foucault's ideas about the author, we initially see a point of view similar to Barthes's, but with a difference in showing the absence of the self. According to Foucault, the author performs a function within the discourse. He does not write anything except what the discourse allows because his mental structure is shaped by this discourse. The origin of the concept of author is discourse, the author remains present as an entity, he only performs the function of discourse, and discourse dictates to the author what to write.

- *In both of them, the writer's self is absent, This is a result of the absence of the human self and the loss of its centrality in the intellectual horizon of post-modernism. But Barthes directly said the death of the author, while Foucault gave the author a function within the discourse, and both of them lack the active role of the author.*

مقدمة

ن موقف المؤلف متغير وبعيد عن الثبات، فهو يتولى أدوارًا مختلفة في الفكر الغربي في كل حقبة تاريخية مختلفة، وفي ستينيات القرن الماضي، بدأ يختفي تأثير الفلسفة المركزية الذاتية التي استمرت من ديكرت إلى سارتر، ومع خلخلة الذات، بدأ مفهوم المؤلف يفقد قيمته وقوته، مما أدى إلى موت المؤلف. بدأ مفهوم موت المؤلف يظهر بفعالية في مقالة رولان بارت "موت المؤلف" الذي نشر في فرنسا عام 1968، ثم كتب ميشيل فوكو مقالة "ما معنى المؤلف؟"، كلاهما يقدم نظرة جديدة إلى مفهوم الذات، المؤلف، القارئ والنص.

وفي هذا السياق تقف هذه الدراسة بنا إزاء مفهوم المؤلف عند رولان بارت و ميشيل فوكو، إذ تهدف إلى البحث عن الأفكار التي أدت إلى مفهوم موت المؤلف عند بارت، ثم البحث عن مفهوم القارئ والنص الذي تشكل حول فكرة موت المؤلف، وتهدف إلى البحث عن مفهوم المؤلف عند فوكو والتحويلات الفكرية كلية في الفكر الغربي ضمن مفهوم المؤلف من خلال بارت وفوكو.

وتجيب الدراسة عن مجموعة من الأسئلة كما يلي:

- ما علاقة مفهوم موت المؤلف بالفكر العام لما بعد الحداثة؟
- كيف يظهر مفهوم المؤلف عند فوكو ضمن نظريته في الخطاب؟
- ما وجوه التشابه والاختلاف في النظرة إلى المؤلف بين بارت وفوكو؟

تتكون هذه الدراسة من محورين رئيسيين، بالإضافة إلى الملخص والتمهيد والخاتمة:

1. موت المؤلف عند بارت
2. وظيفة المؤلف عند فوكو

الدراسات السابقة:

عندما ننظر في الدراسات السابقة، نجد العديد من الدراسات التي تتمحور تارةً حول مفهوم موت المؤلف عند بارت، وتارةً أخرى حول مفهوم تحليل الخطاب عند فوكو، أما دراستنا فتركز تحديدًا على مفهوم المؤلف وموقفه وتحولاته عند بارت وفوكو. ومن أهم الدراسات المتعلقة بموضوع بحثنا:

- تحليل الخطاب عند ميشال فوكو لمحمد بن سباع، بحث منشور في مجلة دراسات، سنة 2014.
- مقولة "موت المؤلف" وعلاقتها بنظرية النص عند رولان بارت: رؤية نقدية لألفت عبدالحميد حسانين شافع، بحث منشور في مجلة سرديات، سنة 2016.
- تحليل الخطاب وتجاوز البنيوية (فوكو وجاك دريدا أنموذجًا) لمنى بشير الجراح، بحث منشور في مجلة دراسات، سنة 2018.
- إشكالية موت المؤلف من المرجعية الفكرية إلى التأسيس النظري لبصير نور الدين، بحث منشور في مجلة المعيار، سنة 2018.

- تحليل مقالة "موت المؤلف" لرولان بارت: إضاءة محفزاتها وآثارها الإيجابية في فتح النصوص للقراءات الحرة لسعاد عبد الله العنزلي، بحث منشور في مجلة البحث العلمي في الآداب، سنة 2018.

تمهيد

عندما ننظر إلى الفكر الغربي، نرى تحولات مر بها هذا الفكر عبر التاريخ، وفي كل تحول فكري نظرة مختلفة للمؤلف، لأن النظرة إلى المؤلف هي جزء من النظرة الكلية للذات الإنسانية وللوجود، وعلاقة هذه الذات بالوجود. فمن الحداثة إلى ما بعد الحداثة حصلت تحولات فكرية كثيرة، ما قبل الحداثة كان نمط التفكير يؤمن بإله أو قوة غيبية أي الخالق، وكان الإنسان صورة عن الخالق، بعد إلغاء الإله جاءت الذات الإنسانية التي أصبحت في نظر الفكر الغربي هي المركز، فكان للإنسان قيمة كبيرة، ومع كون الذات الإنسانية هي المركز نرى فكرة الحداثة التي هي مسار تاريخي تحكمه فكرة تماثل الجديد مع القديم، والجديد يقوم على إقامة أسس أيضاً، أسس مختلفة عن القديم ولكن في النهاية هناك أسس، لذلك يقول جيانى فاتيمو: "إن الرؤية التي تصف الحداثة بوصفها الحقبة التاريخية، المعارضة للعقلية القديمة التي تسودها رؤية ذات نزعة طبيعية (natüraliste) ودورية لمجرى العالم هي الرؤية الأكثر انتشاراً والأكثر جدارة بالتصديق." (فاتيمو، 1998، ص. 5-6). يتشكل مفهوم الحداثة من خلال فهم الذات، والذات هي فهم حالة الوجود. كان التفكير في الأدب ونقده ينتمي إلى الحركات الأيديولوجية التي سيطرت على الحياة الفكرية وغير الفكرية في أوروبا فيما أصبح يسمى العصر الحديث، وفي الماضي، كان يعتقد أن هناك حقيقة مطلقة ومشتركة، ذات معيار عالمي، أدى تدمير هذا الاعتقاد والاعتراف بالتنوع والمساواة بين الناس إلى النسبية والفردية وأخيراً العدمية. (تودوروف، 1996).

وتحول الأفكار مهم جداً في العصر الحديث، في أوائل القرن التاسع عشر بدأت تظهر الرومنسية مخالفة للكلاسيكية، والرومنسية أصبحت مسألة تجربة خاصة بالفرد، وفي هذه الحقبة أصبح كل واحد له حق في التفكير وأصبحوا يعتقدون أن الحقيقة تتبع من الذات الشاعرة وهذه الذات متصلة بالطبيعة، فهذا التغيير من فكرة تقوم على مركزية إله إلى مركزية الإنسان أدى إلى ولادة مركزية الذات. ومع هذا التحول الفكري والتحول في النظرة إلى الذات وإلى الوجود ظهر المنهج التاريخي الذي هاجم الأحكام الانطباعية وأراد أن يقوم النقد على منهج علمي.

والمنهج التاريخي يضع الإنسان في المركز فهو امتداد لفكرة الحداثة ويبحث في العمل الأدبي عن ثلاثة عناصر: العرق والزمان والبيئة. هذه العناصر الثلاثة تسهم في تمييز أفراد دون آخرين تحت فكرة كلية. والقضية أن الإنسان يتميز بما له بطبيعته ولكونه سيداً ولهذا السبب ينبغي تفسير الأعمال الأدبية وفقاً لحياة مؤلفيها وطبيعة الظروف التي يعيشون فيها. وعندما نلاحظ نظرة المنهج التاريخي للمؤلف نرى أن المؤلف يتم تقييمه بوصفه العبقري والمنتج للأثر أو الوثيقة وهذه فكرة المادية. ويهاجم بارت بشدة المنهج التاريخي وكل أفكاره عن المؤلف، وسنناقش آراءه في المبحث الأول.

وفي بداية القرن العشرين ظهر المنهج النفسي المبني على أفكار فرويد، ووفقاً لفرويد فإن الإنسان جزء من الطبيعة ويعتقد أن الإنسان كأى حيوان بين الحيوانات الأخرى، لذلك فهو يعيش بشكل جماعي مثل الكائنات الأخرى. ويتعرض الإنسان لمشاكل بسبب الغرائز التي لا يستطيع السيطرة عليها، وتتحرك هذه الغرائز في اتجاهات يكبتها الإنسان نتيجة المجتمع أو الثقافة. مع نظرية فرويد بدأ الإنسان يفقد مكانته وقيمه لأن الأنشطة الإنسانية ليست

كلها نتيجة للعوامل الطبيعية المحيطة بالإنسان ولا عن إرادته الذاتية، إنما هي ناجمة عن المكبوتات، وعن لاوعي يتحكم في وعي الإنسان بمعنى لا توجد إرادة للإنسان، وهذا أدى إلى خلخلة مفهوم الذات.

بحسب فرويد، لا يعود الإبداع الإنساني إلى العبقرية وحدها، بل هو نتيجة الضعف والنقص والعجز والمرض، الإنسان غير قادر على الإبداع وليس لديه القدرة على الاستمرار في إبداعه، وفي ضوء هذه التصورات نرى أن فرويد نظر إلى الإنجازات الفنية، بما فيها الأدب بوصفها أحلاماً ظاهرة لأحلام مكبوتة، ويستفيد بارت من أفكار فرويد وتحليله النفسي كثيراً. (فرويد، 1978، 1982؛ نويل، 1997).

في الحداثة يكون الإنسان واعياً وعقلانياً وتاريخياً ويبقى ذاتاً مركزياً، لكن مع تطور الأفكار الغربية اندرجت الذات في أنساق تكون فيها فقط عنصراً مثل بقية العناصر التي يضمها النسق، هي ذات موجودة لكن لم تعد مركزية، وهذه الحالة بدأت تظهر لأول مرة في المنهج النفسي، كانت الذات موجودة لكن سلوكها يكون حسب اللاوعي، يعني هي ليست ذاتاً مدركة واعية، واستمرت فكرة خلخلة الذات مع الشكلايين الروس، هذه الحركة إنما تركز على استخدامات اللغة أو طريقة استخدام اللغة، ولا يهتمون بالذات فالقيمة للشكل. "ليس هناك من جملة واحدة في العمل الأدبي يمكن أن تكون بحد ذاتها انعكاساً بسيطاً لمشاعر المؤلف الخاصة، وإنما هي دائماً تركيب ولعب." (تودوروف، 1996، ص.27). كانت فكرتهم واضحة لإلغاء المؤلف، العمل الأدبي ليست فيه أمور تعود إلى المؤلف كلها لغة و تركيب ولعب، لا يوجد دور فاعل للمؤلف، وإن كان له دور فليس بالمفهوم الإبداعي والإنتاج العبقري، ويلعب دوراً في إبراز الأسلوب الأدبي من خلال الإيقاع، وهم يهتمون بالشكل ولا يهتمون بالمعنى "إنها اللغة المختزلة إلى أصوات أو حروف، إنها اللغة التي ترفض المعنى" (تودوروف، 1996، ص.25). كل هذه الأفكار مهّدت لموت المؤلف عند بارت.

وفي هذه اللحظة بدأ تحول فكرة الحداثة إلى فكرة ما بعد الحداثة، وقد استندت هذه الفكرة إلى فلسفة نيتشه وهايدجر، إضافة إلى ذلك، كان لغزو ألمانيا فرنسا دور كبير في إعادة التفكير في الذات الإنسانية وقيمتها فقد دفع هذا المفكرين الفرنسيين إلى تفكير مختلف وبدؤوا يقولون: "أن تكون القيم مخلولة في أيامنا، فهذا واقع. وبالإمكان اعتبار حالة الأشياء هذه لا عودة عنها والاستسلام للعجز، أو محاولة الذهاب عكس التيار والبحث عن قيم جديدة يمكن الإيمان بها." (تودوروف، 1996، ص.64).

وفكرة ما بعد الحداثة هي موت الأيديولوجيات وموت الميتافيزيقا، فهي تنظر أيضاً للذات الإنسانية وعلاقتها الوجود وكيف أصبحت هذه الذات بعد خلخلتها، فبعيداً عن القيم المأخوذة من التاريخ، لا يوجد قيم عليا للإنسان ولا يوجد تركيز على الذات الإنسانية، في هذه المرحلة بعد أن فقد الغربيون إيمانهم بالإله أولاً ثم إيمانهم بالذات الإنسانية لم يعودوا يؤمنون بأي شيء ثابت، وتظهر هنا فكرة العدمية بوضوح "بالنسبة لنيتشه، يمكن تلخيص مجمل القضية العدمية في موت الألوهة أو في سقوط القيم العليا. بالنسبة لهيدجر، يعدم الوجود ذاته باستحالاته كلياً إلى قيمة." (فاتيمو، 1998، ص.24). وهنا بدأ الغربيون يعيدون النظرة في التفكير بكل شيء ثابت حتى الكتاب المقدس نفسه.

ومن النظريات التي ساعدت على تحول الفكر الغربي إلى ما بعد الحداثة نظرية أينشتاين النسبية التي تظهر أنها مخالفة للقوانين المطلقة التي جاء بها نيوتن، وكذلك نظرية دي سويسر، التي شكلت المنعطف اللغوي

(أينشتاين، 1920) في الفكر الغربي، وهنا تغيير كبير في طريقة التفكير. فحسب هذه النظريات يوجد شيء كلي يسيطر علينا لكن لا ندركه ويسمونه النسق، والنسق يمكن أن يكون اللغة أو الطبيعة أو شيء غير ثابت... إلخ. كل شيء في العالم هو نسق ونسق يتكون من عناصر، وأهم شيء في هذه العناصر هو الوظيفة التي بينها، وليس هناك أي قيمة لأي عنصر واحد.

المبحث الأول:

موت المؤلف عند بارت

الميتافيزيقيا ونهايتها في عصر ما بعد الحداثة تحول فكري فقد الإنسان فيه مركزيته وصار المفكرون الغربيون يفكرون في الذات الإنسانية على أنها شيء مثل باقي الأشياء هناك نسق كلي يسيطر عليها. إن كل ما بناه الإنسان حول الميتافيزيقيا يحتاج إلى إعادة النظر، وهذا الفكر يعني نهاية الإنسان كقيمة ومركز، وهذه الأفكار انعكست على المجالات المعرفية المختلفة لأن النظرة إلى الذات الإنسانية نظرة كلية في علاقتها مع الوجود.

ومن المهم أن نقول إن علم اللسانيات (المنعطف اللغوي) هو الذي زرع دور المؤلف بسبب نظرية علم اللغة العام لدي سوسير، فاللسانيات تنظر إلى اللغة باعتبارها نظاما ونسقا في الكتابة، والنظام فيه عناصر، كل عنصر ليس له قيمة بنفسه، إنما له قيمة في علاقته بالعناصر الأخرى، ومن خلال النظام ينتج المعنى من هذه البنية كلها. وكل مدلول له دال ولا يحتاج إلى مؤلف، ويفهم المعنى من النص أو الكتابة، ويتعامل اللساني مع اللغة، وبناء على ذلك لا يمكننا أن نفكر خارج اللغة، ولا توجد حرية للتفكير خارج اللغة.

كانت أفكار دي سوسير مهمة جدًا بالنسبة إلى بارت، فاستفاد بارت من أفكاره وأيدها، حيث يرى أن كل شيء من حولنا علامات تتشكل من دال ومدلول وأنها كانت موجودة منذ البداية ولم يضعها أحد. لذلك ليس هناك علاقة طبيعية، ليس هناك سبب، ويريد بارت أن "يدمر فكرة أن العلامات طبيعية، إنها مركبات اجتماعية منحتها لنا علاقتنا بالبشر الآخرين، وليس لها أي معنى إلا في المجتمع الذي نعيش فيه." (ثودي وكورس، 2003، ص14). إن اللغة عند بارت تنقل التصور، وهذا التصور يختلف عن اللغة التي تنقله، بمعنى أن العلامات ليست حقيقية، فهي معروفة فقط في المجتمع، وقد وجدها الإنسان مباشرة عند ولادته. "كل أشكال الاتصال مصطنعة، لأنها كلها تعمل نتيجة للبنية. البنية تعمل فقط، لأننا نعيش في مجتمع، لا في حالة طبيعة." (ثودي وكورس، ص26) لذا، كل شيء عند بارت كأنه مسرحية، كل شيء كأنه غير حقيقي كل شيء تمثيل، لذلك يعطى مثالاً بالمصارعة الحرة، "كما يقول سوسير، لا يوجد أي شيء طبيعي فيما يتعلق بالعلامات، كما أنها اعتبارية في الأساس. ومقالة بارت عن المصارعة الحرة تعبير مقنع عن وجهة النظر هذه." (ثودي وكورس، ص27). فيرى بارت أن كل العلامات من حولنا تمثيل للحقائق مثل المصارعة الحرة، نحن نتعامل معها على أنها حالة طبيعية لكننا نعرف أصلاً أنها ليست حقيقية، وكذلك العلامات ليست طبيعية، لذلك فهو نظام مؤلف موجود وسابق على الفرد.

وخالف بارت دي سوسير في بعض أفكاره، فحسب دي سوسير العلاقة بين الدال والمدلول علاقة اعتبارية، لكنها عند بارت اعتبارية و محفزة في الوقت نفسه بمعنى أن هناك شيئاً ما ورائها يمكن أن يكون سلطة أو مؤسسة

أو حدثاً اجتماعي أعطى هذه العلامة مدلولها، إذن العلاقة ليست طبيعية. "تجاوز بارت سوسير، الأمر الذي جعله أحياناً يحظى بلقب ما بعد بنوي. ويعنى ذلك تجاوز رؤية سوسير بأن العلاقة بين العلامة والمدلول علاقة اعتباطية فيحسن بنا أن نصف هذه العلاقة بأنها محفزة."

هاجم بارت المنهج التاريخي كثيراً، لأن المنهج التاريخي كان يهتم بالمؤلف ويسميه المؤلف العبقري يعني أنه يهتم بالذات الفردية ويعطيها مركزية، ومن جهة أخرى المؤلفات الأدبية الكلاسيكية كانت تتحدث عن البطل، وهذا البطل في العادة من الطبقة النبيلة أو الملكية لا يتحدث عن الشعب وأفكاره وهذا الأدب يخدم مؤسسة خاصة. وحسب بارت هذا الأدب كاذب، لأن بارت لا يؤمن بالأدب الواضح ولا يؤمن بالمؤلف العبقري، وحينما نقول المؤلف العبقري فهذا يعني سلطة ومركزية للفرد، لذلك كان بارت متعاطفاً مع الماركسية، لأنها جاءت لتتحدى بحقوق الطبقة العاملة، فقد كان بارت دائماً يميل إلى تقديم الطبقة العاملة بصورة جميلة، ويتحدث عن الطبقة الوسطى أو البرجوازية بوصفها شيئاً قبيحاً (ثودي وكورس، ص.55).

أراد بارت تأسيس نقد جديد وهاجم النقد الكلاسيكي والنقد التاريخي في كتابه نقد وحقيقة. وقد انتقد الكلاسيكية لأنه يرفض الوضوح فالأدب الحقيقي حسب أفكاره ليس هو الذي يكون واضحاً، ولا الذي يقدم معنى ثابتاً واحداً، والأعمال الكلاسيكية واضحة وهذا مرفوض عنده لأنه يقول: "ليس الوضوح صفة مطلقة لا غنى عنها في النثر، فهي من ملحقات الطبقة، أى طريقة في الكتابة بمثابة علامة على أنك عضو في طبقة معينة تتحدث إلى الأعضاء الآخرين من نفس الطبقة" (ثودي وكورس، ص.80). وما يقصده بالطبقة هنا الطبقة البرجوازية، والبرجوازية تمثل السلطة، وبارت لا يعترف وبسلطة ولا يريد شيء واضحاً ولا معنى واحداً، وبالنسبة إليه، فقواعد الموضوعية والذوق والوضوح في النقد الكلاسيكي "ليست من قواعد زماننا. فقد جاءت القاعدتان الأخيرتان من القرن الكلاسيكي، في حين أن الأولى قد جاءت من القرن الوصفي" (بارت، 1994، ص.63).

بعد هذه النظرة العامة لأفكار بارت، نريد أن ننتقل إلى مكانة الكتابة أو النص لنعرف دوره، والكتابة بالنسبة لبارت إنجاز أبدي، في كل مرة نقرأ نصاً، نفهم شيئاً آخر ويكتشف القارئ أنه ليس هناك معنى واحد هناك معانٍ متعددة، وليس هناك أي واحد منها هو الثابت. "أن تعددية المعنى لا تأتي من رؤية نسبية، توحى بها الأخلاق الإنسانية. فالتعددية لا تشير إلى ميل المجتمع نحو الخطأ، ولكنها تشير إلى استعداد الكتاب نحو الانفتاح" (بارت، ص.82). الإنسان يتكلم دائماً بلغة رمزية، يعنى أن الإنسان لا يتكلم بمعنى واحد، ولا يوجد معنى وحيد، كل كلام يحمل معاني متعددة، وفي نظره فإن الكتابة خالدة حينما توحى بمعانٍ متعددة، ليس حينما توحى بمعنى واحد ثابت، وهو يرى أن الإنسان دائماً يتكلم اللغة الرمزية نفسها عبر الأزمنة المتعددة: فالكتاب يقترح، والإنسان يتصرف (بارت، ص.84).

فالنص عبارة عن نسيج من الاقتباسات المختلفة، ولا ينتج عنه معنى ثابت، بل معانٍ متعددة. كما قال بارت: "النص نسيج من الاقتباسات تنحدر من منابع ثقافية متعددة. إن الكاتب لا يمكنه إلا أن يقلد فعلاً، هو دوماً متقدم عليه دون أن يكون ذلك الفعل أصلياً على الإطلاق" (بارت، 1993، ص.85). يصف بارت المؤلف بأنه الناسخ الذي يجمع الكتابات المختلفة ويواجهها، وليس لديه خيار فيما يكتب. ويستخدم المؤلف بعض العبارات وهذه

العبارات كانت موجودة قبل المؤلف. " إن الناسخ وهو يحل محل المؤلف، لا يحمل بين جنباته أهواء وأمزجة وعواطف وانطباعات، وإنما هذا القاموس الواسع يستقي منه كتابة لا يمكن أن تعرف أي توقف" (بارت، ص.86).

إن العمل الأدبي في المنهج التاريخي يكشف عن قصد المؤلف، لكن بارت لا يريد ذلك، ولا يريد أن يكون الأدب تعبيراً عن الذات، وبذلك يُلغي مفهومُ الناسخ مفهومَ المؤلف، وهذا ما تفعله جميع الاقتباسات السابقة، لأنه لا وجود للمؤلف العبقري الذي كان موجوداً في المنهج التاريخي، لا قيمة لهذا الذي يكتب إلا في مسألة النسخ والجمع لاقتباسات مختلفة، وهذا ما يسميه "التناص" (بارت، ص.86) وكأن المؤلف قد أصبح جزءاً من كل، وظيفته يؤديها داخل الكل. بمعنى آخر المؤلف ليس أب النص وليس مسؤولاً عنه أو عن الدال أو المدلول أو عن قوانين اللغة، هو مجرد مكان تتجمع فيه الاقتباسات السابقة، وكل هذه الأفكار تسوغ موت المؤلف الذي جاء به بارت بالنسبة إليه، لكن مفهوم الموت هنا ليس بالمعنى الحقيقي البيولوجي إنما هو غياب الذات.

يريد بارت أن يحرر معنى النص أو قراءة النص من المؤلف لأنه يريد قراءة منفتحة لا نهاية لها. "إن نسبة النص إلى مؤلف معناها إيقاف النص وحصره وإعطائه مدلولاً نهائياً. إنها إغلاق الكتابة" (بارت، ص.86). لا ينقل المؤلف أي أهواء أو مشاعر أو انطباعات أو حالات مزاجية ولذلك فهو يساهم في هذه القراءة لا نهائية من خلال التناص، والتناص عبارة عن نصوص متداخلة وهو شيء ذهني ليس نصاً مكتوباً.

ويرى بارت أن المؤلف قارئ، فهذا المؤلف (الناسخ) يقرأ كل ما تم إنتاجه سابقاً، يقرأ الاقتباسات السابقة "القارئ هو الفضاء الذي ترتسم فيه كل الاقتباسات التي تتألف منها الكتابة دون أن يضع أي منها ويلحقه التلف... فالقارئ إنسان لا تاريخ له ولا حياة شخصية ولا نفسية" (بارت، ص.87). ويستخدم بارت مفهوم ولادة القارئ، والمقصود بهذه العبارة ليس ولادة ذات جديدة، بل إن التخلي عن مفهوم المؤلف العبقري سوف يبين أهمية مفهوم المؤلف القارئ أو الناسخ الذي يريده بارت وبالتالي يقول بارت إذا إننا تخلينا عن مفهوم المؤلف سوف نفهم معنى المؤلف القارئ.

بالنسبة إلى بارت "عندما يأبى الأدب (ربما) كان من الأفضل أن نتكلم بعد الآن عن الكتابة النظر إلى النص (وإلى العالم كمنص)... فإنه يولد فعالية يمكن أن نصفها بأنها ضد اللاهوت" (بارت، ص.86)، بمعنى آخر، لا يوجد شيء ثابت ولا شيء له قيمة، ولا توجد ذات مركزية فعالة، وهذا النظام محفوظ في اللغة، هي المسؤولة وليس الذات، وهذا كما يريده بارت دعم لإلغاء الإله وإلغاء المعنى الواحد، فهو يريد التعددية في المعنى من أجل أن يكون المعنى الوحيد غير ممكن، لأن المعنى الواحد يمثل الإيمان باللاهوت وبالتالي الإيمان بقيمة واحدة، ومركز، وبمعنى واحد، لكن هذا الذي يقوله بارت رفض للاهوت.

المبحث الثاني:

وظيفة المؤلف عند فوكو

يعد ميشال فوكو بين أهم الشخصيات تأثيراً في فكر القرن العشرين، وبما أن الموضوع الرئيس لأعماله هو الفهم عن الهياكل اللاواعية في المجتمع، ويحاول تحليل بعض الظواهر وعلاقتها مع السلطات والأفراد في المجتمع، وهو يظهر أفكاره عن العلاقة بين السلطة والفرد من خلال حديثه عن المؤلف في مقاله "ما معنى المؤلف؟"

(s.7, Laing and Foucault) فإن المقالة تحتل مكانا هاما في الأدب الغربي، في هذه المقالة يتحدث فوكو عن الفكر الغربي وفلسفته العامة منذ قديس جبروم وكلامه عن المسيحي في الكتاب المقدس، وإشارات عن المنهج التاريخي واعطائه أهمية كبيرة للمؤلف، ثم وصل إلى اللحظات التي بدأ فيها الفكر الغربي يغير نظرتة إلى المؤلف بناء على تحولات فكرية كلية.

إن مفهوم الكتابة عند فوكو هو أن الكتابة لا تشير إلى المؤلف، بل تشير إلى نفسها بظاهريتها الخاصة، وهذا يشير إلى غياب المؤلف. "فالكتابة حين لا تشير إلا إلى نفسها وإن لم تكن مقصورة على حدود داخليتها تتماثل مع خارجيتها الخاصة المتفتحة" (فوكو، 1998، ص.201). فأهم شيء في الكتابة عنده أنها تشير إلى الدال وليس إلى مدلول محدد أي أين يوجد هذا الدال؟ وما علاقته بالدوال الأخرى ضمن تشكيل الخطاب؟ وهذا يدل على أنه لا يوجد شيء مطلق ونهائي، فالدال يتغير مدلوله من حقبة تاريخية إلى حقبة تاريخية أخرى.

ويتحدث فوكو عن اسم المؤلف، وبالنسبة له ليس اسم المؤلف كبقية الأسماء، "اسم المؤلف يعلن عن ظهور مجموعة محددة وشاملة، ويشير إلى وضعيات هذا الخطاب داخل مجتمع ما وثقافة ما... إن الخطاب الشخصي ربما يكون عليه إمضاء مؤلفه، لكن ليس له مؤلف وظيفية المؤلف..." (فوكو، ص.205) هنا يقصد فوكو أنه لا يوجد مؤلف، فهو يقوم فقط بوظيفة داخل الخطاب لذلك يتحدث فوكو عن وظيفة المؤلف ضمن الخطاب، لا يكتب شيئاً إلا بما يسمح به الخطاب لأن بنيته الذهنية مشكلة بهذا الخطاب. إن النص أو الكلام الذي ينتجه شخص ما هو عبارة عن ظهور للخطاب المهيمن، لأن فوكو يرى أن لا أحد يتكلم إلا ضمن ما يسمح به هذا الخطاب، يعني هناك قيود على ما يمكن أن نفكر به وهناك حدود لما نستطيع أن ندركه.

يتحدث فوكو عن وظيفة المؤلف التي لها عنده أربع سمات: (١) تتصل وظيفية المؤلف بالنظام الشرعي والمؤسسي... (٢) إنها لا تؤثر في كل الخطابات بنفس الطريقة... (٣) إنها لا تتحدد عن طريق النسبة التقليدية لخطاب ما إلى منتجه، بل عن طريق سلسلة من العمليات المحددة والمركبة (٤) إنها لا تشير في صفاء وبساطة إلى فرد حقيقي،" (فوكو، ص.208) يريد أن يقول إن وظيفة المؤلف متصلة بخطاب يصفه بالمؤسسي والشرعي، يعني ما هو مسموح به في الخطابات المهيمن، أيضا وظيفة المؤلف ليست متشابهة في كل زمان وفي كل حضارة، على سبيل المثال في العصور الوسطى وُضعت فيه قصص وملاحم في مواضع لها مكانة عالية دون سؤال عن مؤلفها لكن هذا الوضع تغير في القرن السابع عشر وبدأ السؤال عن المؤلف، لأنه في ذلك الوقت كان لا بد من تمييز النصوص العلمية بأسماء المؤلفين. هذا يدل على أن وظيفة المؤلف تختلف من زمان إلى آخر، من حضارة إلى أخرى لأن وظيفة المؤلف نتيجة عمليات معقدة، وهي ضمن الخطاب، ولأن النص ليس من إنتاج مؤلف واحد عبقرى، بل إنتلج خطاب أكبر منه، فإن شكل الملكية سيكون مختلفا، فهناك ذوات متعددة تنتج نفس الشيء لأنها تحت نفس الخطاب في حقبة تاريخية معينة، ولا يوجد تفكير خارج هذا الخطاب. ولذلك حينما نقرأ فوكو نجد أنه يتعامل مع نصوص مختلفة، مثلا يأخذ نصوصا أدبية مع أعمال تاريخية، مع أعمال طبية إلخ، حتى يقول إن كل هذه النصوص ناتجة عن خطاب واحد مهيمن.

إن وظيفة المؤلف عند فوكو هي مبدأ جمع الخطابات مع بعضها البعض. " المؤلف طبعا لا من حيث هو الفرد المتحدث الذي نطق أو كتب نسا بل المؤلف كمبدأ تجميع للخطاب، كوحدة وأصل لدلالات الخطابات

وكبؤرة لتناسقها" (فوكو، 1970، ص.14)، يعنى أن فوكو لا ينكر الوعي الفردي، بل يقول إن هناك ما هو أعظم يناقض الوعي والاستمرارية، ولاينكر وجود مؤلف مبدع، ولكن هذا المبدع في إطار ما سمح به الخطاب، لأن للمؤلف وظيفة معينة يتلقاها في عصره.

إذن، يُقَلِّد فوكو من قيمة المؤلف، هو لا يقول بموت المؤلف مثل بارت لكنه أيضا لا يعطى حرية مطلقة للمؤلف، بل يتحدث عن وظيفة المؤلف فقط، وحتى وظيفته ماتزال من خلال الخطاب، بهذا الأسلوب انخفضت قيمة المؤلف. "ومن السهل أن نرى أن المرء يمكنه في مجال الخطاب أن يكون مؤلفاً لما هو أكثر من كتاب، فالمرء يمكن أن يكون مؤلفاً لنظرية ما، أو تقليد ما، أو فرع معرفي..." (فوكو، ص.209)، فالمؤلف عند فوكو قد يؤلف نظرية وقد يؤلف فرعاً معرفياً، كيف يكون هذا؟ فوكو يستخدم مفهوم "عابر للخطابات" ليعني أنه لا توجد قيمة لأي شخص أو فرد، لقد كانوا جميعاً عابرين للخطابات، فهم يذهبون ولا يبقى إلا كتاباتهم، ويولي فوكو أهمية كبيرة لماركس وفرويد وسوسير ويطلق عليهم "مؤسسي خطاب" بمعنى آخر هم مؤسسو خطاب ويعطوننا بداية التغيير في الفكر، ويفتحون إمكانية إنتاج خطاب مماثل لهم أو معارض لهم، "وهم يتميزون بأنهم ليسوا مجرد مؤلفين لأعمالهم هم، لقد أنتجوا شيئاً آخر: أنتجوا إمكانيات وأصولاً من أجل تشكيل نصوص أخرى" (فوكو، ص.209).

الخطاب عند فوكو هو بنية ذهنية مهيمنة ومسيطرة في زمان من الأزمان، وهو الذي يتحكم في إنتاج الخطابات المنطوقة والمكتوبة، ويتحدث عن تحليل الخطاب التاريخي بشكل عام، هناك خطاب تاريخي مهيمن في كل فترة، على سبيل المثال، في العصور الوسطى، سيطر الخطاب الديني، في القرن الثامن عشر، سيطر الخطاب العلمي الخ. واللغة المنطوقة ليست معزولة عن أي شيء آخر، بل تتصل بها بجمل أخرى مماثلة لها أو متضادة معها، "إن إنتاج الخطاب، في كل مجتمع هو في نفس الوقت إنتاج مراقب، ومنتقى ومنظم ومعاد توزيعه من خلال عدد من الإجراءات التي يكون دورها هو الحد من سلطاته ومخاطره.." (فوكو، ص. 4)، وأول إجراء من إجراءات المراقب، النبذ والاستبعاد الحذف والمنع، بمعنى يوجد قوانين خطاب لذلك لا يستطيع أي شخص أن ينتج خطابات كما يريد، لأن هناك أشياء ممنوعة من مثل كما قال فوكو الحديث عن الجنس أو السياسة، إلخ. وفي المجتمع موضوع الجنس محظور ومخز، فالناس سوف يهتمون بحذف ومنع بعض أشكال الخطابات لأنها بالنسبة إليهم ليست من المسموح به أو سوف تكون خطأ، فالخطاب يُلمي ما هو مقبول وما هو غير مقبول، فهو إذن طريقة تفكير.

يستخدم فوكو مفهوم العقل والحمق بمعنى مختلف، العقل عنده شيء مقبول، شيء داخل الخطاب، والحمق شيء غير مقبول، شيء خارج الخطاب، ويشير فوكو إلى الحقيقة هنا، والحقيقة يحددها الخطاب، وحسب الخطاب المقبول هو العقل، والمرفوض هو الحمق. هو يهتم بكيفية عمل الخطاب واشتغاله في حقبة تاريخية معينة لذلك لا يهتم بمعنى أو شكل الخطاب المنطوق أو المكتوب.

ومفهوم "إرادة الحقيقة" مهم عند فوكو، بمعنى أن الخطاب هو الذي يريد حقيقة ما، وهو يحدد ما هو الصواب وما هو الخطأ كما ذكرنا من قبل. فكل ما يرفضه هذا الخطاب هو خارج البنية الذهنية، "إن الخطاب الحقيقي، الذي تخلصه ضرورة شكله من الرغبة وتحرره من السلطة، لا يمكن أن يتعرف على إرادة الحقيقة التي تخترقه؛ ومن صفات إرادة الحقيقة..." (فوكو، ص. 10) ليس هناك شيء حقيقي إلا ما يريده الخطاب. بالنسبة إلى

فوكو حينما نفكر في الخطاب بوصفه ذا معنى يجب أن نأخذ بعين الاعتبار أموراً أخرى مثل السلطة والحقيقة والمعرفة، لأن الحقيقة عند فوكو ليست شيئاً جوهرياً في الكلام ولا هي قيم مجردة مثلى يطمح إليها البشر (ميلز، 2016، ص.30)، بل تنشأ نتيجة لقيود كثيرة للسلطة والمؤسسة، ولذلك، كل مجتمع سوف يكون مؤمناً بمنظومة حقيقة مختلفة عن مجتمع آخر وهذه الحقيقة أرادها الخطاب، وحينما نقول: إرادة الحقيقة، فإننا نتحدث عن آليات يتبين فيها الخطأ من الصحيح في هذه الخطابات المكتوبة، لأن الحقيقة ليست شيئاً مطلقاً ثابتاً بل الحقيقة عند المجتمع هو الذي يوجد، والمؤسسات والسلطة هي التي توجد بناءً على خطاب المهيم.

إن قضية الخطاب قضية ذهنية تماماً، من حيث أنها ليست مجرد كلمات، ولا تمثل شيئاً ملموساً، وهي تمثل مفهوم الحقيقة المبني على تمثيل السلطة، "يبدو أن الخطاب في ظاهره شيء بسيط، لكن أشكال المنع التي تلحقه تكشف باكراً وبسرعة عن ارتباطه بالرغبة وبالسلطة" (فوكو، ص. 4). إن السلطة دائماً تلاحق الخطاب، ويعني ذلك أن الخطاب موضوع السلطة، فالذي يمتلك الخطاب سوف يمتلك السلطة لذلك هم يتنافسون عليه. كما أن الخطاب يحدد الحقيقة والكذب، ونحن لا نعرف الحقيقة في الواقع، نعرف الحقيقة التي يريدنا الخطاب أن نعرفها. يقسم فوكو الإجراءات الداخلية التي تركز على بعد الحدث والصدفة للخطاب إلى ثلاثة أقسام: التعليق، المؤلف، والفرع المعرفي. "كان التعليق يحد من صدقوية الخطاب بواسطة لعبة هوية التي ربما اتخذت شكل التكرار ونفس الشيء. أما مبدأ المؤلف فيحد من هذه الصدفة بواسطة لعبة هوية تتخذ شكل الفردية، وشكل الأنا" (فوكو، ص. 15). والفرع المعرفي لديه شروط، وهو يحدد النظريات التي يقبلها، لأن هذه النظريات حققت شروطاً، فإذا جاءت نظرية ما خارج هذا الشروط لم يقبلها، "إن على أية قضية أن تستجيب لمتطلبات معقدة وثقيلة حتى تستطيع أن تنتمي إلى مجموع فرع معرفي ما يتعين عليها أن تكون" (فوكو، ص. 18). ويستخدم فوكو مفهوم المسخ (بمعنى الخطأ) ويعطي أمثلة من مندل وناودان، فقد قام مندل بالتحقيق في الوراثة في النباتات، لكن ما قدمه مندل لم يكن مقبولاً، لأنه استخدم منهجاً جديداً خارج الخطاب السائد في عصره. لذلك كان مندل مسخاً، ثم جاء ناودان وقدم نظرية عن النباتات وقُبلت هذه النظرية، لأن نظريته كان تحقق شروط الخطاب السائد، لذلك كان ما قاله ناودان صحيحاً ضمن الخطاب، ثم اكتُشف أن كل ما قاله كان خطأً، في حين أن ما قاله مندل كان صحيحاً، فكما نلاحظ هنا، هذا هو أثر الخطاب السائد الذي يحدد كيفية الخطاب السائد يحدد الحقيقة.

ويهتم فوكو بقضية اللغة، لأن اللغة أفضل حالة لتجلى الخطاب، وهو يحلل اللغة حتى يصل إلى الخطاب السائد، والخطاب ليس شيئاً مكتوباً، هو بنية ذهنية كما ذكرنا من قبل ويمكننا توصيل هذا الخطاب من خلال اللغة، لأنها الطريقة التي يظهر بها الخطاب من خلال إنتاج الخطابات المنطوقة والمكتوبة، ويمكننا الوصول إلى الخطاب السائد من خلال تحليل اللغة.

ويرى فوكو أن اللغة هي الساحة التي تدور فيها الصراعات يعني ما يدور الصراع حوله أو به، ومثاله على ذلك التحيز الجنسي، فهذا النوع من التعصب يقوم على أساس جمل وعبارات ومعتقدات تجعل هناك فرقاً بين الذكر والأنثى، يعني أن اللغة هي التي تضع هذه الفروق، وبالنسبة لنظرية الخطاب عند فوكو، فالجدل حول التعصب الجنسي كله عبارة عن صراع من أجل تغيير الكلمات وصراع من أجل امتلاك هذه الكلمات، يعني الذكور يتفاوضون على موقع السلطة في علاقتهم بالنساء وأيضاً في نفس الوقت تتحدى المرأة الرجال وتتحدى هذا التحيز الجنسي

(ميلز، 2016). وكما فهمنا هنا، الخطاب عند فوكو أكبر من اللغة، واللغة هي جزء من الخطاب، وكل طريقة تفكير تحكمها بنية ضمنية، خارجة عن سيطرة الإنسان، مما يعني أن الإنسان منتج للخطاب وليس مُنتجاً.

أخيراً يقول فوكو: " لن نسمع الأسئلة التي تجدد طرحها لمدة طويلة جداً: من الذي يتكلم حقيقة؟ هل هو هو فعلاً أم شخص آخر؟ " (فوكو، ص.213) بدل أن نسأل عن المؤلف سنسأل عن الخطاب من مثل في أي خطاب وجد في هذا النص؟ ما هو الخطاب الذي سمح بظهور هذه الأفكار إلخ. "وبعد كل هذه الأسئلة لن تستمع إلى شيء سوى قلق اللامبالاة: ما الفرق الذي صنعه السؤال عن يتكلم؟" (فوكو، ص.213) فوكو مهتم بالخطاب، وليس بمن يتحدث، لأن أصل مفهوم المؤلف عنده هو الخطاب، ويبقى المؤلف حاضراً ككيان، ولكن له وظيفة واحدة فقط، وهي تحقيق وخدمة الخطاب. فهو يؤدي فقط وظيفته ضمنه، والخطاب يملي عليه ما يكتب. وتحليل الخطاب حسب فوكو تحليل تاريخي يتساءل عن شرط وجود خطاب معين والوظيفة التي يؤديها في البنية الذهنية السائدة، ويبحث عن آليات الدعم التي تسمح بقولها والإبقاء عليها، وهذه الآليات اجتماعية ثقافية، ويركز فوكو في حفريات المعرفة على ارتباط النصوص ولغات الخطاب بالحقيقة، لأن فوكو يرى أننا لا نستطيع الوصول إلى أي حقيقة، بل إلى الحقيقة التي يملئها علينا الخطاب (ميلز، 2016). لأن طريقة تفسيرنا ورؤيتنا للأشياء والأحداث سوف تكون مشكلة بالبنية الذهنية التي جعلتنا نراها بشكل معين.

خاتمة

خَلَصت الدراسة إلى أن مفهوم موت المؤلف جاء نتيجة تحولات فكرية في ما بعد الحداثة وحاولنا في هذه الدراسة أن نقارن بين موت المؤلف عند رولان بارت والمؤلف عند ميشيل فوكو، وتوصلنا إلى النتائج التالية:

- مفهوم المؤلف عند بارت هو الناسخ الذي يجمع ويقارن بين الكتابات المختلفة وليس لديه خيار فيما يكتب، يستخدم المؤلف بعض التعابير التي كانت موجودة قبله، والمؤلف ليس أباً النص وليس مسؤولاً عنه أو عن الدال أو المدلول أو عن قوانين اللغة، هو مجرد بؤرة تتجمع فيها الاقتباسات السابقة، أي هو جزء من كل، وله وظيفة يؤديها داخل الكل، ولا توجد ذات مركزية فعالة، وهذا النظام محفوظ في اللغة. كل هذه الاعتبارات تبرر موت المؤلف الذي خلقه له بارت، لكن مفهوم الموت هنا ليس بالمعنى البيولوجي الحقيقي، بل غياب الذات.
- عندما ننظر إلى أفكار فوكو حول المؤلف، نرى في البداية وجهة نظر مشابهة لنظرة بارت، ولكن مع اختلاف في إظهار غياب الذات، فعند فوكو، يقوم المؤلف بوظيفة داخل الخطاب، لا يكتب شيئاً إلا بما يسمح به الخطاب لأن بنيته الذهنية مشكلة بهذا الخطاب، إن أصل مفهوم المؤلف هو الخطاب، ويبقى المؤلف حاضراً ككيان، إنه يؤدي فقط وظيفة الخطاب، والخطاب يملي على المؤلف ما يكتب.
- وكلاهما تغيب عنده ذات المؤلف، وذلك تابع لغياب الذات الإنسانية وخلخلة مركزيتها في الأفق الفكري في ما بعد الحداثة، ولكن بارت قال مباشرة بمقولة موت المؤلف أما فوكو فقد جعل للمؤلف وظيفة ضمن الخطاب وكلاهما يغيب فيه الدور الفاعل للمؤلف.

المصادر والمراجع

- ألبرت أينشتاين. (2005). النسبية النظرية الخاصة والعامة. ترجمة: رمسيس شحاتة. القاهرة: المجلس الأعلى للثقافة.
- تزفيتان تودوروف. (1996). نقد النقد. ترجمة: سامي سويدان. 2 ط. بغداد: دار الشؤون الثقافية العامة.
- جيانى فاتيمو. (1998). نهاية الحداثة الفلسفات العدمية والتفسيرية في ثقافة ما بعد الحداثة (1987). ترجمة: فاطمة الجبوشي. دمشق: منشورات وزارة الثقافة.
- رولان بارت. (1993). درس السيميولوجيا. ترجمة: بنعبد العالي. 3 ط. المغرب: دار توبقال للنشر.
- رولان بارت. (1994). نقد وحقيقة. ترجمة: منذر عياشي. مركز الإنماء الحضاري.
- سارة ميلز. (2016). الخطاب. ترجمة: عبد الوهاب علوب. القاهرة: المركز القومي للترجمة.
- فيليب ثودي - آن كورس. (2003). أقدم لك بارت. ترجمة: جمال الجزيري. القاهرة: المجلس الأعلى للثقافة.
- ميشال فوكو. (1998). "ما معنى مؤلف؟". في القصة الرواية المؤلف دراسات في النظرية الأنواع المعاصر. ترجمة: خيرى دومة. القاهرة: دار شرقيات.
- ميشيل فوكو. (د.ت.). نظام الخطاب. ترجمة: محمد سيلا. التنوير.
- تيم سميث لينغ. (مؤلف). تحليل لكتاب "ما هو الكاتب" لميشال فوكو. ترجمة: أونور يغيث. طبعة 1. اسطنبول: كتب يابان.

Kaynakça

- Albert Einstein. (2005). *en-Nisbiyyet'i-Nazariyyet'i el-Hassa ve'l-'Amme*. Tercüme: Ramses Şehata: Kahire. el-Meclis el- A'la es-Sekâfe.
- Gianni Vattimo. (1998). *Nihayetü'l-Hadase el-Felsefat el-Ademiyye fi Sekafe Ma Ba'de'l-Hadase* (1987). Fatima el-Cayuşi. Dimeşk. Menşurat Vizaratü's-Sekafe.
- Michel Foucault. (1998). *Ma ma'na el-Müellif?, Fi el-Kissatı'r-Rivayeti'l-Müellif Dirasat fi'n-Nazariyyeti'l-Enva' el-Muasır*. Tercüme: Hayri Duma. Kahire. Dar Şarkıyyat.
- Michel Foucault. (d.t.). *Nizam el-Hitab*. Tercüme: Muhammed Sebila, el-Tenvir.
- Philip Thody - Ann Corse. (2003). *Ukaddim Leke Barthes*. Tercüme: Cemal Ceziri. Kahire. el-Meclis el- A'la li's-Sekâfe.
- Roland Barthes. (1993). *Dirase es-Simiyuluciyya*. Tercüme: Bin-'Abd el-'Ali. Mağrib. Dar Tubkal li'n-Neşr.
- Roland Barthes. (1994) *Nakd ve Hakika*. Tercüme: Münzir 'Ayaşi. Merkez el-İnma el-Hadari.
- Sarah Mills. (2016). *el-Hitab*. Tercüme: 'Abdulvehab 'Alub. Kahire. el-Merkez el-Kavmi li't-Tercüme.
- Tim Smith Laing. (d.t.). *Michel Foucault'nun Yazar Nedir'i Bir Tahlil*. Tercüme: Onur Yiğit. b.1. İstanbul. Ketebe Yayınları.
- Tzvetan Todorov. (1996). *Nakd el-Nakd*. Tercüme: Sami Süveydan. b.2. Bağdat. Daru'ş-Şuûnu's-Sekâfiyyeti'l-'Âmme.

Makale Bilgisi/Article Info

Geliş/Received: 11.02.2025 Kabul/Accepted: 24.03.2025

Araştırma Makalesi/Research Article, ss./pp. 101-122.

EĞİTİM FAKÜLTESİ ÖĞRENCİLERİNİN YAPAY ZEKAYA YÖNELİK GÖRÜŞLERİNİN İNCELENMESİ

Şeyma Nur SİNGİLⁱ, Serap Nur DUMANⁱⁱ

Öz

Bu araştırma, eğitim fakültesindeki lisans öğrencilerinin genel olarak yapay zekaya ve yapay zekanın eğitimde kullanılmasına yönelik görüşlerin incelenmesini amaçlamaktadır. Araştırmada durum çalışması yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu İlköğretim Matematik, Sosyal Bilgiler ve Türkçe Öğretmenliği bölümlerinde okuyan 117 lisans öğrencisi oluşturmaktadır. Araştırmanın çalışma grubu, İç Anadolu'da yer alan bir üniversitenin öğrencileri arasından ölçüt örnekleme yöntemi kullanılarak seçilmiştir. Araştırma kapsamında veri toplama aracı olarak, 12 sorudan oluşan yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Öğrencilerle yapılan görüşmeler sonucunda elde edilen veriler betimsel analiz yöntemi ile analiz edilerek MAXQDA 24 programı ile görselleştirilmiştir. Araştırmanın bulgularına göre; eğitim fakültesi lisans öğrencileri yapay zekayı genel olarak ödev hazırlama aracı olarak tanımlamaktadırlar. Katılımcılar eğitimde yapay zekayı ise uygulamaların çoğunlukla bilgiye kolay erişim sağladıklarından dolayı kullandıklarını belirtmişlerdir. Katılımcıların sıklıkla kullandığı yapay zekâ aracı ChatGPT olarak belirlenmiştir. Öğrencilere göre yapay zekâ uygulamalarının kişileri tembelleştirmesi ve özgün fikirleri engellemesi gibi etmenler eğitimi zarara götürecektir. Katılımcıların yapay zekâ kullanırken dikkat ettikleri ölçütler ise uygulamanın ayrıntılı açıklamalar vermesi ve ücretsiz olması şeklinde belirlenmiştir. Son olarak araştırma kapsamında; dersler sürecinde yapay zekâ kullanımına yer verilmesi, öğretmen adaylarının teknoloji becerilerinin artırılmasına yönelik çalışmalar yapılması, teknolojinin nitelikli kullanılmasına yönelik öğretmen adaylarına bilgi veya eğitimlerin verilmesi gibi önerilere ulaşılmıştır. Araştırmadan elde edilen bulguların analizi ve incelenmesiyle, yapay zekanın eğitimde kullanılmasına yönelik teşviğin artırılması ve öğretmen adaylarına yönelik eğitimlerin verilmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Eğitim fakültesi, eğitimde yapay zekâ, öğretmen adayları, nitel araştırma.

Investigation of Faculty of Education Students' Views on Artificial Intelligence

Abstract

This research aims to examine the views of undergraduate students in Faculty of Education towards artificial intelligence in general and the use of artificial intelligence in education. Case study method was used in the research. The study group of the research consists of 117 undergraduate students studying in the departments of Elementary Mathematics, Social Studies, and Turkish Language Teaching. The study group was selected from the students of a university located in Central Anatolia using the criterion sampling method. Within the scope of the research, a structured interview form consisting of 12 questions was used as a data collection tool. The data obtained from the interviews with the students were analyzed by descriptive analysis method and visualized with MAXQDA 24 program.

ⁱ Arş. Gör., Kırıkkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, seymanursingil@kku.edu.tr, ORCID ID: 0009-0007-6834-8205.

ⁱⁱ Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, serapnurduman@kku.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-4535-2144.

According to the findings of the study, undergraduate students of Faculty of Education define artificial intelligence as a homework preparation tool in general. The participants stated that they mostly use artificial intelligence in education because the applications provide easy access to information. The artificial intelligence tool frequently used by the participants was determined as ChatGPT. According to the students, factors such as artificial intelligence applications making people lazy and preventing original ideas are classified as facts that may harm education. The criteria that the participants pay attention to when using artificial intelligence are that the applications provide detailed explanations and are free of charge. Finally, within the scope of the research, the undergraduate students of Faculty of Education made suggestions such as including the use of artificial intelligence in the courses, conducting studies to increase the technology skills of prospective teachers, providing information or training to prospective teachers on the qualified use of technology, etc. By analyzing the findings obtained from the research, incentives, and training should be provided and increased for pre-service teachers to use artificial intelligence in education.

Keywords: Faculty of Education, artificial intelligence in education, pre-service teachers, qualitative research.

Extended Abstract

Today the concept of artificial intelligence, which is thought to be challenging to define due to the constant change of the phenomena it contains and its interdisciplinary impact, can be defined as computer systems designed to interact with the world that exhibit specific abilities and intelligent behaviors in line with the goals of individuals (Luckin & Holmes, 2016). From an educational perspective, AI is a way to improve education by processing real-time data in a more personalized, inclusive, flexible, and engaging way (UNESCO, 2017). Among the sectors that it interacts with day by day, "education" continues to develop and change under the influence of artificial intelligence without exception.

This study's main objective is to examine undergraduate students' views in Faculty of Education towards artificial intelligence in general and the use of artificial intelligence in education. "Case study" was used as a research model. The research group consists of 117 undergraduate students from the 3rd and 4th grades studying at Faculty of Education. The data collection tool was a structured interview form created by the researchers. After getting the data, they were analyzed using descriptive analysis method. The themes and codes obtained were visualized using the MAXQDA program and presented in the study.

As a result of the study, different ideas emerged about students' definitions of artificial intelligence. According to most students, artificial intelligence is expressed as a homework preparation, analysis, or research tool. Mart and Kaya (2024) stated that pre-service teachers see artificial intelligence as a tool that provides fast, easy access to information and facilitates academic research. In addition, the students in the study see AI as a **source** of knowledge and innovation and part of the future. Erol Şahin (2024), in her research on productive artificial intelligence with pre-service teachers, stated that the candidates said that they provide easy access to information while using artificial intelligence technologies and that they are tools that accelerate the education and training process. On the other hand, it is stated that artificial intelligence tools in higher education provide an unprecedented education and training environment by personalizing learning experiences and adapting the curriculum by making conscious data analysis (Abbas, Ali, Manzoor, Hussain & Hussaini, 2023). Çam, Çelik, Güntepe and Durukan(2021) state that the facts that artificial intelligence will make individuals' lives easier, use

time effectively, and pave the way for technological developments in the future are supported by students' views. When the artificial intelligence applications used by the students were analyzed, the most used artificial intelligence applications were ChatGPT, Cortana, Gemini, Consensus, Gamma, and Siri, respectively. According to Rogerson and McCarthy (2017), at the core of academic integrity and academic writing is the ability for students to "rephrase and reframe the ideas and intentions of original authors with appropriate acknowledgment of sources". Students may lose their originality and produce copying products when using such tools. Artificial intelligence applications may sometimes fail to distinguish false information and may not provide reliable results. There are situations in which students do their homework and cheat with the support of artificial intelligence. It has been determined that students fulfill their responsibilities in the education and training process easily and simultaneously impact the realization of ethical problems (Erol Şahin, 2024). In this study, it was determined that pre-service teachers consider some criteria when using artificial intelligence applications. According to the students' experiences, it was determined that it is essential that the answers to the applications are detailed after the command is given and that specific explanations are included in the answers. Therefore, the ease of use and practicality of the application are also important factors. Students also stated that the applications should be reliable because they have features such as storing personal information. On the one hand, the participants noted that the advertisements in the application slowed down their work. Having a language option in the applications was also a phenomenon that was also demanded. Participants made many suggestions about artificial intelligence and education. They demanded that the use of artificial intelligence should be included in the courses or elective courses on the subject should be increased. In addition to this, they referred that in the teacher training process, studies should be carried out to increase the technological skills of the candidates, and information should be given about the qualified use of artificial intelligence. The students suggested that relevant training, projects, seminars, etc., should be given to them, and their number should be increased.

In line with the results obtained from the research, different methods can be used to examine the use of artificial intelligence in education. Quantitative or mixed studies can be conducted on the subject. Studies to improve the artificial intelligence literacy of pre-service teachers can be considered.

Giriş

Bugün insanların takip etmekte zorlandığı ve hızla geliştiği bir dünyada yapay zekanın da çeşitli sektörleri dönüştürmesi veya geliştirmesi oldukça beklenen bir durum olarak düşünülebilir. İçerdiği olguların sürekli değişmesi ve disiplinler arası bir etkiye sahip olması nedeniyle herhangi bir tanımın yapılmasının zor olduğu düşünülen yapay zekâ kavramı, bireylerin amaçları doğrultusunda birtakım yetenekler ve akıllı davranışlar sergileyen, dünyayla etkileşim kurmak amacıyla tasarlanan bilgisayar sistemleri olarak tanımlanabilir (Luckin & Holmes, 2016). Brooks (1991) ise yıllar önce yapay zekâyı, insanların zekâ göstergesi olarak kabul ettiği şeylerin bilgisayar sistemleri tarafından yerine getirilmesi olarak ifade etmiştir. Eğitim açısından bakıldığında ise yapay zekanın, gerçek zamanlı verileri işleyip daha kişiselleştirilmiş, kapsayıcı, esnek ve ilgi çekici bir şekilde eğitimi geliştirme yolu olduğu düşünülmektedir (UNESCO, 2017). Tanımlanmasının zor olduğu düşünülen bu terim hakkında birçok bilim insanı tarafından bazı fikirler ortaya atılmaktadır. Bazıları yapay zekâ etmeninin insanlar üzerindeki olumlu yanlarını savunurken bazıları ise olumsuz yanlarını da dile getirmektedir. Yapay zekânın oluşturduğu sistemlerin, geçmişte bireyler için zor veya güç olan birçok durumu bugünün insanı için kolaylaştırarak; insanların hayal dahi edemeyeceği üstünlükler sağladığı savunulmaktadır. Diğer bir yandan, bu sistemlerin insanlarla olan etkileşimlerle geliştiği ve daha üst evrelere ulaşabildiği ifade edilmektedir. Böylelikle bireylerin hayatlarını kolaylaştıran bu sistemler ile kendi elleriyle kendilerine düşman yetiştirdikleri de düşünülmektedir (Coşkun & Gülleroğlu, 2021). Bu görüşten hareketle, yapay zekanın getirdiği olumlu veya olumsuz bütün faktörler göz önünde bulundurularak faydalanmak, insanlar için daha sağlıklı olabilir. Şu anda teknolojiye gerçekleşen ve gündemde olan değişiklere bakıldığında, yapay zekanın aslında kaçınılmaz ve üzerinde durulması gereken bir konu olduğu düşünülebilir.

Günden güne etkileşimde bulunduğu sektörler arasında bulunan “eğitim”, kuşkusuz yapay zekanın etkisinde gelişmeye ve değişmeye devam etmektedir. Yapay zekanın bazı sahip olduğu, büyük miktarda veriyi işleme veya öğrenme deneyimlerini kişiselleştirme yeteneği gibi özellikler eğitimin içinde bulunan bireylere yeni olanaklar sunmaktadır. Bu sebeple eğitimde yapay zekânın, öğrenme sürecini geliştirmesi ve eğitim çıktılarını iyileştirmeyi amaçladığı da düşünülmektedir (Luckin & Holmes, 2016). Bugün yapay zekanın eğitimde kullanılması söz konusu olduğunda birçok yöntemin, stratejinin ve tekniğin insanlara sunulduğu söylenebilir. Arslan (2020) eğitimde yapay zekâ kullanımının; öğrencilerin değerlendirilme sürecinde kullanılması, öğretmenlere konu anlatımında destek olması, anında dönüt verilmesi, bireyselleştirilmiş öğrenme ortamı hazırlaması gibi alanlarda öğrenme deneyimine farklı açılardan bakmayı sağladığını ifade etmektedir. Yapay zekâ teknolojisi öğrencilere not verme, yaygın öğrenci sorularını yanıtlama, çevrimiçi özel ders verme, öğretim materyalleri geliştirme ve ders planları hazırlama gibi sıradan görevlerin gerçekleştirilmesinin daha verimli hale getirilmesinde rol oynamaktadır (Tossell, Tenhundfeld, Momen, Cooley & Visser, 2024).

Eğitimin içinde bulunan yükseköğretim alanı da yapay zekâ etmeniyle sıkça karşı karşıya kalmaktadır. Yapay zekâ olgusunun yükseköğretim alanında kullanılmasına ilişkin alan yazında birçok bilim insanı tarafından çalışmalar yapıldığı görülmektedir (Bostrom & Yudkowsky, 2018; Khare, Stewart, & Khare, 2018; Müller, 2016; Popenici & Kerr, 2017; Russel & Norvig, 2010; Stefan & Sharon, 2017). Son zamanlarda yapay zekanın yükseköğretim programlarında, politikalarında ve eğitim-öğretim sürecinde yeni teknolojilerin tanıtılması ve benimsenmesi konusunda hızla ilerlediği ifade edilmektedir (Taşçı & Çelebi, 2020). Okullarda konuya ilişkin seçmeli derslerin verilmesi, öğretim üyelerinin devlet tarafından uzaktan eğitim sistemiyle eğitimler alması, eğitim öğretim sürecinde yapay zekâyı etkin bir şekilde kullanmak gibi değişim ve gelişimler; yükseköğretimin yönetiminde yapay zekâ olgusunu benimseyen düzenlemelerin getirilme ihtiyacını doğurabilir. Oluşan ihtiyaçla birlikte, öğretim üyelerinin profesyonel gelişiminden öğrenci eğitimine kadar yükseköğretim kurumlarının, yapay zekâyı etkin bir şekilde kullanarak en iyi uygulamalara uyum sağlaması gerektiğini göstermektedir (Cellan-Jones, 2014).

Yapay zekânın eğitime getirdiği olumlu yönler olduğu kadar etik ve gizlilik problemleri gibi olumsuz yönler de beraberinde gelmektedir (Uygun, 2024). Bu durumda akademideki intihalin gerçekleşmesi ve zamanla artması bir örnek olarak verilebilir (Johnston, Wells, Shanks, Boey & Parsons, 2024). Son zamanlarda öğrencilerin yapay zekanın gelişmiş sistemleri ile oldukça yakın olmaya başladıkları görülmektedir. Bu durumun sonucunda ise öğrencilerin bu sistemlerden fazla yararlanmalarıyla onların bağımsızlıklarını, öz düzenleme yeteneklerini, sorumluluk alma güdülerini olumsuz olarak etkilediği ifade edilmektedir. Bu konuyla alakalı ulusal ve uluslararası kuruluşların, yapay zekâ sistemlerinin nasıl kullanılacağı, geliştirilen sistemlerin etik ilkelere göre kullanılması gibi konularda uzun zamandır çözüm aradıkları belirtilmiştir (Yeşilyurt, Dündar & Aydın, 2024). Yapay zekâ konusunda oluşan olumsuz etmenler özellikle öğrencilerin akademik ilerleyişini etik, gizlilik, intihal, vb. konularda negatif bir şekilde etkileyebilir. Bu sebeple, lisans seviyesindeki öğrencilerin yapay zekâ okuryazarlık ve farkındalık ile ilgili deneyim ve bilgi sahibi olmaları gerektiği vurgulanmaktadır (Chatterjee & Bhattacharjee, 2020). Özellikle ileride öğretmen olacak adayların, bu konu hakkında farkındalık oluşturmaları gerekebilir. Öğretmen adaylarının, yapay zekanın eğitime uyarlanması ve kullanılması konusundaki görüşlerini incelemek bu hususta önemli bir nokta olduğu düşünülmektedir. Sonuç olarak yapay zekanın hem olumlu hem de olumsuz yönleri düşünüldüğünde, olumsuzlukları gidermek ve olumlu yönlerinden faydalanmak için konuyla alakalı çalışmalar yapmak alan yazına katkıda bulunacağı öngörülmektedir.

Bu araştırmanın temel hedefi, eğitim fakültesindeki lisans öğrencilerinin genel olarak yapay zekaya ve yapay zekanın eğitimde kullanılmasına yönelik görüşlerini incelemektir. Bu amaçtan hareketle, öğretmen adaylarının yapay zekaya yönelik görüşlerinin ve deneyimlerinin belirlenmesinde göz önünde bulundurulacak alt hedefler belirlenmiştir.

Eğitim fakültesi lisans öğrencilerinin görüşlerine göre;

1. Yapay zekâ nasıl tanımlanmaktadır?
2. Eğitimde yapay zekâ kullanımının amaçları nelerdir?
3. Kullanılan yapay zekâ uygulamaları nelerdir?
4. Öğrenciler eğitimde yapay zekâ kullanımı konusunda, hangi zararları deneyimlemektedirler?
5. Öğrencilerin yapay zekâyı kullanırken dikkat ettikleri ölçütler nelerdir?
6. Yapay zekaya yönelik öneriler nelerdir?

Yöntem

Araştırma nitel bir araştırma olup, durum çalışması yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Yin'e (1984) göre durum çalışması, (1) güncel bir durumu kendi gerçek yaşam çerçevesi içinde işleyen, (2) durum ve içinde bulunan kapsam arasındaki sınırların kesin hatlarıyla belirgin olmayan ve (3) birden fazla veri kaynağı ya da kanıtın bulunduğu olgularda kullanılan; görgül bir araştırma deseni olarak ifade edilmektedir. McMillan (2000) ise durum çalışması ile yapılan çalışmalarda bir veya birden fazla durumun, çevrenin, programın, sosyal grubun veya diğer birbirine bağlı sistemlerin derinlemesine incelendiğini belirtmektedir. Bu yöntem ile çalışmada ele alınan temel durum, Eğitim Fakültesindeki lisans öğrencilerinin yapay zekâ ve yapay zekanın eğitimde kullanılmasına yönelik görüşleridir. Araştırma kapsamında temel duruma yönelik derinlemesine analiz yapılması amacıyla, Eğitim Fakültesinde öğrenim gören lisans öğrencilerinden veriler toplanmıştır.

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu, İç Anadolu'da yer alan bir üniversitenin Eğitim Fakültesindeki gönüllü lisans öğrencileri oluşturmaktadır. Çalışma grubu seçerken ölçüt örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Ölçüt örnekleme yönteminde, araştırma grubuna dahil olacak kişiler, nesnelere veya olaylar belirli ölçütü karşılayan birimler olarak ele alınmaktadır (Büyüköztürk, Akgün, Demirel, Karadeniz & Çakmak, 2015). Bu çalışmada ise öğrencilerle görüşülmeden önce, öğrencilerin yapay zekâ uygulamalarını hayatlarında en az bir kez kullanmış olmaları veya yapay zekâyla alakalı dersler almış olmaları gibi ölçütler belirlenmiştir. Belirlenen ölçütlere göre öğrencilerle görüşmeler yapılmıştır. Araştırma kapsamında, ilgili üniversitenin Eğitim Fakültesindeki İlköğretim Matematik Öğretmenliği, Sosyal Bilgiler Öğretmenliği ve Türkçe Öğretmenliği alanlarında 3 ve 4. Sınıf kademelerinde öğrenim gören ve araştırmaya katılmaya gönüllü olan 117 lisans öğrencisi ile görüşülmüştür. Odak grup görüşmelerine katılan her bir öğrencinin cevabı, araştırma kapsamında kod sağlayamadığından ve değerlendirilemediğinden çalışmaya dahil edilen katılımcı sayısı geniş tutulmuştur. Böylece bulgular kısmında her bir sorunun altında her bir öğrenciden gelebilecek cevaplar değerlendirilmeye çalışılarak, kodlar zenginleştirilmiştir.

Araştırmada yer alan katılımcılara ait bilgiler Tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1. Araştırma örneklemine ait betimsel bilgiler		
Öğrenim Görülen Program	N	Sınıf Kademesi
İlköğretim Matematik Öğretmenliği	20	3.sınıf
	24	4.sınıf
Sosyal Bilgiler Öğretmenliği	10	3.sınıf
	24	4.sınıf
Türkçe Öğretmenliği	24	3.sınıf
	15	4.sınıf
Toplam	117	-

Veri Toplama Aracı

Araştırmadan elde edilen verilere, katılımcılar ile gerçekleştirilen görüşme formuyla ulaşılmıştır. Araştırma kapsamındaki form; araştırmanın kapsamını özetleyen giriş kısmı, katılımcı bilgileri ve araştırma sorularını içeren, uzmanlar tarafından hazırlanan “yapılandırılmış görüşme formu” olarak oluşturulmuştur. Görüşme formunda ilk olarak araştırmanın konusu, amacı ve görüşme formunun içeriği belirtilmiştir. Bununla birlikte formdaki katılımcı bilgileri kapsamında; katılımcıların eğitim gördükleri alan ve sınıf kademesi yer alırken, araştırma soruları kısmında ise 12 tane açık uçlu soruya yer verilmiştir. Görüşme formu araştırmacılar tarafından, uzman görüşlerine başvurularak hazırlanmıştır. Bir eğitim programları ve öğretim uzmanı ve iki tane de ölçme ve değerlendirme uzmanı olmak üzere üç kişiden görüş alınmıştır. Uzmanlardan alınan dönütler ile form son halini alarak araştırmada kullanılmıştır.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Veri toplama aracı, ilgili üniversitenin Eğitim Fakültesinde yer alan öğrencilerin sınıflarında ilgili öğretim elemanlarından önceden izin alınarak ve planlamalar yapılarak araştırmacılar tarafından uygulanmıştır. Çalışmaya gönüllü olan katılımcılar ile odak grup görüşmeleri yapılmıştır. Odak grup görüşmeleri bölümler (İlköğretim Matematik, Sosyal Bilgiler ve Türkçe Öğretmenliği) ve sınıf kademeleri (3. ve 4. sınıflar) olarak ayrı ayrı tamamlanmıştır. Görüşmeler yapılmadan önce öğrencilerin ders programlarına göre randevular ayarlanarak, öğrencilerin kendilerini rahat hissettikleri ortam olan sınıflarında odak grup görüşmeleri araştırmacı tarafından tamamlanmıştır. Görüşme esnasında öğrencilerin isteği doğrultusunda ses ve video kaydı yapılmayıp, katılımcıların izni dahilinde verilen cevaplar not alınarak kayıt altına alınmıştır. Araştırmadaki görüşme formlarının toplanması yaklaşık bir ay sonunda son bularak; araştırmacılar tarafından analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda elde edilen veriler, betimsel analiz yöntemi ile analiz edilmiştir. Bu yöntemde araştırmacının amacı olguları, olayları varlıkları ve kurumları tanımlamak ve açıklamaktır. Betimsel analiz ile elde edilen veriler araştırmanın amaçlarının belirlediği temalara göre analiz edilebilir veya görüşme ve gözlem süreçlerinde kullanılan sorular ya da ölçütler dikkate alınarak da belirtilebilir. Araştırmada elde edilen veriler katılımcılarla yapılan

görüşme soruları dikkate alınarak çözümlenmiştir. Görüşme yapılan öğrencilerin görüşlerine, bulgular kısmında sık sık yer verilmiştir (Yıldırım & Şimşek, 2006). Son olarak temalar, yorumlanarak araştırmada sunulmuştur. Kod ve temaların görselleştirilme kısmında ise MAXQDA 24 programı kullanılmıştır. Böylelikle analizler sonucunda öğrencilerin yapay zekaya yönelik görüşlerinin özüne ulaşılmıştır.

Geçerlik ve Güvenirlik Çalışmaları

Araştırmada geçerliğin ve güvenirliğin sağlanması amacıyla, araştırmacılar tarafından bütün süreç ayrıntılı olarak raporlanmıştır. Veri toplama aracının hazırlanmasında araştırmanın konusuyla ilgili alan uzmanlarının (bir eğitim programları ve öğretim ve iki ölçme ve değerlendirme) görüşlerine başvurulmuştur. Uzmanların dönütleri ile hazırlanan veri toplama aracının uygulama işleminden önce görüşme formunda yer alan soruların açık ve anlaşılır olması adına, araştırmacılar tarafından bir lisans öğrencisi ile pilot görüşme yapılmıştır. Yapılan pilot görüşme sonrasında ise öğrenciler ile görüşmelere başlanmış olup, elde edilen görüşler araştırmacılar tarafından kayıt altına alınmıştır. Güvenirliğin sağlanması için verilerin kodlamaları iki araştırmacı tarafından dikkatle yapılmıştır. Öğrencilerle yapılan görüşmeler sonucunda elde edilen bir görüşme metni; birbirinden bağımsız bir şekilde, eş zamanlı olarak araştırmacılar tarafından kodlanmıştır. Daha sonrasında ortaya çıkan kodların, Miles & Huberman'ın (2015) geliştirdiği kodlayıcılar arası uyum güvenirliğinden yararlanılarak uyum düzeyi hesaplanmıştır. Bunun sonucunda araştırmacılar arasındaki uyum düzeyi %86 olarak bulunmuştur.

Etik Kurul İzni

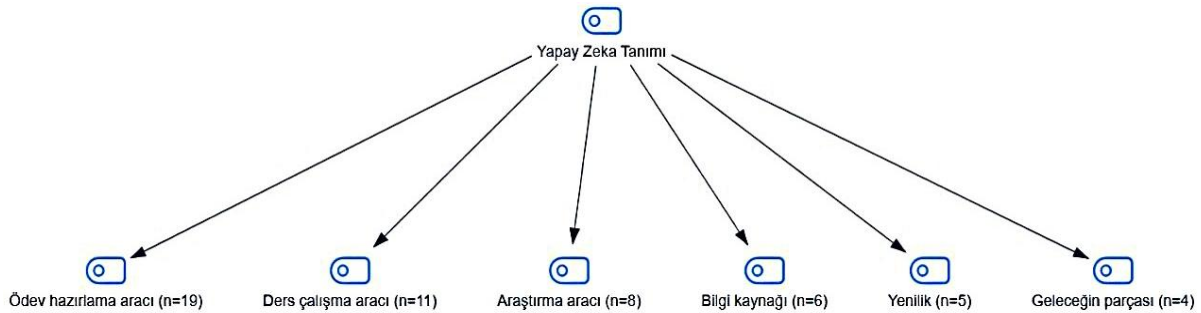
Bu araştırmanın etik kurul izni, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal ve Beşerî Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 300696 sayılı, 17.12.2024 tarihli, karar konulu resmi yazılı kararı ile alınmıştır.

Bulgular

Araştırma sonucunda elde edilen verilerin analiz edilmesiyle altı temaya ulaşılmıştır. Bulgular kısmında, her bir temanın altında belirlenen kodlara yer verilmektedir.

Yapay Zekâ Tanımı

Çalışmadaki eğitim fakültesi lisans öğrencilerinin görüşleriyle belirlenen temalardan ilki "yapay zekâ tanımı" olarak Şekil 1'de sunulmaktadır

Şekil 1. *Yapay zekâ tanımı teması altında belirlenen kodlar*

Eğitim Fakültesi lisans öğrencilerinin yapay zekâ kavramını nasıl tanımladıklarına ilişkin verdikleri yanıtlara göre oluşturulan temadaki bulgular, altı kod olarak belirlenmiştir. Bu kodlar şu şekilde sıralanmaktadır: ödev hazırlama aracı (n=19), ders çalışma aracı (n=11), araştırma aracı (n=8), bilgi kaynağı (n=6), yenilik (n=5), geleceğin parçası (n=4). Kodlar içerisinde öğrencilerin yapay zekâ kavramını genel olarak ödev hazırlama aracı veya ders çalışma aracı olarak tanımladıkları öne çıkmaktadır. Katılımcıların öğrenci aynı zamanda bir öğretmen adayı olmalarıyla yapay zekâyı ders çalışırken kullanmaları veya bir ödev aracı olarak görmeleri olağan bir durum olarak ifade edilebilir. Öğrencilerin görüşleriyle elde edilen alıntılardan yola çıkılarak, özellikle son sınıf öğrencilerinin yapay zekâyı genellikle staj eğitimi görürken kullandıkları tespit edilmiştir. Staj eğitimi boyunca staj okulundaki öğrencilere yönelik etkinlik, sınav soruları, ders planları hazırlanması, vb. konularda yapay zekanın ön plana çıktığı bulgusuna ulaşılmıştır. Yukarıda verilen kodlara ilişkin örnek alıntılardan bazıları aşağıda sunulmaktadır.

“Yapay zekâ, bireylerin araştırmalarında, ödevlerinde, makale incelemelerinde vb. yararlanmış oldukları ve bireylere yardım ederek işlerini kolaylaştıran bir yapıya sahiptir.”

“Yapay zekâyı, bilgilerimizin yetersiz kaldığı noktada bize yardımcı olabilecek bir numaralı araştırma aracı olarak ifade edebilirim. Günlük hayatımda yapay zekâyı daha çok stajdayken ders planı hazırlamada ve öğrencilere soru hazırlamada kullanıyorum.”

“Yapay zekâyı bir bilgi kutusu olarak tanımlayabilirim. Komutlarla çalışarak sahip olduğu bilgileri saniyeler içerisinde yorumlayarak bizlere sunuyor. Çalışmalarımı, etkinliklerimi ve fikirlerimi geliştirmek amacıyla yararlanıyorum. Elde ettiğim bilgileri yapılandırabiliyorum.”

“Sadece tek bir alan değil birçok alanda erişilebilecek tüm bilgi ve belgelere erişim sağlamayı kolaylaştıran araç. Özellikle ders içeriği hazırlarken kullanıyorum.”

“Araştırmayı, düzenlemeyi, birleştirmeyi kısaca insanların dijitalde yapabileceği birçok şeyi hazır olarak elde etmesini sağlayan uygulamadır. Kısa cevaplı sorularda, ödev yaparken kaynak bulmada ve ders planı hazırlarken kullanıyorum.”

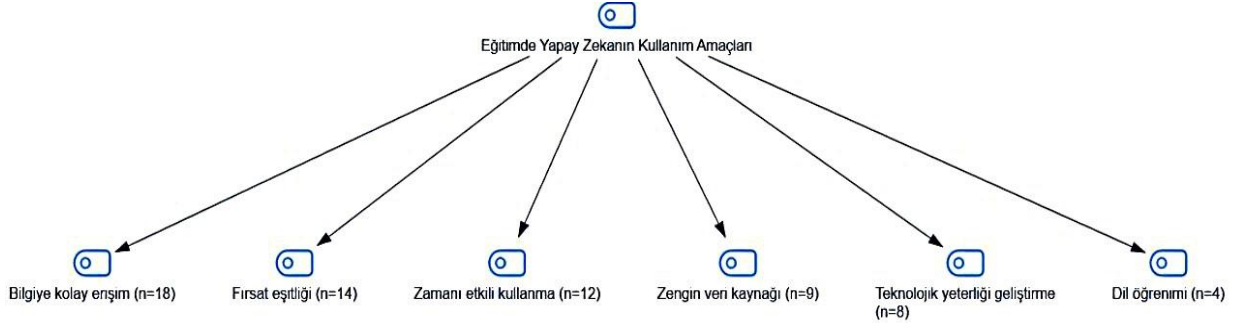
Yukarıda verilen öğrenci görüşlerinin yanında, birkaç öğrencinin yapay zekâyı olumlu olarak tanıtmakla birlikte, böyle bir etmenin insan hayatı için ayrıca tehlikeli olduğunu da ifade ettikleri görülmektedir. Bu durumda bazı öğrencilerin, yapay zekanın hem olumlu hem de olumsuz etmenlerinin olduğu konusunda farkındalıklarının öne çıktığı söylenebilir. Yapay zekâ kavramının aslında yalnızca insan hayatını kolaylaştırmakla kalmayıp olumsuz etkiler de barındırdığı ve birkaç öğrenci tarafından “tehlike aracı” olarak tanımlandığı görülmektedir. Bu konuyla alakalı görüş belirten bazı katılımcılardan elde edilen örnek alıntılar aşağıdadır.

“Yapay zekâ, günlük hayatı oldukça kolaylaştırabilen ve zaman tasarrufu sağlayan, fikirler bulmayı ve zihinsel tasarımları yapmaya yardımcı olan ama bir o kadar da tehlikeli bir araç. Yapay zekâyı genellikle makale, sunum ve ödevlere kaynakça amacıyla kullanıyorum.”

“Yapay zekâ ileri teknolojik bir araştırma aracıdır. Bilgiye erişimi daha imkanı hale getirmek için tasarlanmıştır. Fakat barındırdığı bazı bilgiler yanlış olabilir.”

Eğitimde Yapay Zekanın Kullanım Amaçları

Eğitim fakültesi lisans öğrencilerinin görüşleriyle belirlenen temalardan bir diğeri olan “eğitimde yapay zekanın kullanım amaçları” Şekil 2’de sunulmaktadır.

Şekil 2. Eğitimde yapay zekanın kullanım amaçları teması altında belirlenen kodlar

Araştırmada yer alan katılımcıların görüşlerine göre eğitimde yapay zekâ kullanım amaçlarının neler olduklarına dair oluşturulan temadaki bulgular, altı kod olarak ifade edilmiştir. Bu kodlar şu şekilde sıralanmaktadır: bilgiye kolay erişim (n=18), fırsat eşitliği (n=14), zamanı etkili kullanma (n=12), zengin veri kaynağı (n=9), teknolojik yeterliği geliştirme (n=8), dil öğrenimi (n=4). Görüldüğü gibi konuyla alakalı birden fazla kod elde edilmiştir. Katılımcıların eğitim öğretim süreçlerinde kullandıkları gelişmiş teknoloji sayesinde bilgiye normalde olduğundan daha hızlı bir şekilde ve kolayca ulaşabildikleri belirlenmiştir. Bununla birlikte öğrenciler, yapay zekâ uygulamaları sayesinde aralarında yer alan farklılıkların aza indirgenerek fırsat eşitliğinin sağlandığını ifade etmektedirler. Başka bir açıdan bakıldığında ise, katılımcıların yapay zekâ sayesinde zamandan tasarruf ederek zengin veri kaynağına ulaştıkları görülmektedir. Konuyla alakalı ele alınan örnek ifadeler aşağıda belirtilmektedir.

“Ben eğitim öğretim sürecimde yapay zekayı genellikle bilgiye kolay bir şekilde ulaşılması, sorunları hızlıca çözmesi, eğitimi hızlandırması, vb. amaçlarla kullanıyorum. Bilgiyi internete yazıp sayfalarca aramaktansa, ChatGPT’ye sorarak kısa sürede cevap alabiliyorum. Bu süreçte işlerimin daha kısa sürede gerçekleştiğini görüyorum.”

“Eğitimde yapay zekâ etkin ve doğru kullanılırsa çok faydalı olabilir. Çünkü zamanı doğru ve zengin kullanmamızı sağlıyor. Özellikle öğretmen için zamandan tasarruf ettiğini düşünüyorum. Ayrıca yapay zekâ uygulamaları sayesinde ödevlerimde zengin veri kaynağı kullanarak arkadaşlarımdan geri kalmamın önüne geçebiliyorum.”

“Yapay zekâ eğitimin içine entegre olmuş ve derslerin sorumluluklarını gün geçtikçe daha da kolaylaştırıyor. Bizlere pratik ve ekonomik bir eğitim sunuyor. Ben uygulamayı genellikle, bana zaman kazandırması ve kaynak ulaşımı açısından işimi kolaylaştırdığı için kullanıyorum.”

Eğitimde yapay zekanın kullanım amaçlarıyla alakalı öğrencilerin görüşlerinde öne çıkan diğer kodlar ise, teknolojik yeterliğin gelişmesi ve dil öğreniminin gerçekleşmesi olarak belirlenmiştir. Öğrenciler, yapay zekâ uygulamalarını kullanmalarıyla özellikle dijital

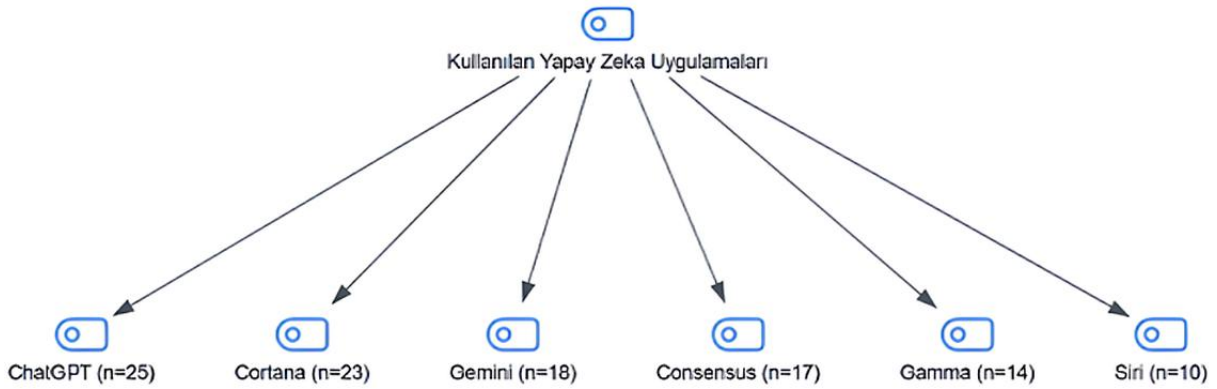
okuryazarlık konusunda ilerleme kaydettiklerini ifade etmektedirler. Eğitim sürecinde kullanılan bu uygulamalar, katılımcıların yalnızca bilgiye kolay ulaşmalarını sağlamakla kalmayıp aynı zamanda öğrencilerin kendi öğrenme süreçlerini daha kişiselleştirilmiş bir şekilde gerçekleştirmelerini sağlayarak onların dijital içerik üretme gibi becerilerini de geliştirdiği söylenebilir. Bu süreçte, öğrencilerin dijital dünyada aktif olmasıyla birlikte eğitimde teknoloji alanında kendilerini geliştirme deneyimine sahip oldukları görülmektedir. Ayrıca katılımcıların, yapay zekâ destekli akıllı asistanlar ile dil öğrenimini gerçekleştirmeleri ve bu alanda kendilerini de ilerletmeleri olağan bir durum olarak düşünülebilir. Bu kodlara yönelik örnek görüşler aşağıda ifade edilmiştir.

“Yapay zekanın öğrencilere dijital okuryazarlığı öğrettiğini ve eğitimi olumlu yönde geliştirdiğini düşünüyorum. Kendi gelişimim için kullanıyorum.”

“Eğitimde yapay zekayı genellikle sunum, ödev, vs. yapmak için kullanıyorum. Ama bunların yanında dil öğrenimi için de katkısı büyük. Dil öğrenirken faydalandığım uygulamalar var.”

Kullanılan Yapay Zekâ Uygulamaları

Çalışma kapsamında eğitim fakültesi lisans öğrencilerinin görüşleriyle elde edilen diğer bir tema ise “kullanılan yapay zekâ uygulamaları” olarak Şekil 3’te gösterilmektedir.

Şekil 3. Kullanılan yapay zekâ uygulamaları teması altında belirlenen kodlar

Katılımcıların görüşleri ile kullanılan birçok yapay zekâ uygulamasıyla karşılaşmıştır fakat araştırmada katılımcılar tarafından sayıca fazla kullanılanlara yer verilmiştir. Böylelikle öğrencilerin deneyimlerine göre sık kullanılan yapay zekâ uygulamalarına yönelik bulgular altı kod olarak belirtilmiştir. Bu kodlar şu şekilde sıralanmaktadır: ChatGPT (n=25), Cortana (n=23), Gemini (n=18), Consensus (n=17), Gamma (n=14), Siri (n=10). Kodlar arasında en fazla kullanılan yapay zekâ uygulamaları ChatGPT ve Cortana olarak dikkat çekmektedir. Özellikle araştırma sürecinde birçok öğrenci sorulara yanıt verme aşamasında hem eğitimde hem de hayatlarının diğer alanlarında ChatGPT’den oldukça faydalandıklarını dile getirmişlerdir. Bu hususta kullanılan uygulamaların arayüz kullanım kolaylığı, yazılan birçok komuta anında cevap verebilmesi, dil seçeneğinin bulunması veya ücretsiz olması gibi etmenler öğrencilerin uygulamaları ilk seçenek olarak görmeleri konusunda önemli bir etki olduğu düşünülebilir. ChatGPT ve Cortana’dan sonra ise birçok çeşitli yapay zekâ uygulamaları öğrenciler

tarafından kullanıldığı görülmektedir. Kullanılan yapay zekâ uygulamaları temasıyla alakalı elde edilen kodlarla ilişkin alıntılara aşağıda yer verilmiştir.

“Ders için tasarladığım etkinlik ve projeleri daha da geliştirmek amacıyla yapay zekâ uygulamalarını kullanıyorum. Araştırma sorularını çeşitlendirmek ve dersi daha etkili hale getirebilmek için fikirler alırken en çok kullandığım uygulama ise ChatGPT.”

“Genellikle makale yorumlama tarzı ödevlerde ya da Google’da ulaşamadığım bilgilere ulaşmak için yapay zekayı kullanıyorum. Gemini’yi çok fazla kullanıyorum çünkü makalelere erişim sağlıyor.”

“Okulda sunum yaparken ve ödev hazırlarken hatta bazen sınıfta uygulamamızı istedikleri sınıf ortamına uygun senaryolar gerekli oluyor. Bu konularda ne yapabilirim diye yapay zekadan fikir alıyorum. Sunum hazırlarken Gamma’yi ödev yaparken ise ChatGPT’yi oldukça kullanıyorum.”

“Sunum hazırlarken bulamadığım görselleri yapay zekaya tasarlattırıyorum. Örnek olay ve bazı kurguları yapay zekaya yaptırıyorum. Bu anlamda ChatGPT çok kullanıyorum.”

Eğitimde Yapay Zekâ Kullanımın Zararları

Araştırmada yer alan katılımcıların deneyimleriyle elde edilen diğer bir tema “eğitimde yapay zekâ kullanımın zararları” olarak Şekil 4’te sunulmaktadır.

Şekil 4. Eğitimde yapay zekâ kullanımın zararları teması altında belirlenen kodlar

Öğrencilerin deneyimleri ile elde edilen bulgulara göre eğitimde yapay zekâ kullanımın zararları teması altında dört tane kod belirlenmiştir. Bu kodlar şu şekilde sıralanmaktadır: kişiyi tembelleştirme (n=26), özgünlüğü, yaratıcılığı azaltma (n=26), yanlış bilgiyi ayırt etme güçlüğü (n=15), pasif öğrenci olma (n=12). Eğitim fakültesi lisans öğrencilerinin bazıları yapay zekanın hiçbir zararı olmadığını aksine hayatlarını oldukça kolaylaştırdığını dile getirirken bazıları ise zararlarını yukarıda verilen kodlara ilişkin ifade etmişlerdir. Yapay zekanın bilgiyi hazır ve hızlı bir şekilde öğrencilere vermesiyle öğrencilerin tembelleşmeye yönlendirildiği düşünülmektedir. Öğrencilerin araştırma yapmadan, doğrudan yapay zekadan elde ettikleri bilgileri ödevlerinde kullandıkları gözlemlenmiştir. Diğer bir yandan, öğrencilerin verileri hazır olarak almalarıyla kendi özgün ve yaratıcı düşüncelerini arka planda tuttukları düşünülmektedir. Bununla birlikte, yapay zekanın sunduğu bilgilerin pratik bir şekilde elde edilmesine rağmen elde edilen bilgilerin ne kadar doğru ve güvenilir olduğu da öğrenciler tarafından şüphe uyandırmaktadır. Öğrenciler,

uygulamaların bazen yanlış bilgi ürettiğini ve kendilerinin de bu bilgileri bizzat düzeltmek zorunda kaldıklarını belirtmişlerdir. Son olarak ise, katılımcılar eğitimde yapay zekâ sisteminin öğrencileri pasif bireyler haline getirdiğini düşünmektedirler. Ayrıca bu kodun kişiyi tembelleştirme koduyla da ilgili olduğu söylenebilir. Eğitimde yapay zekâ kullanımının zararları temasıyla ilgili elde edilen kodlara ilişkin alıntılar aşağıda belirtilmiştir.

“Yapay zekâ aslında hızlı bilgi edinmemiz açısından faydalı fakat bireyleri kolaylığa götüren bir yanının olması ve bireylerin araştırma yapma gayreti göstermeden direkt olarak her türlü konuda yapay zekaya başvurma isteği; onları tembelleştirmeye itebiliyor. Bu da eğitimde zarara yol açabilir.”

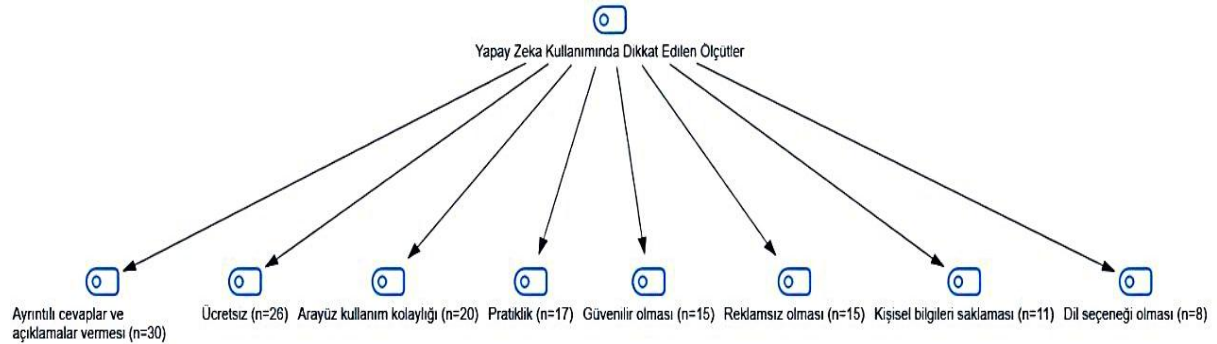
“Yapay zekanın oldukça faydası olduğunu düşünüyorum işlerimi kolaylaştırıyor ancak belli bir süreden sonra sadece yapay zekânın fikirlerini ele alıyorum. Kendimin geri planda kaldığını düşünüyorum. Kendi fikirlerimi kullanmıyorum çoğu zaman.”

“Zamandan oldukça tasarruf sağlıyor fakat bazı cümleleri yanlış anlayabiliyor. Yanlış bilgiler veriyor bu yüzden tekrar düzenleme yapmak zorunda kalıyorum. Her bilgi doğru olmayabiliyor.”

“Direkt araştırmadan uygulamada yazılanla yetiniyorum. Önceden çok önemseydiğim ödevleri artık yapay zekâ ile yaparım diye bir günde hallediyorum.”

Yapay Zekâ Kullanımında Dikkat Edilen Ölçütler

Araştırmadaki öğrencilerin görüşleriyle oluşturulan diğer bir tema ise “yapay zekâ kullanımında dikkat edilen ölçütler” olarak Şekil 5’te gösterilmektedir.

Şekil 5. Yapay zekâ kullanımında dikkat edilen ölçütler teması altında belirlenen kodlar

Öğrencilerin görüşleri ile elde edilen bulgulara göre yapay zekâ kullanımında dikkat edilen ölçütler teması altında sekiz tane kod belirlenmiştir. Bu kodlar şu şekilde sıralanmaktadır: ayrıntılı cevaplar ve açıklamalar vermesi (n=30), ücretsiz (n=26), arayüz kullanım kolaylığı (n=20), pratiklik (n=17), güvenilir olması (n=15), reklamsız olması (n=15), kişisel bilgileri saklaması (n=11), dil seçeneği olması (n=8). Katılımcıların deneyimlerine göre yapay zekâ kullanımında dikkat ettikleri ölçütler incelendiğinde, öğrencilerin büyük bir çoğunluğunun uygulamanın ayrıntılı cevaplar vermesi ve öğrencilerin işlerini kolayca yapmalarını sağlamasını istediklerini belirtmişlerdir. Katılımcılar, uygulamaya sordukları soruların direkt olarak cevabını almalarının yanında cevabın ayrıntılı olarak açıklanmasını da talep etmektedirler. Bu sebeple, uygulamanın arayüz kullanım kolaylığı ve pratik olması da kullanırken dikkat ettikleri ölçütler olarak dikkat çekmektedir. Öte yandan, çoğu öğrenci ücretsiz uygulama kullanabildiklerini, yapay zekâ uygulamasına para verecek güçlerinin

olmadıklarını belirtmişlerdir. Uygulamada yer alan reklamlardan rahatsız olduklarını bu yüzden uygulamanın reklamsız olmasına da dikkat ettiklerini söylemişlerdir. Bununla birlikte, uygulamaların güvenilir olmaları adına öğrencilerin kişisel bilgilerini saklamasının önemli bir husus olduğu ifade edilmiştir. Son olarak ise, uygulamaların çoğunun yerli olmadığından kullanırken dil ihtiyacının olduklarını ve bu sebeple uygulamada dil seçeneğinin olması gerektiğini paylaşmışlardır. Yapay zekâ kullanımında dikkat edilen ölçütler temasıyla alakalı alıntılara aşağıda yer verilmiştir.

“Uygulamanın kolay kullanımına dikkat ederim. Ücretsiz olması da benim için bir kriter. Ücretli olan uygulamaları kullanmıyorum çünkü çok fazla alternatif var. Birinden olmazsa diğerinden faydalaniyorum. Dikkat ettiğim diğer bir nokta ise, uygulamayı bilgi almak için kullanıyorum bu yüzden bilginin doğruluğunu da teyit etmem gerekir. Güvenilir olması önemli.”

“İlk dikkat ettiğim ölçüt uygulamanın ücretli olup olmaması. Ücretli olan uygulamaları kullanmıyorum. Uygulamanın kolay ve anlaşılır olması, genelde öğrenmesi zor olmayan uygulamaları tercih ediyorum. Aktif yaşantımda her alanda kullanabileceğim uygulamaları seçiyorum.”

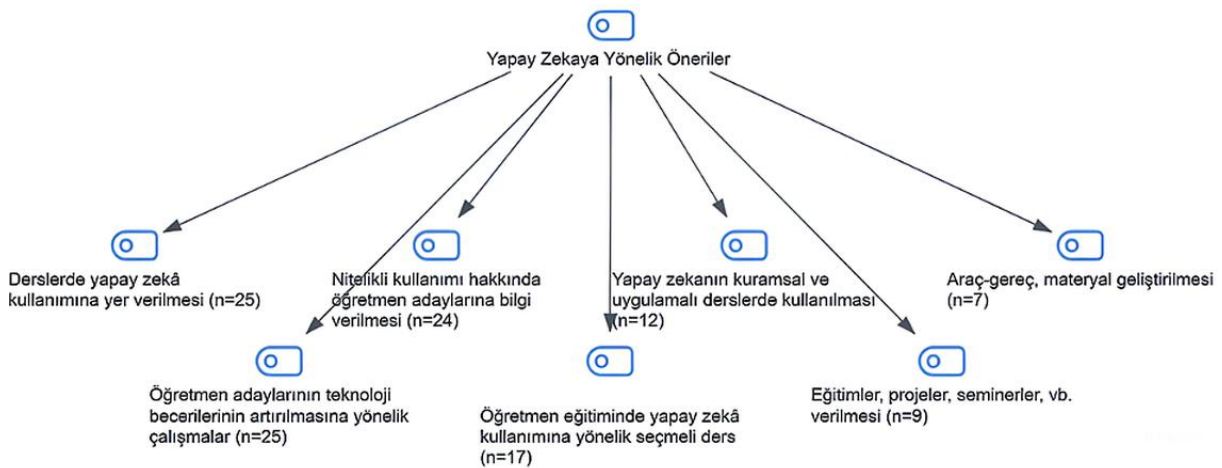
“Genel olarak işlevselliği benim için önemli. Diğer bir yandan, verilerimi paylaşıp paylaşmadığına dikkat ederim. Uygulamanın telefonuma zarar verip vermeyeceği, bilgilerimi bir yerde kullanıp kullanmayacağına bakarım.”

“Bir soru yönelttiğimde yapay zekanın, o sorunun cevabını bilen ve ayrıntılı açıklayan bir kişi gibi empati yapmasını istiyorum. Uygulamanın pratik ve kolay olması benim için önemli.”

“Ücretine ve vadettiği işlevi yerine getirebilme potansiyeli benim için önemli ölçüttür. Dil açısından zengin olması da uygulamayı evrensellik açısından iyi noktalara getirebilir. Dil seçeneği olup olmadığına bakarım.”

Yapay Zekaya Yönelik Öneriler

Katılımcıların görüşleriyle oluşturulan son tema ise “yapay zekaya yönelik öneriler” olarak Şekil 6’da sunulmaktadır.

Şekil 6. Yapay zekaya yönelik öneriler teması altında belirlenen kodlar

Araştırmadan elde edilen bulguların analizleri sonucunda yapay zekaya yönelik öneriler teması altında yedi tane kod çıkarılmıştır. Bu kodlar şu şekilde sıralanmaktadır: derslerde yapay zekâ kullanımına yer verilmesi (n=25), öğretmen adaylarının teknoloji

becerilerinin artırılmasına yönelik çalışmalar (n=25), nitelikli kullanımı hakkında öğretmen adaylarına bilgi verilmesi (n=24), öğretmen eğitiminde yapay zekâ kullanımına yönelik seçmeli ders (n=17), yapay zekanın kuramsal ve uygulamalı derslerde kullanılması (n=12), eğitimler, projeler, seminerler, vb. verilmesi (n=9), araç gereç materyal geliştirilmesi (n=7). Eğitim fakültesindeki lisans öğrencileriyle yapılan görüşmeler sonucunda, yapay zekaya ve yapay zekanın eğitimde kullanılmasına yönelik birçok öneri elde edilmiştir. Öncelikle çoğu öğrenci gelişen teknolojiyi takip etmek adına derslerde yapay zekâ kullanımını desteklemektedirler. Hatta bazıları daha önceden yapay zekayla alakalı dersler aldıklarını ve bu derslerin özellikle kendilerini geliştirdiğini, eğitim öğretim sürecinde yapay zekâ uygulamalarını aktif olarak kullanmalarına sebep olduğunu ifade etmişlerdir. Dersleri aldıktan sonra materyallerini tasarlarken, derslerini planlarken sıklıkla kullandıklarını belirtmişlerdir. Başka bir açıdan bakıldığında, staj yaptıkları okullardaki mentor öğretmenlerin bile bu konu hakkında çok bilgi sahibi olmadıklarını ve kendilerinin de bu durumda olmak istemediklerini belirtmişlerdir. Bazı öğrenciler, öğretmenlerin akıllı tahta kullanımı hakkında bile eksik olduklarını belirterek konuyla alakalı üniversite eğitiminde seçmeli derslerin olmasını, yapay zekanın kuramsal ve uygulamalı olarak derslerde kullanılmasını desteklemektedirler. Diğer öğrenciler ise dersler olmasa da en azından nasıl kullanıldığı veya faydaları zararları gibi konular hakkında projeler, seminerler, eğitimler, vb. okulda verilebileceğini ifade etmişlerdir. Yapay zekâyâ yönelik öneriler temasına ilişkin bazı öğrenci görüşleri aşağıda sunulmaktadır.

“Ben daha önce yapay zekayla alakalı ders aldım. Hatta yapay zekayı kullandığım bir proje içinde de bulundum. Özellikle bu tür araçların biz öğretmen adaylarımızı farklı açılardan geliştirdiğini düşünüyorum. Bu yüzden bence daha fazla olacak şekilde yapay zekâ eğitimleri derslere eklenmeli ve yapay zekaya yönelik dersler uygulamalı olarak sunulmalı. Yapay zekanın olumlu yönlerini derslerde interaktif bir şekilde kullandığımızda dersler daha eğlenceli oluyor. Ben öğretmenlerin bu sayede kendilerini teknolojik olarak geliştireceklerini düşünüyorum.”

“Derslerde kullanılmasının gerektiğini düşünüyorum. Düz anlatımdan daha çok faydalı ve akılda kalıcı. Profesyonelce olmasa da nasıl kullanıldığı hakkında dersler veya içerikler hazırlanıp öğretmenlere sunulabilir.”

“Her bölümde yapay zekâ eğitiminin olması gerektiğini düşünüyorum. Gelecekte teknolojinin gelişmesiyle hayatımıza daha çok dahil olabilir. Yapay zekâ destekli eğitim öğretim sürecinin daha yaygın hale gelmesi gerekebilir. O yüzden konuyla alakalı seminer veya dersler verilebilir.”

“Derslerde daha fazla kullanılmalı. Şu an çoğu öğretmen akıllı tahtayı bile kullanamıyor. Bu yüzden kapsamlı bir yapay zekâ eğitimi olmalı ki dersler yalnızca kitap üzerinden değil teknoloji çağına da uygun tasarlanabilsin.”

“Yapay zekanın eğitim alanında materyal oluştururken fazlasıyla çeşitlilik ve kolaylık sağladığını söyleyebilirim. Öğretmen eğitiminde de yapay zekaya yönelik içerikler olmalı. Konu hakkında uygulamalar detaylı bir şekilde anlatılabilir ve farklı materyaller hazırlanabilir.”

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Bu bölümde, amacı eğitim fakültesindeki lisans öğrencilerinin yapay zekaya ve yapay zekanın eğitimde kullanılmasına yönelik görüşlerinin incelenmesi olan araştırmanın sonuçları ve önerilerine yer verilmiştir.

Çalışmadaki katılımcıların yapay zekayı farklı farklı tanımladıkları görülmektedir. Öncelikle çoğu öğrenciye göre yapay zekâ bir ödev hazırlama, ders çalışma veya araştırma aracı olarak ifade edilmektedir. Öğrenciler, yapay zekâ uygulamaları sayesinde ödev ve araştırmalarını daha kolay tamamlamaktadır. Chan ve Hu'ya (2023) göre, öğrencilerin ödevlerinde zorlandıkları zaman yapay zekâ araçlarının sanal bir öğretmen gibi hareket ettiği, kişiselleştirilmiş öğrenme desteği sağladığı ve onların sorularını anında yanıtlayabildiği ifade edilmektedir. Bununla birlikte, bilgi edinme, derleme veya birleştirme yeteneği açısından, öğrencilerin "literatür taramasını kolaylaştırabileceğini", "okumaları özetleyebileceğini" ve "hatta veri analizine dayalı hipotezler üretebileceğini" öne sürülmektedir. Yapay zekâ destekli teknolojilerin büyük miktarda veri ve bilgi kaynağı sağlamasıyla araştırmacıların güncel olabilecekleri iddia edilmektedir. Mart ve Kaya (2024) ise öğretmen adaylarının yapay zekanın hızlı, bilgiye kolay erişim sağlayan ve akademik araştırma sürecini kolaylaştıran araç olarak gördüklerini belirtmişlerdir. Öte yandan, araştırmada yer alan öğrenciler yapay zekayı bilgi kaynağı, yenilik ve geleceğin parçası olarak görmektedirler. Öğrenciler, yapay zekâ araçlarının gelecekteki kariyerleri üzerinde derin bir etkisi olduğu konusunda hemfikir olarak, yapay zekayı öğrenimlerinde ve gelecekteki uygulamalarında kullanacaklarını ifade etmektedirler (Bisdas, Topriceanu, Zakrzewska, Irimia, Shakallis, Subhash, Casapu, Leon-Rojas, Pinto dos Santos, Andrews, Zeicu, Bouhuwaish, Lestari, Abu-Ismael, Sadiq, Khamees, Mohammed, Williams, Omran, ... Ebrahim 2021). Çam, Çelik, Güntepe ve Durukan (2021) yaptığı çalışmada öğretmen adaylarına yapay zekâ kavramına yönelik hangi kavramların çağrıştığı sorulduğunda, bazı öğrencilerin "gelecek" olarak ifade ettikleri görülmektedir.

Araştırma kapsamında, öğrencilerin eğitim öğretim sürecinde yapay zekadan faylanmalarıyla alakalı birçok olumlu görüş belirtildiği gözlenmiştir. Bu hususta öğrencilerin yapay zekayı eğitimde kullanım amaçları incelendiğinde, uygulamalar aracılığıyla bilgiye kolay erişim, fırsat eşitliği, zamanı etkili kullanma, zengin veri kaynağı, teknolojik yeterliği geliştirme ve dil öğrenimi gibi olguların geliştirilebileceği ifade edilmiştir. Bu durumdan hareketle katılımcıların süreç içerisinde yapay zekayı oldukça kullandıkları ve konu hakkında ilgilerinin olduğu çıkarımına varılabilir. Alan yazında yapılan çalışmalarda bu çıkarımı destekleyen birçok araştırma olduğu görülmektedir. Erol Şahin (2024), öğretmen adayları ile üretken yapay zekâ hakkında yaptığı çalışmada, adayların yapay zekâ teknolojilerini kullanırken bilgiye kolay ulaşım sağladıklarını ve bunların eğitim öğretim sürecini hızlandıran araçlar olduğunu ifade ettiklerini belirtmiştir. Başka bir görüşle, yükseköğretimde yapay zekâ araçlarının öğrenme deneyimlerini kişiselleştirmesi ve öğretim programını uyarlamasıyla bilinçli veri analizleri yaparak daha önce görülmemiş eğitim öğretim ortamı sağladıkları ifade edilmektedir (Abbas, Ali, Manzoor, Hussain & Hussaini, 2023). Çam ve diğerleri (2021) ise yapay zekanın gelecekte bireylerin hayatlarını kolaylaştırma, zamanı etkili

kullanma ve teknolojik gelişmelerin önünü açma gibi durumları gerçekleştireceği olguların öğrencilerin görüşleriyle desteklendiğini belirtmektedirler. Diğer bir yandan, eğitim öğretim sürecine yapay zekanın dahil edilmesi öğretmen adayları tarafından öğrenci merkezli öğretimin ve eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanacağı iddia edilmektedir (Bayraktar vd., 2023). Kara ve Telli'ye (2019) göre, eğitim yapısı ve işleyişini değiştiren yapay zekâ ile büyük veri kaynağına ulaşılabilir ve geliştirilmiş öğretim modelleri veya programları hazırlanabilmektedir. Dil öğrenimi amacıyla kullanılan bazı yapay zekâ destekli uygulamaların da dil öğretim sürecini geliştireceği ifade edilmiştir (Banaz ve Demirel, 2024). Bununla birlikte, Abbas ve diğerleri (2023) yapay zekanın desteklediği çeviri araçlarının, dil engellerini ortadan kaldırarak ana dili İngilizce olmayanlar için içerikleri erişilebilir hale getirdiğini belirtmişlerdir.

Öğrencilerin hangi yapay zekâ uygulamalarından faydalandıkları incelendiğinde en çok kullanılan yapay zekâ uygulamaları sırasıyla ChatGPT, Cortana, Gemini, Consensus, Gamma ve Siri olarak tespit edilmiştir. Literatüre bakıldığında ise, sunulan bu yapay zekâ uygulamalarının kullanıldığı birçok araştırmaya rastlanmıştır. ChatGPT'nin eğitimde kullanılmasına yönelik öğrenci görüşlerinin incelendiği nitel bir araştırma (Aktay, Gök & Uzunoğlu, 2023); öğrencilerin ölçme ve değerlendirme süreçlerini, ChatGPT, Copilot, Gemini, SciSpace ve Wolfram vb. bazı yapay zekâ uygulamaları kullanılarak incelendiği farklı bir araştırma (Nikolic, Sandison, Haque, Daniel, Grundy, Belkina, Lyden, Hassan & Neal, 2024); öğrenme ve öğretme sürecinde yapay zekâ uygulamalarının eğitimdeki yerini araştırmayı amaçlayan ve bunun sonucunda Siri ve Cortana gibi uygulamaların kullanıldığını gösteren (Fitria, 2021) ve son olarak öğretim görevlilerinin yeterliklerini MS PowerPoint, Canva ve Gamma gibi yapay zeka uzantılı araçlarla belirlemeyi amaçlayan araştırmalar yapıldığı görülmektedir (Olatunde-Aiyedun & Hamma, 2023).

Yapay zekanın birçok faydası olduğu kadar bazı zararlarının olduğu da görülmektedir. Araştırmaya dahil edilen katılımcıların deneyimleri ve görüşlerine göre, eğitimde yapay zekâ çoğunlukta dahil edilmeli ve kullanılmalıdır fakat bazı olumsuzlukların en aza indirgenmesiyle bunların daha sağlıklı gerçekleşebileceği düşünülmektedir. Öğrencilerin görüşlerine göre bu olumsuzluklar; kişiyi tembelleştirme, özgünlüğü, yaratıcılığı azaltma, yanlış bilgiyi ayırt etme güçlüğü ve pasif öğrenci olma olarak sıralanmaktadır. Bu görüşlerle alakalı alan yazında benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Yapılan bir araştırmaya göre yapay zekâ destekli uygulamaların kısmen de olsa bireylere savaş açtıkları ve onların tembelleşmesinde büyük rol oynadıkları sonuçlarına ulaşmışlardır (Çam vd., 2021). Başka bir deyişle, eğitimde kullanılan dijital içerikli araçlar doğası gereği problemli olabilir. Rogerson ve McCarthy'e (2017) göre akademik dürüstlüğü ve akademik yazmanın özünde, öğrencilerin "orijinal yazarların fikirlerini ve niyetlerini, kaynaklara uygun bir şekilde teşekkür ederek yeniden ifade etmeleri ve çerçevelemeleri" becerisi vardır. Öğrenciler bu tür araçları kullanırken, kendi özgünlüğünü kaybederek kopyalama ürünler ortaya koyabilirler. Yapay zekâ uygulamaları bazen de yanlış bilgiyi ayırt edemeyebilir ve güvenilir sonuçlar vermeyebilir. Sallam'a (2023) göre eğitimde ChatGPT kullanmak, doğruluk ve güvenilirlik ile

alakalı bazı zorluklar ortaya koymaktadır. ChatGPT büyük bir veri seti üzerine eğitildiğinden önyargılı olabilmekte ya da birçok yanlış bilgi içermektedir. Bu yanlış bilgileri genelleyerek öğrencilere sunmaktadır (Lo, 2023). Bununla birlikte, öğrencilerin yapay zekâ desteğiyle ödevlerini yapmaları ve kopya çekmeleri gibi durumlar görülmektedir. Öğrencilerin eğitim öğretim sürecinde sahip oldukları sorumluluklarını kolay yol ile yaptıkları aynı zamanda etik problemlerin gerçekleşmesinde de etkileri olduğu tespit edilmiştir (Erol Şahin, 2024). Uygun'un (2024) eğitimde yapay zekâ kullanılmasıyla alakalı öğretmenlerin görüşlerinin alındığı çalışmada, uygulamaların insanları pasif hale getireceği endişesi bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sorgulayıcı birey ve özgünlüğün azalması gibi durumların da endişesi yer almaktadır. Bunun gibi durumlar katılımcıların görüşleriyle örtüşerek öğrencilerin süreç içerisinde pasif olma durumlarının desteklendiğini gösterebilir.

Yapılan bu araştırmayla öğretmen adaylarının yapay zekâ uygulamalarını kullanırken bazı ölçütleri dikkate aldıkları tespit edilmiştir. Öğrencilerin deneyimlerine göre, uygulamalara komut verildikten sonra cevapların ayrıntılı olması ve cevaplarda belli başlı açıklamalara yer verilmesi önemli olduğu belirlenmiştir. Bu yüzden, uygulamanın kullanım kolaylığı ve pratik olması da önemli faktörler olarak düşünülebilir. Öğrenciler aynı zamanda uygulamaların kişisel bilgileri saklaması gibi özellikler barındırarak güvenilir olması gerektiğini ifade etmişlerdir. Başkaya ve Karacan'nın (2022) yaptığı araştırma kapsamında, yapay zekâ destekli sistemlerin kişisel veri mahremiyetine ilişkin etkileri incelenmiştir. Yapılan araştırmanın sonucunda, yapay zekânın veriyle olan ilişkisine ve veri işlemenin kişileri mağdur edebilecek riskler taşıdığına ulaşılmıştır. Oluşan riskleri yok etmek ve yapay zekâyı risklerinden arındırarak kişisel verileri koruyan sistemler haline dönüştürmek amacıyla ulusal ve uluslararası çalışmalar yapılması önerilerine yer verilmiştir. Öte yandan, katılımcılar uygulamadaki reklamların işlerinin yavaşlattığını ve bu yüzden uygulama seçiminde reklamsız olmasına dikkat ettiklerini belirtmişlerdir. Uygulamalarda dil seçeneğinin de olması ayrıyeten talep edilen bir olgu olarak ortaya konmuştur.

Yapay zekanın yükseköğretimdeki temel kullanım alanlarından biri, orijinal çıktılar üretmek amacıyla öğrencilere direkt yanıtlar vererek onların öğrenme deneyimini geliştirmektir (Chan & Hu, 2023). Hızla gelişen ve büyüyen bu olgunun, öğretmen adaylarının eğitim öğretim süreçlerinde gelişmeleri amacıyla zenginleştirilmesi gerektiği düşünülmektedir. Başka bir açıdan bakıldığında, modern eğitime göre temel odak nokta öğrencilerdir. Bir öğrencinin ilgisi, ihtiyacı ve yeteneği doğrultusunda eğitim görmesinin önemli olduğu vurgulanmaktadır (Demir Dülger & Gümüşeli, 2023). Bu sebeple, çalışmada yer alan öğrencilerin konuyla alakalı sundukları öneriler önem arz etmektedir. Katılımcılar yapay zekâ ve eğitim hakkında birçok önerilerde bulunmuşlardır. Birçok üniversite yapay zekâ alanında dersler vermektedir (Nabiyev & Erümit, 2020). Bunun gibi katılımcılarda derslerde yapay zekâ kullanımına yer verilmesi veya konuyla alakalı seçmeli derslerin artırılmasını talep etmişlerdir. Öğretmenlerin yapay zekâ araçlarını derinlemesine öğrenmesi ve derslerde bu araçların kullanımına yer vermesi gerekmektedir (Çam vd., 2021). Bununla ilgili olarak katılımcılarda öğretmen yetiştirme sürecinde adayların teknolojik becerilerinin

artırılmasına yönelik çalışmalar ve yapay zekanın nitelikli kullanımı hakkında bilgi verilmesi gerektiğini ifade etmektedirler. Chan ve Hu'nun (2023) belirttiği gibi yükseköğretim kurumları, öğrencileri yapay zekâ teknolojilerinin yaygın olduğu bir geleceğe daha iyi hazırlamak amacıyla öğretim programlarını ve politikalarını geliştirmelilerdir. Çalışmada yer alan katılımcılar konuyla alakalı eğitim, proje, seminer, vb. eğitimlerin kendilerine verilmesi ve sayılarının artırılmasını önermişlerdir.

Öneriler:

Araştırmadan elde edilen sonuçlar doğrultusunda, aşağıda yer alan öneriler geliştirilmiştir:

- Yapay zekanın eğitimde kullanılmasına yönelik farklı yöntemlerin kullanıldığı araştırmalar yapılabilir. Yapılan bu araştırma nitel bir araştırmadır. Konuyla alakalı nicel veya karma araştırmalar yapılabilir.
- Öğretmen adaylarının yapay zekâ okuryazarlıklarının geliştirilmesine yönelik çalışmalar düşünülebilir.
- Öğretmen yetiştiren kurumlarda yapay zekâ konusuna yönelik farkındalık programları düzenlenebilir.
- Öğretmen yetiştirme programlarında, yapay zekâ hakkında seçmeli derslerin çeşitlendirilmesi, uygulama eğitimlerin verilmesi, vb. yeni düzenlemeler veya değişiklikler getirilebilir.

Kaynakça

- Abbas, N., Ali, I., Manzoor, R., Hussain, T., & Hussaini, M. H. A. (2023). Role of artificial intelligence tools in enhancing students' educational performance at higher levels. *Journal of Artificial Intelligence, Machine Learning and Neural Network (JAIMLNN) ISSN*, 3, 2799-1172. <https://doi.org/10.55529/jaimlnn.35.36.49>
- Aktay, S., Gök, S., & Uzunoğlu, D. (2023). ChatGPT in education. *Türk Akademik Yayınlar Dergisi (TAY Journal)*, 7(2), 378-406. DOI: 10.29329/tayjournal.2023.543.03
- Arslan, K. (2020). Eğitimde yapay zekâ ve uygulamaları. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*, 11(1), 71-88.
- Banaz, E., & Demirel, O. (2024). Türkçe öğretmen adaylarının yapay zekâ okuryazarlıklarının farklı değişkenlere göre incelenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, (60), 1516-1529. <https://doi.org/10.53444/deubefd.1461048>
- Başkaya, F., & Karacan, H. (2022). Yapay zekâ tabanlı sistemlerin kişisel veri mahremiyeti üzerine etkisi: Sohbet robotları üzerine inceleme. *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 15(4), 481-491. <https://doi.org/10.17671/gazibtd.1053803>
- Bayraktar, B., Gülderen, S., Akça, S., & Serin, E. (2023). Yapay zekâ teknolojilerinin eğitimde kullanımına yönelik öğretmen görüşleri. *Ulusal Eğitim Dergisi*, 3(11), 2012-2030.
- Bisdas, S., Topriceanu, C.-C., Zakrzewska, Z., Irimia, A.-V., Shakallis, L., Subhash, J., Casapu, M.-M., Leon-Rojas, J., Pinto dos Santos, D., Andrews, D. M., Zeicu, C., Bouhuwaish, A. M., Lestari, A. N., Abu-Ismael, L., Sadiq, A. S., Khamees, A., Mohammed, K. M. G., Williams, E., Omran, A. I., ... & Ebrahim, E. H. (2021). Artificial intelligence in medicine: A multinational multi-center survey on the medical and dental students' perception. *Frontiers in Public Health*, 9, 795284. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2021.795284>
- Bostrom, N., & Yudkowsky, E. (2018). The ethics of artificial intelligence. In *Artificial intelligence, safety and security* (pp. 57-69). Chapman and Hall/CRC.
- Brooks, R. A. (1991). Intelligence without representation. *Artificial intelligence*, 47(1-3), 139-159. [https://doi.org/10.1016/0004-3702\(91\)90053-M](https://doi.org/10.1016/0004-3702(91)90053-M)
- Büyüköztürk, Ş., Akgün, Ö. E., Demirel, F., Karadeniz, Ş., & Çakmak, E. K. (2015). *Eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri*. Pegem Akademi.
- Çam, M. B., Çelik, N. C., Güntepe, E. T., & Durukan, Ü. G. (2021). Öğretmen adaylarının yapay zekâ teknolojileri ile ilgili farkındalıklarının belirlenmesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(48), 263-285.
- Cellan-Jones, R. (2014, 2 Aralık). *Stephen Hawking warns artificial intelligence could end mankind*. BBC News. <https://www.bbc.com/news/technology-30290540>
- Chan, C. K. Y., & Hu, W. (2023). Students' voices on generative AI: Perceptions, benefits, and challenges in higher education. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 20(1), 20-43. <https://doi.org/10.1186/s41239-023-00411-8>
- Chatterjee, S., & Bhattacharjee, K. K. (2020). Adoption of artificial intelligence in higher education: A quantitative analysis using structural equation modeling. *Education and Information Technologies*, 25, 3443-3463. <https://doi.org/10.1007/s10639-020-10159-7>
- Coşkun, F., & Gülleroğlu, H. D. (2021). Yapay zekânın tarih içindeki gelişimi ve eğitimde kullanılması. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 54(3), 947-966. <https://doi.org/10.30964/auebfd.916220>

- Creswell, J. W. (2013). *Nitel araştırma yöntemleri-Qualitative research method*. M. Bütün & SB Demir, Trans. (Eds.). Siyasal Kitapevi.
- Demir Dülger, E., & Gümüşeli, A. İ. (2023). Okul müdürleri ve öğretmenlerin eğitimde yapay zekâ kullanılmasına ilişkin görüşleri. *ISPEC International Journal of Social Sciences & Humanities*, 7(1), 133-153. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7766578>
- Erol Şahin, A. N. (2024). Tarih öğretiminde üretken yapay zekâ: öğretmen adaylarının alguları ve endişeleri. *X. Uluslararası Tarih Eğitimi Sempozyumu* (Utes 2024), 36-49.
- Fitria, T. N. (2021). Artificial intelligence (AI) in education: Using AI tools for teaching and learning process. *In Prosiding Seminar Nasional & Call for Paper STIE AAS*, 4(1), 134-147.
- Johnston, H., Wells, R. F., Shanks, E. M., Boey, T., & Parsons, B. N. (2024). Student perspectives on the use of generative artificial intelligence technologies in higher education. *International Journal for Educational Integrity*, 20(1), 2. <https://doi.org/10.1007/s40979-024-00149-4>
- Khare, K., Stewart, B., & Khare, A. (2018). Artificial intelligence and student experience: An institutional perspective. *IAFOR Journal of Education*, 6(3), 63-78. <http://dx.doi.org/10.22492/ije.6.3.04>
- Lo, C. K. (2023). What is the impact of ChatGPT on education? A rapid review of the literature. *Education Sciences*, 13(4), 410-424. <https://doi.org/10.3390/educsci13040410>
- Luckin, R., & Holmes, W. (2016). *Intelligence unleashed: An argument for AI in education*. UCL Knowledge Lab.
- Mart, M., & Kaya, G. (2024). Okul öncesi öğretmen adaylarının yapay zekâya yönelik tutumları ve yapay zekâ okur yazarlığı arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Edutech Research*, 2(1), 91-109.
- McMillan, J. H. (2000). *Educational research: Fundamentals for the consumer* (3rd ed.) Longman.
- Miles, M. B. & Huberman, A. M. (2015). *Nitel veri analizi* (S. Akbaba Altun & A. Ersoy, Çev. Ed.). Pegem Akademi.
- Müller, V. C. (2016). *Risks of artificial intelligence*. Boca Raton, FL: Chapman & Hall.
- Nabiyev, V., & Erümit, A. K. (2020). Yapay zekanın temelleri. V. Nabiyev ve A. K. Erümit (Ed.), *Eğitimde yapay zekâ kuramdan uygulamaya* içinde (ss. 2-37), Pegem Akademi Yayınları.
- Nikolic, S., Sandison, C., Haque, R., Daniel, S., Grundy, S., Belkina, M., Lyden, S., Hassan, G. M. & Neal, P. (2024). ChatGPT, Copilot, Gemini, SciSpace and Wolfram versus higher education assessments: an updated multi-institutional study of the academic integrity impacts of Generative Artificial Intelligence (GenAI) on assessment, teaching and learning in engineering. *Australasian Journal of Engineering Education*, 29(2), 126-153. <https://doi.org/10.1080/22054952.2024.2372154>
- Olatunde-Aiyedun, T. G., & Hamma, H. (2023). Impact of Artificial Intelligence (AI) on lecturers' proficiency levels in MS PowerPoint, Canva and Gamma in Nigeria. *Horizon: Journal of Humanity and Artificial Intelligence*, 2(8), 1-16.
- Popenici, S. A., & Kerr, S. (2017). Exploring the impact of artificial intelligence on teaching and learning in higher education. *Research and Practice in Technology Enhanced Learning*, 22(12). DOI: 10.1186/s41039-017-0062-8.
- Rogerson, A. M., & McCarthy, G. (2017). Using Internet based paraphrasing tools: Original work, patchwriting or facilitated plagiarism?. *International Journal for Educational Integrity*, 13, 1-15. <https://doi.org/10.1007/s40979-016-0013-y>
- Russel, S., & Norvig, P. (2010). *Artificial intelligence - a modern approach*. Pearson Education.

- Sallam, M. (2023). The utility of ChatGPT as an example of large language models in healthcare education, research and practice: Systematic review on the future perspectives and potential limitations. *MedRxiv*, 2023-02.
- Stefan, A. D., ve Sharon, K. (2017). Exploring the impact of artificial intelligence on teaching and learning in higher education. *Research and Practice in Technology Enhanced Learning*, 1, 3-13. DOI: 10.1186/s41039-017-0062-8.
- Taşçı, G., & Çelebi, M. (2020). Eğitimde yeni bir paradigma: "Yükseköğretimde yapay zekâ". *OPUS International Journal of Society Research*, 16(29), 2346-2370. <https://doi.org/10.26466/opus.747634>
- Tossell, C. C., Tenhundfeld, N. L., Momen, A., Cooley, K., & de Visser, E. J. (2024). Student perceptions of ChatGPT use in a college essay assignment: Implications for learning, grading, and trust in artificial intelligence. *IEEE Transactions on Learning Technologies*, 17, 1069-1081. DOI: 10.1109/TLT.2024.3355015.
- UNESCO (2017). Data Revolution to measure equity in education for SDGs #CIES2017.3 Mar 2017. [://www.iiep.unesco.org/en/data-revolution-measure-equity-education-sdgs-cies2017-3886](http://www.iiep.unesco.org/en/data-revolution-measure-equity-education-sdgs-cies2017-3886)
- Uygun, D. (2024). Teachers' perspectives on artificial intelligence in education. *Advances in Mobile Learning Educational Research*, 4(1), 931-939. <https://doi.org/10.25082/AMLER.2024.01.005>
- Yeşilyurt, S., DüNDAR, R., & Aydın, M. (2024). Sosyal bilgiler eğitimi alanında lisansüstü eğitimini sürdüren öğrencilerin yapay zekâ hakkındaki görüşleri. *Asya Studies-Academic Social Studies/Akademik Sosyal Araştırmalar*, 8(27), 1-14. <https://doi.org/10.31455/asya.1406649>
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2006). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (6. Baskı). Seçkin Yayıncılık.
- Yin, R. K. (1984). *Case study research: Design and methods*. Sage.

Makale Bilgisi/Article Info

Geliş/Received: 21.11.2024 Kabul/Accepted: 03.03.2025.

Araştırma Makalesi/Research Article, ss./pp. 123-140.

BECERİ TEMELLİ SORULARLA ZENGİNLEŞTİRİLMİŞ MATEMATİK ÖĞRETİMİNİN 7. SINIF ÖĞRENCİLERİNİN MATEMATİK BAŞARILARINA ETKİSİⁱ

Özge UYSAL EKİZⁱⁱ, Ahmet KESKİNⁱⁱⁱ

Öz

Bu çalışmanın amacı, ortaokul matematik dersi öğretim programı 7. sınıf Tam Sayılarla İşlemler ünitesi kapsamında beceri temelli sorularla zenginleştirilmiş matematik öğretiminin 7. sınıf öğrencilerinin matematik dersi akademik başarılarına etkisini incelemektir. Çalışma 2023-2024 Eğitim-Öğretim yılında Ankara ili Keçiören ilçesinde bulunan bir ortaokulda 7. sınıflarla yürütülmüştür. Araştırma nicel araştırma yöntemlerinden deneysel araştırma ile yürütülmüş olup ön test-son test yarı deneysel desen kullanılmıştır. Deney ve kontrol grupları 7. sınıfların tüm şubeleri arasından seçilen iki şube ile oluşturulmuştur. Araştırmaya deney grubunda 24, kontrol grubunda 27 olmak üzere toplamda 51 öğrenci dahil edilmiştir. Sayılar ve İşlemler öğrenme alanının alt öğrenme alanı olan Tam Sayılarla İşlemler ünitesinin öğretimi, kontrol grubu öğrencilerine mevcut öğretim programına göre hazırlanmış ders planlarıyla, deney grubu öğrencilerine ise araştırmacı tarafından hazırlanan beceri temelli sorularla zenginleştirilmiş ders planlarıyla yürütülmüştür. Bu eğitimler altı hafta süresince 18 ders saati devam etmiştir. Veri toplama aracı olarak araştırmacı tarafından hazırlanan matematik dersi akademik başarı testi ön test ve son test olarak kullanılmıştır. Ön test ve son testlerden elde edilen puanlara bağımlı ve bağımsız örneklem t-testi uygulanmıştır. Yapılan analizler sonucu öğrencilerin matematik dersi akademik başarılarında deney grubu lehine anlamlı bir fark bulunmuştur. Sonuç olarak, beceri temelli sorularla zenginleştirilmiş matematik öğretiminin 7. sınıflarda akademik başarıyı olumlu yönde etkilediği söylenebilir. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre, matematik öğretmenlerinin beceri temelli sorularla zenginleştirerek ders planı tasarımlarını önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Beceri temelli soru, Matematik öğretimi, Akademik başarı, Deneysel araştırma.*

The Effect of Mathematics Teaching Enriched with Skill-Based Questions on the Mathematics Achievement of 7th-Grade Students

Abstract

This study aims to examine the effect of mathematics teaching enriched with skill-based questions within the scope of the 7th-grade Operations with Whole Numbers unit of the 7th-grade middle school mathematics curriculum on the academic achievement of 7th-grade students in mathematics. The study was conducted with 7th graders in a middle school in Keçiören district of Ankara province in the 2023-2024 academic year. The study was conducted using experimental research, one of the quantitative

ⁱ Bu makale Özge UYSAL EKİZ'in, Dr. Öğr. Üyesi Ahmet KESKİN danışmanlığında Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Programları ve Öğretim Anabilim Dalı'nda yürütmekte olduğu Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

ⁱⁱ Yüksek Lisans Öğrencisi, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Programları ve Öğretimi Anabilim Dalı, E-posta: zzzegzo_uysal@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-3851-6323.

ⁱⁱⁱ Dr. Öğr. Üyesi, Kırıkkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, E-posta: ahmetkeskin@kku.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-5306-0427.

research methods, and a pretest-posttest quasi-experimental design. Experimental and control groups were formed in two sections selected from all sections in the 7th grade. A total of 51 students, 24 in the experimental group and 27 in the control group were included in the study. The teaching of the Operations with Whole Numbers unit, which is a sub-learning area of the Numbers and Operations learning area, was carried out with plans prepared according to the current curriculum for the control group students and with the lesson plans enriched with skill-based questions prepared by the researcher for the experimental group. These trainings continued for 18 lesson hours for six weeks. As a data collection tool, the researcher prepared a mathematics academic achievement test as a pre-test and post-test. Dependent and independent samples t-test was applied to the scores obtained from the pre-test and post-test. As a result of the analyses, a significant difference was found in favor of the experimental group in students' academic achievement in mathematics courses. Therefore, it can be said that mathematics teaching enriched with skill-based questions positively affects academic achievement in 7th grade. According to the findings obtained from the study, it is recommended that mathematics teachers should design lesson plans enriched with skill-based questions.

Keywords: Skill-based question, Math education, Academic success, Experimental research.

Extended Abstract

The concept of skill, which is defined as the ability to do something well (Oxford, 2024) and the state of being able to do something well; "maharet" (Turkish Language Association [TDK], 2024), is interpreted more generally as the application of knowledge (Patchett & Mann, 2018). The understanding of application-oriented, which is also at the center of skill-based questions, emphasizes students' ability to interpret the knowledge they have through examples they may encounter in daily life. Skill-based questions, beyond the classical question types, are questions prepared for students to make inferences, interpret, and make connections using different visuals, tables, and figures.

In the literature, the concept of skill-based questions is mainly used in studies conducted in Turkey. Apart from the concept of skill-based questions, higher-order thinking skills' questions (Affandy et al., 2024a; Özkan Kunduracı et al., 2024; Resnick, 2023), competency-based assessments questions (Ford, 2025), authentic assessments questions (Sokhanvar et al., 2021; Villarroel et al., 2018; Vlachopoulos & Makri, 2024), problem-based learning questions (Affandy et al., 2024b). Although there are some differences in practice, it can be stated that the questions prepared in this framework generally emphasize and aim to gain the student as follows: To be able to use the information learned for different situations, to increase learning motivation, and to provide better quality and in-depth learning. In this study, the concept of 'skill-based' was used in accordance with the usage of the MoNE General Directorate of Measurement, Evaluation and Examination Services (MoNE, 2025).

The purpose of this study is to examine the effect of mathematics teaching enriched with skill-based questions developed within the scope of the seventh grade Operations with Whole Numbers unit in the seventh grade and middle school mathematics curriculum on seventh grade students' academic achievement in mathematics. The study was conducted in the middle school where the researcher worked in the Keçiören district of Ankara province in the 2023-2024 academic year and was designed with a pretest-posttest experimental design from quantitative data techniques. One of the selected seventh-grade classes was selected as the experimental group and the other as the control group randomly. The experimental group consisted of 24 students, and the control group consisted of 27 students. The teaching of the subject of Operations with Whole Numbers, which is a sub-learning area of the Numbers and Operations learning domain, was carried out for 18 lesson hours for 6 weeks with the existing curriculum for the control group and the lesson plans prepared by the researcher in addition to the existing curriculum for the experimental group. Dependent samples t-test and independent samples t-test analyses were conducted to determine whether there was a significant difference between the pre-test and post-test measurements.

SPSS 21 software was used to analyze the data obtained from the research. According to descriptive statistics, the data showed normal distribution. For this reason, the dependent samples t-test and independent samples t-test were used to see whether there was a significant difference between the pre-test and post-test scores from parametric methods. Independent samples t-test was applied to the experimental and control groups before the application. According to the pre-test analysis, no significant difference was found between the two groups ($p > .05$). According to the results of the pre-test-post-test dependent sample t-test applied to the experimental group, a significant difference was found ($p < .05$). According to the results of the pre-test-post-test dependent sample t-test applied to the control group, a significant difference was found ($p < .05$). According to the post-test analysis, a significant difference was found between the two groups ($p < .05$). According to the effect size analysis, the effect size of the control group analysis is $d = .41$ regardless of the sign. According to Cohen's (1983) criteria, this effect is between small and medium effect size. The effect size of the experimental group analysis is $d = 1.15$ regardless of the sign.

The fact that the effect size was in favor of the experimental group shows that mathematics teaching enriched with skill-based questions positively affected the academic achievement of seventh-grade students. Similarly, in the mathematics course conducted by Angay (2022) with logical reasoning methods, students' success in skill-based questions also increased. In another study, it was reported that brain-based instruction positively affected students' mathematics achievement in seventh grade (Karagöz & Aktaş, 2024). As a result, it is recommended that mathematics teachers should enrich their course content with skill-based questions according to grade levels and design activities to increase students' higher-order thinking skills.

Giriş

Bir şeyi iyi yapabilme (Oxford, 2024) ve elinden iş gelme durumu; maharet (Türk Dil Kurumu [TDK], 2024) olarak tanımlanan beceri kavramı daha genel çerçevede bilginin uygulanması (Patchett & Mann, 2018) olarak yorumlanmıştır. Beceri temelli soruların da merkezine aldığı uygulamaya dönük olma anlayışı, öğrencilerin sahip oldukları bilgiyi günlük yaşamda karşılaşılabilecekleri örnekler üzerinden yorumlayabilmelerini vurgulamaktadır. Klasikleşmiş soru tiplerinin dışına çıkan beceri temelli sorular, farklı görseller, tablolar, şekiller kullanarak öğrencilerin çıkarım yapma, yorumlama ve bağlantılar kurabilmelerine yönelik hazırlanan sorulardır.

Alanyazın incelendiğinde beceri temelli sorular kavramının daha çok Türkiye’de yapılan çalışmalarda kullanıldığı görülmektedir. Beceri temelli sorular kavramı dışında alanyazında, üst düzey düşünme becerileri soruları (higher-order thinking skills’ questions) (Affandy vd., 2024a; Özkan Kunduracı vd., 2024; Resnick, 2023), yeterlik temelli değerlendirme soruları (competency-based assessments questions)(Ford, 2025), otantik değerlendirme soruları (authentic assessments questions) (Sokhanvar vd., 2021; Villarroel vd., 2018; Vlachopoulos & Makri, 2024), problem temelli öğrenme soruları (problem-based learning questions) (Anderson vd., 2020) şeklinde kullanımlar olduğu görülmektedir. Uygulamada bazı farklılıklar olsa da bu çerçevede hazırlanan soruların genel olarak vurguladığı ve öğrenciye kazandırmayı hedefledikleri şu şekilde ifade edilebilir: Öğrenilen bilgiyi farklı durumlar için kullanabilme, öğrenme motivasyonunu artırma, daha kaliteli ve derinlemesine öğrenmeyi sağlama. Bu çalışmada MEB Ölçme, Değerlendirme ve Sınav Hizmetleri Genel Müdürlüğü’nün kullanımına uygun olarak “beceri temelli” kavramı kullanılmıştır (MEB, 2025).

Beceri temelli sorular Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı (PISA), Uluslararası Matematik ve Fen Eğilimleri Araştırması (TIMSS) gibi sınavlarda yoğun şekilde yer almaktadır. PISA, Ekonomik İş Birliği ve Kalkınma Örgütü (OECD)’nün organize ettiği, üyesi olan ülkelerdeki öğrencilerin okuma becerilerini, fen ve matematik okuryazarlıklarını değerlendiren uluslararası bir çalışma olup her sınavda bir beceri odağı dikkate alınarak değerlendirme yapılır (Dilekçi, 2023). TIMSS ise, Uluslararası Eğitim Başarılarını Değerlendirme Kuruluşu’nun (IEA) dört yılda bir yaptığı dördüncü ve sekizinci sınıf düzeyindeki öğrencilerin matematik ve fen bilimleri alanlarında kazandıkları bilgi ve becerilerini ölçen araştırma olarak bilinmektedir (Milli Eğitim Bakanlığı [MEB], 2022). PISA ve TIMSS gibi sınavlarla öğrencilerin öğrendiklerini uygulayabilmelerini değerlendirmek amaçlandığından beceri temelli sorular bu sınavlarda kullanılmaktadır (Yıldız Çolak ve Ergül, 2024). Türkiye bu sınavlara uzun yıllardır katılım göstermekte ve MEB tarafından sınav sonuçlarına yönelik değerlendirmeler yapılarak kamuoyu ile paylaşılmaktadır (MEB, 2025a, 2025b). Sınavlara katılan farklı ülkelerin sınav sonuçlarının karşılaştırılması ve bu karşılaştırmalar üzerinden ülkelerin eğitim sistemleri ile ilgili değerlendirmeler yapılması sınavlara gösterilen ilgiyi artırmış dolayısıyla beceri temelli sorulara öğretim sürecinde daha fazla yer verilmeye başlanmıştır.

Türkiye’de Temel Eğitimden Ortaöğretime Geçiş Sistemi (TEOG) sınavının yerini 2017-2018 Eğitim-Öğretim yılında Liselere Giriş Sınavı (LGS) almıştır (Kablan ve Bozkuş, 2021). LGS ile daha yoğun olarak karşımıza çıkan beceri temelli sorular, okuduğunu anlama, yorumlama, sonuç çıkarma, problem çözme, analiz yapma, eleştirel düşünme gibi becerilerin sınındığı sorulardır (MEB, 2018a). Bu sorular ile öğrencilerin dersin ne kadarını öğrenip özümlediği, dersleri günlük hayatla nasıl ilişkilendirdiği ve kendi bilgi birikiminden hareketle çözüme dair nasıl bir yol önerdiği izlenmeye çalışılmaktadır.

Problem çözme, genelleme, akıl yürütme, ilişkilendirme gibi zihinsel özellikleri ölçen sınavların önemli olduğundan hareketle MEB tarafından 2015 yılında Akademik Becerilerin İzlenmesi ve Değerlendirilmesi (ABİDE) projesiyle bir pilot uygulama yapılmıştır. Bu uygulamada üst düzey zihinsel özellikleri ölçmeye yönelik beceri testleri geliştirmek hedeflenmiş ve yapılan sınavla önce 8. sınıf öğrencilerinin farklı dersler kapsamında zihinsel becerileri ölçülmüş sonra öğrencilerin başarılarını etkileyen etmenler değerlendirilip bunları değerlendiren sistemlerin geliştirilmesi planlanmıştır (MEB Akademik Becerilerin İzlenmesi ve Değerlendirilmesi, 2024).

Beceriler, Matematik dersi öğretim programlarında farklı boyutları ile yer almaktadır. Türkiye’de ortaokul matematik öğretim programında matematiksel süreç becerileri kapsamında akıl yürütme, iletişim ve ilişkilendirme temel beceriler olarak yer almaktadır (Öz ve Işık, 2024). Örneğin, 2013 yılında yürürlüğe giren Ortaokul Matematik Dersi Öğretim Programında kavramsal öğrenme, işlemlerde akıcı olma, matematiksel bilgilerle iletişim kurma, matematiğe değer verme, problem çözme becerilerine vurgu yapılmaktadır (MEB, 2013). Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli’nde de matematik alan becerileri ile birlikte kavramsal beceriler olarak karar verme becerisi, problem çözme becerisi ve eleştirel düşünme becerisi olarak üst düzey düşünme becerileri yer almaktadır (MEB, 2024). 2024 yılı itibarıyla 5. sınıflarda uygulanmaya başlanan yeni öğretim programları ilerleyen yıllarda uygulama kapsamının genişlemesiyle beceri temelli soruların kullanımının daha da artacağı düşünülmektedir. Bununla beraber MEB’in yayınladığı verilere göre, öğrencilerin 2018 yılından 2022 yılına kadar olan LGS matematik sınavlarında ortalama puanlarında azalma gözlemlenmiştir. 2018’de yayınlanan rapora göre, 20 soruluk matematik testindeki sınav ortalaması 6,99’dur (MEB, 2018a). 2019’daki rapora göre bu ortalama 5,09 (MEB,2019), 2020’deki rapora göre bu ortalama 4,89 (MEB, 2020), 2021’deki rapora göre ortalamadaki biraz artışla 7,56 (MEB, 2021) ve 2022’deki rapora göre bu ortalama 4,74 olmuştur (MEB, 2022). Ortalamalardaki bu düşüşün beceri temelli soruların kullanılmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Bu tip soruların öğrencilerdeki hazır bulunuşluk düzeyleri açısından da sorunlar oluşturduğu ve sınav kaygısını tetiklediği bazı çalışmalarda (Duran ve Bahadır, 2022) vurgulanmıştır. Farklı bir çalışmada ise (Tortop vd., 2022) öğretim sürecinde kullanılan MEB kaynaklarında beceri temelli soruların az yer alması ve öğrencilerin daha çok 8. sınıfta bu sorularla karşılaşmaları öğrencilerin beceri temelli sorulara karşı olumsuz tutum sergilemelerinin nedeni olarak yorumlanmıştır.

Beceri temelli sorularla ilgili çalışmaların özellikle 2018 yılından itibaren artış gösterdiği söylenebilir (Duran ve Bahadır, 2022). Matematik dersiyle birlikte Türkçe, Fen Bilimleri gibi farklı branşlarda da ortaokul düzeyinde çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Bu

çalışmalarda derse ilişkin beceri temelli sorularla beraber bu sorulara ilişkin öğrenci görüşleri incelenmiş ve öğrencilerin soruları anlamakta zorluk çektikleri, sorular uzun ve karmaşık olduğu için öğrencilerde kaygıya sebep olduğu, derslerde beceri temelli sorulara pek yer verilmemesinin önyargıya neden olduğu tespit edilmiştir (Dilekçi, 2022; Karabulut vd., 2022). Özellikle öğretmen ve öğretmen adaylarının beceri temelli sorularla ilgili görüşlerinin de incelendiği çalışmalar da son yıllarda artmıştır (Ceylan ve Orhan, 2023; Dilekçi, 2022; Güçlü vd., 2024; Kertil vd., 2021; Türk ve Çimen, 2022). Bu çalışmalarda da öğretmenlerin beceri temelli soruları kullanmaya yatkınlıkları ve bu tip soruları hazırlayabilme ve değerlendirebilme becerileri incelenmiştir. Öğrencilerin, üst düzey düşünme becerileri kullanılarak çözüm gerektiren soru tiplerinde başarılı olabilmeleri için bu tarz sorularla alıştırmaların gerekliliği; öğretmenlerin ise bu tip soruları hazırlayabilmeleri ve derslerde kullandıkları yöntemlerin çeşitlendirilmesi için onlara verilecek olan eğitim önemli görülmektedir (Azid vd., 2022; Kusaer vd., 2019; Szabo vd., 2020).

Günümüzde beceri temelli sorulara ders kitaplarında, dersle ilgili yardımcı kaynaklarda ve merkezi sınavlarda sıkça yer verilmekte ve öğrenciler, ilkokuldan itibaren bu tip sorulara sıklıkla maruz kalmaktadır. Bu tip sorularla öğrencilere kazandırılması beklenen analiz, değerlendirme, karşılaştırma, çözüm üretme gibi becerilerin sadece sorulara maruz bırakılarak kazandırılmaya çalışılması (Resnick, 2023) süreçteki önemli bir boşluk olarak görülmektedir. Buradan hareketle bu çalışmada beceri temelli sorularla zenginleştirilmiş matematik öğretiminin 7. sınıf öğrencilerinin akademik başarılarına etkisini incelemek amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda Tam Sayılarla İşlemler ünitesi kapsamında beceri temelli sorularla zenginleştirilmiş bir öğretim süreci planlanmıştır.

Beceri temelli sorularla ilgili 7. sınıflarda öğrencilerin matematik dersi akademik başarılarını etkileyecek kısıtlı sayıda deneysel çalışmalara rastlanılmıştır. Bu çalışmalarda farklı öğretim yöntem ve tekniklerle oluşturulan dersin öğrencilerin matematik dersi akademik başarıları ve beceri temelli problem çözme becerilerine etkisi incelenmiştir (Akçay, 2023; Angay, 2022; Karagöz ve Aktaş, 2024; Uyandıran ve Tarım, 2024). Ayrıca alanyazında beceri temelli sorularla ilgili yapılan araştırmaların daha çok nitel desende olduğu ve genelde 8. sınıf öğrencileri üzerinde gerçekleştirildiği belirtilmektedir (Duran ve Bahadır, 2022). Tam Sayılarla İşlemler ünitesine 7. sınıf Matematik Öğretim Programında ayrılan süre toplam sürenin %17'si olup bu konu programdaki en geniş konudur (MEB, 2018b, s.24). Bununla birlikte, LGS'deki matematik sorularının sayılar ve işlemler ile cebir alanını daha çok içermesi (Ayan, 2023) de 7. sınıf tam sayılar ünitesinin bu çalışmada tercih edilmesine neden olmuştur.

Araştırma kapsamında aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır.

1. Matematik başarıları ön test puanları açısından deney ve kontrol grupları arasında anlamlı bir fark var mıdır?
2. Deney grubundaki öğrencilerin matematik başarıları ön test- son test puanları arasında anlamlı bir fark var mıdır?
3. Kontrol grubundaki öğrencilerinin matematik başarıları ön test- son test puanları arasında anlamlı bir fark var mıdır?

4. Matematik başarısı son test puanları açısından deney ve kontrol grupları arasında anlamlı bir fark var mıdır?

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Beceri temelli sorularla zenginleştirilmiş matematik öğretiminin 7. sınıf öğrencilerinin akademik başarılarına etkisini incelemeyi amaçlayan bu çalışmada statik yarı deneysel desen kullanılmıştır. “Deneysel çalışmalar özel bir işlemin sonuç üzerinde etkisinin olup olmadığını belirlemeye çalışır. Araştırmacı bu işlemi yaparken gruplardan birine özel bir müdahalede bulunurken diğer gruba bulunmaz ve her iki grubun sonuçta aldıkları puanları belirleyerek değerlendirmeler yapar” (Creswell vd., 2014, s.242). Bu çalışmaya dahil edilen 7. sınıf düzeyindeki iki farklı şube daha önceden araştırmacının görev yaptığı kurum tarafından belirlenmiş olduğundan çalışmada statik (eşleştirilmemiş) grup ön test-son test yarı deneysel desen tercih edilmiştir. Statik grup ön test-son test deneysel desen çalışmaya dahil edilen grupların tam olarak eşleştirilmediği durumlarda tercih edilir (Büyüköztürk vd., 2012; Fraenkel & Wallen, 2006). Bu desenin seçimiyle deney ve kontrol gruplarına matematik akademik başarı testi ön test olarak uygulanmıştır ve iki grubun ön testleri istatistiksel olarak karşılaştırılarak grupların denkliği sınanmıştır.

Araştırmanın Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubu, 2023-2024 Eğitim-Öğretim yılında Ankara ili Keçiören ilçesinde bulunan bir ortaokuldaki 7. sınıflarda öğrenim gören, 24 ve 27 kişilik iki şubenin öğrencilerinden oluşmaktadır. Uygulama yapılan okul araştırmacının görev yaptığı okul olduğu için tercih edilmiştir. Bu şekilde deneysel çalışma sürecinde deney ve kontrol gruplarını yakından izleyebilmek ve yaşanabilecek olumsuzluklara daha etkili müdahale edebilmek hedeflenmiştir. Alanyazın taramasında beceri temelli sorularla ilgili 7. sınıflar ile yapılan deneysel çalışmalara az rastlanılması, Türk’ün (2024) belirttiği gibi beceri temelli sorularla ilgili çalışmaların daha alt kademelerden başlanarak yapılmasının önerilmesi ve tam sayılar konusunun 7. sınıfta daha detaylı işlenmesi nedeniyle çalışma grubu 7. sınıflardan oluşturulmuştur. Çalışma grubuna dahil edilen 7. sınıflardan iki şubenin haftalık matematik ders saati aynı olup matematik derslerine aynı öğretmenin ders veriyor olmasına dikkat edilmiştir.

Araştırmadaki çalışma grubunun cinsiyet dağılımı Tablo 1’de gösterilmiştir.

Kriterler	Öğrenci Sayısı	Cinsiyet	
		Kız	Erkek
Deney Grubu	24	11	13
Kontrol Grubu	27	12	15
Toplam	51	23	28

Tablo 1 incelendiğinde deney grubunda 11 kız 13 erkek öğrenci bulunurken, kontrol grubunda 12 kız 15 erkek öğrenci bulunmaktadır.

Veri Toplama Aracı: Matematik Akademik Başarı Testi (MABT)

Bu çalışmada ortaokul 7. sınıf Matematik Dersi Tam Sayılarda İşlemler kazanımlarına yönelik öğrencilerin akademik başarılarını belirlemek amacıyla beceri temelli sorulardan oluşturulmuş matematik dersi akademik başarı testi hazırlanmıştır. Araştırmacı tarafından MABT'nin hazırlanmasında MEB'in matematik öğretim programı ve Tam Sayılarla İşlemler ünitesinin kazanımları, matematik öğretmeni olarak görev yapan araştırmacının kişisel ders notları dikkate alınmıştır. MABT'nin hazırlanmasında soruları uzman görüşüne sunmadan önce çeşitliliğin sağlanması için ilk aşamada Tam Sayılarda İşlemler ünitesinin beş kazanımı ile ilişkili her biri dört seçeneğe sahip 20 beceri temelli soru hazırlanmıştır. Sorulardaki ifadelerin dil kuralları açısından uygunluğu için bir Türkçe öğretmeninden destek alınmıştır. Daha sonra soruların öğrenci seviyelerine uygunluğu, kapsam geçerliliği ve görünüş geçerliliği için uzman görüşlerine başvurulmuştur. Uzmanların alanlarına ilişkin bilgiler Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Uzmanların Alanları

Uzman Kodu	Alanları
Uzman 1	Matematik eğitimi
Uzman 2	Eğitim programları ve öğretimi
Uzman 3	Matematik eğitimi
Uzman 4	Ölçme ve değerlendirme
Uzman 5	Matematik eğitimi
Uzman 6	Matematik eğitimi

Toplamda altı uzmanın görüşüne sunulan sorularla ilgili uzmanlardan uygundur/uygundur ancak düzeltilmelidir/uygun değildir şeklinde değerlendirme yapmaları talep edilmiştir. Görüşüne başvuru alan uzmanlardan alınan dönütlere göre ağırlıklı görüşün "uygun değil" ya da "uygundur ancak düzeltilmelidir" olduğu üç sorunun çıkarılmasına karar verilmiştir. Ayrıca soru adet sayısının azaltılması yönünde gelen uzman görüşü dikkate alınmıştır. Kalan 17 soru araştırmacının görev yaptığı ortaokuldaki akademik yönden başarılı olan dört öğrenciye uygulanmış ve pilot uygulama öncesi öğrencilerin çok vakit kaybettiği, anlamakta güçlük çektiği iki sorunun daha çıkarılmasına karar verilmiştir. Son haliyle 15 sorudan oluşan MABT testi Keçiören ilçesindeki farklı iki ortaokuldaki 212 7. sınıf öğrencisine 40 dakika süreyle uygulanmıştır. Yapılan MABT testindeki soruların analizleri Tablo 3'te ayrıntılı sunulmuştur.

Tablo 3. MABT testinin madde analiz sonuçları

Soru No	(p_j) Madde Güçlük İndeksi	(r_{jx}) Madde Ayırt Edicilik İndeksi
1	0.51	0.39
2	0.33	0.19
3	0.40	0.35
4	0.29	0.26
5	0.52	0.34
6	0.53	0.38
7	0.28	0.22
8	0.23	0.20
9	0.24	0.27

10	0.40	0.37
11	0.51	0.44
12	0.36	0.33
13	0.52	0.22
14	0.45	0.32
15	0.38	0.39

Tablo 3'te verilen analizlere göre MABT'deki maddelerin madde güçlük indeksleri ve madde ayırt edicilik indeksleri incelenip madde ayırt edicilik indeksleri 0.19 ve bu değere yakın olan iki soru ile madde ayırt edicilik indeksleri 0.22, madde güçlük indeksleri 0.28 ve 0.52 olan iki soru olmak üzere toplam dört soru daha testten çıkarılmıştır. Madde ayırt edicilik indeksleri 0.26 ve 0.27 olan iki soru için tekrar uzman görüşü alınmış ve düzeltilerek teste son hali verilmiştir. Henryson (1971) yöntemine göre madde ayırt edicilik indeksi 0.19 ve daha düşük olan maddeler testten çıkarılmalıdır. 0.20 ile 0.29 arasında olan maddeler düzeltilmeli ve madde güçlük indeksi 0.29 ve altında olan maddeler zor, 0.50 ile 0.69 arasında olan maddeler kolaydır (Henryson, 1971). Zor, orta ve kolay güçlükteki, madde ayırt edicilik indeksleri yüksek olan 11 soruluk MABT testi deney ve kontrol grubundaki öğrencilere uygulama öncesi ve sonrasında ön test ve son test olarak uygulanmıştır.

MABT ön test ve son test uygulamasına ait 11 sorunun konu kazanımları Tablo 4'te sunulmuştur.

	Soru Numaraları											
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	
Kazanımlar	Tam sayılarla toplama ve çıkarma işlemlerini yapar, ilgili problemleri çözer.	✓				✓					✓	
	Toplama işleminin özelliklerini akıcı işlem yapmak için birer strateji olarak kullanır.										✓	
	Tam sayılarla çarpma ve bölme işlemlerini yapar	✓				✓	✓	✓		✓		✓
	Tam sayıların kendileriyle tekrarlı çarpımını üslü nicelik olarak ifade eder.		✓	✓	✓							
	Tam sayılarla işlemler yapmayı gerektiren problemleri çözer.	✓		✓	✓		✓	✓	✓		✓	✓

Tablo 4 incelendiğinde MABT için belirlenen 11 sorunun tamamının birden fazla kazanımla ilişkili olduğu görülmektedir.

Uygulama Süreci

Araştırma öncesi verileri toplamak için gerekli resmi izinler önce Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulundan 246751 sayı numarasıyla daha sonra Ankara İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nden E-14588481-605.99-102183467 sayı numarası kararıyla alınmıştır. Öğrencilerin araştırmaya dahil olabilmesi için velilere "Katılım Öncesi Bilgilendirme Gönüllü Formu" dağıtılmış ve çalışmaya hiçbir baskı ve telkin olmaksızın öğrencilerin kendi istekleriyle katılım göstermeleri sağlanmıştır. Ayrıca eğitime katılan öğrencilerden uygulama süresince (6 hafta) ayrılan olmamıştır.

Uygulamada kontrol grubuna MEB matematik öğretim programı çerçevesinde eğitim verilirken; deney grubuna araştırmacılar tarafından hazırlanan beceri temelli sorularla

zenginleştirilmiş ders planları uygulanmıştır. Her bir ders planı üç ders saati kapsamında, okul saatleri dışında haftada bir kere uygulanmıştır. Bu şekilde MEB öğretim programında bulunan tam sayılar konusunun kazanımları deney grubundaki 24 öğrenciye altı hafta 18 ders saati boyunca araştırmacılar tarafından hazırlanan beceri temelli soruların tam sayılarda işlemler öğretimi için kullanıldığı ders planları ile uygulanırken, kontrol grubundaki 27 öğrenciye altı hafta 18 ders saati boyunca süren ders anlatımlarında tam sayı kazanımlarıyla ilgili konu anlatımı yapılmış ve kazanım değerlendirme soruları çözülmüştür.

Bu çalışma sürecinde öğretmen farklılıklarından ötürü oluşabilecek olumsuz etkenlere karşı derslerdeki uygulamalar ve ders anlatımları sadece araştırmacılardan biri tarafından yapılmıştır.

Veri Analizi

Araştırmada elde edilen verilerin analizinde SPSS 21 yazılımı kullanılmıştır. Öncelikle araştırma kapsamındaki grupların normallik varsayımlarını sağlayıp sağlamadıkları kontrol edilmiştir. Çarpıklık ve basıklık değerlerinin ± 1 aralığında olması genel olarak normallik varsayımı için yeterli görülmektedir. Bununla beraber Çarpıklık/Çarpıklık Standart Hata işleminin alacağı değerlerin de ± 1.96 aralığında olması da normallik varsayımı için değerlendirilebilir (Hair vd., 2010). Ayrıca her grup için Q-Q grafiği incelenerek noktaların eğri üzerinde yoğunlaşma durumu incelenmiştir.

Tablo 5. Çalışma grubunun MABT ön test-son test puanlarına yönelik betimsel istatistikler

Ölçek	Grup	Ortalama	Medyan	Çarpıklık	Çarpıklık Standart Hata	Basıklık	Basıklık Standart hata
MABT Ön-test	Deney Grubu	2.7917	2.00	1.072	.472	.327	.918
	Kontrol Grubu	2.7037	3.00	.298	.448	.279	.872
MABT Son-test	Deney Grubu	5.0417	4.50	.637	.472	-.613	.918
	Kontrol Grubu	3.5556	3.00	1.078	.448	2.171	.872

Tablo 5'te belirtilen çarpıklık/basıklık değerleri ± 1 aralığında olduğundan ve çarpıklık/basıklık standart hata değerleri ± 1.96 aralığında olduğundan veriler normal dağılım varsayımını sağlamaktadır. Ayrıca deney ve kontrol grubunun ön test ve son test verileri için Q-Q grafiği ve histogram grafikleri incelendiğinde normal dağılım varsayımını sağladığı sonucuna ulaşılmıştır. Veriler normal dağılım gösterdiğinden parametrik yöntemler kullanılmıştır. Deney ve kontrol gruplarının ön test ve son test puanları arasında anlamlı farklılık olup olmadığını kontrol etmek için bağımsız örneklem t testi, deney grubunun ön test ve son test puanları arasında ve kontrol grubunun ön test ve son test puanları arasında anlamlı farklılık olup olmadığını kontrol etmek için bağımlı örneklem t testi uygulanmıştır.

Bulgular

Araştırma sorularından elde edilen bulgular aşağıda sırayla başlıklar halinde verilmiştir.

Araştırmanın Birinci Alt Problemine İlişkin Bulgular

Araştırmanın birinci alt problemine ait veriler için MABT ön test olarak uygulanmıştır. Elde edilen veriler bağımsız gruplar için t testi ile analiz edilmiştir. Bulgular Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6. Araştırmaya katılan öğrencilerin ön test puanlarının bağımsız gruplar için t testi sonuçları

Grup	N	X	SS	Sd	t	p
Deney	24	2.79	2.59	49	0.15	.066
Kontrol	27	2.70	1.68			

Tablo 6'dan de anlaşılacağı gibi deney ve kontrol grubu öğrencileri arasında uygulama öncesi yapılan başarı puanları arasında istatistiksel olarak ($p>.05$) anlamlı bir fark bulunmamıştır. Bu bulguya göre deney ve kontrol grubunu uygulama öncesinde matematik akademik başarılarının denk olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırmanın İkinci Alt Problemine İlişkin Bulgular

Araştırmanın ikinci alt problemine ait veriler için MABT ön test ve son test olarak deney grubunda uygulanmıştır. Elde edilen veriler bağımlı gruplar t testi ile analiz edilmiştir. Bulgular Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7. Deney grubu öğrencilerinin ön test son test bağımlı gruplar için t testi sonuçları

	N	X	SS	t	p
Deney grubu Ön test	24	2.79	2.59	-5.62	.000
Deney grubu Son test	24	5.04	2.80		

Tablo 7'ye göre deney grubundaki öğrencilerin ön test ve son test puanlarına göre akademik başarılarında deney grubu lehine istatistiksel olarak ($p<.05$) anlamlı bir fark vardır. Yapılan analizler sonucu etki büyüklüğü işaretine bakılmaksızın $d=1.15$ 'tir. Bu değer Cohen'in (1983) kriterlerine göre büyük etki büyüklüğüdür.

Araştırmanın Üçüncü Alt Problemine İlişkin Bulgular

Araştırmanın üçüncü alt problemine ait veriler için MABT ön test ve son test olarak kontrol grubunda uygulanmıştır. Elde edilen veriler bağımlı gruplar için t testi ile analiz edilmiştir. Bulgular Tablo 8'de gösterilmiştir.

Tablo 8. Kontrol grubu öğrencilerinin tam sayılarla işlemler başarı testi ön test son test puanlarının bağımlı gruplar için t testi sonuçları

	N	X	SS	t	p
Kontrol grubu Ön test	27	2.70	1.68	-2.14	.042
Kontrol grubu Son test	27	3.55	2.44		

Tablo 8'e göre kontrol grubu öğrencilerinin akademik başarıları ön test ve son test arasında kontrol grubu lehine istatistiksel olarak ($p<.05$) anlamlı bir fark olduğu görülmüştür. Yapılan analizler sonucu etki büyüklüğü işaretine bakılmaksızın $d=.41'$ dir. Bu değer Cohen'in (1983) kriterlerine göre küçük ila orta etki büyüklüğüdür.

Araştırmanın Dördüncü Alt Problemine İlişkin Bulgular

Araştırmanın dördüncü alt problemine ait verileri görmek için MABT deney ve kontrol grubuna son test olarak uygulanmıştır. Elde edilen veriler bir istatistik programında bağımsız gruplar için t testi ile analiz edilmiştir. Bulgular Tablo 9'da gösterilmiştir.

Tablo 9. Araştırma grubundaki öğrencilerin tam sayılarla işlemler başarı testi son test puanlarının bağımsız gruplar için t testi sonuçları

Grup	N	X	SS	Sd	t	p
Deney	24	5.04	2.80	49	2.02	.048
Kontrol	27	3.56	2.43			

Tablo 9'a göre deney ve kontrol grubu öğrencileri akademik başarıları arasında deney grubu lehine istatistiksel olarak ($p<.05$) anlamlı bir fark olduğu görülmektedir. Yapılan analizler sonucu etki büyüklüğü $d=.57$ bulunmuştur. Bu değer Cohen'in (1983) kriterlerine göre orta ila büyük etki arasındadır. Birinci alt problemin bulgularına göre deney ve kontrol grubu uygulama öncesinde denk olduğundan uygulamanın orta büyük etki ile deney grubu lehine olduğu söylenebilir.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Bu araştırmada 7. sınıf matematik öğretim programındaki Tam Sayılarla İşlemler ünitesi kapsamında geliştirilen beceri temelli sorularla zenginleştirilmiş matematik öğretiminin öğrencilerin matematik akademik başarılarına etkisi incelenmiştir.

Matematik, öğrencilerin önyargılı yaklaşıkları, anlaşılması zor, öğrencilere düşünmeyi gerektiren bir derstir ve matematikteki beceri temelli sorular öğrenciler için uzun, çözerken zaman gerektiren, süreci daha da zorlaştıran soru tipleridir (Akçay, 2023). Bu zorluğu öğrenciler de vurgulamışlardır (Bayat, 2023). Araştırmada örnek olarak alınan tam sayılar konusu günlük yaşamda karşılaşılan ve beceri temelli sorularda sıklıkla yer verilen temel konulardandır. Bu çalışmada, beceri temelli sorularla verilen eğitimin 7. sınıf öğrencilerinin matematik dersi akademik başarılarını arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Beceri temelli soruları anlamak, yorumlamak ve veriler üzerinden sonuca ulaşabilmek öğrenciler tarafından ilk aşamada zor olarak algılansa da günlük hayatta karşılaşılabilecekleri örnekler üzerinden bir düşünme, akıl yürütme ve farklı becerileri işe koşma mantığı kazandırdığı için öğrencilerin matematik başarısına katkı sunduğu düşünülmektedir. Benzer şekilde Angay'ın (2022) mantıksal akıl yürütme yöntemleri ile yürüttüğü matematik dersinde öğrencilerin beceri temelli sorulardaki başarısı da artış göstermiştir. Bir diğer çalışmada da 7. sınıflarda beyin temelli öğretimin öğrencilerin matematik başarısına olumlu yönde etkilediği belirtilmiştir (Karagöz ve Aktaş, 2024). Bununla beraber araştırmada ulaşılan sonuçlardan biri de mevcut öğretim programına göre yürütülen derslerde de öğrencilerin matematik dersi akademik başarılarında artış görülmesidir. Deney ve kontrol gruplarındaki bu artışları karşılaştırmak için Cohen kriterlerine göre etki büyüklükleri hesaplanmıştır. "Etki büyüklüğü

nicel çalışmalarda gruplar arası farklar veya değişkenler arası ilişkiler hakkında yapılan yorumların kuvvetini gösterir. Etki büyüklüğü evren için yapılan çıkarsamalardan farklı olarak sonuçların pratikteki önemini gösterir” (Creswell vd., 2014, s. 165). Araştırma kapsamında deney grubundaki artışla ilgili hesaplanan etki büyüklüğü kontrol grubuna ait değerlere göre daha yüksek çıkmıştır. Bu durum beceri temelli sorularla zenginleştirilmiş matematik öğretiminin daha etkili olduğunu göstermektedir. Buradan hareketle, öğretmenlerin derslerinde beceri temelli sorulara, öğrencileri düşündürecek problemlere yer vermesi önerilmektedir. Konuyla ilgili yapılan çalışmalarda (Erden, 2020; Sucuoğlu vd., 2023) ders kitapları ve kazanımlar üst düzey bilişsel becerileri ölçen sorular yönünden eksik kalmaktadır. Bu nedenle ders kitaplarında beceri temelli sorulara daha çok yer verilmesi önemli görülmektedir.

Beceri temelli soruların öğrencilerde eleştirel düşünme becerilerini geliştirdiği, karşılaşılan problemlerle ilgili karar verme süreçlerinde katkı sağladığı ve derinlemesine anlamayı kolaylaştırdığı farklı çalışmalarda (Barnett & Francis, 2012; Jensen vd., 2014; Lewis & Smith, 1993) vurgulanmıştır. Sadece akademik açıdan başarılı öğrencileri değil süreç içerisinde başarısızlıklarla karşılaşmış öğrencilerin de beceri temelli sorularla desteklenmiş bir eğitim sürecinde kazançlı çıktıkları ve daha hızlı ilerleme gösterdikleri (Zohar & Dori, 2003) gözlenmiştir. Buna ek olarak öğrencilerin beceri temelli sorulara maruz bırakılması öğretim süreci için gerekli ve önemli bir adım olsa da bu süreçte öğretmen rehberliği ve yönlendirmeleri (Lewis & Smith, 1993; Resnick, 2023) de çok önemli görülmektedir. Bu araştırma sonucunda da öğrencilere beceri temelli sorularla zenginleştirilmiş bir öğretim süreci sunulduğunda ve bu süreçte öğretmenin yeterli desteği sunması durumunda akademik başarının arttığı görülmüştür.

Beceri temelli soruların öğrenme ortamlarında kullanılması ile ilgili önemli bir durum da öğretmenlerin beceri temelli sorularla ilgili farkındalığa sahip olmasıdır. Bu farkındalık sadece soruların görsel özellikleri ile ilgili olarak düşünülmemelidir. Beceri temelli sorularla eğitim verecek öğretmenlerin bu soruların yapı, içerik ve kapsamı ile ilgili gerekli bilgilere sahip olabilmesi ve bu bilgiyi uygulamaya dökerek benzer sorular hazırlayabilmesi beklenmektedir. Belirli standartlarda beceri temelli soruları hazırlayabilmek için öncelikle bu konuda hizmet içi eğitimlerle öğretmenlerdeki beceriler artırılmalıdır. Alanyazında da benzer şekilde öğretmenlerin beceri temelli sorularla ilgili hizmet içi eğitime ihtiyaç duyduğu (Çolak, 2022; Kertil vd., 2021) vurgulanmıştır. Özkaya ve Aydın’ın (2024) yaptığı çalışmada da belirttiği gibi öğretmenlere eleştirel düşünme becerisini geliştirilebilecek ortamlar sağlanmalıdır. Konuyla ilgili diğer önemli bir nokta da beceri temelli soruların hazırlanmasının sadece öğretmenlerin becerisi ile ilgili olmadığıdır. Bu tip sorular daha özel görseller ve soru tasarımları gerektirdiğinden öğretmenlerin özel yazılımlara ihtiyaç duyabilecekleri dikkate alınmalıdır.

Yeni yayımlanan Türkiye Yüzyılı Maarif Modeline göre matematik öğretiminde bütünsel bir modele geçilmiştir. Öğrencilerin eleştirel düşünme, problem çözme, karar verebilme gibi üst düzey düşünme becerilerine verilen önem artarak Akpınar vd.’nin (2024) belirttiği gibi üst düzey öğrenmeye güçlü atıflar bulunmaktadır. Programdaki ihtiyaç analizleri ABİDE, son yılların LGS gibi sonuçları dikkate alınarak yapılmıştır (MEB, 2024). Bu

doğrultuda beceri temelli sorularla desteklenmiş matematik dersi uygulamalarının programın hedeflediği becerilerin gelişmesine de katkı sunacağı düşünülmektedir.

Bu sonuçlar doğrultusunda sonraki araştırmalar için şu öneriler sunulabilir:

- Beceri temelli sorularla zenginleştirilmiş öğretim sürecinde öğrencilerin çözüm aşamalarının incelenip değerlendirilebilmesi için nitel bir çalışma yapılabilir.
- 7. sınıf Matematik dersleri beceri temelli sorularla desteklenebilir.
- Yapılacak araştırma öncesinde ve sonrasında öğrencilerle görüşmeler yapılarak beceri temelli eğitimden sonra öğrencilerin matematik dersine yönelik tutumlarındaki değişimler incelenebilir.

Kaynakça

- Affandy, H., Sunarno, W., Suryana, R., & Harjana. (2024). Integrating creative pedagogy into problem-based learning: The effects on higher order thinking skills in science education. *Thinking Skills and Creativity*, 53, 101575. <https://doi.org/10.1016/j.tsc.2024.101575>
- Akçay, U. C. (2023). *Yaratıcı problem çözenin akademik başarıya ve beceri temelli problem çözmeye etkisi* [yüksek lisans tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Akpınar B., Özer B. ve Oral B. (2024) Türkiye yüzüylü maarif modelinin program geliştirme ve felsefi düzlemden analizi. *EKEV AKADEMİ Dergisi*(99), 59-73. <https://doi.org/10.17753/sosekev.1489135>
- Anderson, R., Loviscek, A., & Webb, J. (2000). Problem-based learning in real estate education. *Journal of Real Estate Practice and Education*, 3(1), 35-41.
- Angay, M. (2022). *Mantıksal akıl yürütme yöntemleri ile işlenen matematik dersinin öğrencilerin beceri temelli sorulardaki başarısına etkisi ve öğretime dair öğrenci görüşleri* [yüksek lisans tezi, Kafkas Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Ayan, M. (2023). *Liselere geçiş sınavı matematik sorularının öğrenci başarısına ve matematik öğretim programına uygunluğunun değerlendirilmesi* [yüksek lisans tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Azid, N., Ali, R. M., El Khuluqo, I., Purwanto, S. E., & Susanti, E. N. (2022). Higher Order Thinking Skills, School-Based Assessment and Students' Mathematics Achievement: Understanding Teachers' Thoughts. *International Journal of Evaluation and Research in Education*, 11(1), 290-302. <http://doi.org/10.11591/ijere.v11i1.22030>
- Barnett, J. E., & Francis, A. L. (2012). Using higher order thinking questions to foster critical thinking: A classroom study. *Educational Psychology*, 32(2), 201-211.
- Bayat, Y. (2023). *Sekizinci Sınıf Öğrencilerinin Beceri Temelli Soruları ele Alırken Kullandıkları Üstbilişsel Beceriler ve Matematiksel Temsiller* [yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2012). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Pegem Akademi Yayınları.
- Ceylan, G., ve Orhan, A.T. (2023). Beceri Temelli Fen Sorularına Yönelik Fen Bilimleri Öğretmenlerinin Görüşlerinin İncelenmesi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19(1), 84-111.
- Cohen, J. (1988). *Statistical Power Analysis for the Behavioral Sciences* (2. bs). Lawrence Erlbaum Associates.
- Creswell, J. W., Demir, S. B., & Demir, S. B. (2014). *Araştırma deseni, nitel, nicel ve karma yöntem yaklaşımları*. Eğiten Kitap.
- Çolak, Z. P. (2022). *Matematik Öğretmenlerinin Beceri Temelli Sorulara Yönelik algılayışları* [yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi].
- Dilekçi, A. (2022). Türkçe eğitiminde beceri temelli sorular. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 42(3), 2213-2232. <https://doi.org/10.17152/kefad.1072936>
- Dilekçi, A. (2023). Türk öğrencilerin PISA deneyimi. *Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24(2), 1285-1310. <https://doi.org/10.29299/kefad.1155890>

- Duran, B. ve Bahadır, E. (2022). Matematik eğitiminde beceri temelli sorulara ilişkin araştırmaların tematik analizi ve matematik eğitime yansımaları. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*(13), 538-550. <https://doi.org/10.21733/ibad.1189720>
- Erden, B. (2020). Türkçe, matematik ve fen bilimleri dersi beceri temelli sorularına ilişkin öğretmen görüşleri. *Academia Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 270-292.
- Ford, A. Y. (2025). Competency-Based Education in Information Literacy. İçinde D. Baker & L. Ellis (Ed.), *Encyclopedia of Libraries, Librarianship, and Information Science (First Edition)* (ss. 451-456). Academic Press. <https://doi.org/10.1016/B978-0-323-95689-5.00204-2>
- Fraenkel, J. R., & Wallen, N. E. (2006). *How to Design and Evaluate Research in Education*. McGraw-Hill.
- Güçlü, H., Özdemir, D. ve Alıkcı, O. (2024). Matematik öğretmen adaylarının beceri temelli muhakeme sorularına yönelik bilişsel ve duyuşsal yeterlik boyutlarının incelenmesi. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 37(2), 676-707. <https://doi.org/10.19171/uefad.1438886>
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E. & Tatham, R. L. (2010). *Multivariate data analysis*. Pearson Prentice Hall.
- Henryson, S. (1971). Gathering, analysing and using data on test items. İçinde RL Thorndike (Ed) *Educational measurement*, ss. 130-159, Washington, DC: America Council on Education.
- Jensen, J. L., McDaniel, M. A., Woodard, S. M., & Kummer, T. A. (2014). Teaching to the Test...or Testing to Teach: Exams Requiring Higher Order Thinking Skills Encourage Greater Conceptual Understanding. *Educational Psychology Review*, 26(2), 307-329. Scopus. <https://doi.org/10.1007/s10648-013-9248-9>
- Kablan, Z ve Bozkus, F. (2021). Liselere Giriş Sınavı Matematik Problemlerine İlişkin Öğretmen ve Öğrenci Görüşleri. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(1), 211-231. <https://doi.org/10.17860/mersinefd.800738>
- Karabulut, H., Tosunbayraktar, G., ve Kariper, A. (2022). Ortaokul öğrencilerinin beceri temelli (yeni nesil) fen bilimleri sorularına yönelik görüşlerinin incelenmesi. *Akdeniz Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(2), 301-320. <https://doi.org/10.17860/mersinefd.1193968>
- Karagöz, G. ve Aktaş, M. (2024). Matematik dersinde beyin temelli öğrenme yönteminin 7.sınıf öğrencileri üzerinde akademik başarıya etkisi. *Eğitim ve Toplum Araştırma Dergisi*, 11(1), 16-27. <https://doi.org/10.51725/etad.1430148>
- Kertil, M., Gülbağcı Dede, H. ve Gülen Ulusoy, E. (2021). Beceri temelli matematik soruları: ortaokul matematik öğretmenleri ne düşünüyor, nasıl uyguluyor?. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education* 12(1), 151-186. <https://doi.org/10.16949/turkbilmate.774651>
- Kusaeri, K., Hamdani, A.S., & Suprananto, S. (2019). Student readiness and challenge in completing higher order thinking skill test type for mathematics. *Infinity Journal*. <https://doi.org/10.22460/infinity.v8i1.p75-86>
- Lewis, A., & Smith, D. (1993). Defining higher order thinking. *Theory Into Practice*, 32(3), 131-137.
- Milli Eğitim Bakanlığı (2022). PISA-Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı. <https://pisa.meb.gov.tr/www/pisa-nedir/icerik/4>
- Milli Eğitim Bakanlığı (2024). Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli. <https://tymm.meb.gov.tr/icerik-ercevesi>
- Milli Eğitim Bakanlığı (2025). Ölçme, Değerlendirme ve Sınav Hizmetleri Genel Müdürlüğü 5, 6, ve 7. sınıf düzeylerinde beceri temelli sorular. Erişim Tarihi: 9 Şubat 2025. <https://odsgm.meb.gov.tr/www/5-6-ve-7-sinif-duzeylerinde-beceri-temelli-sorular-yayimlanmistir/icerik/491>

- Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı (MEB-TTKB). (2013). *Ortaokul matematik dersi (5, 6, 7 ve 8. sınıflar) öğretim programı*. Milli Eğitim Basımevi.
- Milli Eğitim Bakanlığı. (2018a). *2018 Liselere geçiş sistemi (LGS): Merkezi sınavla yerleşen öğrencilerin performansı, eğitim analiz ve değerlendirme raporları serisi (No:3)*. https://www.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2018_12/17094056_2018_lgs_rapor.pdf
- Milli Eğitim Bakanlığı. (2018b). *Matematik dersi öğretim programı (İlkokul ve Ortaokul 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)*. Milli Eğitim Bakanlığı.
- Milli Eğitim Bakanlığı. (2019). *2019 Liselere geçiş sistemi (LGS): Ortaöğretim Kurumlarına İlişkin Merkezi Sınavı, Eğitim Analiz ve Değerlendirme Raporları Serisi (No:7)*. https://www.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2019_06/24094730_2019_ortaogretim_kurumlarina_iliskin_merkezi_sinav.pdf
- Milli Eğitim Bakanlığı. (2020). *2020 Liselere geçiş sistemi (LGS): Ortaöğretim Kurumlarına İlişkin Merkezi Sınavı, Eğitim Analiz ve Değerlendirme Raporları Serisi (No:12)*. https://www.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2020_07/17104126_2020_Ortaogretim_Kurumlarina_iliskin_Merkezi_Sinav.pdf
- Milli Eğitim Bakanlığı. (2021). *2021 Liselere geçiş sistemi (LGS): Merkezi sınavla yerleşen öğrencilerin performansı, eğitim analiz ve değerlendirme raporları serisi (No:17)*. https://cdn.eba.gov.tr/icerik/2021/07/rapor/No_17-LGS_2021-merkezi_yerlestirme_211730.pdf
- Milli Eğitim Bakanlığı. (2022). *2022 Liselere geçiş sistemi (LGS): Ortaöğretim Kurumlarına İlişkin Merkezi Sınav, Eğitim Analiz ve Değerlendirme Raporları Serisi*. https://cdn.eba.gov.tr/icerik/2022/06/2022_LGS_rapor.pdf
- Milli Eğitim Bakanlığı. (2024). Akademik Becerilerin İzlenmesi ve Değerlendirilmesi (ABİDE). <https://abide.meb.gov.tr/www/abide-nedir/icerik/1>
- Milli Eğitim Bakanlığı. (2025a). PISA-Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı. <https://pisa.meb.gov.tr>
- Milli Eğitim Bakanlığı. (2025b). TIMSS-Uluslararası Matematik ve Fen Eğilimleri Araştırması. <https://timss.meb.gov.tr>
- Oxford English Dictionary (t.y.) *The Historical English dictionary*. 12.10.2024 tarihinde <https://www.oed.com/> adresinden erişilmiştir.
- Öz, T., ve Işık, A. (2024). Exploring mathematical reasoning skills of middle school students. *Thinking Skills and Creativity*, 53, 101612.
- Özkan Kunduracı, H. K., Yaralı, K. T., & Kaynak, S. (2024). Measuring parental behaviors supporting higher order thinking skills in children: A scale development study. *Thinking Skills and Creativity*, 54, 101685. <https://doi.org/10.1016/j.tsc.2024.101685>
- Özkaya, N. ve Aydın Güç, F. (2024). İlköğretim matematik öğretmenleri adaylarının matematiksel eleştirel düşünme becerilerinin incelenmesi. *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi(60)*, 1781-1809. <https://doi.org/10.53444/deubefd.1384527>
- Patchett, M., & Mann, J. (2018). Five advantages of skill. *Cultural Geographies*, 25(1), 23-29. <https://doi.org/10.1177/1474474017739024>
- Resnick, M. S. (2023). Teachers' presentation of higher-order thinking questions and student engagement: Missing out on HOT opportunities. *Thinking Skills and Creativity*, 50, 101412. <https://doi.org/10.1016/j.tsc.2023.101412>
- Sokhanvar, Z., Salehi, K., & Sokhanvar, F. (2021). Advantages of authentic assessment for improving the learning experience and employability skills of higher education students: A systematic

- literature review. *Studies in Educational Evaluation*, 70, 101030. <https://doi.org/10.1016/j.stueduc.2021.101030>
- Sucuoğlu, H., Yasemin, D. ve Yılmaz, T. (2023). Matematik ve fen bilimleri öğretim programı kazanımları, ders kitabı soruları ve LGS sorularının karşılaştırılması. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 52(2), 302-350. <https://doi.org/10.14812/cuefd.1187141>
- Szabo, Z. K., Körtesi, P., Guncaga, J., Szabo, D., & Neag, R. (2020). Examples of Problem-Solving Strategies in Mathematics Education Supporting the Sustainability of 21st-Century Skills. *Sustainability*, 12(23), 10113. <https://doi.org/10.3390/su122310113>
- Tortop, F., Cumalı, A., Çelenli, M. ve Taşpınar Şener, Z. (2022). LGS sınavındaki beceri temelli matematik sorularına yönelik öğretmen görüşleri. *Erciyes Journal of Education*, 6(2), 99-126. <https://doi.org/10.32433/eje.1076448>
- Türk Dil Kurumu (t.y.) *Türk Dil Kurumu sözlükleri*. 12.10.2024 tarihinde <https://sozluk.gov.tr> adresinden erişilmiştir.
- Türk, F. (2024). *Ortaokul öğrencilerinin beceri temelli yeni nesil fen bilimleri sorularına yönelik görüşleri ve başarı düzeyi* [yüksek lisans tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Türk, Ö. ve Ev Çimen, E. (2022). İlköğretim matematik öğretmeni adaylarının beceri temelli etkinlik geliştirmeye ilişkin görüşlerinin incelenmesi. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi* 12(4), 2177-2181. <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1160500>
- Uyandıran, A. ve Tarım, K. (2024). Matematik öğretiminde kullanılan öğrenci merkezli strateji, yöntem ve tekniklerinin problem çözme becerisine etkisi: bir meta-analiz çalışması. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 53(1), 131-166.
- Villarroel, V., Bloxham, S., Bruna, D., Bruna, C., & Herrera-Seda, C. (2018). Authentic assessment: Creating a blueprint for course design. *Assessment & Evaluation in Higher Education*, 43(5), 840-854. <https://doi.org/10.1080/02602938.2017.1412396>
- Vlachopoulos, D., & Makri, A. (2024). A systematic literature review on authentic assessment in higher education: Best practices for the development of 21st century skills, and policy considerations. *Studies in Educational Evaluation*, 83, 101425. <https://doi.org/10.1016/j.stueduc.2024.101425>
- Yıldız Çolak, S. ve Ergül, N.R. (2024). Fen bilimleri öğretmenlerinin yeni nesil sorulara ilişkin görüşlerinin ve öz yeterlilik algılarının incelenmesi. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 37(3), 1209-1238. <https://doi.org/10.19171/uefad.1473822>
- Zohar, A., & Dori, Y. J. (2003). Higher order thinking skills and low-achieving students: Are they mutually exclusive? *The journal of the learning sciences*, 12(2), 145-181.

Makale Bilgisi/Article Info

Geliş/Received: 26.11.2024 Kabul/Accepted: 14.02.2025

Araştırma Makalesi/Research Article, ss./pp. 141-160.

ORTAOKUL KURUMLARINDA DİSİPLİN UYGULAMALARINA İLİŞKİN ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİ ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA

Aybala ALBAYⁱ, Seda KARATEKİNⁱⁱ

Öz

Bu araştırma, Ankara il merkezinde bulunan ortaokullarda görev yapan öğretmenlerin okullarda yaşanan disiplin sorunları ile ilgili görüşlerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Araştırmada yöntem olarak nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın örneklemini Ankara il merkezindeki ortaokullarda görev yapan 10 öğretmenden oluşmaktadır. Veri toplamada yarı yapılandırılmış görüşme soruları kullanılmıştır. Katılımcıların sorulara verdikleri cevaplar, Maxqda bilgisayar destekli nitel veri analizi ile incelenerek değerlendirilmiştir. En çok öne çıkan disiplinsizlik davranışları kılık-kıyafet kurallarına uymama, akran zorbalığı ve derse eksik materyalle gelme olarak belirlenmiştir. Disiplini sağlamada öğretmenler, cezaya yönelik uygulamalarda uyarma/birebir görüşme ve aileyle görüşme yöntemlerini kullandıklarını ifade etmişlerdir. Ödüllendirmeye yönelik davranışlarda ise hediye verme ve sosyal aktivitelerde görev vermenin ön plana çıktığı görülmüştür. Öğretmenler, disiplin sorunlarının günden güne arttığını ifade etmiş ve disiplin uygulamalarının daha işlevsel hale getirilmesi konusunda önerilerini paylaşmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Sınıf Yönetimi, Disiplin, Ceza, Ödül.

A Qualitative Study on Teachers' Views Regarding Disciplinary Practices in Middle Schools

Abstract

This study aims to reveal the views of teachers working in secondary schools in Ankara city center about discipline problems in schools. Qualitative research method was used in the study. The sample of the study consists of 10 teachers working in secondary schools in Ankara city center. Semi-structured interview questions were used for data collection. The answers given by the participants to the questions were analyzed and evaluated with Maxqda computer-aided qualitative data analysis. The most notable undisciplined behaviors identified as not complying with the dress code, peer bullying, and coming to class with incomplete materials. To ensure discipline, teachers reported using warnings/one-on-one meetings and meetings with parents in punishment practices. Among reward-oriented behaviors, it has been observed that giving gifts and assigning tasks in social activities come to the fore. Teachers stated that discipline problems are increasing day by day and shared their suggestions for making discipline practices more functional.

Keywords: Classroom Management, Discipline, Punishment, Award.

Extended Abstract

Analysis of the 2018 TALIS data shows that the climate of classroom discipline is rated quite negatively on average by teachers in Turkey compared to the other 23 countries, and the percentage of classroom time lost due to

ⁱKırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, aybala.albay@gmail.com, ORCID ID: 0009-0001-2710-4550

ⁱⁱKırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, seda.karatekin13@gmail.com, ORCID ID: 0009-0002-1484-8718

disruptive student behavior or administrative problems is slightly higher than the TALIS average (OECD, 2022). Lost instructional time, disrupted classroom climate, and negative effects on the quality of education have made the issue of classroom discipline climate a topic that needs to be explored. It is noticeable in the literature that few studies address disciplinary problems, especially at the secondary level, and that more research is needed. This study aims to determine the opinions of teachers working in secondary schools in Ankara city center about discipline problems in schools. To this end, an answer was sought to the question: "What are the views of teachers working in secondary schools about discipline?"

This study is a qualitative study planned according to the phenomenological design. The sample of the study consists of 10 teachers working in secondary schools in Ankara city center. The sample of the study was determined according to Maximum Diversity Sampling, one of the purposive sampling methods. In this sense, the criteria for selecting the teachers were that they came from different branches, taught in different grades, and had different seniority. Semi-structured interview questions were used for data collection. The answers given by the participants to the questions were analyzed and evaluated using Maxqda's computer-assisted qualitative data analysis.

As part of the research, participants were asked questions about the disciplinary problems of secondary school teachers, the punishments and rewards used to ensure discipline, the methods used to provide discipline, and their suggestions for disciplinary practices.

Five of the participants were male, five were female, four were 35 years old or younger, and six were over 35 years old. All participants were teachers with more than 10 years of service. The teachers have different specializations (social studies, Turkish, technology and design, science, mathematics, religion, morality, physical education, and art) and teach in all grades. Only the teachers of the technology and design branch teach in grades 7-8.

The results of the study show that although there are different opinions on what constitutes disciplinary problems, the most common disciplinary problems are non-compliance with the dress code, showing up to class with missing materials, and bullying by peers. In addition, behaviors such as disrupting class, swearing, disrupting classroom order, instigating fights, rude behavior, not completing assigned tasks, disrupting order during ceremonies, disregarding class entrance and exit times, and bringing cell phones to school are also disciplinary problems. It was found that teachers consider the behavior of students who disrupt school and classroom order and do not fulfill their responsibilities as important.

The results of the study show that the participants often used similar punishments for disciplinary problems. It can be seen that lowering grades, keeping a report/referral to administration, later going to the disciplinary committee, meeting with family, warning/personal contact, not participating in activities, giving extra homework/tasks, going to the counseling center, and not giving the right to speak are among the commonly used punishment methods.

Participants use many reward methods to avoid discipline problems. The most common practice used is involving the student in social activities. Other reward practices include displaying students with exemplary behavior on the board, showing appreciation in front of students, giving gifts, giving extra grades, giving students the right to use extra course materials, giving students the right to sit in the front row, sharing positive information with parents, awarding certificates of achievement, and making positive discrimination.

Although the teachers have different opinions on effective disciplinary measures, the common view is that the disciplinary system should be organized and the disciplinary council should work actively. In addition, for effective discipline, the teachers suggested ensuring effective communication between teachers and students, enhancing teachers' classroom management skills, establishing and implementing classroom and teaching rules, reorganizing the class passing system, ensuring trustful cooperation between school administrators, teachers, and parents, abolishing compulsory education, employing professionals from various fields in schools, and increasing safety measures in schools. More quantitative and qualitative research on the discipline is of great importance as it will guide the decisions to be taken regarding the discipline.

Giriş

TALIS (Teaching and Learning International Survey), çeşitli ülkelerin eğitim politikalarını ve bu politikaların okullarda yarattığı etkiyi öğretmen ve okul müdürlerinin bakış açısıyla incelemeyi amaçlayan bir anket çalışmasıdır. “Öğretim ve Öğrenme Uluslararası Araştırması” anlamına gelen TALIS, OECD (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü) tarafından ilk kez 2008 yılında ve ortaokul düzeyinde gerçekleştirilmiştir (TEDMEM, 2019). Birçok ülkenin katılımıyla gerçekleştirilen TALIS; uygulaması, değerlendirilmesi ve raporlanması yönüyle oldukça büyük önem arz etmektedir. TALIS 2018 “okul yöneticisi anketi” ve “öğretmen anketi” şeklinde iki tür anket içermektedir. Anketlerde demografik bilgilerle ilgili bir bölüm de bulunmaktadır. Ayrıca TALIS-PISA bağlantısı çerçevesinde isteyen ülkelerin PISA-2018 katılımcısı öğretmen ve okul yöneticilerine de anketler uygulanmıştır (Ceylan vd., 2020). Öğretmen anketinde; “Öğretmenlerin mesleki deneyim ve nitelikleri, mesleki gelişimleri, öğretim uygulamaları, iş doyumunu, yurtdışı eğitim-öğretim tecrübeleri, kültürel çeşitlilik, diğer öğretmenlerle ne sıklıkla işbirliği yaptıkları, okulla ilgili karar alma süreçlerine ne ölçüde katıldıkları” gibi okul iklimi konularını da kapsayan toplam 58 soru yer almaktadır. Okul müdürleri için hazırlanan ankette ise; “Kişisel bilgiler, okul ile ilgili bilgiler, okul yönetimi, öğretmen değerlendirme, okul iklimi, mesleki destek, mentorluk, (kültürel) çeşitlilik ile iş doyumunu” başlıklarında toplam 45 soru yer almaktadır (TEDMEM, 2019).

2018 TALIS verileri değerlendirildiğinde, oluşturulan raporda Türk Eğitim Sistemi adına dikkate değer bulgulara rastlanmaktadır. Rapor incelendiğinde, ortalama olarak, diğer 23 ülkeye kıyasla Türkiye'deki öğretmenler tarafından sınıf disiplin ikliminin oldukça olumsuz değerlendirildiği ve rahatsız edici öğrenci davranışları veya idari sorunlar nedeniyle kaybedilen ders zamanı yüzdesinin, TALIS ortalamasının biraz üzerinde olduğu görülmektedir (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü [OECD], 2022). Kaybedilen ders zamanı, bozulan sınıf ortamı ve eğitim kalitesinin olumsuz yönde etkilenmesi, sınıf disiplin iklimi konusunu araştırılması gereken bir konu haline getirmiştir. Ayrıca Humpreys (2002), disiplin sorunlarının öğretmen ve öğrenciler açısından oluşturabileceği potansiyel sonuçları; sınıfın düzeninin bozulması, olumsuz davranış gösteren öğrencinin öğreniminin sekteye uğraması, sınıftaki diğer öğrencilerin öğreniminin sekteye uğraması, öğrenciler arasında çeşitli açılardan huzursuzluk yaşanması, öğretmenin gerginlik düzeyinin artması, diğer sınıfların rahatsız olması ve okulun, öğretmenin ya da öğrencinin maddi zarara uğraması şeklinde sıralamaktadır.

Disiplin kavramı, ilgili alan yazında sıklıkla çalışılan bir konudur ve pek çok farklı tanımı mevcuttur. Aralarında çeşitli farklılıklar bulunmakla birlikte bu tanımların, disiplinin bir tür davranış denetimi olduğu görüşünde birleştikleri görülmektedir (Çelik, 2005). Bu görüş doğrultusunda, yöntem olarak disiplini sağlamak için alanyazında çeşitli disiplin modelleri bulunmaktadır. “Skinner’in davranış iyileştirme modeli, Canter’in güvengen disiplin modeli, Dreikurs’un mantıksal sonuçlar modeli, Gordon’un etkili öğretmenlik eğitimi, Glasser’in gerçeklik terapisi/seçim teorisi, Jones’un olumlu sınıf yönetimi, Kounin’in öğretim yönetimi

teorisi, insanlar arası ilişkileri çözümlene modeli" bu modellere örnek olarak verilebilir (Ünsal, 2017). Aşağıda bu modellere ilişkin bilgiler yer almaktadır.

Skinner'in "davranış iyileştirme modeli", edimsel koşullanma üzerine temellendirilmektedir. Buna göre bir davranışın kalıcılığı, davranışın ortaya çıkması ve pekiştirilmesi ile ilişkilidir. Öğrenilen birçok davranışın temeli olumlu pekiştirmelerle gerçekleştirilmiştir. Öğrencinin olumlu davranışı ödüllendirilirken olumsuz davranışların görmezden gelinerek sönmesi beklenmektedir. Bu modelde ceza yoktur çünkü cezanın öğrenci üzerinde olumsuz bir etki yaratacağı düşünülmektedir. Skinner'e göre sınıf ortamının düzenlenmesi, davranış değişikliği için önem arz etmektedir (Manning ve Bucher, 2007).

"Güvengen davranış modeli" ise Lee ve Marlene Canter tarafından geliştirilmiş bir modeldir. Canter'lar, insanların zaman zaman karmaşa içerisinde kaldıklarını ve bu karmaşa durumlarında farklı davranış örüntüleri gösterdiklerini belirtmektedir. Bu modele göre, öğrenciler kurallara uymaya zorlanmalı, iyi davranışlar olumlu özendirilmelerle desteklenmeli ve eğitimin paydaşlarından olan ailelerden kuralların yerleştirilmesi adına destek alınmalıdır. Güvengen davranış disiplin modelinde öğretmenler, öğrencilerin temel ihtiyaçlarını karşılamalı ve öğrencilere benzer biçimde davranmalıdır (Habacı vd., 2013). Bu modelde öğrencinin karakterinden çok davranışına odaklanılmaktadır ve yanlış da olsa davranışın nedenleri araştırılmamaktadır. Çünkü ceza ve uyarıların istenmeyen davranışları artırabileceği düşünülmektedir (Edwards, 2008; Hardin, 2008).

Dreikurs'un "mantıksal sonuçlar modelinin" temeli ise öğrencilere seçenekler sunma ilkesine dayanmaktadır. Diğer modellerle benzer biçimde bu modelde de yanlış/olumsuz davranış kavramı bulunmaktadır. Ancak yanlış davranışın nedeninin araştırılmasına önem verilmektedir. Yanlış davranışın temelinde "ilgi ihtiyacı, güç ihtiyacı, öç alma ihtiyacı ve yetersizlik duygusu" gibi nedenler yer alabilmektedir (Hardin, 2008). Mantıksal sonuç modeli, Adler'in bireysel psikolojisinin sınıf yönetimine uygulanması olarak da ifade edilebilir (Sarı, 2006). Bu modelde öğrencinin "kendisini disipline etmesi" amaçlanmaktadır. Öğrenciye kendi davranışlarından sorumlu olduğu öğretilerek durumları değerlendirme, yaşayarak öğrenme ve uygun tercihler yapabilme yetisi kazandırılmaya çalışılmaktadır (Kıran ve Çelik, 2015).

Gordon'un "etkili öğretmenlik eğitimi modeli", öğretmen ve öğrenci arasındaki ilişkinin iyileştirilmesini sağlamayı amaçlamaktadır (Jones ve Jones, 2007). Bu modelde öğretmenlerin etkili olabilmesi, öğrencilerin gereksinimlerini ve sorunlarını tanıyabilme, sınıf ortamında ve öğretim yöntemlerinde değişiklik yapabilme, öğrencileri aktif dinleme gibi becerilere sahip olması ile mümkündür. Ayrıca öğretmen, öğrencilere, kişisel disiplin geliştirmelerini ve davranışlarının sorumluluğunu almayı öğretmeye çalışmalıdır. Bu modelde ödül ve cezaların etkisiz olduğu da ifade edilmektedir (Manning ve Bucher, 2007).

Jones'un "olumlu sınıf yönetimi modeli", "sınıf ortamını düzenleme, sınıf kontrolünü etkili öğretim stratejilerinden yararlanarak sağlama, işbirliği ve destek sistemleri geliştirme-uygulama" gibi aşamalar içermektedir (Edwards, 2008). Olumlu sınıf yönetimi modelinde, öğretmenlerin gerçekleştirmesi gereken birtakım görevler bulunmaktadır. "Sınıf ortamını

düzenleme, kurallar belirleme, süreç planlama ve gerekli düzenlemeler yapma, sınır belirleme ve vücut dili kullanarak sakin olma, öğrencilere sorumluluk duygusunu aşılama, işbirliği yapma ve destek sistemi geliştirme” bu görevlere örnek olarak verilebilir (Manning ve Bucher, 2007).

“Kounin Modeline” göre sınıf disiplini sağlamada, kaos teorisinde bahsi geçen dalga etkisinin önemi oldukça büyüktür. Sınıf içi veya dışında bir öğretmen bir öğrencinin istenmeyen türden bir davranışını düzelttiğinde bu durum dalga etkisiyle diğer öğrencilerin davranışlarını da etkilemektedir. Bu nedenle öğretmenin kararlı ve tutarlı davranışlar sergilemesi ve farklı yöntem, etkinlik ve materyallerle sınıf ortamını zenginleştirilmesi gerekmektedir (Kounin, 1970).

“İnsanlar arası ilişkileri çözümlene modelinde” öğrenmenin önündeki engellerini ortadan kaldırmak ve kişilerarası ilişkileri analiz etmek gereklidir. Oyunlar, bu yaklaşımda ele alınması gereken önemli faktörlerdir. Oynanan her oyunun mutlaka bir amacı olmalıdır ve öğretmen oyundaki bir oyuncu olmaktan mümkün olduğunca kaçınmalıdır (Celep, 2000). “Seçim modeli/gerçeklik terapisinin” amacı ise insanların ihtiyaçlarının karşılanmasında daha etkin olabilmelerine yardım etmektir. Glasser, gerçeklik terapisinin okul ortamına uygulanmasının disiplin sorunlarının çözümüne katkı sağlayabileceğini ileri sürmektedir (Nelson, 1995). Bu model, öğrencilerin davranışlarının sorumluluğunu almasıyla olumlu davranışlar göstermelerini sağlamayı amaçlayan bir disiplin sistemidir. Bu modele göre öğretmen, öğrencilere arkadaşça yaklaşmalı, yardım etmeli ve onları teşvik etmelidir. Öğretmenlerin bu tarz bir yaklaşım sergilemelerinin, öğrenci motivasyonu yükselteceği ve istenmeyen davranışların gösterilme sıklığını azaltacağı ifade edilmektedir (Senter ve Charles, 2002). Seçim modeli, öğrencinin davranışlarında daha fazla sorumluluk sahibi olmasını amaçlamaktadır. Gerçeklik terapisinde, öğrencilerin davranışlarını düzeltilmesi; seçim modelinde ise öğrencilerin ihtiyaçlarının karşılanması vurgusu göze çarpmaktadır (Edwards, 2008). Disiplinle ilgili modeller incelendiğinde aralarında benzerlikler ve farklılıklar olduğu göze çarpmaktadır.

Eğitimde disiplin, “yola getirmek, önderlik etmek ve güdülemek” anlamında kullanılmaktadır. Disiplin genellikle katı bir ceza ve sert davranış gibi olumsuz çağrışımları olan bir kavramdır. Bu kullanım aslında doğru bir kullanım değildir. Çünkü ceza istenmeyen bir davranışa yönelik bir tepki iken, disiplin istenmeyen davranışlar ve sonrasında ortaya çıkan tepkileri önlemeye yöneliktir. Yani disiplin tepkisel değildir ve önleyici yönü ağır basmaktadır (Tortop vd., 2007).

Birbirleriyle ilişkili kavramlar olan eğitim ve disiplin, birbirlerini desteklemektedirler. Eğitim de disiplin de varlıklarını sürdürebilmek için birbirlerine ihtiyaç duyarlar. Çünkü eğitimin amacına ulaşabilmesi kişilerin davranış denetimi geliştirebilmesine bağlıdır. Bu nedenden hareketle eğitimde disiplinin temel işlevi, hedef davranışların öğrenciye öğretilmesi ve bu davranışların kalıcı hale getirilmesidir (Ertuğrul, 2000).

Okulda ve sınıfta, eğitim faaliyetlerini ve sosyal ilişkileri engelleyen davranışların tümü sorunlu davranış olarak kabul edilir. Disiplin sorunlarının temel kaynağı, bu davranışlara neden olan faktörlerdir. Bu disiplin sorunları, öğrenci, öğretmen, aile ve çevre kaynaklı sorunlar olarak sınıflandırılabilir (Aydın, 2001; Sayın, 2001). Öğrencilere disiplin kurallarının şeffaf bir biçimde anlatılmaması ve özümsetilmemesi, kurallarının gerekliliğinin üzerinde durulmaması, öğrencilerin gelişim dönemlerine aykırı kurallar koyup öğrencilerin bu kurallara uymaya zorlanması, öğrencilerin okul kuralları hakkında bilgi sahibi olmaması, okul paydaşları arasındaki işbirliğini yeterli düzeyde olmayışı, öğretmenlerin tutumları, okulda gerçekleştirilen öğretim uygulamaları ve kaynakların yetersiz oluşu disiplin sorunlarının başlıca nedenleri arasındadır (Cemaloğlu, 2007).

Araştırmalara göre Türkiye'deki eğitim kurumlarında en sık karşılaşılan disiplin sorunları okula, kurallara, yönetime, notlara, başarısızlığa tepki, dersi ilgi çekici bulmama ve sıkılma, karşıdakinin konuşmasına izin vermeme, derslere karşı ilgisizlik, ders sırasında materyal alışverişi neticesinde materyal fırlatma, ders kaynaklı sorumluluk almak istememe, derste sırasını beklemeden konuşma, derse ve okula geç kalma, etiketlemeler yapma, izin almadan ayağa kalkmak ve sınıf içerisinde hareket etmek, okula getirmesi yasak olan eşyaları yanında getirmek, kesici ve delici alet bulundurmak, sigara kullanmak, izinsiz eylemlerde bulunmak, küfürlü ve argolu konuşmak, kılık kıyafette yönetmeliğe aykırı giymek, yalan söylemek, izinsiz arkadaşlarının eşyalarını almak, öğretmen ve idarecilere saygısız davranmaktır (Sarpkaya, 2007).

Okulda disiplinle ilgili yasal düzenlemelerin dayanağını, anayasa başta olmak üzere ona bağlı olarak hazırlanan çeşitli yasalar, yönetmelikler, tüzükler ve yönergeler oluşturmaktadır. Bu kaynaklara dayandırılarak okul ortamlarında disiplin bir sistem haline getirilmektedir. Yasalardan hareketle Milli Eğitim Temel Kanunu'nda öğrencilerden; "Atatürk inkılâp ve ilkeleri ile Atatürk milliyetçiliğine bağlı, Türk milletinin millî, ahlaki, manevi ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren; ailesini, vatanını, milletini seven ve yücelten insan haklarına saygılı, cumhuriyetin demokratik, laik, sosyal ve hukuk devleti olması ilkelerine karşı görev ve sorumluluklarını bilen ve bunları davranış hâline getiren; beden, zihin, ahlak, ruh ve duygu bakımından dengeli ve sağlıklı, gelişmiş bir kişiliğe, hür ve bilimsel düşünme gücüne, geniş bir dünya görüşüne sahip topluma karşı sorumluluk duyan yapıcı, yaratıcı ve verimli kişiler olarak yetişmeleri için okul yönetimi, öğretmenler, rehberlik servisi, okul-aile birliği ve ilgili diğer paydaşlarla işbirliği yapması" beklenmektedir (Madde2, MEB). Kanunla belirlenen davranış ölçütlerine uyan öğrenciler yetiştirilmesi planlanan vatandaş profilini oluşturmaktadır. Kurallara uymayan ve göz ardı eden öğrenciler de olabilmektedir. Bu durum sorunlu davranışları ortaya çıkarmaktadır. Sorunlu davranışların düzeyine bağlı olarak yaptırımları da değişebilmektedir. Disiplin cezası bu yaptırımlardan biridir. Disiplin cezası, öğrencilerin beklenen davranışları sergilememeleri ve kurallara uymamaları durumunda verilen kınama, okuldan kısa süreli uzaklaştırma, tasdikname ile uzaklaştırma ve örgün eğitim dışına çıkarma biçimindeki cezalar olarak ifade edilebilir.

Günümüzde okullarda yürütülen disiplin uygulamalarına, biçimsel disiplin anlayışının hakim olduğu görülmektedir. Bu anlayışta, disiplini sağlamak için öğrencilerin konulan kurallara uymaya zorlandığı ve uymayanların ise cezalandırıldığı ifade edilebilir. Ancak öğrencilerin sağlıklı ve uyumlu bireyler olmalarını sağlamada önemli bir yaklaşım olan disiplinin esas amacı, cezalandırma değil davranışları düzenlemeye yönelik uygulamalar olmalıdır (Aydın, 2001; Sayın, 2001). Bu bilgiler ışığında paydaşların perspektifinden ortaokul düzeyinde disiplin uygulamalarının ve yürürlükteki disiplin yönetmeliğinin ne derece işlevsel olduğunun bilinmesine ihtiyaç duyulmaktadır.

Araştırmanın Amacı

Okullarda farklı nedenlerle ortaya çıkan disiplin problemlerinin eğitim-öğretim süreçlerini olumsuz yönde etkilediği ifade edilebilir. Bu nedenle, okullarda yaşanan disiplin problemlerine ilişkin yapılacak her türlü çalışma eğitim süreçlerinin işlevselliği açısından önem arz etmektedir. Bu çalışma ile öğretmenlerin görüşleri doğrultusunda ortaokullarda yaşanan disiplin problemlerine ışık tutulmaya çalışılmıştır. Bu çalışmanın amacı, ortaokullarda görev yapan öğretmenlerin disiplin uygulamaları hakkındaki görüşlerinin tespit edilmesidir. Bu amaçla “Ortaokullarda görev yapan öğretmenlerin disiplinle ilgili görüşleri nelerdir?” sorusuna cevap aranmıştır. Alt araştırma soruları aşağıda verilmiştir:

- 1- Okullardaki başlıca disiplinsizlik davranışları nelerdir?
- 2- Okullardaki disiplini sağlamada cezaya yönelik uygulamalar nelerdir?
- 3- Okullardaki disiplini sağlamada ödüle yönelik uygulamalar nelerdir?
- 4- Disiplin sorunları karşısında nasıl bir yol izlenmektedir?
- 5- Disiplini sağlamada en sık kullanılan ve en etkili olan yöntemler hakkında görüşler nasıldır?

Öğretmenlerin disiplin işlemlerinin daha etkin uygulanması için önerileri nelerdir?

Araştırmanın Önemi

Disiplin, eğitim kalitesini ve paydaşların motivasyonunu etkileyen bir faktördür (Sadık ve Yalçın, 2021). Eğitimin bütüncül bir parçası olan disiplin her kademedede var olan faktöriyel bir yapıdır. Eğitim insan yaşamının gerçekliğidir. Anlaşılması ve bilinmesi önem arz etmektedir. Bu nedenle disiplinle ilgili süreçlerin de daha iyi anlaşılması eğitimin anlaşılır kılınması için gereklidir. Alanyazın incelendiğinde konu ile ilgili birçok çalışma olmasına karşın ortaokul kademesinde çalışmaların sınırlı sayıda olduğu görülmektedir (Yahaya vd., 2009; Kyriacou ve Martín, 2010; Yıldırım, 2010; Öz, 2012; Demir, 2013; Koutrouba, 2013; Temitayo vd., 2013; Öztürk, 2016; Pehlivan, 2017; Topuz, 2017; Gökçen, 2018; Pehlivan ve Demirtaş, 2019; Andegiorgis, 2020; Canoğulları vd., 2021). Eğitim kurumlarında yaşanacak disiplin sorunlarının artması durumunda bu kurumların işlevlerini yerine getirmelerinin güçleşeceği ve toplumsal yaşama yansımalarının olumsuz sonuçlar doğuracağı düşünülmektedir. Gelecekte disiplinle ilgili yapılacak uygulamaların niteliğinin artırılması,

konunun derinlemesine incelenmesi ile mümkün olacaktır. Bu nedenle daha fazla araştırma yapılmasına ve araştırmaların değişen öğrenci profili ve eğitim anlayışı çerçevesinde yürütülmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Ortaokullarda disiplin uygulamalarını eğitimin en aktif paydaşlarından olan öğretmenlerin perspektifinden inceleyen bu türden bir araştırmanın, gelecekte yapılacak çalışmalar için güncel ve pratik bir çerçeve sunarak alanyazına önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Yöntem

Araştırmanın bu bölümü araştırmanın modelini, çalışma grubunu, kullanılan veri toplama araçlarını, verilerin elde edilme süreci ile verilerin analizini içermektedir.

Araştırma Modeli

Bu araştırma, ortaokullardaki disiplin uygulamalarına ilişkin öğretmen görüşlerini derinlemesine inceleyen olgu bilim desenine göre planlanmış nitel bir araştırmadır. Olgu bilim araştırmaları, bireylerin deneyimleri ve onlara yükledikleri anlamları inceleyerek bir olgunun daha iyi anlaşılmasını sağlamayı amaçlayan araştırmalardır (Sadık ve Yalçın, 2021). Veri kaynakları, araştırmanın odaklandığı olguyu deneyimleyen ve bu olguya ilişkin görüşlerini aktarabilecek birey/ gruplardır. Bu araştırmada ele alınan olgu disiplin, görüşlerine başvuru alan bireyler ise ortaokulda görev yapan öğretmenlerdir.

Çalışma Grubu

Araştırma Ankara il merkezindeki ortaokullarda görev yapan 10 öğretmenle gerçekleştirilmiştir. Okulun belirlenmesinde amaçlı örnekleme yöntemlerinden tipik durum örnekleme kullanılmıştır. Bu yöntemde araştırılan olguyu en kapsamlı biçimde betimleyen örnekleme bulmak, bu şekilde normal ya da sıradan durumları belirlemek amaçlanmaktadır (Creswell, 2012). Araştırmanın yapıldığı okul il merkezinde, ulaşımı kolay olan ve öğrenci sayısı bakımından ortalama düzeyde bir okuldur. Katılımcılar belirlenirken, çeşitlilik gösteren durumlar arasındaki benzer ya da farklı yönleri bulmak amaçlanarak maksimum çeşitliliğe ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu yöntemde görece küçük bir örneklem oluşturularak bu örneklem üzerinde çalışılan probleme taraf olabilecek kişilerin çeşitliliğinin maksimum derecede yansıtılması söz konusudur (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Bu doğrultuda öğretmenlerin seçilmesinde farklı branşlardan olmaları, farklı sınıf düzeylerinde derse girmeleri ve kıdemlerinin farklı olması ölçüt olarak belirlenmiştir.

Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada veri toplama yöntemi olarak araştırmacıların oluşturduğu sorularla beraber yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır ve içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşme tekniği, yapılandırılmış görüşme sorularının daha esnek bir şekilde hazırlanarak katılımcıların açık uçlu cevap vermesine olanak sağlayan görüşme tekniğidir. Yarı yapılandırılmış görüşmeler, nitel araştırmalarda sıklıkla tercih edilmektedir (Kitchin ve Tate, 2000; Edwards ve Holland, 2013; Longhurst, 2003; Akt., Karahan

vd., 2022). Araştırma soruları, uzman görüşü ve ilgili alanyazın kapsamında belirlenmiştir. Soruların geçerlik çalışması yine uzman görüşü alınarak yapılmış ve gerekli düzeltmeler yapılarak son hali verilmiştir.

Bulgular ve Yorum

Araştırma kapsamında katılımcılarla görüşülmüş ve gerçekleştirilen görüşmelerde katılımcılara 6 temel soru yöneltilmiştir. Bu sorular, ortaokullardaki öğretmenlerin karşılaştıkları disiplin sorunları, karşılaşılan bu disiplin sorunları sonunda öğrencilere verilen cezalar, öğrencilere disiplini sağlamada verilen ödüller, kendilerinin disiplin sorunları karşısında izledikleri yollar, disiplini sağlamada kullanılan yöntemlerin neler olduğu, bu yöntemlerin işlevselliği ve disiplin uygulamalarının nasıl olması gerektiğine ilişkin görüşlerini içermektedir. Bu bölümde öğretmenlerin sorulara verdikleri yanıtlar ile öneriler yer almaktadır. Aşağıdaki tabloda katılımcıların demografik bilgileri sunulmuştur.

Tablo 1

Katılımcıların Demografik Bilgileri

Katılımcılar	Yaş	Cinsiyet	Mesleki Deneyim	Branş	Sınıf Düzeyi
K1	32	Erkek	10 Yıl	Sosyal Bilgiler	5.-8. Sınıflar
K2	34	Kadın	10 Yıl	Türkçe	5.-8. Sınıflar
K3	35	Kadın	12 Yıl	Teknoloji Tasarım	ve 7.-8. Sınıflar
K4	48	Kadın	26 Yıl	Fen Bilimleri	5.-8. Sınıflar
K5	33	Kadın	13 Yıl	Matematik	5.-8. Sınıflar
K6	48	Kadın	14 Yıl	Din Kültürü Ahlak Bilgisi	ve 5.-8. Sınıflar
K7	38	Erkek	16 Yıl	Fen Bilimleri	5.-8. Sınıflar
K8	47	Erkek	11 Yıl	Beden Eğitimi	5.-8. Sınıflar
K9	45	Erkek	24 Yıl	Görsel Sanatlar	5.-8. Sınıflar

K10	38	Erkek	13 Yıl	Teknoloji ve Tasarım	ve 7.-8. Sınıflar
-----	----	-------	--------	----------------------	-------------------

Tablo 1’de görüldüğü gibi katılımcıların 5’i erkek, 5’i kadındır ve 4’ü 35 yaş ve altında iken; 6’sı ise 35 yaş üzerindedir. Katılımcıların tamamı 10 yıldan fazla bir hizmet süresine sahip öğretmenlerdir. Öğretmenlerin branşları farklı olup, (Sosyal Bilgiler, Türkçe, Teknoloji ve Tasarım, Fen Bilimleri, Matematik, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi, Beden Eğitimi, Görsel Sanatlar) tüm sınıf düzeylerinde derslere girmektedirler. Sadece Teknoloji ve Tasarım branşındaki öğretmenler 7-8 sınıflarda derse girmektedir. Aşağıdaki tabloda öğretmenlerin cevapları doğrultusunda başlıca disiplinsizlik davranışları sunulmuştur.

Tablo 2*Başlıca Disiplinsizlik Davranışları*

	Öğretmen Görüşleri	
	n	%
Dersin işleyişini bozucu davranışlar	4	%9.3
Küfür etme	3	%7
Sınıf düzenini bozma	4	%9.3
Kavga çıkarma	2	%4.7
Kaba-sert davranışlar	4	%9.3
Kılık-kıyafet kurallarına uymama	6	%14
Derse eksik materyalle gelme	5	%11.6
Verilen görevleri yapmama	4	%9.3
Akran zorbalığı	5	%11.6
Törenlerde düzeni bozma	1	%2.3

Derse giriş-çıkış saatlerine uymama	4	%9.3
Okula cep telefonu getirmek	1	%2.3

Tablo 2'deki verilerin genel dağılımı incelendiğinde; öğretmenlerin %9.3'ü dersin işleyişini bozucu davranışları, %7'si küfür etmeyi, %9.3'ü sınıf düzenini bozmayı, %4.7 kavga çıkarmayı, %9.3'ü kaba-sert davranışları, %14 kılık-kıyafet kurallarına uymamayı, %11.6'sı derse eksik materyalle gelmeyi, %9.3'ü verilen görevleri yapmamayı, %11.6'sı akran zorbalığını, %2.3'ü törenlerde düzeni bozmayı, %9.3'ü derse giriş-çıkış saatlerine uymamayı, %2.3'ü okula cep telefonu getirmeyi disiplinsizlik olarak değerlendirmişlerdir. Öğretmenlerin, öğrencilerin okul ve sınıf düzenini bozacak ve kendi sorumluluklarını yerine getirmemeye ilişkin davranışları önemli buldukları sonucuna ulaşmıştır. Benzer konuda, Bilir ve diğerleri (2007) tarafından yapılan araştırmanın bulguları, disiplinsizlik davranışları olarak; kılık kıyafet kurallarına uymama, küfürlü konuşma, kötü alışkanlıkların olması, öğretmenlere saygısız davranma, okula cep telefonu getirme gibi davranışları işaret etmektedir. Araştırma sonuçlarının bu çalışmada elde edilen bulguları desteklediği ifade edilebilir. Aşağıdaki tabloda öğretmenlerin uyguladığı cezaya yönelik davranışlara ilişkin bilgiler yer almaktadır.

Tablo 3

Öğretmenlerin Uyguladığı Cezaya Yönelik Uygulamalar

	Öğretmen	
	n	%
Not düşürme	3	%10.7
Tutanak tutma/İdareye yönlendirme	5	%17.9
Etkinliklere katılmasına izin vermeme	1	%3.6
İleri aşamada disiplin kuruluna sevk etme	1	%3.6
Aileyile görüşme	6	%21.4
Uyarma/Bireysel görüşme	8	%28.6
Fazladan ödev/görev verme	1	%3.6

Rehberlik servisine yönlendirme	2	%7.2
Söz hakkı vermeme	1	%3.6

Tablo 3'te ortaokullarda görev yapan öğretmenlerin uyguladıkları cezaların dağılımı incelendiğinde; öğretmenlerin %10.7'si not düşürme, %17.9'u tutanak tutma/idareye yönlendirme, %3.6'sı etkinliklere katılıma izin vermeme, %3.6'sı ileri aşamada disiplin kuruluna sevk etme, %21.4'ü aileyle görüşme, %28.6'sı uyarma/birebir görüşme, %3.6'sı fazladan ödev/görev verme, %7.2'si rehberlik servisine yönlendirme, %3.6 söz hakkı vermeme biçiminde ceza verme davranışı sergiledikleri görülmektedir. Sadık (2006) tarafından yapılan çalışmada ceza uygulaması olarak sözlü uyarı, beden diliyle uyarı, açıklama yapma gibi benzer bulgular elde edildiği ifade edilebilir. Aşağıdaki tabloda öğretmenlerin uyguladığı ödüle yönelik uygulamalara ilişkin bilgiler yer almaktadır.

Tablo 4*Öğretmenlerin Uyguladığı Ödüle Yönelik Uygulamalar*

	Öğretmen	
	n	%
Örnek davranış gösteren öğrencilerin panoda sergilenmesi	5	%16
Öğrencilerin önünde takdir etme	3	%9.7
Hediye verme	6	%19.4
Sosyal aktivitelerde görev verme	8	%25.8
Fazla not verme	2	%6.5
Ders materyallerinden fazladan yararlanma hakkı verme	2	%6.5
Ön sırada oturma hakkı verme	1	%3.2
Velilere olumlu bilgi verme	2	%6.5
Başarı belgesi verme	1	%3.2

Pozitif ayırım yapma	1	%3.2
----------------------	---	------

Tablo 4 incelendiğinde ortaokullarda görevli öğretmenlerin ödüllendirmeye ilişkin uygulamalarının; %16'sı örnek davranış gösteren öğrencileri panoda sergileme, %9.7'si diğer öğrencilerin önünde takdir etme, %19.4'ü hediye verme, %25.8'i sosyal aktivitelerde görev verme, %6.5'i fazla not verme, %6.5'i ders materyallerinden fazladan yararlanma hakkı verme, %3.2'si ön sırada oturma hakkı verme, %6.5'i velilere olumlu bilgi verme, %3.2'si başarı belgesi verme, %3.2'si pozitif ayırım yapma şeklinde olduğu ifade edilebilir. Aşağıdaki tabloda öğretmenlerin etkili disiplin uygulamalarına ilişkin önerileri yer almaktadır.

Tablo 5

Öğretmenlerin Disiplin Sorunları Karşısında İzledikleri Yollar

	Öğretmen	
	n	%
Bireysel görüşme	4	%25
Veli ile görüşme	3	%18.75
Sınıf içinde otoriter tutum sergileme	2	%12.5
Rehberlik servisine yönlendirme	2	%12.5
Okul yönetimi ile işbirliği	3	%18.75
Sözlü uyarı	1	%6.25
Ayakta bekletme	1	%6.25

Tablo 5 incelendiğinde öğretmenlerin disiplin sorunları karşısında izledikleri yollara dair cevapların; %25'i bireysel görüşme, %18.75'i veli ile görüşme, %12.5'i sınıf içinde otoriter tutum sergileme, %12.5'i rehberlik servisine yönlendirme, %18.75'i okul yönetimi ile işbirliği, %6.25'i sözlü uyarı ve %6.25'inin ise ayakta bekletme şeklinde olduğu görülmektedir. Aşağıdaki tabloda öğretmenlere göre disiplini sağlamada en sık kullanılan ve en etkili olan yöntemlere ilişkin bilgiler yer almaktadır.

Tablo 6

Öğretmenlere Göre Disiplini Sağlamada En Sık Kullanılan ve En Etkili Olan Yöntemler

	Öğretmen	
	n	%
Bireysel görüşme	1	%6.25
Veli ile görüşme	4	%18.75
Sınıf ve ders kurallarının net olarak belirlenmesi ve uygulanması	1	%6.25
Ders işlemeyi durdurma	1	%6.25
Sözlü uyarı	2	%12.5
Göz teması, jest ve mimikle uyarma	2	%12.5
Not düşürme	3	%18.75
Etkinliklere katılmasına izin vermeme	2	%12.5

Tablo 6 incelendiğinde öğretmenlere göre disiplini sağlamada en sık kullanılan ve en etkili olan yöntemlerin; %6.25 bireysel görüşme, %18.75 veli ile görüşme, %6.25 sınıf ve ders kurallarının net olarak belirlenmesi ve uygulanması, %6.25 ders işlemeyi durdurma, %12.5 sözlü uyarı, %12.5 göz teması, jest ve mimikle uyarma, %18.75 not düşürme, %12.5 etkinliklere katılmasına izin verme şeklinde olduğu görülmektedir. Aşağıdaki tabloda öğretmenlerin etkili disiplin uygulamaları için önerileri yer almaktadır.

Tablo 7

Öğretmenlerin Etkili Disiplin Uygulamaları İçin Önerileri

	Öğretmen	
	n	%
Etkili öğretmen-öğrenci iletişimi	1	%4.8

Disiplin yönetmeliğinin düzenlenmesi	4	%19
Öğretmenlerin sınıf yönetimi becerileri geliştirilmeli	1	%4.8
Sınıf ve ders kurallarının net olarak belirlenmesi ve uygulanması	4	%19
Sınıf geçme sistemi yeniden düzenlenmeli	1	%4.8
Disiplin kurulunun aktif çalışması	4	%19
Okul yönetimi-öğretmen-veli arasında güvene dayalı iş birliği	2	%9.5
Zorunlu eğitimden vazgeçilmesi	2	%9.5
Okulda farklı alanlardan profesyonellerin çalışması	1	%4.8
Okullarda güvenlik önlemlerinin artırılması	1	%4.8

Tablo 7 incelendiğinde; etkili disiplin uygulamaları için öğretmenlerin %4.8'i etkili öğretmen-öğrenci iletişimi sağlanması, %19'u disiplin yönetmeliğinin düzenlenmesi, %4.8'i öğretmenlerin sınıf yönetimi becerileri geliştirilmesi, %19'u sınıf ve ders kurallarının net olarak belirlenmesi ve uygulanması, %4.8'i sınıf geçme sisteminin yeniden düzenlenmesi, %19'u disiplin kurulunun aktif çalışması, %9.5'i okul yönetimi-öğretmen-veli arasında güvene dayalı işbirliği sağlanması, %9.5'i zorunlu eğitimden vazgeçilmesi, %4.8 okulda farklı alanlardan profesyonellerin çalışması, %4.8'i okullarda güvenlik önlemlerinin artırılması şeklinde önerilerde bulunmuşlardır.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Uluslararası bir anket olan TALIS sonuçları, Türkiye'deki öğretmenlerin sınıf disiplin iklimini oldukça olumsuz değerlendirdiğini ve olumsuz öğrenci davranışları ya da idari sorunlar nedeniyle kaybedilen ders zamanı yüzdesinin, TALIS ortalamasının biraz üzerinde olduğunu göstermektedir (OECD, 2022). Şüphesiz bu durum eğitim-öğretim süreçlerinden alınan verimi düşürmekte ve bu faaliyetlerin niteliğini olumsuz yönde etkilemektedir. Bu nedenle sınıf ortamındaki disiplin uygulamalarını öğretmenlerin gözünden inceleyen bu türden bir araştırmanın alanyazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Alanyazında özellikle ortaokul düzeyinde disiplin uygulamalarını inceleyen araştırmaların sayısının azlığı dikkat çekicidir ve daha fazla araştırmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Bu araştırmada yarı-yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılarak ortaokullarda görev yapan öğretmenlere disiplin uygulamalarına ilişkin görüşleri sorulmuş ve disiplin uygulamalarının işlevsel hale

getirilebilmesi için önerilerine başvurulmuştur. Araştırma bulguları, disiplin sorunlarının neler olduğu ilişkin farklı görüşler ortaya koymakla birlikte; kılık kıyafet kurallarına uymamak, derse eksik materyalle gelmek ve akran zorbalığının en çok rastlanan disiplin soruları olduğunu göstermektedir. Bunların dışında; dersin işleyişini bozucu davranışlarda bulunma, küfretme, sınıf düzenini bozma, kavga çıkarma, kaba-sert davranışlar gösterme, verilen görevleri yapmama, törenlerde düzeni bozma, derse giriş-çıkış saatlerine uymama, okula cep telefonu getirme gibi davranışlar da disiplin sorunları arasında yer almaktadır.

Disiplinle ilgili modeller incelendiğinde aralarında farklılıklar olduğu kadar benzer yönler olduğu da görülmektedir. Davranış değiştirme modeli ödül ve cezaya odaklanırken öğretmen etkililiği eğitimi modeli ödül ve cezanın etkili olmadığı görüşünü savunmaktadır. Mantıksal sonuçlar modelinde yanlış davranışların nedeninin araştırılmasına önem verilmekteyken güvengen davranış modelinde davranışların nedeni araştırılmamaktadır. Mantıksal sonuç modelinde ve öğretmenin etkililiği modelinde öğrencinin kendini disipline etmesinin önemi vurgulanmaktadır. Benzer şekilde olumlu sınıf yönetimi modelinde ve Glasser'in seçim modelinde, öğrencilerin davranışlarının sorumluluğunu almaları üzerinde durulmaktadır. Araştırma bulguları değerlendirildiğinde davranışçı yaklaşımın etkisinin izleri görülebilmektedir.

Disiplin sorunları beraberinde disiplin cezalarını da getirmektedir. Bulgular katılımcıların birçoğunun disiplin sorunları karşısında benzer cezalar uyguladıklarını göstermektedir. Not düşürme, tutanak tutma/idareye yönlendirme, ileri aşamada disiplin kuruluna sevk etme, aileyle görüşme, uyarma/birebir görüşme, etkinliklere katılıma izin vermeme, fazladan ödev/görev verme, rehberlik servisine yönlendirme, söz hakkı vermeme uygulamalarının sıklıkla uygulanan ceza yöntemleri arasında yer aldığı ifade edilebilir. Ayrıca öğretmenlerin sıklıkla kullanılan ve etkili olan yöntemler olarak da not düşürme ve aileyle görüşme yöntemlerini ifade etmeleri disiplin sorunları ile baş etmede ağırlıklı olarak cezaya yönelik yöntemlerin kullanıldığını göstermektedir.

Cezaların caydırıcı olduğu kadar tetikleyici yönü de bulunmaktadır. Bu nedenle cezalar kadar ödüller de disiplin sorunlarını kontrol altına almada oldukça önem arz etmektedir. Katılımcıların disiplin sorunlarını önlemede kullandığı birçok ödül uygulaması bulunmaktadır. En sık kullanılan uygulama ise öğrenciyi sosyal aktiviteye katmadır. Bunlar haricinde; örnek davranış gösteren öğrencileri panoda sergileme, öğrencilerin önünde takdir etme, hediye verme, fazla not verme, ders materyallerinden fazladan yararlanma hakkı verme, ön sırada oturma hakkı verme, velilere olumlu bilgi verme, başarı belgesi verme, pozitif ayırım yapma kullanılan ödül uygulamalarıdır.

Tüm bu ceza ve ödül uygulamaları disiplin sorunlarına çözümler getirememektedir. Bu nedenle etkili disiplin uygulamalarına gereksinim vardır. Etkili disiplin uygulamaları için öğretmenlerin farklı görüşleri olmasının yanı sıra disiplin yönetmeliğinin düzenlenmesi ve disiplin kurulunun aktif çalışmasının gerekliliği ortak görüşü oluşturmaktadır. Bunlarla beraber disiplin uygulamalarının etkili olabilmesi için; etkili öğretmen-öğrenci iletişimi

sağlanması, öğretmenlerin sınıf yönetimi becerileri geliştirilmesi, sınıf ve ders kurallarının net olarak belirlenmesi ve uygulanması, sınıf geçme sisteminin yeniden düzenlenmesi, okul yönetimi-öğretmen-veli arasında güvene dayalı işbirliğinin sağlanması, zorunlu eğitimden vazgeçilmesi, okulda farklı alanlardan profesyonellerin çalışması, okullarda güvenlik önlemlerinin artırılması önerilerinde bulunmuşlardır.

Disiplin davranışlarının neler olduğu konusunda tam bir ortak görüş olmamakla beraber her öğretmen farklı bir davranışı daha önemli bir disiplin sorunu olarak nitelendirebilmektedir. Bu nedenle disiplin sorunlarının neler olduğu ve nedenleri konularında hizmet içi eğitimin sağlanmasının yanı sıra eğitim fakültelerinde öğretmenlerin etkili ve verimli sınıf yönetimi becerilerini geliştirmeye yönelik dersler verilebilir ve okul iklimi tanımlanabilir. Tlhapi (2015), öğretmenlerin mesleki yeterliliğinin, öğrencilerin davranışları üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu öne sürmektedir. Mokhele (2006), öğretmen-öğrenci ilişkisinin etkili disiplin oluşturmak için önemli olduğunu ifade etmektedir. Öğretmen-öğrenci ilişkisi, öğretmenlerin her öğrenciyi anlamasını ve öğrenci disiplin sorunlarının temel nedenlerini belirleyebilmesini sağlar.

Mtsweni (2008), okulların, öğrencileri, okul kurallarının taslağının hazırlanmasına dahil etmeleri gerektiğini ileri sürmektedir. Okullarda disiplini sağlamada geleneksel yöntemlerden ziyade çağdaş yöntemler uygulanabilir, kurallar öğrenci katılımıyla hazırlanabilir ve bu kuralları öğrencilere benimsetmeye yönelik uygulamalar yapılabilir. Bu, öğrencilerin kuralları adil ve uyulması kolay olarak görmelerini sağlayacaktır; etkili kurallar, öğrencileri okul politikalarına uymaya motive etmelidir (Ntuli, 2012).

Ödüllere ve övgülere ağırlık vermek de öğrencileri okul kurallarına uyma konusunda motive eder (Mtsweni, 2008). Bu nedenle öğrencilerin sadece olumsuz davranışları değil olumlu davranışları da öne çıkarılabilir, ödül ve ceza sisteminin doğru ve adaletli işleyişine dikkat edilebilir. Disiplin yönetmeliğindeki eksik yönler ve işlevselliğiyle ilgili durumlar ilgili kurumlara bildirilebilir. Okul disiplin kurulunda görev alan üyelere görevlerinin önem arz ettiği aktarılabilir. Hizmet içi eğitim sağlanabilir. Disiplin sorunları genellikle okuldan kaynaklandığı için, ebeveynlerin, müdürlerin, eğitimcilerin ve toplum üyelerinin yapılacak çalışmalara dahil olması önemlidir (Belle, 2016). Bu nedenle paydaşların iş birliği içinde olması teşvik edilebilir. Danışmanlık hizmetlerine gereken önem verilebilir. Okul danışmanının desteği, öğrenciler arasında hem okul içinde hem de okul dışında yaşanan çok sayıda olumsuz davranışı ortadan kaldırmaya yardımcı olabilir (Simuforsa ve Rosemary, 2014). Disiplinle ilgili daha fazla nicel ve nitel araştırmalar yapılması, disiplinle ilgili alınacak kararlar için yol gösterici olacağından büyük önem taşımaktadır.

Kaynakça

- Andegiorgis, G. E. (2020). Counseling approaches used in solving students' disciplinary problems in secondary schools in Keren sub-zone, Anseba Region, Eritrea. *Global Journal of Psychology Research: New Trends*, 10(1), 95-101.
- Aydın, B. (2001). *İlköğretim okullarında sınıf disiplininin sağlanması* (Yayımlanmamış doktora tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.
- Belle, L. J. (2016). *The role of principals in maintaining effective discipline among learners in selected Mauritian state secondary schools: An education management model* (Yayımlanmamış doktora tezi). Güney Afrika Üniversitesi, Pretorya.
- Bilir, A., Kuru, S. & Tezcan, F. (2007). Muğla ili ortaöğretim okullarında disiplin uygulamalarına ilişkin yönetici ve öğretmen görüşleri. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19, 58-72.
- Canoğulları, E., Ünlü, Y., & Şaşmaz, H. (2021). Ortaokullarda disiplin problemlerinin farklı değişkenler açısından karşılaştırmalı olarak incelenmesi. *Bayterek Uluslararası Akademik Araştırmalar Dergisi*, 4(1), 95-118. <https://doi.org/10.48174/buaad.933446>.
- Celep, C. (2000). *Sınıf Yönetimi ve Disiplini*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Cemaloğlu, N. (2007). Disiplin ile ilgili kavramlar, ilkeler ve uygulamalar. *Millî Eğitim Dergisi*, 175, 8-23.
- Ceylan, E., Özdoğan Özbal, E., Sever, M. ve Boyacı, A. (2020). *Türkiye'deki Öğretmen ve Okul Yöneticilerinin Görüşleri, Öğretim Koşulları: TALIS 2018 Öğretmen ve Okul Yöneticileri Yanıtları Analizi*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Creswell, J. W. (2012). *Educational research: planning, conducting and evaluating quantitative and qualitative research*. Londra: Pearson Education Inc.
- Çelik, K. (2005). Disiplin oluşturma ve kural geliştirme. Hüseyin Kıran (Ed.). *Etkili sınıf yönetimi içinde* (s.241-275). Anı Yayıncılık.
- Demir, F. (2013). *Ortaokullarda öğrencilerin disiplinsiz davranışları ve bu davranışların sebepleri (Batman ili merkez ilçesi örneği)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İnönü Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Malatya.
- Demirtaş, H., & Pehlivan, F. (2020). Devlet ortaokulu ve liselerinde yaşanan disiplin problemleri. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(1), 166-197. <https://doi.org/10.17860/mersinefd.583537>.
- Edwards, C. H. (2008). *Classroom Discipline & Management* (5th ed.). NJ: John Wiley & Sons, Inc.
- Ertuğrul, H. (2000). *Öğretmenin başarı kılavuzu*. Ankara: Nesil Yayıncılık.
- Gökçen, E. (2018). *Sınıf içi disiplini bozan davranışlara yönelik öğretmen görüşleri (Şanlıurfa ili örneği)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Muğla.
- Hardin, C. J. (2008). *Effective Classroom Management* (2nd ed.). NJ: Pearson.
- Habacı, Ş., Tanrıkulu, F.Z., Atıcı, R., Ürker, A., Adıgüzzelli, F. (2013). Sınıf İçi Disiplin Kurallarının Benimsetilmesinde Öğretmen Rollerini. *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8(8), 1953-1971.
- Humphreys, T. (2002). *Disiplin Nedir? Ne Değildir?* (3. Baskı). İstanbul: Epsilon Yayıncılık.
- Jones, V. & Jones, L. (2007). *Comprehensive classroom management*. Boston: Pearson.
- Karahan, S., Uca, S. & Güdük, T. (2022). Nitel araştırmalarda görüşme türleri ve görüşme tekniklerinin uygulanma süreci. *Nitel Sosyal Bilimler*, 4(1), 78-101. <https://doi.org/10.47105/nsb.1118399>.

- Kıran, H. ve Çelik, K. (Ed.) (2015). *Etkili sınıf yönetimi* (11. Baskı). Ankara: Anı yayıncılık.
- Kounin, J. S. (1970). *Discipline and group management in classrooms*. New York: Holt, Rinehart & Winston.
- Koutrouba, K. (2013). Student misbehavior in secondary education: Greek teachers' views and attitudes. *Educational Review*, 65(1), 1-19.
- Kyriacou, C. & Ortega Martín, J. L. (2010). Beginning secondary school teachers' perceptions of pupil misbehavior in Spain. *Teacher development*, 14(4), 415- 426.
- Manning, M. L. & Bucher, K. T. (2007). *Classroom Management: Models, Applications and Cases*. NJ: Pearson
- Millî Eğitim Bakanlığı Okul Öncesi Eğitim ve İlköğretim Kurumları Yönetmeliği (17.04.2024). <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=19942&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5> adresinden edinilmiştir.
- Millî Eğitim Temel Kanunu (17.04.2024). <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.1739.pdf> adresinden edinilmiştir.
- Mtsweni, J. (2008). *The role of educators in the management of school discipline in the Nkhalanga region of Mpumalanga* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Güney Afrika Üniversitesi, Pretorya.
- Mokhele, P.R. (2006). The teacher-learner relationship in the management of discipline in public high schools. *Africa Education Review*, 3(1-2), 148-159. <https://doi.org/10.1080/18146620608540448>
- Nelson-Jones, R. (1995). *Danışma Psikolojisi Kuramları* (Çev. Akkoyun F., Duyan, V., Doğan S., Eylen, B., Korkut, F.), Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Ntuli, L.T. (2012). *Managing discipline in post-corporal punishment era environment at secondary schools in the Sekhukhune District, Limpopo*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Güney Afrika Üniversitesi, Pretorya.
- OECD (2022). *Mending the Education Divide: Getting Strong Teachers to the Schools That Need Them Most*, TALIS, OECD Publishing.
- Öz, E. Z. (2012). *Öğretmen, öğrenci ve ailelerin ilköğretim 2. kademedeki gözlenen disiplin problemleri ve baş etmede kullanılan stratejiler ile ilgili görüşlerinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Öztürk A. (2016). *Okul yöneticilerinin bakış açısından ilköğretim kurumlarında karşılaşılan disiplin sorunlarının incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gaziantep Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Gaziantep.
- Pehlivan, F. & Demirtaş, H. (2019). Ortaokul ve Liselerde Yaşanan Disiplin Problemlerinin Çözümüne Yönelik Yönelimsel Uygulamalar, *E-Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 10(2), 31-79. <https://doi.org/10.19160/ijer.584206>
- Sadık, F. (2006). *Öğrencilerin İstenmeyen Davranışları ve Bu Davranışlarla Baş Edilme Stratejilerinin Öğretmen, Öğrenci ve Veli Görüşlerine Göre İncelenmesi ve Güvengen Disiplin Modeli Temele Alınarak Uygulanan Eğitim Programının Öğretmenlerin Baş Etme Stratejilerine Etkisi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Sadık, F. & Yalçın, O. (2021). Liselerde disiplin uygulamalarına yönelik öğretmen ve öğrenci görüşleri. *OPUS-Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 18(40), 2530-2585. <https://doi.org/10.26466/opus.868503>
- Sarı, C. (2006). *Lise Öğrencilerinde Riskli Sağlık Davranışları* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Sarpkaya, P. (2007). Yönetici, öğretmen, öğrenci ve velilere göre resmi liselerdeki öğrenci disiplin sorunlarının nedenleri. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22, 110-121.

- Sayın, N. (2001). *Sınıf öğretmenlerinin karşılaştıkları istenmeyen öğrenci davranışları ve bu davranışların nedenlerine ilişkin görüşleri ile istenmeyen davranışları önleme yöntemleri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Senter, G. W. & Charles, M. C. (2002). *Elementary Classroom Management* (3rd ed.). Boston: Allyn and Bacon.
- Simuforosa, M. & Rosemary, N. (2014). Learner indiscipline in schools. *Review of Arts and Humanities*, 3(2), 79–88.
- TEDMEM (2019). *TALIS 2018 sonuçları ve Türkiye üzerine değerlendirmeler* (TEDMEM Analiz Dizisi 6). Türk Eğitim Derneği Yayınları.
- Temitayo, O., Nayaya, M. A. & Lukman, A. A. (2013). Management of disciplinary problems in secondary schools: Jalingo Metropolis in focus. *Global Journal of Human Social Science, Linguistics and Education*, 13(14), 7-19.
- Tlhapi, P.M. (2015). *Management of discipline in a post corporal punishment environment: Case study of primary schools in the informal settlements in the North West Province*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Güney Afrika Üniversitesi, Pretorya.
- Topuz, G. (2017). *Ortaokul öğretmenlerinin algılanan disiplin anlayışları ile öz yeterlilik düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Yeditepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Tortop, N., Aykaç, B., Yayman, H., & Özer, M. A. (2007). *İnsan kaynakları yönetimi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Ünsal, H. (2017). Okulda ve Sınıfta Disiplin. M. Çağatay Özdemir (Yay. haz.). *Sınıf Yönetimi* içinde (ss. 231-263). Ankara: Pegem Akademi.
- Yahaya, A., Ramli, J., Hashim, S., Ibrahim, M. A., Rahman, R. R. R. A., & Yahaya, N. (2009). Discipline problems among secondary school students in Johor Bahru, Malaysia. *European Journal of Social Science*, 11(4), 659-675.
- Yıldırım, İ. (2010). *Sınıf içi disiplin sorunları ile ana baba tutumları arasındaki ilişki* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Makale Bilgisi/ArticleInfo

Geliş/Received: 16.05.2025 Kabul/Accepted: 27.07.2025

Araştırma Makalesi/ResearchArticle, ss./pp. 161-184.

KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİNİN (KÜSBD) BİBLİYOMETRİK ANALİZİ

Selim CENGİZⁱ, Mustafa Şükrü DİLSİZⁱⁱ, Göksel ÇELEBİⁱⁱⁱ

Öz

Bu çalışmanın amacı, 2011 yılında yayın hayatına başlayan Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nde (KÜSBD) 2011 Ocak - 2024 Ocak tarihleri arasında yayımlanan makaleleri bibliyometrik yöntemle incelemektir. Dergi 14 yıllık yayın sürecinde Ocak ve Temmuz aylarında olmak üzere her yıl 2 sayı yayımlanmaktadır. Bu araştırmanın yapıldığı tarih olan Şubat-Mayıs 2024 dönemi itibariyle dergide 1'i özel sayı olarak toplamda 28 sayıda 406 adet makale yayımlanmıştır. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden bibliyometrik analiz yöntemi kullanılmıştır. Araştırma kapsamında dergide yayımlanan makalelerin yıllara göre dağılımı, türleri, yayın dilleri, yazarların cinsiyeti, yazar sayısı, sayfa sayısı, atıf sayısı, kaynak sayısı, indirme sayısı, gösterim sayısı, değerlendirme süreleri, yazar verimliliği, yazarların kurumları ve makalelerin alanı başlığı altında analizleri yapılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, 406 adet makalenin toplam sayfa sayısının 7.789 olduğu ve makale başına ortalama sayfa sayısının 19,18 olduğu; makalelerin toplamda 617 yazar tarafından yazıldığı, en çok yayın yapan yazarlar arasında Tamer Eren 13 makale, İsmail Aydoğan 7 makale ve Aşır Özbek 6 makaleyle katkı sağladığı tespit edilmiştir. Ayrıca yazarların bağlı olduğu kurumlar arasında Kırıkkale Üniversitesi mensuplarının ilk sırada yer aldığı ve değerlendirme süresinin en az olduğu yılın 2017, en fazla olduğu yılın ise 2020 olduğu, değerlendirme süresinin ortalama 122 gün olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: KÜSBD, Makale, Bibliyometrik Analiz.

Bibliometric Analysis of Journal of Kırıkkale University Journal of Social Sciences **Abstract**

The purpose of this study is to examine the articles published in the Kırıkkale University Journal of Social Sciences (KÜSBD), which started its publication life in 2011, using bibliometric methods for the period between January 2011 and January 2024. Over its 14-year publication period, the journal has been published twice a year, in January and July. As of the research period (February-May 2024), a total of 406 articles have been published in 28 issues, one of which was a special issue. In this study, the bibliometric analysis method, one of the qualitative research techniques, was employed. Within the scope of the research, the articles published in the journal were analyzed under the following

ⁱProf., Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, selimcengiz@kku.edu.tr, ORCID ID:0000-0002-2013-9590

ⁱⁱ Dr. Öğr. Üyesi, Kırıkkale Üniversitesi, Fatma Şenses Sosyal Bilimler MYO, Muhasebe ve Vergi Bölümü., msdilsiz@kku.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-0955-7898

ⁱⁱⁱDr., Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, gokselcelebi@kku.edu.tr, ORCID ID:0000-0001-8855-8284

headings: distribution by year, types, languages of publication, authors' genders, number of authors, page count, citation count, reference count, download count, view count, evaluation durations, author productivity, authors' affiliated institutions, and the subject fields of the articles. According to the findings, the total number of pages for the 406 articles was 7,789, with an average of 19.18 pages per article. The articles were written by a total of 617 authors, with the most prolific authors being Tamer Eren (13 articles), İsmail Aydoğan (7 articles), and Aşır Özbek (6 articles). Additionally, among the institutions affiliated with the authors, Kırıkkale University members ranked first. The year with the shortest evaluation period was 2017, while the longest was 2020, with an average evaluation duration of 122 days.

Keywords: KÜSBD, Article, Bibliometric Analysis.

Extended Abstract

Although numerous techniques have been developed to determine the quality of scientific journals, the most frequently used among these are bibliometric analysis techniques. Bibliometric studies allow for mathematical or statistical examination of the studies in question based on citations, individuals, topics, institutions, or the distribution of publication types such as books and articles. Additionally, they reveal the interest in a particular field of science, trends in topics within that field, changes in these trends, the most cited studies, authors, and publications (Zeren & Kaya, 2020). The importance of bibliometric studies in journal analyses is steadily increasing. The primary reason for this increase is the growth of scientific publishing and the rapid rise in the number of researchers publishing in this field. The characteristics of studies published in scientific journals are as significant as the studies themselves, as they provide insights into the historical trends, functions, and operations of scientific structures emerging during that period (Demirkol & Kutluca, 2016, p. 109).

The aim of this study is to examine the articles published in Kırıkkale University Journal of Social Sciences (KÜSBD) and reveal its bibliometric profile. In this context, 406 articles published in KÜSBD between 2011 and 2024 were analyzed based on various criteria. The bibliometric analysis covered topics such as the number of articles and authors, author profiles, academic titles, authors' affiliated institutions, the number of pages per article, the total number of domestic and foreign references used in the articles, and author productivity. KÜSBD is an academic journal that has been published since 2011 and allows for tracking developments in the field. The fact that KÜSBD is being analyzed bibliometrically for the first time demonstrates the originality of this study. Moreover, the study will contribute to the relevant literature by indicating the direction and trends of related research.

When the findings of the study are evaluated overall, it is observed that a total of 3,509 citations were made to 406 articles published in KÜSBD over a 14-year period since its inception in 2011, across 28 issues (one of which was a special issue). An examination of the number of co-authors in the published articles reveals that most articles were either single-authored or dual-authored, while those with three or more authors were fewer. The total number of pages for the 406 articles published in the journal from its inception to the present is 7,789, with an average of 19.18 pages per article. A total of 617 authors contributed to the 406 articles published in KÜSBD between 2011 and 2024. Tamer Eren (13 articles), İsmail Aydoğan (7 articles), and Aşır Özbek (6 articles) were the most prolific authors. The

majority of the authors contributed to the journal with only one or two articles. An analysis of the institutional affiliations of the authors over the years shows that most were affiliated with Kırıkkale University. Regarding the number of references used in the published articles and their domestic-foreign distribution, domestic references were found to be predominant. The review period for articles in the journal ranged from a minimum of 3 days to a maximum of 554 days. During the examined period, the year with the shortest average review time was 2017, while the longest was 2020. The overall average review time for the journal was 122 days, and an annual evaluation shows an increasing trend in this duration.

Giriş

Bilimsel bir çalışmanın hazırlanması, niteliklerinin belirlenmesi, ilgili taraflara duyurulması ve sonraki dönemlerde kullanımının sağlanması amacıyla korunması bilimsel iletişim olarak ifade edilmektedir. Bilimsel dergiler, bu işlevi yerine getiren en önemli araçlardan birisidir. Bilimsel dergiler bilimin yaygınlaştırılmasına, gelişimine ve gelecek kuşaklara aktarılmasına olanak sağlarlar (Polat vd. 2013: 274). Yayınlanacak çalışmaların, belli ölçütlere göre hazırlanmasına ve sunum şablonlarının etkin bir şekilde kullanılmasına olanak sağlayan ve bilimin gelişiminde önemli bir role sahip dergilerin niteliklerinin belirlenmesi amacıyla çok sayıda yöntem geliştirilmiş olmakla birlikte bunların en önemlilerinden birisi de bibliyometrik analiz yöntemidir (Al, 2008; Law ve Cheung, 2008; Hotamışlı ve Erem, 2014). Araştırmacılar, bilimsel yayınların eğilimlerini, konu dağılımlarını ve bilgi birikimini analiz etmek amacıyla bibliyometrik analiz yöntemlerine sıklıkla başvurmaktadır (Verma ve Gustafsson, 2020, Donthu vd., 2020). Bilimsel alanda hazırlanmış çalışmaların zaman periyodu içerisinde incelenmesi ilgili bilim dalının gelişim süreci ve üzerinde çalışılacak konuların belirlenmesi açısından bir gereklilik az etmektedir (Kozak, 2000: 16).

Bu çalışma, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin (KÜSBD) 2011-2024 yılları arasında yayımlanan makalelerini bibliyometrik analiz yöntemiyle incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın ilk aşamasında, derginin resmi web sitesi ve DergiPark arşivi kullanılarak 2011-2024 yılları arasında derginin 28 sayısında yayımlanan 406 makaleye erişim sağlanmıştır. Makalelerin bibliyometrik verileri (yazar bilgileri, atıf sayıları, yayın dili, sayfa sayısı vb.) manuel olarak toplanmış ve Microsoft Excel programına aktararak sistematik bir veri tabanı oluşturulmuştur. Atıf verileri için Google Akademik kullanılmış, makalelerin etkileşim ölçütleri (indirme ve görüntüleme sayıları) dikkate alınmıştır. Analiz sürecinde, makaleler çeşitli değişkenler bağlamında kategorize edilmiştir. Yıllara göre dağılım, makale türleri, yayın dilleri, yazar demografikleri (cinsiyet, kurumsal bağlılık, akademik unvan), yazar sayısı, sayfa ve kaynakça sayıları, atıf performansları ve değerlendirme süreleri gibi parametreler incelenmiştir. Özellikle yazar verimliliği ve kurumsal katkılar, derginin akademik ağını anlamak için detaylı şekilde ele alınmıştır. Verilerin görselleştirilmesi amacıyla grafikler ve tablolar oluşturulmuş, böylece eğilimlerin ve istatistiksel dağılımların daha net anlaşılması sağlanmıştır. Çalışmanın bulguları, KÜSBD'nin multidisipliner bir yapıya sahip olduğunu, en fazla makalenin işletme, eğitim bilimleri ve endüstri mühendisliği alanlarında yayımlandığını göstermiştir. Dergideki makalelerin büyük çoğunluğunun Türkçe yazıldığı, erkek yazarların katkısının daha fazla olduğu ve Kırıkkale Üniversitesi mensuplarının baskın bir rol oynadığı tespit edilmiştir. Ayrıca, değerlendirme sürelerinin zamanla artması, derginin hakemlik süreçlerindeki titizliğine işaret etmektedir. En çok atıf alan makalelerin genellikle sosyal bilimlerin pratik uygulamalarına odaklandığı görülmüştür. Çalışmanın sınırlılıkları arasında, erken dönem makalelerine ait bazı verilerin eksik olması ve atıf sayılarının dinamik yapısı nedeniyle bulguların zamanla değişebilme ihtimali yer almaktadır. Ancak bu çalışma, KÜSBD'nin

bibliyometrik profilini ortaya koyan ilk kapsamlı araştırma olması nedeniyle literatüre önemli bir katkı sunmaktadır. Elde edilen sonuçlar, derginin gelecekteki yayın politikalarının şekillendirilmesi ve uluslararası etkisinin artırılması için stratejik öneriler geliştirilmesine zemin hazırlamaktadır.

Üç ana bölümden oluşan bu çalışmanın birinci bölümünde, araştırmada izlenen yöntemsel çerçeveye ve kullanılan bibliyometrik analiz tekniklerine yer verilmiştir. İkinci bölümünde araştırma sonucunda elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Çalışmanın son kısmını oluşturan bulgular bölümünde, araştırma sürecinde elde edilen veriler sistematik biçimde özetlenmiş ve analiz edilerek yorumlanmıştır. Bu araştırmanın, KÜSBD üzerine bibliyometrik analiz yöntemini esas alan ilk çalışma olması, bulgularının bilimsel yenilikçiliğini ve özgün değerini açıkça ortaya koymaktadır. Çalışma, dergide yayımlanan akademik üretimlerin yıllar içerisindeki yönelimlerini, tematik odaklarını ve atıf ağlarını sistematik olarak inceleyerek derginin bilimsel etkisini nesnel göstergelerle görünür kılmaktadır. Elde edilen sonuçların, hem derginin akademik gelişim sürecine stratejik katkılar sağlayacağı hem de bibliyometrik temelli analizlere dayalı daha sonra yapılacak çalışmalara sağlam bir zemin oluşturarak literatüre kalıcı bir değer katacağı öngörülmektedir.

Araştırmanın Amacı, Kapsamı ve Yöntemi

Bibliyometrik araştırmalar, belirli bir bilimsel alan içerisinde yayımlanan çalışmaların niceliksel veriler aracılığıyla sistematik ve kapsamlı biçimde incelenmesine dayanan bir belge inceleme yöntemi olarak tanımlanmaktadır. Bu yöntem, alan yazının yapısal özelliklerini, gelişim süreçlerini ve araştırma dinamiklerini ortaya koymak amacıyla çeşitli istatistiksel ve analitik teknikleri bir arada kullanmaktadır. Analiz kapsamında, literatüre katkıda bulunan yazarların demografik ve kurumsal kimlik bilgileri, araştırma konuları, makalelerin yayımlandığı yıllar, metinlerin kaleme alındığı diller, konu dağılımları ve zamansal eğilimleri gibi temel göstergeler yer almaktadır. Ayrıca bibliyometrik analizler atıf sayıları, h-indeksi, etki faktörü gibi bilimsel üretkenlik ve etki ölçütlerini de kapsamlı şekilde değerlendirir. Bunun yanı sıra, bibliyometrik çalışmalar yazarlar, dergiler, kurumlar ve ülkeler arasındaki iş birliği ağlarını inceleyerek bilimsel iletişimdeki yoğunluk noktalarını, iş birliği biçimlerini ve bilgi yayılım kanallarını haritalandırmaktadır. Elde edilen bulgular, literatürün kullanım ve etkileşim düzeyi hakkında nicel kanıtlar sunarak, hem araştırma toplulukları hem de bilim politikaları geliştiren paydaşlar için stratejik ve yönlendirici bilgiler sağlamaktadır. Özellikle akademik dergilerin yayımladığı makaleler temelinde hem üretkenlik düzeyinin hem de literatür kullanımının ölçülmesi, belirli disiplinler içindeki bilgi akışının hızını, yönünü ve kapsamını anlamak açısından kritik önem taşımaktadır. Bu veriler doğrultusunda, editör kurulları dergilerin yayın politikalarını veriye dayalı ve objektif şekilde yeniden şekillendirebilmektedir. Araştırmacılar ise çalışmalarını yönlendirecek en uygun yayın platformlarını seçebilmekte ve alan yazında var olan boşlukları belirleyebilmektedir. Ayrıca, bibliyometrik analizler, yalnızca mevcut bilimsel etkinliğin niceliksel betimlemesini yapmakla kalmayıp, geleceğe yönelik araştırma eğilimlerini tahmin etmek, disiplinler arası iş birliği potansiyellerini ortaya koymak ve araştırma çıktılarının

toplumsal ve bilimsel etkisini değerlendirmek için de sağlam ve güvenilir bir altyapı sunmaktadır. Bu çok boyutlu yaklaşım sayesinde bibliyometrik çalışmalar, bilimsel bilginin üretim, dağıtım ve kullanım süreçlerini kapsamlı şekilde analiz ederek, akademik dünyada bilgi yönetimi ve stratejik planlama açısından vazgeçilmez bir araç haline gelmiştir. Bibliyometrik analizler, akademik dergilerin yayın politikalarının geliştirilmesi ve yönlendirilmesinde olduğu kadar, yayın yapmayı planlayan araştırmacıların da ilgili derginin konu eğilimleri, yayın sıklığı, yazar profilleri ve iş birliği ağları hakkında bilgi edinmesinde temel bir araç olarak öne çıkmaktadır. Bu yöntem, dergilerin geçmiş yayın performansına ilişkin niceliksel verilere dayalı kapsamlı değerlendirmeler sunarak, editöryal stratejilerin objektif biçimde oluşturulmasına katkı sağlamakta ve aynı zamanda araştırmacıların doğru ve etkin yayın platformlarını seçmelerine yardımcı olmaktadır.

Son yıllarda, hem ulusal hem de uluslararası düzeyde gerçekleştirilen bilimsel araştırmalarda bibliyometrik analiz yöntemlerinin kullanımının önemli ölçüde arttığı görülmektedir. Bu artış, özellikle bilimsel üretkenliğin ölçülmesi, araştırma alanlarının gelişim yönlerinin belirlenmesi ve disiplinler arası akademik iş birliklerinin analiz edilmesi gibi kritik işlevlerin bibliyometrik yöntemler aracılığıyla etkin şekilde gerçekleştirilebilmesine bağlıdır. Dolayısıyla, bibliyometrik analizler akademik camiada giderek daha yaygın ve tercih edilen bir metodolojik yaklaşım haline gelmektedir. Nitel bir araştırma yöntemi olarak kabul edilen bibliyometrik analizler, belirli bir bilimsel alanın gelişimini izlemek, alan yazındaki boşlukları ve eksiklikleri tespit etmek, araştırma gündemini ve gelecekteki yönelimleri şekillendirmek gibi çok boyutlu işlevler üstlenmektedir. Alan yazın taramaları sonucunda, Türkiye’de yayımlanan birçok akademik derginin bibliyometrik analiz yöntemini kullanarak bilimsel birikimin görünür kılınmasında ve değerlendirilmesinde bu yöntemi etkili bir biçimde yararlandığı gözlemlenmektedir. Bu durum, bibliyometrik analizlerin ülkemizde akademik literatürün kalitesini artırmaya ve bilimsel üretkenliğin stratejik yönetimine katkı sağlamaya yönelik potansiyelini göstermektedir. Sonuç olarak, bibliyometrik analizler sadece akademik yayımların nicel değerlendirmesini yapmakla kalmayıp, aynı zamanda bilimsel bilgi üretimi, dağılımı ve kullanımına ilişkin sistematik ve derinlemesine rehber sunarak, araştırma politikalarının geliştirilmesi, bilimsel iş birliklerinin teşvik edilmesi ve disiplinler arası etkileşimlerin artırılması gibi alanlarda da kritik bir rol üstlenmektedir. KÜSBD’ye ilişkin olarak bibliyometrik analiz yöntemini kullanan herhangi bir çalışmanın bulunmaması, bu araştırmanın söz konusu dergiye özgü gerçekleştirilen ilk kapsamlı inceleme olma özelliğini ortaya koymaktadır. Son yıllarda bibliyometrik yöntemlerin bilimsel araştırmalarda kullanımının önemli ölçüde artması, bu yöntemin bilimsel yayımların yapısal ve performans analizlerinde giderek daha fazla tercih edildiğini göstermektedir. Bu bağlamda, bibliyometrik analizlerin KÜSBD’nin bilimsel yayın profilini ortaya koymak üzere uygulanması, hem derginin akademik görünürlüğünü artırmak hem de ilgili alanda literatüre özgün ve önemli katkılar sunmak açısından büyük bir önem arz etmektedir. Araştırmanın temel amacı, KÜSBD’nin Ocak 2011 ve Ocak 2024 tarihleri arasındaki dönemde yayımlanan makalelerin belirlenen ölçütler ve değişkenler doğrultusunda sistematik bir şekilde sınıflandırılmasıdır. Bu sınıflandırma, derginin bilimsel üretkenliğini, konu dağılımlarını, yazar profillerini ve yayın eğilimlerini kapsamlı biçimde değerlendirmek için

planlanmıştır. Ayrıca, elde edilen bibliyometrik bulgular ışığında derginin genel yayın politikalarına ve bilimsel katkılarına yönelik değerlendirmeler yapılması da çalışmanın önemli bir hedefi olarak belirlenmiştir. Bu doğrultuda, araştırmada toplanan veriler bibliyometrik analiz teknikleri kullanılarak titizlikle incelenmiş ve yorumlanmıştır. Analiz sürecinde, makalelerin yayımlandığı dönemsel dağılım, yazarların kurumsal ve coğrafi profilleri, konu başlıkları, atıf yoğunlukları ve iş birliği ağları gibi çeşitli değişkenler ele alınmıştır. Elde edilen sonuçlar, KÜSBD'nin bibliyometrik profilinin ayrıntılı bir şekilde ortaya konmasını sağlamış ve derginin bilimsel üretkenlik, etki ve görünürlük açısından bulunduğu konumu analiz etmeye olanak tanımıştır. Böylelikle, çalışma sadece derginin mevcut durumunun kapsamlı bir değerlendirmesini yapmakla kalmayıp, geleceğe yönelik yayın stratejilerinin belirlenmesi ve bilimsel gelişimlerin izlenmesi için de önemli bir temel oluşturmuştur.

Bu araştırmada, KÜSBD'nin ilk sayısının yayımlandığı 2011 yılından itibaren 2024 yılına kadar geçen 14 yıllık süreçte yayımlanan toplam 406 makale, nitel araştırma yöntemlerinden biri olan bibliyometrik analiz yöntemi kullanılarak sistematik bir şekilde incelenmiştir. Araştırmaya dâhil edilen makaleler, Mart 2011 ile Ocak 2024 tarihleri arasında yayımlanan ve biri özel sayı olmak üzere toplam 28 sayıyı kapsamaktadır. Bu sayıların tamamına derginin resmî web sitesinde bulunan arşivden (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/kusbd>) erişim sağlanmıştır. Elektronik ortamda yayımlanan bu sayılardan elde edilen makalelere ilişkin veriler, makale başlıkları, yayın yılı, cilt ve sayı bilgileri, yazarların temel kimlik bilgileri gibi bibliyometrik analiz için gerekli olan temel unsurları içerecek şekilde incelenmiştir. Araştırmada kullanılan atıf verilerinin tespitinde ise "Google Akademik" veri tabanından yararlanılmış ve dergide yayımlanmış makalelerin atıf sayıları sistematik olarak belirlenmiştir. İlk aşamada, erişilebilir olan makaleler indirilmiş, ardından ilgili makalelere ait tüm bibliyometrik veriler farklı değişkenler kullanılarak Microsoft Excel programına aktarılmıştır. Veri girişinin tamamlanmasının ardından, analiz sürecinde de Excel yazılımı kullanılarak tablolar ve grafikler oluşturulmuştur.

Bu kapsamda, makalelerin tanımlayıcı özelliklerine ilişkin istatistiksel bilgiler sunularak, içerik analizi kapsamında kategorisel çözümlene yöntemleri uygulanarak derginin yayın profili detaylı şekilde ortaya konmuştur. Böylelikle, çalışma KÜSBD'nin bibliyometrik yapısının anlaşılması, yayın eğilimlerinin belirlenmesi ve bilimsel üretkenliğin değerlendirilmesi kapsamlı ve sistematik bir veri tabanı oluşturmuştur. Bu kapsamda, derginin gelişim süreci, konu dağılımları, yazar ve iş birliği profilleri gibi çok boyutlu veriler doğrultusunda derinlemesine bir analiz imkânı sağlanmıştır.

Araştırmanın sınırlılıkları arasında, derginin yayın hayatının ilk yıllarında yayımlanan bazı makalelere ilişkin bilgilere eksik veya kısmi erişim sağlanabilmesi yer almaktadır. Bu durum, ilgili makalelerin bazı bibliyometrik verilerinin tam olarak toplanamamasına yol açmıştır. Dolayısıyla, araştırmanın bulguları belirli bir zaman dilimiyle sınırlı olup, ilerleyen yıllarda yapılacak yeni incelemelerde güncel veri farklılıklarının ortaya çıkabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Bu sınırlamalar, çalışmanın genel geçerliliğini

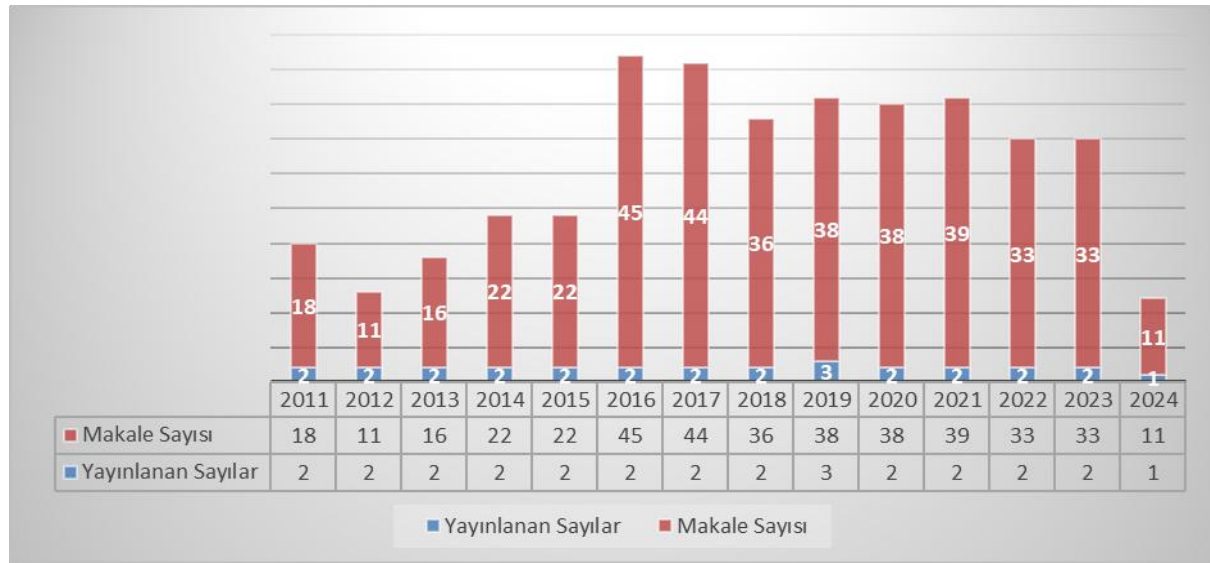
ve kapsamını etkilemekle birlikte, elde edilen bulguların mevcut dönemi yansıtması bakımından önemli ve yol gösterici niteliktedir.

Araştırmanın Bulguları

Çalışmanın bu bölümünde KÜSBD'nin ilk yayımlandığı 2011 yılından 2024 Ocak dönemine kadar tüm sayıları dikkate alınarak yayımlanan makalelerin yıllara göre dağılımı, türleri, yayın dilleri, yazarların cinsiyeti, yazar sayısı, sayfa sayısı, atıf sayısı, kaynak sayısı, indirme sayısı, gösterim sayısı, değerlendirme süreleri, yazar verimliliği, yazarların kurumları ve makalelerin alanı başlıkları altında elde edilen bulgular EXCEL programı kullanılarak oluşturulan tablo ve grafiklerle gösterilmiştir.

Dergide Yayımlanan Makalelerin Yıllara Göre Dağılımı

Dergide yayımlanan makalelerin yıllara göre dağılımının gösterildiği Grafik 1'e göre, derginin ilk yayına başladığı yıl olan 2011 yılında 2 sayıda toplam 18 makale yayınlanmıştır. En fazla yayının yapıldığı yıl 45 makale ile 2016, en az yayının yapıldığı yıl ise 11 makale ile 2012 olduğu görülmektedir. Ayrıca 2019 yılında 3 sayı, diğer yılların tamamında 2 sayı yayınlanmıştır. Yıllar itibariyle dergide yayınlanan makale sayısının arttığı görülmektedir.

Grafik 1. Derginin yıllar itibariyle yayınlanan makale sayıları

Dergide Yayımlanan Makale Türlerinin Yıllara Göre Dağılımı

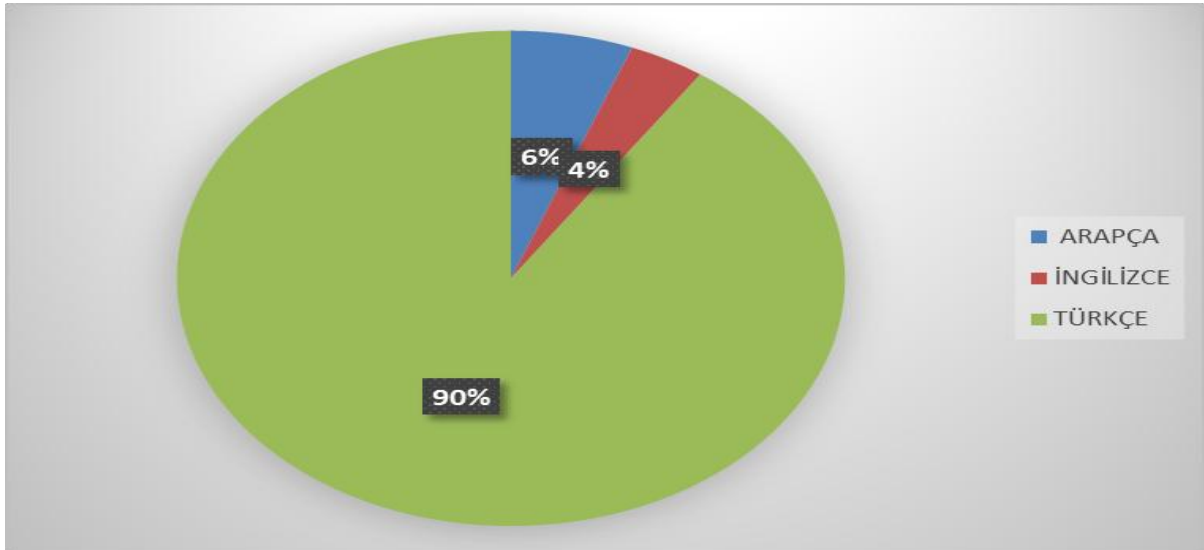
Grafik 2'de dergide yayımlanan makale türlerinin yıllara göre dağılımı gösterilmektedir. Buna göre, en çok yayın türünde 375 makale ile araştırma makaleleri büyük bir ağırlıkla ilk sırada yer almaktadır. Derleme türünde 19 adet, sanat ve edebiyat türünde ise 10 adet yayın yapılmıştır. Araştırma makalelerinin en fazla yayımlandığı yıl 45 makale ile 2016'dır.

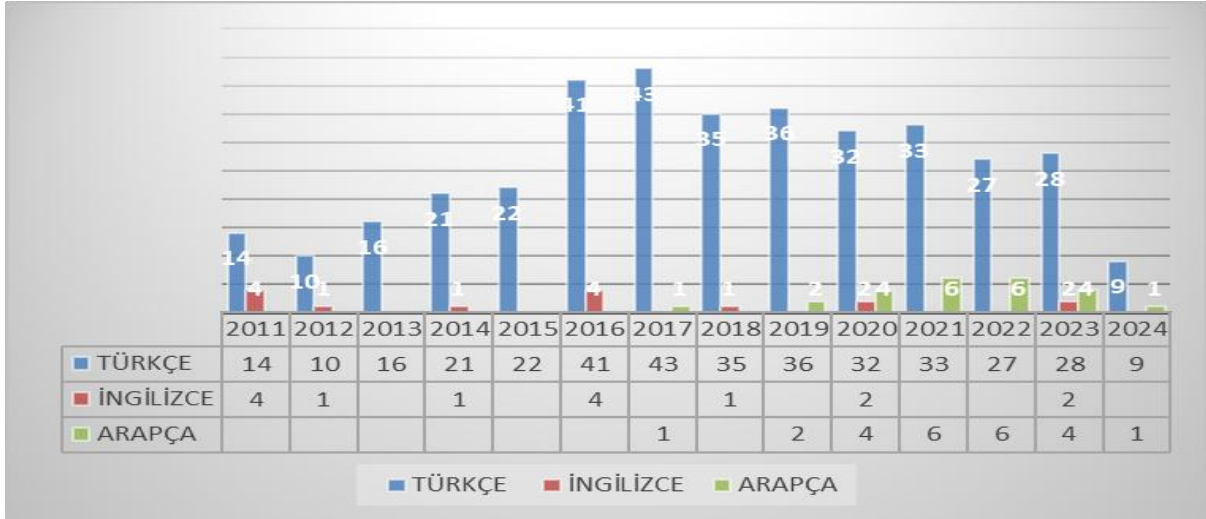

Grafik 2. Makale Türlerinin Yıllara Göre Dağılımı

Dergide Yayımlanan Makalelerin Yayın Diline Göre Dağılımı

Grafik 3'te, yayımlanan makalelerin kaleme alındıkları dillere göre dağılımı sunulmuştur. Makalelerin 367'si Türkçe dilinde, 24'ü Arapça dilinde ve 15'i ise İngilizce dilinde yayımlanmıştır. Görüldüğü gibi yayımların büyük oranda Türkçe olarak yayımlanmıştır. Arapça dilinde ise İngilizceden daha fazla sayıda yayın yapıldığı görülmektedir. Türkçe dilinde en çok yayının yapıldığı yıl 43 makale ile 2017'dir. Arapça dilinde 6'şar yayın ile 2021 ve 2022 yılları, İngilizce dilinde ise 2011 ve 2016 yılları 4'er makale ile bu dillerde en çok yayının yapıldığı yıllar olmaktadır.

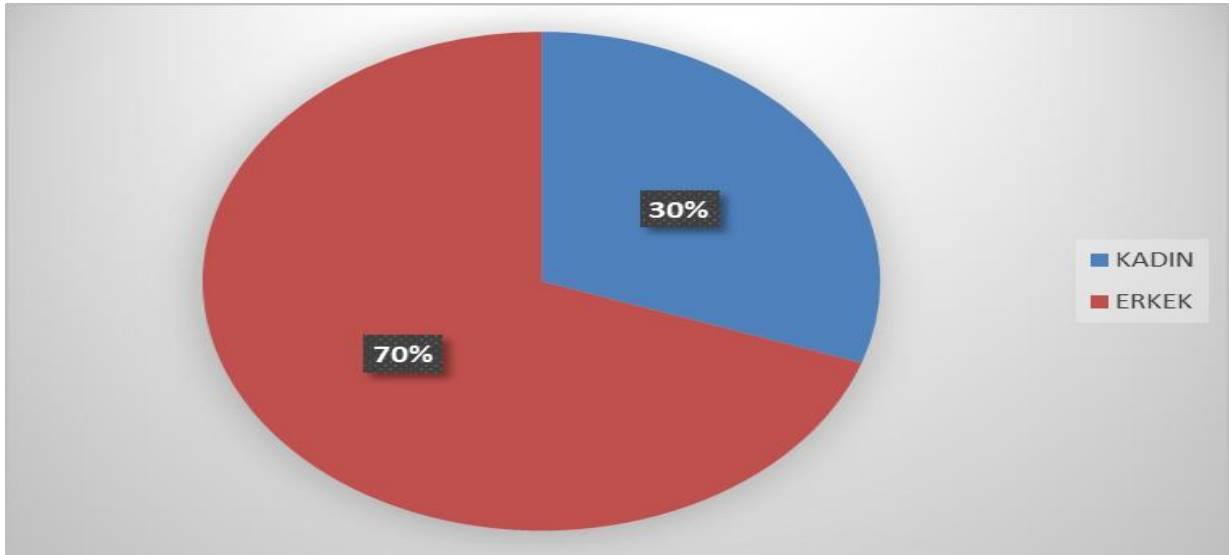

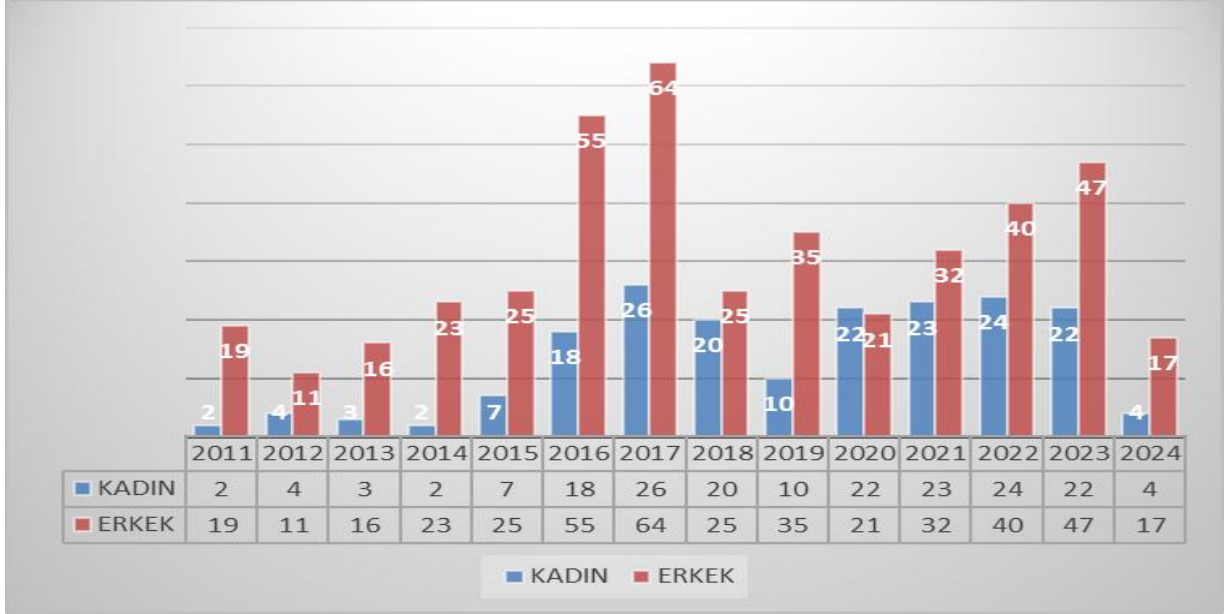

Grafik 3.Yıllar İtibariyle Yayınlanan Makalelerin Yayın Dili

Dergide Yayımlanan Makale Yazarlarının Cinsiyetlerine Göre Dağılımı

Grafik 4'te dergide yayımlanan makalelerin yazarlarına ait cinsiyet dağılımları verilmiştir. Buna göre yazarların 187'si kadın, 430'u ise erkeklerden oluşmaktadır. Dergide yer alan makalelerin büyük çoğunluğunun erkekler tarafından yazıldığı, oransal olarak erkeklerin % 70'e % 30'luk bir ağırlıklarının olduğu görülmektedir. Ayrıca kadın yazarların en çok yayın yaptığı yılın 26 makale ile 2017, erkek yazarların en fazla yayın yaptığı yıl ise 64 makale ile yine 2017'dir.

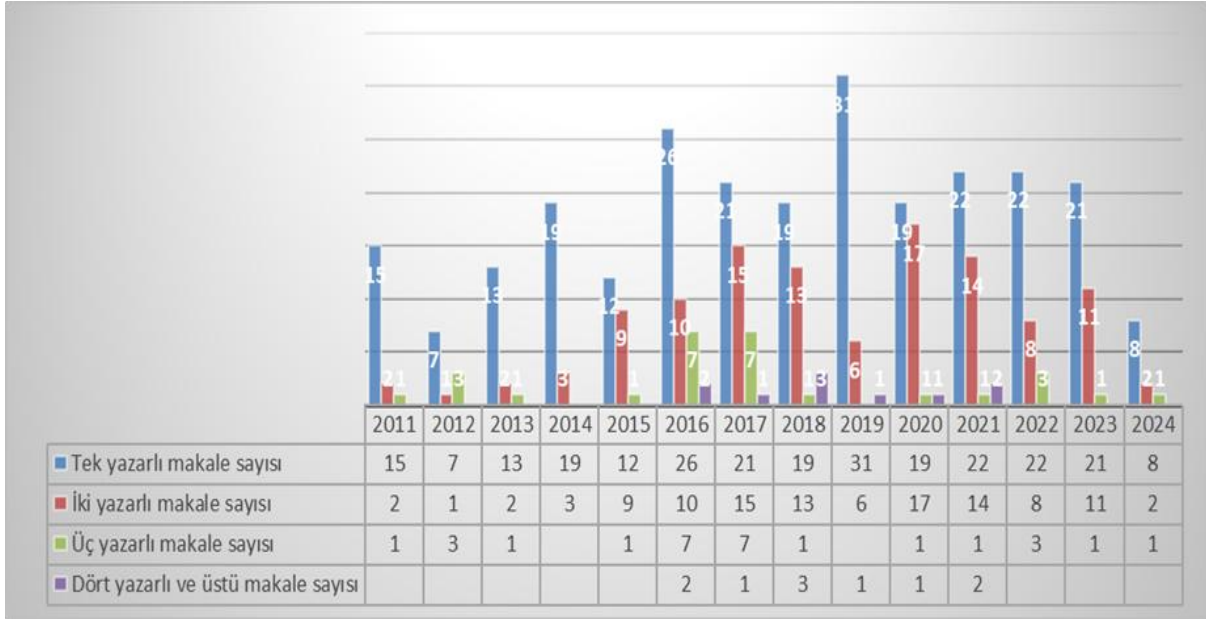

Grafik 4. Makale yazarlarının cinsiyetlerine göre dağılımı

Dergide Yayımlanan Makalelerin Yazar Sayısına Göre Dağılımı

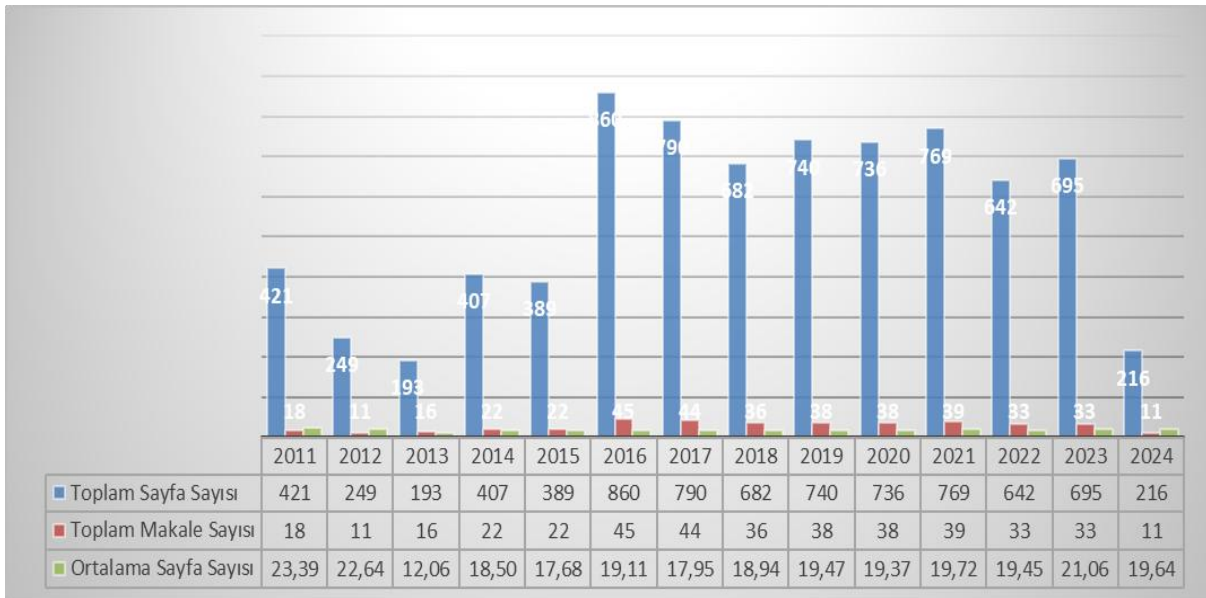
Dergide yayımlanan makalelerin yazar sayısına ait veriler Grafik 5'de gösterilmektedir. Tek yazarlı makalelerin toplam sayısı 245, iki yazarlı makalelerin toplam sayısı 113, üç yazarlı makalelerin toplam sayısı 28 ve dört yazarlı makalelerin toplam sayısının ise 10 olduğu görülmektedir. Dergide yayımlanan makalelerin çoğunlukla tek yazarlı olduğu dikkat çekmektedir. Tek yazarlı makalelerin en çok yayımlandığı yıl 31 makale ile 2019, iki yazarlı makalelerin en çok yayımlandığı yıl 17 makale ile 2020, üç yazarlı makalelerin en çok yayımlandığı yıllar 7 makale ile 2016 ve 2017, dört yazarlı makalelerin en çok yayımlandığı yıl ise 3 makale ile 2018'dir. Tek yazarlı makalelerin en az yayımlandığı yıl 7 makale ile 2012, iki yazarlı makalelerin en az yayımlandığı yıl 1 makale ile 2012 ve 2014'tür. Ayrıca 2014 yılında üç yazarlı makale, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2022, 2023 ve 2024'te dört yazarlı makale yayınlanmamıştır.

Grafik 5. Makalelerin yazar sayısına göre dağılımı

Dergide Yayımlanan Makalelerin Sayfa Sayısına Göre Dağılımı

Grafik 6'da yayımlanan makalelerin toplam sayfa sayısı ve ortalama sayfa sayıları verilmiştir. Yayımlanan 406 makalenin toplam sayısı 7.573'tür. En çok sayfa sayısına ulaşılan yıl 860 sayfa ile 2016 yılıdır, en az sayfa sayısının olduğu yıl ise 193 sayfa ile 2013'tür. Ortalama sayfa sayısının en yüksek olduğu yıl 23,39 sayfa ile 2011, en az ortalama sayfa sayısının bulunduğu yıl 12,06 ile 2016'dır.

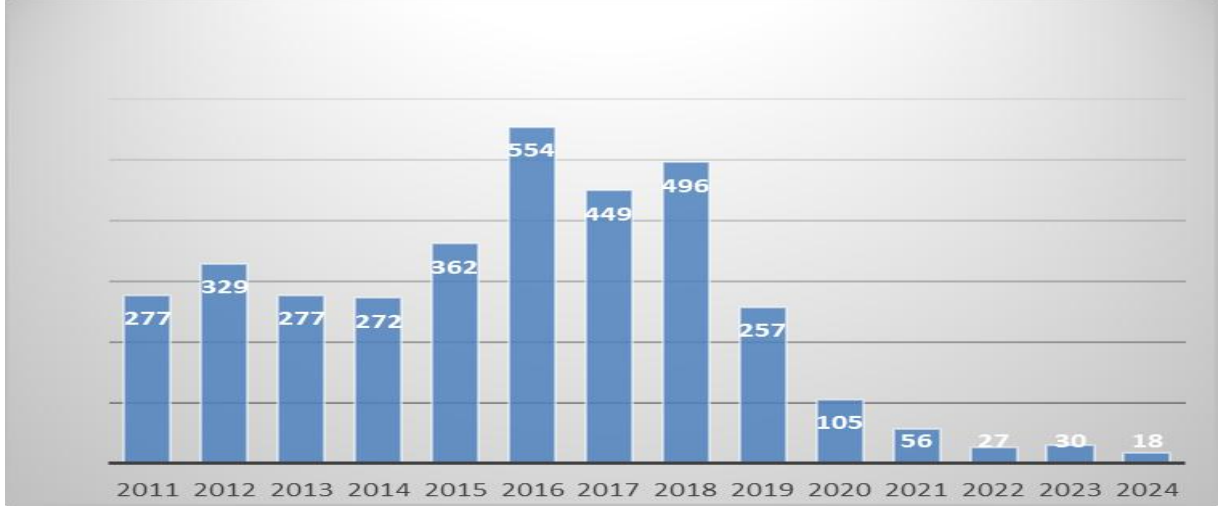

Grafik 6. Makalelerin sayfa sayısına göre dağılımı

Dergide Yayımlanan Makalelerin Atıf, Kaynak, İndirme ve Gösterim Sayısına Göre Dağılımı

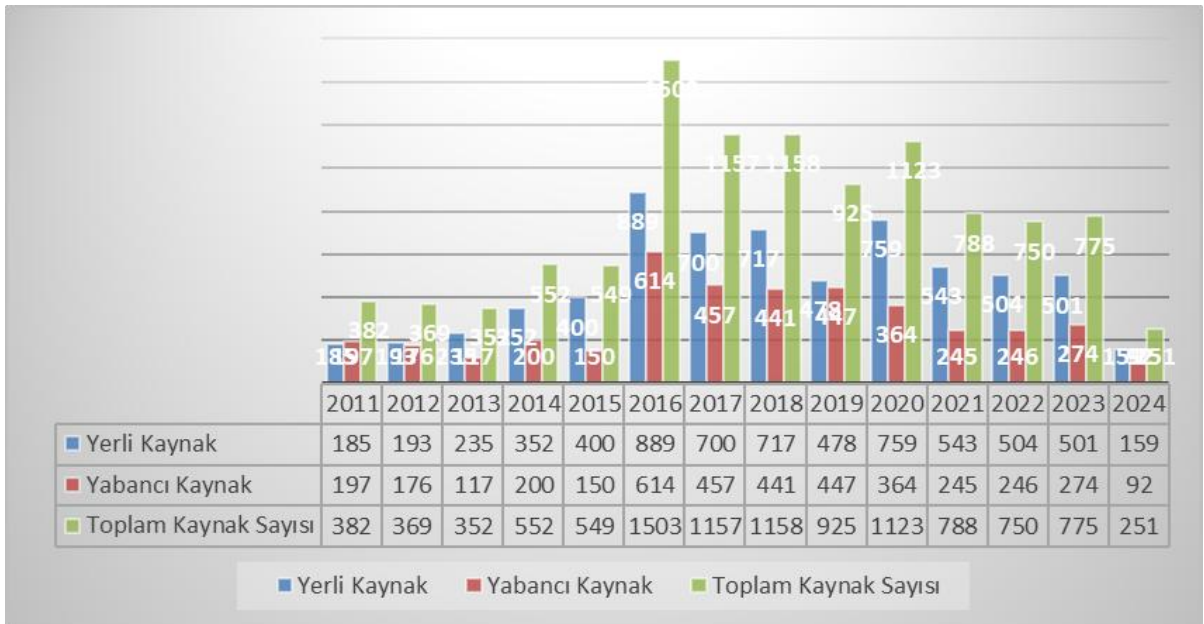
Grafik 7'de makalelerin almış oldukları atıfların yıllar itibariyle dağılımı verilmiştir. Buna göre dergide yayımlanan makalelerin en çok atıf aldıkları yıllar 554 atıf ile 2016, 496

atıfla 2018 yılı ve 449 atıfla 2017'dir. Sadece bir sayının yayımlanmış olması ve güncel sayı olması gibi nedenlerden dolayı en az atfın alındığı yılların arasında ilk sırada 2024 yılı gelmektedir. 2024 yılının ardından en az atıf alan yıllar sırasıyla 22 atıf ile 2022, 30 atıf ile 2023, 56 atıfla 2021 yılları gelmektedir.

Grafik 7.Derginin yıllara göre toplam atıf sayıları

Grafik 8'de yayımlanan makalelerin yıllar itibariyle kaynakça türlerinin dağılımı verilmiştir. Buna göre 6.615 yerli kaynak, 4.022 yabancı kaynak kullanılmıştır. Yerli kaynakların en çok kullanıldıkları yıllar 889 kaynak ile 2016, 759 kaynak ile 2020 ve 717 kaynak ile 2018'dir. En az kullanıldıkları yıllar ise 185 kaynak ile 2011, 193 kaynak ile 2012 ve 235 kaynak ile 2013'tür. Yabancı kaynakların en çok kullanıldıkları yıllar 614 kaynak ile 2016, 457 kaynak ile 2017 ve 447 kaynak ile 2019'dur. En az kullanıldıkları yıllar ise 117 kaynak ile 2013, 150 kaynak ile 2015 ve 176 kaynak ile 2012'dir.

Grafik 8.Derginin yıllara göre kaynakça sayıları

Bununla birlikte, dergide yayımlanan makalelerde en çok atıf alan ilk on makale ve atıf sayılarını Tablo 2’de sunulmuştur. Buna göre, Hakan Eygü ve Selçuk Karaman’ın (2013) çalışması olan “Uzaktan Eğitim Öğrencilerinin Memnuniyet Algıları Üzerine Bir Araştırma” adlı makale 180 atıf ile en çok atıf alan makedir. Ardından Sedat Kızıloğlu’nun çalışması (2012) “İsrail Devleti’nin Kuruluşuna Kadar Geçen Süreçte Yahudiler ve Siyonizm’in Gelişimi” isimli çalışma 116 atıf, Gürcan Papatya, Nurhan Papatya ve A. Buğra Hamşioğlu’na (2012) ait “Sağlık Hizmetlerinde Algılanan Hizmet Kalitesi ve Hasta Memnuniyeti: İki Özel Hastanede Karşılaştırmalı Bir Araştırma” isimli çalışma 98 atıfla sıralanmaktadır.

Tablo 2. Dergide en çok atıf alan ilk on makale

Yıl	Yazar/lar	Makalenin Adı	Atıf Sayısı
2013	Hakan Eygü Selçuk Karaman	Uzaktan Eğitim Öğrencilerinin Memnuniyet Algıları Üzerine Bir Araştırma	180
2012	Sedat Kızıloğlu	İsrail Devleti’nin Kuruluşuna Kadar Geçen Süreçte Yahudiler ve Siyonizm’in Gelişimi	116
2012	Gürcan Papatya, Nurhan Papatya, A. Buğra Hamşioğlu	Sağlık Hizmetlerinde Algılanan Hizmet Kalitesi ve Hasta Memnuniyeti: İki Özel Hastanede Karşılaştırmalı Bir Araştırma	98
2015	Hasan Gönder	Başkanlık Sistemi ve Türkiye	87
2016	Mehmet Umur Duygu Eren	Destinasyon İmajı ve Destinasyon Kişiliğinin, Ziyaretçi Memnuniyeti ve Geleceğe Yönelik Ziyaretçi Davranışı Üzerine Etkisi: Kapadokya Örneği	80
2011	Gülşah Karavardar	Aile İşletmelerinde Kurumsallaşma Yetki Devri ve Belirsizliğe Tolerans	73
2019	Rüstem Orhan	Çocuk Gelişiminde Fiziksel Aktivite ve Sporun Önemi	72
2014	Adnan Küçükali	Engellilere Uygulanan Sosyal Politikaların Değerlendirilmesi: Atatürk Üniversitesi Örneği	61
2018	H. N. Başyazıcıoğlu, Kurtuluş Karamustafa	Marketing 4.0: Impacts of Technological Developments on MarketingActivities	57
2018	Emel Zeliha Cihan	Modernleşme ve Kadın	56
2011	Kamil Şahin	Kültürel Yozlaşmaya Neden Olan Bir Unsur Olarak Televizyon	54

Ayrıca dergide yayımlanan makalelerde en çok görüntülenen ve indirilen makalelere ait bilgiler Tablo 3 ve Tablo 4’te sunulmuştur. Araştırmanın yapıldığı dönem itibariyle en çok görüntülenen çalışmalar, Rüstem Orhan’nın (2019) “Çocuk Gelişiminde Fiziksel Aktivite ve Sporun Önemi” çalışması 11.639, Abdurazzak Dursun’un (2015), “David Hume ve Gazali’de Nedensellik Problemi” çalışması 11.441 ve Rüstem Orhan ve Sinan Ayan’ın (2018) “Psiko-Motor ve Gelişim Kuramları Açısından Spor Pedagojisi” çalışması 9.535 gösterim sayısı ile sıralanmaktadır. Araştırmanın yapıldığı dönem itibariyle en çok indirilen çalışmalar ise, Sedat Kızıloğlu’nun (2012) “İsrail Devleti’nin Kuruluşuna Kadar Geçen Süreçte Yahudiler ve Siyonizm’in Gelişimi” çalışması 136.400, Coşkun Sağlık’ın (2019), “Emile Durkheim’ın Metodolojisi ve Sosyolojisi” çalışması 92.256 ve Bilge B. Ayrancı’nın (2018) “0-12 Yaş Dil Gelişimi Uygulamaları ve Yapılması Gerekenler” çalışması 64.337 indirilme sayıları ile sıralanmaktadırlar. En çok görüntülenen ve indirilen makaleler karşılaştırdığımızda en çok görüntülenen ve indirilen makaleler arasında beş çalışmanın

ortak olduğu görülmektedir. Ayrıca genel olarak makalelerin indirilme sayılarının görüntüleme sayılarına kıyasla fazla olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 3. Dergide en çok görüntülenen ilk on makale

Yıl	Yazar/lar	Makalenin Adı	Gösterim Sayısı
2019	Rüstem Orhan	Çocuk Gelişiminde Fiziksel Aktivite ve Sporun Önemi	11.639
2015	Abdurazzak Dursun	DavidHume ve Gazali'de Nedensellik Problemi	11.441
2018	Rüstem ORHAN, Sinan AYAN	Psiko-Motor ve Gelişim Kuramları Açısından Spor Pedagojisi	9.535
2018	Bilge B. Ayrancı	0-12 Yaş Dil Gelişimi Uygulamaları ve Yapılması Gerekenler	9.522
2020	Nagehan Kaya, Nuray Taştan	Özgüven Üzerine Bir Derleme	8.366
2016	Tuncay AÇIK	Kutadgu Bilig'de Devlet Yönetimi	8.245
2012	Sedat Kızıloğlu	İsrail Devleti'nin Kuruluşuna Kadar Geçen Süreçte Yahudiler ve Siyonizm'in Gelişimi	7.797
2019	Coşkun Sağlık	Emile Durkheim'ın Metodolojisi ve Sosyolojisi	7.201
2013	Hakan Eygü, Selçuk Karaman	Uzaktan Eğitim Öğrencilerinin Memnuniyet Algıları Üzerine Bir Araştırma	6.574
2016	Ali Çetin	Ahlak ve Kültür Üzerine Bir Değerlendirme	5.450

Tablo 4. Dergide en çok indirilen ilk on makale

Yıl	Yazar/lar	Makalenin Adı	İndirme Sayısı
2012	Sedat Kızıloğlu	İsrail Devleti'nin Kuruluşuna Kadar Geçen Süreçte Yahudiler ve Siyonizm'in Gelişimi	136.400
2019	Coşkun Sağlık	Emile Durkheim'ın Metodolojisi ve Sosyolojisi	92.256
2018	Bilge B. Ayrancı	0-12 Yaş Dil Gelişimi Uygulamaları ve Yapılması Gerekenler	64.337
2018	Dilara Onur	Psikoloji Kuramları ve Yaratıcılık İlişkisi	63.479
2018	Rüstem Orhan, Sinan Ayan	Psiko-Motor ve Gelişim Kuramları Açısından Spor Pedagojisi	53.453
2019	Rüstem Orhan	Çocuk Gelişiminde Fiziksel Aktivite ve Sporun Önemi	44.250
2014	Merve Suna Özel	Stalin Dönemi Rus Milliyetçiliği ve Politikaları	37.644
2016	Emre Ekinci	Devrimden Günümüze Fransız Siyasal Sisteminin Evrimi	34.503
2013	Salim Pilav Mehmet M. Oğuz	Türkçe Ders Kitaplarında Yer Alan Metin Türleri Üzerine Bir Araştırma	33.986
2016	Hüseyin Ertuğrul	Abortion Crime at Turkish Penal Code	33.354

Dergide Yayımlanan Makalelerin Değerlendirme Sürelerinin Yıllara Göre Dağılımı

Araştırmanın yapıldığı dönem itibariyle dergide yayımlanan makalelerin değerlendirme sürelerinin yıllara göre dağılımı Tablo 5'te ayrıntılı olarak sunulmuştur. Değerlendirme süresi, makalenin dergiye teslim edildiği tarihten kabul edildiği tarihteki gün farkı esas alınarak hesaplanmıştır. Bu süre, akademik yayın süreçlerinde

kritik bir öneme sahiptir. Zira yazarlar, makalelerini gönderecekleri dergiyi seçerken değerlendirme süresini önemli bir kriter olarak dikkate almaktadırlar. Yapılan analiz sonucunda, değerlendirme süresinin en kısa 3 gün, en uzun ise 554 gün arasında değiştiği tespit edilmiştir. Yıllar bazında incelendiğinde, ortalama değerlendirme süresinin en düşük seviyeye 2017 yılında ulaştığı, en yüksek değerlere ise 2020 yılında çıktığı gözlenmiştir. Genel olarak, derginin değerlendirme süresinin ortalama 122 gün olduğu belirlenmiş olup, yıllar içinde bu sürenin artış eğilimi gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu durum, ilk bakışta değerlendirme süreçlerinin uzaması olarak algılanabilir. Ancak detaylı değerlendirmede, bu artışın derginin inceleme süreçlerinde kalite ve titizlik artırıcı tedbirler aldığına işaret ettiği ve dolayısıyla derginin akademik standartlarının yükseldiğinin olumlu bir göstergesi olduğu söylenebilir. Özellikle 2017 yılında ortalama değerlendirme süresi yaklaşık 44 gün iken, 2024 yılında bu sürenin 111 güne yükseldiği görülmektedir. Bu artış, derginin hakemlik süreçlerine verdiği önemin yanı sıra, makalelerin daha kapsamlı ve titiz bir şekilde değerlendirilmesinin bir sonucu olduğu değerlendirilebilir. Ayrıca, uzun ancak dikkatli yürütülen değerlendirme süreçleri, yayımlanan çalışmaların bilimsel niteliğini artırmakta ve derginin ulusal ve uluslararası akademik camiada saygınlığını güçlendirmektedir. Sonuç olarak, değerlendirme süresindeki bu değişimlerin dikkatli ve dengeli yönetilmesi, hem yazar memnuniyetini korumak hem de yayın kalitesini yükseltmek adına derginin stratejik hedefleri doğrultusunda önem taşımaktadır. Bu bağlamda, derginin değerlendirme süreçlerinin etkinliği ve verimliliği konusunda ilerleyen dönemlerde yapılacak analizlerin, kalite yönetimi açısından önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

Tablo 5. Dergide yayınlanan makalelerin değerlendirme süreleri

	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Toplam Değerlendirme Süresi	1936	3582	4544	6408	6449	4991	3828	1230
Toplam Makale Sayısı	44	36	38	38	39	33	33	11
Ortalama Değerlendirme süresi	44,00	99,50	119,58	168,63	165,36	151,24	116,00	111,82

Dergide Yazarların Yayın Sayısına (Yazar Verimliliği) Göre Dağılımı

Araştırmanın yapıldığı dönem itibariyle dergiye üç ve daha fazla makale gönderen yazarların verimlilik profilleri, Tablo 6'da detaylı biçimde sunulmuştur. KÜSBD'de 2011-2024 yılları arasında yayımlanan toplam 406 makale, farklı disiplinlerden 617 yazar tarafından kaleme alınmıştır. Bu yazarlar arasında Tamer Eren, 13 makale ile en üretken yazar konumunda bulunurken, İsmail Aydoğan 7 makale ve Aşır Özbek 6 makaleyle bu kategoride yer alan diğer önemli isimlerdir. Bununla birlikte, toplam yazar kitlesinin büyük bir çoğunluğunun dergiye yalnızca bir veya iki makaleyle katkıda bulunduğu tespit edilmiştir. Bu durum, dergiye düzenli ve tekrarlayan makale gönderim oranlarının nispeten düşük olduğunu göstermektedir. En verimli yazarların önemli bir kısmının Kırıkkale Üniversitesi mensubu olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi ve Uşak Üniversitesi de yüksek verimlilik gösteren yazarların bağlı olduğu diğer önde gelen kurumlar arasında yer almaktadır. Ayrıca, en verimli yazarlar arasında sadece bir kişinin üniversite mensubu olmadığı, yayımlanan

makalelerin büyük çoğunluğunun akademik kadrolarda yer alan araştırmacılar tarafından üretildiği anlaşılmaktadır.

Üç veya daha fazla makale yayımlayan toplam 22 yazarın akademik unvanları incelendiğinde, bunlardan 10'unun Profesör Doktor, 5'inin Doçent Doktor ve 4'ünün Dr. Öğretim Üyesi unvanına sahip olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, birer yazarın Öğretim Görevlisi Doktor, Doktor ve Öğretim Görevlisi unvanlarıyla katkıda bulunduğu görülmektedir. Bu dağılım, dergiye düzenli katkı sunan yazarların büyük oranda deneyimli ve akademik kariyerlerinde ilerlemiş araştırmacılardan oluştuğunu göstermektedir. Bu bulgular ışığında, KÜSBD'nin yazar profili incelendiğinde, derginin akademik birikimi güçlü, ancak tekrarlayan katkı sağlayan yazar sayısının görece sınırlı olduğu bir yayın ortamı sunduğu söylenebilir. Bu durum, derginin yazar bağlılığını artırmak ve makale tekrar gönderim oranlarını yükseltmek adına stratejik politikalar geliştirmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Diğer yandan, farklı üniversitelerden ve çeşitli akademik unvanlara sahip araştırmacıların katkıda bulunması, derginin disiplinlerarası ve kurumsal çeşitliliğe açık bir yayın platformu olduğunu da göstermektedir.

Dergiye üç ve daha fazla makale gönderen yazarların verimlilik profilleri Tablo 6'da detaylı biçimde sunulmuştur. KÜSBD'de 2011-2024 yılları arasında yayımlanan toplam 406 makale, farklı disiplinlerden 617 yazar tarafından kaleme alınmıştır. Bu yazarlar arasında Tamer Eren 13 makale ile en üretken yazar konumunda bulunurken, İsmail Aydoğan 7 makale ve Aşır Özbek 6 makaleyle bu kategoride yer alan diğer önemli isimlerdir. Bununla birlikte, toplam yazar örnekleminin büyük bir çoğunluğunun dergiye yalnızca bir veya iki makaleyle katkıda bulunduğu tespit edilmiştir. Bu durum, dergiye düzenli ve tekrarlayan makale gönderim oranlarının nispeten düşük olduğunu göstermektedir. En verimli yazarların önemli bir kısmının Kırıkkale Üniversitesi mensubu olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi ve Uşak Üniversitesi de yüksek verimlilik gösteren yazarların bağlı olduğu diğer önde gelen kurumlar arasında yer almaktadır. Ayrıca, en verimli yazarlar arasında sadece bir kişinin üniversite mensubu olmadığı, yayımlanan makalelerin büyük çoğunluğunun akademik kadrolarda yer alan araştırmacılar tarafından üretildiği anlaşılmaktadır.

Tablo 6. Yazarların dergideki yayın sayısı (yazar verimliliği)

Yazarın Adı	Kurumu	Makale Sayısı
Prof. Dr. Tamer Eren	Kırıkkale Üniversitesi	13
Prof. Dr. İsmail Aydoğan	Kırıkkale Üniversitesi	7
Doç. Dr. Aşır Özbek	Kırıkkale Üniversitesi	6
Prof. Dr. İbrahim Mazman	Kırıkkale Üniversitesi	5
Öğr. Gör. Dr. Ömer Ali Keskin	Kırıkkale Üniversitesi	5
Prof. Dr. Nuray Taştan	Kırıkkale Üniversitesi	5
Prof. Dr. Adnan Akın	Kırıkkale Üniversitesi	4
Doç. Dr. Dilek Şahin	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi	4
Doç. Dr. Hacı Mehmet Alakaş	Kırıkkale Üniversitesi	4
Dr. Öğr. Üyesi Rüstem Orhan	Kırıkkale Üniversitesi	4

Dr. Serhan Keskin	T.C. Ziraat Bankası A.Ş.	4
Doç. Dr. Cihat Kartal	Kırıkkale Üniversitesi	3
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin Yusuf	İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi	3
Doç. Dr. İsmail Efe	Kırıkkale Üniversitesi	3
Prof. Dr. Mehmet Akif Helvacı	Uşak Üniversitesi	3
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Esat Sarıcaoğlu	Kırıkkale Üniversitesi	3
Prof. Dr. Muhittin Eliaçık	Kırıkkale Üniversitesi	3
Öğr. Gör. Mustafa Sarp	Kırıkkale Üniversitesi	3
Prof. Dr. Rafet Metin	Bayburt Üniversitesi	3
Prof. Dr. Salim Pilav	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	3
Prof. Dr. Sıtkı Yıldız	Polis Akademisi	3
Dr. Öğr. Üyesi Yakup Sarıkaya	Kırıkkale Üniversitesi	3

Yazarların Kurumlara Göre Dağılımı

Dergide yayımlanan makalelerde yer alan yazarların kurumsal dağılımı ve üç veya daha fazla yayına katkı sağlayan kurumların makale sayıları Tablo 7'de sunulmuştur. Buna göre 2011-2024 döneminde dergide yayımlanan toplam 406 makalenin kurumsal katkı açısından en fazla desteğin Kırıkkale Üniversitesi'nden sağlandığı görülmektedir. Söz konusu dönem boyunca Kırıkkale Üniversitesi mensubu yazarlar tarafından toplam 265 makale yayımlanmıştır. Bu durum, derginin kurumsal üretkenliğinde Kırıkkale Üniversitesi'nin önemini ortaya koymaktadır. Kırıkkale Üniversitesi'nin ardından, Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) 46 makaleyle ikinci sırada yer almakta. Bu durum, eğitim alanında faaliyet gösteren kamu kurumlarının derginin yayın dinamiklerine önemli katkılar sağladığını göstermektedir. Üçüncü sırada ise 17 makaleyle Hacı Bayram Veli Üniversitesi (Gazi Üniversitesi) yer almakta olup, bu üniversitenin de dergiye önemli bir bilimsel katkı sunduğu ifade edilebilir. Bununla birlikte, akademik kurumlar dışında farklı kamu kurum ve kuruluşlarının da derginin yayın sürecine aktif katılım sağladığı gözlenmiştir. Özellikle, Milli Eğitim Bakanlığı'nın yanı sıra Ziraat Bankası, Adalet Bakanlığı gibi çeşitli devlet kurumlarında görev yapan çalışanların makale yayımlarına önemli katkılarda bulunduğu gözlemlenmiştir. Bu çeşitlilik, derginin yalnızca akademik çevrelerle sınırlı kalmayıp, uygulama alanları ve farklı sektörlerde çalışan araştırmacıların da bilimsel üretime dâhil olduğu disiplinlerarası ve çok paydaşlı bir platform olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak, derginin kurumsal yayın profili incelendiğinde, Kırıkkale Üniversitesi'nin belirgin bir liderlik rolü üstlendiği, bunun yanı sıra kamu kurumları ve diğer üniversitelerin de bilimsel üretkenliğe anlamlı katkılar sunduğu görülmektedir. Bu durum, derginin hem akademik hem de uygulamaya dönük alanlarda geniş bir etki alanına sahip olduğunu ve farklı disiplinlerden ve kurumlardan gelen çok yönlü bilimsel katkıları barındırdığını göstermektedir. Gelecekte, derginin bu kurumsal çeşitliliği ve iş birliklerini artırarak hem üretkenlik hem de bilimsel kalite açısından daha da güçlenmesi beklenmektedir.

Tablo 7. Yazarların kurumlara göre dağılımı

Kurum Adı	Yazar Sayısı	Kurum Adı	Yazar Sayısı
Kırıkkale Üniversitesi	265	Mersin Üniversitesi	4
MEB	46	Fırat Üniversitesi	4
Gazi Üniversitesi	17	On Dokuz Mayıs Üniversitesi	4
Erciyes Üniversitesi	16	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	4
Uşak Üniversitesi	15	Hacettepe Üniversitesi	4
Çankırı Karatekin Üniversitesi	13	Ankara Üniversitesi	4
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi	9	Düzce Üniversitesi	4
Atatürk Üniversitesi	7	İstanbul Üniversitesi	4
Kara Harp Okulu	7	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi	3
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi	6	TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi	3
Ahi Evran Üniversitesi	6	İstanbul Ticaret Üniversitesi	3
Anadolu Üniversitesi	6	Yozgat Bozok Üniversitesi	3
Giresun Üniversitesi	5	Afyon Kocatepe Üniversitesi	3
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	5	İnönü Üniversitesi	3
Ziraat Bankası	5	Selçuk Üniversitesi	3
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi	5	Karabük Üniversitesi	3
Adalet Bakanlığı	5	İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi	3
Kastamonu Üniversitesi	4	Süleyman Demirel Üniversitesi	3

Dergide Yayımlanan Makalelerin Alanlarına Göre Dağılımı

Araştırmanın yapıldığı dönem itibariyle dergide yayımlanan makalelerin (üç ve daha fazla makaleye katkı sağlayan bölümler) alanlarına göre dağılımına Tablo 8'de yer verilmiştir. Buna göre dergide en çok çalışma yapan alanın 42 çalışmayla işletme bölümüne ait olduğu tespit edilmiştir. İşletme bölümünü sırasıyla 39 makaleyle Eğitim Bilimleri, 39 makaleyle Endüstri Mühendisliği bölümü takip etmektedir. Diğer yandan, makalelerin alan dağılımının çok fazla olduğu görülmektedir. Ayrıca derginin sosyal bilimler alanında yayın yapmasına rağmen mühendislik alanında yayınların oldukça fazla olması ve ilk üç sırada yer alması da dikkat çekicidir. Bu durum derginin multidisipliner çalışmalara önem verdiğini göstermektedir.

Tablo 8. Makalelerin araştırma alanlarına göre dağılımı

Bölüm Adı	Sayı
İşletme	42
Eğitim Bilimleri	39
Endüstri Mühendisliği	39
Tarih	35
Sosyoloji	24
Türk Dili ve Edebiyatı	23
Felsefe	12
Türkçe Eğitimi	12
Uluslararası İlişkiler	12
Hukuk	11
İktisat/Ekonomi	11
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü	11
Sosyal Bilimler	10
Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bölümü	10

İlköğretim	9
Arapça Mütercim Tercümanlık	7
Eğitim Yönetimi	7
Temel Eğitim	7
Temel İslam Bilimleri	7
Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi	7
Arap Dili ve Edebiyatı	6
Bilgisayar Teknolojileri	5
Doğu Dilleri ve Edebiyatları	5
Matematik ve Fen Bilimleri	5
Sosyal Bilgiler	5
Turizm İşletmeciliği	5
Bankacılık ve Finans Bölümü	4
Batı Dilleri ve Edebiyatları	4
Beden Eğitimi ve Spor Eğitimi	4
Ekonometri	4
Okul Öncesi Eğitimi	4
Yabancı Diller Eğitimi	4
Bilgi ve Belge Yönetimi	3
Çocuk Gelişimi Bölümü	3
İletişim	3
Turizm	3
Uzaktan Eğitim Anabilim Dalı	3
Yönetim ve Organizasyon Bölümü	3

Sonuç

Bibliyometrik araştırmalar doküman incelemesine dayalı farklı kısıtlar ve değişkenler kullanılarak belirli alanlarda yayımlanan bilimsel araştırmaların değerlendirilmesine imkân sağlayan çalışmalardır. Bu çalışmada, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nde 2011 ile 2024 yılları arasında yayımlanan makalelerin çeşitli değişkenler başlığında bibliyometrik analizi yapılmıştır. Derginin ilk sayısı 2011 Ocak'ta yayınlanmıştır. Bu tarihten sonra periyodik olarak her yıl Ocak ve Temmuz sayıları şeklinde yayımlanmıştır. 2019 Aralık'ta iki sayıya ilaveten özel sayı yayınlanmıştır. 2011 yılında ilk sayıda 11, ikinci sayıda ise 7 makale olmak üzere toplam 18 makale yayımlanmıştır. Dergide 2012 ve 2024'te yayınlanan 11'er makale en az sayıda yayının yapıldığı yıllar olmaktadır. Ancak araştırmanın yapıldığı dönem itibarıyla 2024 yılında yayımlanan ilk sayı baz alınmıştır. Bu tarihten sonra günümüze kadar gelen sayılarda en yüksek makale sayısına 2016 yılında yayımlanan 45 makale ile ulaşılmıştır. Derginin bu makale sayısı ile önceki yıllara göre 2 katına ulaştığı görülmekte olup, sonraki yıllarda yayımlanan makale sayıları da yaklaşık olarak bu seviyelerde devam etmiştir. Makale türlerinin dağılımı incelendiğinde ise yazarların çok yoğun bir şekilde araştırma makalelerini tercih ettikleri görülmektedir. Araştırma makaleleri sayısı 375 olup, 19 adet derleme, 10 adet sanat ve edebiyat ve 2 adet diğer tür makaleler yayımlanmıştır. 2016 yılına kadar gelinen süreçte derleme, sanat ve edebiyat alanında sadece 1'er makale yayımlanmış bu tarihten sonra sayılarında artış olduğu

görülmüştür. Makalelerin yayın dili olarak genellikle Türkçe tercih edilmiştir. Arapça 24, İngilizce ise 15 makale yayımlanmıştır. Derginin ilk yılında yayımlanan 18 makalenin 4'ü İngilizce 14'ü ise Türkçe yazılmıştır. Bu sayı derginin tüm zamanlarda en fazla orana sahip yabancı dilde yayının yapıldığı yıl olmaktadır. Sonraki dönemde yabancı dilde yapılan yayınlar hem oransal olarak hem de sayısal olarak azalmıştır. Ayrıca son yıllarda yabancı diller arasında Arapça yayınlar İngilizce yayınlara göre artan bir grafiğe sahiptir. Yazarların cinsiyet dağılımı incelendiğinde erkek yazarların sayısının fazla olduğu görülmektedir. Genel olarak erkeklerin %70, kadınların ise %30'luk bir orana sahip olmasına rağmen kadın yazarların ilk yıllara göre artan bir grafiğe sahip olduğu söylenebilir. Makalelerin yazar sayıları incelendiğinde bir ya da iki yazarlı makalelerin çoğunlukta oldukları görülmektedir. Üç ve daha fazla yazarlı makaleler yazarlar tarafından çok fazla tercih edilmemektedir. Tek yazarlı makalelerin en fazla olduğu yıl 31 makale ile 2019, iki yazarlı makalelerin en fazla olduğu yıl 17 makale ile 2020, üç yazarlı makalelerin en fazla olduğu yıllar 7'er makale ile 2016 ve 2017, dört ve üzeri yazarların en fazla olduğu yıl ise 3 makale ile 2018 yılıdır. Makalelerin toplam sayfa sayısı 7.573'tür. Sayfa sayılarının 2016 yılı itibari ile dikkat çekici bir şekilde artmış ve sonraki yıllarda da bu seviyede devam etmiştir. Bu artışın sebebi makale sayılarının artışıyla oluştuğu söylenebilir. Çünkü ortalama sayfa sayılarına bakıldığında böyle bir artışın olmadığı görülmüştür. En çok sayfa sayısının olduğu yıl 860 sayfa ile 2016'dır. Ortalama sayfa sayısının en yüksek olduğu yıl ise 23,39 sayfa ile 2011'dir. Makalelerin kaynakçalarına ait incelemede 6.615 yerli, 4.022 yabancı kaynak kullanıldığı görülmüştür. En çok yerli kaynak kullanımı 889 ile 2016 yılında, en çok yabancı kaynak kullanımı ise 614 ile yine 2016 yılına aittir. 2016 yılında hem yerli hem de yabancı kaynak sayısının arttığı bunun sebebinin sayfa sayılarının artışında olduğu gibi toplam makale sayılarının artışına bağlı olduğu söylenebilir. Makalelerin aldıkları atıf sayıları incelendiğinde en çok atfın 554 ile 2016 yılında en az atfın ise 18 ile 2024 yılında olduğu görülmektedir. Çalışmamızda 2024 yılında yayımlanan bir sayı baz alındığından ve sayının güncel olmasından dolayı atıf sayısının az olduğu söylenebilir. 2024 yılından sonra en az atıf alan yıllar ise 2022'de 27, 2023'te 30 ve 2021'de 56 atıf olarak sıralanmaktadır. Bu yıllardaki sayıların nispeten daha güncel sayılar olmasına rağmen atıf sayılarının az olduğu görülmektedir. Atıf sayılarının en verimli olduğu yıllar 554 atıfla 2016, 496 atıfla 2018 ve 449 atıfla 2017 yılları sıralanmaktadır. Hakan Eygü ve Selçuk Karaman'ın (2013) çalışması olan "Uzaktan Eğitim Öğrencilerinin Memnuniyet Algıları Üzerine Bir Araştırma" adlı makale 180 atıf ile derginin en çok atıf alan makalesidir. En çok görüntülenme sayısına sahip çalışma, Rüstem Orhan'nun (2019) "Çocuk Gelişiminde Fiziksel Aktivite ve Sporun Önemi" aldı makale 11.639 gösterim sayısına ulaşmıştır. En çok indirilen çalışma ise 136.400 indirilme sayısı ile Sedat Kızıloğlu'nun (2012) "İsrail Devleti'nin Kuruluşuna Kadar Geçen Süreçte Yahudiler ve Siyonizm'in Gelişimi" adlı makalesidir. Değerlendirme sürelerine ilişkin incelemede makalelerin en az 3 gün en fazla 554 gün değerlendirildiği görülmüştür. Ortalama değerlendirme süresinin en az olduğu yıl 44 gün ile 2017, en fazla olduğu yıl ise 168,63 gün ile 2020'dir. 2024 yılında ortalama değerlendirme süresinin 111 gün olduğu görülmektedir. 2017 yılından itibaren sürenin artması derginin değerlendirme sürecine daha

fazla önem verdiğini göstermekte ve bu durum dergi için olumlu bir göstere olduğu söylenebilir. Dergide en fazla makale yayınlayan yazar 13 makale ile Tamer Eren'dir. Yazarların ağırlıklı olarak bir ya da iki makale gönderdiği bu durum yazarların dergiye tekrar makale gönderme oranının çok az olduğunu göstermektedir. Yazarların 265'i Kırıkkale Üniversitesi mensubudur.

Bu çalışma, KÜSBD dergisinin yayın hayatının başlangıcından günümüze uzanan sürecini kapsamlı bir bibliyometrik analiz çerçevesinde değerlendirmektedir. Araştırmada, dergide yayımlanan akademik eserlerin yazar profilleri, atıf dinamikleri, kurumsal dağılımları ve yayın performansı çok boyutlu bir perspektifle incelenmiştir. Bununla birlikte, çalışmanın bazı metodolojik sınırlılıkları bulunmaktadır. Özellikle, derginin erken dönem sayılarında yer alan makalelere ilişkin yazar kimlikleri, atıf sayıları ile erişim ve gösterim istatistikleri gibi temel bibliyometrik verilere kısmen eksik erişilebilmiştir. Ayrıca, kullanılan tüm veriler taramanın gerçekleştirildiği döneme ait olup, bibliyometrik göstergelerin dinamik doğası gereği zaman içerisinde değişkenlik arz edebileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Bu bağlamda, gelecekte daha kapsamlı ve güncellenmiş veri setleriyle yapılacak benzer araştırmaların, mevcut bulguların geçerliliğini güçlendirmesi ve derginin bibliyometrik profilinin daha derinlemesine anlaşılmasına katkı sağlaması beklenmektedir. Bununla birlikte, KÜSBD üzerine bibliyometrik analiz yöntemini temel alan ilk kapsamlı çalışma olması itibarıyla bu araştırma, derginin akademik görünürlüğünün artırılmasına, yayın süreçlerinin geliştirilmesine ve uzun vadeli stratejik planlamalara yön verilmesine ilişkin literatüre özgün ve kalıcı katkılar sunmaktadır.

Elde edilen bulgular doğrultusunda, derginin yayın politikalarının düzenli olarak gözden geçirilmesi, yazar bağlılığını artıracak teşviklerin geliştirilmesi ve uluslararası iş birliklerinin güçlendirilmesi önem taşımaktadır. Ayrıca, erken dönem yayınlara ilişkin veri eksikliklerinin giderilmesi ve bibliyometrik göstergelerin dinamik yapısına uygun şekilde periyodik veri güncellemelerinin yapılması önerilmektedir. Araştırmacıların ise daha kapsamlı ve güncel veri setleriyle ileri düzey bibliyometrik analizler gerçekleştirmesi, derginin profilini benzer yayınlarla karşılaştırmalı olarak incelemesi ve uzun dönemli eğilimleri ortaya koyacak takip çalışmalarını sürdürmesi gerekmektedir. Bu yaklaşımlar, KÜSBD'nin akademik performansının sürdürülebilir biçimde iyileştirilmesine ve stratejik hedeflere ulaşmasına katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Akgün, M. ve Karataş, B. (2017). Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi'nde yayımlanan makalelerin bibliyometrik analizi 2000-2016. *Muhasebe ve Denetime Bakış*, 17(52), 19-34.
- Al, U. (2008). *Türkiye'nin bilimsel yayın politikası: Atıf dizinlerine dayalı bibliyometrik bir yaklaşım* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Al, U. ve Tonta, Y. (2004) Atıf analizi: Hacettepe Üniversitesi Kütüphanecilik Bölümü tezlerinde atıf yapılan kaynaklar. *Bilgi Dünyası*, 5(1), 19-47.
- Beşel, F. ve Yardımcıoğlu, F. (2017). Maliye Dergisi'nin bibliyometrik analizi: 2007-2016 dönemi. *Maliye Dergisi*, 172, 133-151.
- Coşkun, İ., Dündar, Ş. & Parlak, C. (2014), Türkiye'de özel eğitim alanında yapılmış lisansüstü tezlerin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi (2008-2013). *Ege Eğitim Dergisi*, 15(2), 375-396.
- Çokışler, E. (2019). Uluslararası İlişkiler Dergisi'nin bibliyometrik analizi (2004-2017). *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 16(64), 29-56.
- Demirkol, M. ve Kutluca, T. (2016). Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi'nin bibliyometrik analizi. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, (28), 108-118.
- Diñç, Y. ve Cengiz, S. (2019). Mali Çözüm Dergisi'nde yayınlanan makalelerin bibliyometrik analizi, *Mali Çözüm Dergisi*, 29(155), 33-54
- Donthu, N., Kumar, S., Pandey, N. & Pattanaik, D. (2020). Forty-five Years of Journal of Business Research: a bibliometric analysis. *Journal of Business Research*, 109, 1-14.
- Erbaşı, A., Cabi, A., Gümrah, A. ve Hakses, H. (2017). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi'nin Bibliyometrik Analizi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 20(2), 206- 214.
- Hotamışlı, M. ve Erem, I. (2014). Muhasebe ve Finansman Dergisi'nde yayınlanan makalelerin bibliyometrik analizi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (63), 1-20.
- Kahraman, M. (2022). İstanbul Üniversitesi Coğrafya Dergisi'nin bibliyometrik analizi. *Coğrafya Dergisi*, (44), 207-218.
- Karagöz, B. ve Şeref, İ. (2019). Değerler Eğitimi Dergisi'nin bibliyometrik profili (2009-2018). *Değerler Eğitimi Dergisi*, 17(37), 219-246.
- Keçeli Erciyas, S. (2022). Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'nin bibliyometrik analizi. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(25), 497-523.
- Kılıç, İ. ve Servet, Ö. N. A. L. (2022). Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi'nde yayımlanmış makalelerin bibliyometrik açıdan incelenmesi. *Socrates Journal of Interdisciplinary Social Studies*, 16, 104-116.
- Koç, A., Kaya, U. ve Gelgör, E., S. (2019). Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi üzerine bibliyometrik bir analiz. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 57(57), 1-24.
- Kozak, N. (2000), Türkiye'de Akademik turizm literatürünün gelişim süreci üzerine bir inceleme. *DAÜ: Turizm Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, 15-55.
- Kozak, N. (2003). Türkiye'de yayınlanan akademik dergilerin niteliklerindeki zaman içerisindeki değişim nedenleri: sağlık, sosyal ve teknik bilim alanlarında yayınlanan dergiler üzerine bir inceleme. *Bilgi Dünyası*, 4(2), 146-174.
- Law, R. ve Cheung, P. (2008). An analysis of publications in Leading Tourism Journals and its implications. *Journal of China Tourism Research*, 4(1), 78- 97.

- Özcan, H., Z. ve Akar, C. (2024). Ulusal Eğitim Dergisi'nde yayınlanan makalelerin bibliyometrik analizi. *Ulusal Eğitim Dergisi*, 4(1), 456-467.
- Polat, C., Sağlam, M. ve Sarı, T. (2013). Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi'nin bibliyometrik analizi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27(2), 273-288.
- Polat, C., Sarı, T., ve Sağlam, M. (2013). Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi "Sanat" Dergisi'nin bibliyometrik analizi. *Sanat Dergisi*, (23), 9-25.
- Polat, S. (2020). Sosyo Ekonomi Dergisi'nde yayınlanan makalelerin bibliyometrik analizi: 2005-2019 dönemi. *Sosyo Ekonomi*, 28(45), 281-300.
- Temelli, Ü. F. ve Karcıoğlu, R. (2018). Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi'nde yayınlanan makalelerin bibliyometrik analizi: 2010-2017 Dönemi. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi (Muvu) / Journal of Accounting & Taxation Studies (Jats)*, 11(2).
- Verma, S. ve Gustafsson, A. (2020). Investigating the emerging COVID-19 research trends in the field of business and management: A bibliometric analysis approach. *Journal of Business Research*, 118, 253-261.
- Yangın, S., Çakmak, M. S., Topal, Ş. ve Acuner, H. Y. (2020). Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin bibliyometrik analizi. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(11), 55-87.
- Yılmaz, G. (2016) Restoranlarda bahşiş ile ilgili yayınlanan makalelerin bibliyometrik analizi. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 2(14).
- Zencir, E. ve Kozak, N. (2012). Sosyal bilimler enstitüsü dergilerinde yayımlanan turizm makalelerinin bibliyometrik profili (2000-2010). VI. Lisansüstü Turizm Öğrencileri Araştırma Kongresi, 673-682.
- Zeren, D. ve Kaya, N. (2020). Dijital pazarlama: ulusal yazının bibliyometrik analizi. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(1), 35-52.

Makale Bilgisi/Article Info

Geliş/Received: 10.02.2025 Kabul/Accepted: 25.06.2025

Araştırma Makalesi/Research Article, ss./pp. 185-205.

KATILIM SİGORTACILIĞI ŞİRKETLERİNİN LOPCOW-EDAS-WASPAS YÖNTEMLERİYLE ANALİZİⁱ

Aşır ÖZBEKⁱⁱ

Öz

Katılım sigortacılığı (tekafül), faizsiz finans prensiplerine uygun şekilde faaliyet gösteren bir sigorta modelidir ve son yıllarda Türkiye'de önemli bir büyüme kaydetmektedir. Tüketicilerin en uygun katılım sigortacılığı şirketini belirlemesi, birçok kriterin süreçte dikkate alınması ve bu kriterlerin birbirlerini etkilemesi nedeniyle çok kriterli karar verme (ÇKKV) problemi olarak görülmektedir. Bu çalışma bağlamında LOPCOW, EDAS ve WASPAS yöntemleri bütünleşik olarak kullanılarak katılım sigortacılığı sektöründe faaliyet gösteren şirketler arasında en uygun olanın belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu nedenle yedi katılım sigortacılığı şirketi, dokuz kritere göre 2023 yılı verileri dikkate alınarak analiz edilmiştir. Analizler neticesinde EDAS yöntemine göre performansı en yüksek şirketin Türkiye Katılım Hayat AŞ olduğu anlaşılmıştır. Bu şirketi ikinci sırada Bereket Emeklilik ve Hayat AŞ takip etmiştir. Üçüncü sırada ise Türkiye Katılım Sigorta AŞ yer almıştır. Son iki sıraya ise Katılım Emeklilik ve Hayat AŞ ve Neova Katılım Sigorta AŞ yerleşmiştir. WASPAS yöntemiyle katılım sigortacılığı şirketlerinin analizi neticesinde ise performansı en yüksek şirketin Neova Katılım Sigorta AŞ olduğu anlaşılmıştır. Bu şirketi Türkiye Katılım Hayat AŞ takip etmiştir. Üçüncü sırada ise Türkiye Katılım Sigorta AŞ yer almıştır. Son iki sıraya ise Katılım Emeklilik ve Hayat AŞ ile HDI Katılım Sigorta AŞ yerleşmiştir.

Anahtar Kelimeler: ÇKKV, Katılım Sigortacılığı, LOPCOW, EDAS, WASPAS

Analysis of Participation Insurance Companies with LOPCOW-EDAS-WASPAS Methods

Abstract

Participation insurance (takaful) is an insurance model that operates in accordance with the principles of interest-free finance and has been growing significantly in Türkiye in recent years. Determining the most suitable participation insurance company for consumers is seen as a multi-criteria decision-making (MCDM) problem due to the fact that many criteria are taken into account in the process and these criteria affect each other. In the context of this study, it is aimed to determine the most suitable one among the companies operating in the participation insurance sector by using the LOPCOW, EDAS and WASPAS methods in an integrated manner. Therefore, seven participation insurance companies were analyzed according to nine criteria, taking into account the data of 2023. As a result of the analyses, it was understood that the company with the highest performance according to the EDAS method was Türkiye Katılım Hayat AŞ. This company was followed by Bereket Emeklilik ve Hayat AŞ in second place. Türkiye Katılım Sigorta AŞ was in third place. Katılım Emeklilik ve Hayat AŞ and Neova Katılım

ⁱ Bu çalışma, 13-15 Aralık 2024 tarihinde Konya'da gerçekleştirilen "Selçuk 11th International Conference on Social Sciences" da sunulan sözlü bildiriden türetilmiştir.

ⁱⁱ Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale MYO, Bilgisayar Tek. Böl. ozbek@kku.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-2753-5147>

Sigorta AŞ were placed in the last two places. As a result of the analysis of participation insurance companies using the WASPAS method, it was understood that the company with the highest performance was Neova Participation Insurance Inc. This company was followed by Türkiye Participation Life Inc. Türkiye Participation Insurance Inc. was in third place. The last two places were Participation Retirement and Life Inc. and HDI Participation Insurance Inc.

Keywords: MCDM, Participation Insurance Companies, LOPCOW, EDAS, WASPAS

Extended Abstract

Purpose and Motivation

Participation insurance (*takaful*), unlike traditional insurance, operates in accordance with the principles of interest-free finance and is based on the principle of risk sharing. In this system, insured individuals contribute to funds collected in a pool and these funds are used to cover risks within the framework of certain rules. Profit and loss sharing is the basis, so the operation of the fund is transparent and reassuring for participants. The "Regulation on Insurance and Private Pension Activities within the Framework of Participation Principles" published in the Official Gazette on December 9, 2020, determined the rules and principles to be followed by companies operating in this field. The development of participation insurance in Turkey has been shaped within the framework of interest-free finance principles and has gained a more institutional structure with the strengthening of the regulatory framework in the sector. The termination of the window method application and the transition to the full participation model are important steps towards increasing the transparency of the sector and its compliance with the principles of participation. This process has made it mandatory for companies operating in the sector to work in accordance with the principles of direct participation. Participation insurance activities started in Turkey in 2009. Since 2014, participation insurance has been included as a separate category in the statistics of the Insurance Association of Turkey (TSB). In 2021, the window method application was abolished by the Insurance and Private Pension Regulation and Supervision Agency (SEDDK) and regulations were made for the transition to the full participation model. As of 2023, 7 full participation insurance companies continue their activities in Turkey.

Methodology

In the study, seven participation insurance companies operating in Turkey were analyzed according to nine criteria using the LOPCOW-EDAS-WASPAS method. The criteria were determined as nine by pre-selection among many criteria determined as a result of the literature review. In the study, firstly, the criteria weights were determined using the LOPCOW method. Taking into account the determined criteria weights, the performances of the participation insurance companies were analyzed separately using the EDAS and WASPAS methods.

Results And Discussion

In the first stage of the study, the problem was defined first. Then, in order to solve the problem, the criteria and the participation insurance companies to be analyzed were determined. The criteria to be used in the analysis were reduced to nine through pre-selection. Seven participation insurance companies operating in Turkey were analyzed using the EDAS and WASPAS methods according to the determined criteria. Five of the criteria were benefit-oriented while four were cost-oriented.

As a result of the application, it was understood that the most important criterion was the "Total Operating Expenses" criterion. This criterion was followed by the "Net Profit for the Period / Total Assets" criterion. The "Current Assets / Short-Term Liabilities" criterion was ranked last in order of importance.

As a result of the analysis of the participation insurance companies with the EDAS method, it was understood that the company with the highest performance was Türkiye Katılım Hayat AŞ. This company was followed by Bereket Emeklilik ve Hayat AŞ in second place. Türkiye Katılım Sigorta AŞ was ranked third. The last two places were taken by Katılım Emeklilik ve Hayat AŞ and Neova Katılım Sigorta AŞ.

As a result of the analysis of participation insurance companies with the WASPAS method, it was understood that the company with the highest performance was Neova Katılım Sigorta AŞ. Türkiye Katılım Hayat Sigorta AŞ was in second place. Türkiye Katılım Sigorta AŞ was in third place. Katılım Emeklilik ve Hayat AŞ and HDI Katılım Sigorta AŞ were in the last two places. In addition, according to the WSM and WSP methods, which are different approaches of the WASPAS method, Katılım Emeklilik ve Hayat AŞ and HDI Katılım Sigorta AŞ took the last two places. Generally, the ranking of participation insurance companies according to all three WASPAS approaches was similar. Only Neova Katılım Sigorta AŞ took the first place in the WSM and WASPAS approaches, while it took the fifth place in the WPM approach.

Conclusion and Implications

When we interpret the results according to both methods; Türkiye Katılım Sigorta AŞ took the 3rd place in both rankings. Türkiye Katılım Hayat AŞ ranked 1st in the analysis conducted with EDAS and 2nd in the analysis conducted with WASPAS. Bereket Sigorta AŞ ranked 4th according to both methods. HDI Katılım Sigorta AŞ ranked 5th in the EDAS method and 7th in the analysis conducted with WASPAS. Katılım Emeklilik ve Hayat AŞ ranked 6th in both analyses. A noteworthy situation was seen in the performance of Neova Katılım Sigorta AŞ. This company ranked 1st in the analysis conducted with WASPAS and last in the analysis conducted with EDAS. This situation requires a more detailed analysis.

Giriş

Sigortacılık sektörü, bir ülkenin ekonomik durumu, nüfus yapısı, sigorta bilincinin yaygınlığı, hükümet düzenlemeleri, teşviki ve diğer faktörler tarafından etkilenmektedir. Sektörün genel görünümü, sigorta şirketlerinin finansal performansı, pazar büyüklüğü, yeni ürün ve hizmetlerin geliştirilmesi, teknolojik yenilikler, tüketici talepleri ve sektördeki rekabet gibi birçok değişkenle şekillenmektedir.

2023 için Türkiye ekonomisinin genel görünümüne bakıldığında, birçok faktörün etkisi altında olduğu görülmektedir. Pandemi, jeopolitik gerginlikler, enflasyon, döviz kuru dalgalanmaları ve diğer faktörler ekonominin seyrini etkilemektedir. Bununla birlikte, Türkiye'nin ekonomisi belirli alanlarda büyüme potansiyeline sahiptir. Özellikle teknoloji, tarım, turizm, inşaat ve savunma sanayi gibi sektörlerin gelişimiyle ekonomik büyüme ivme kazanabilmektedir. Ayrıca, Türkiye'nin coğrafi konumu ve genç nüfusu da ekonomik potansiyelini destekleyen unsurlar olarak göze çarpmaktadır. Ancak, ekonomik belirsizlikler ve riskler de vardır. Enflasyonun kontrol altına alınması, döviz kuru istikrarı, cari açığın azaltılması ve yapısal reformların uygulanması gibi konularda çalışmaların devam etmesi önem taşımaktadır. Türkiye ekonomisinin 2024'te daha sürdürülebilir bir büyüme ve istikrarlı bir seyir izlemesi için yapısal reformlara odaklanılmaktadır. Bu reformlar arasında rekabetçi bir iş ortamının oluşturulması, eğitim ve teknoloji yatırımlarının artırılması ve sürdürülebilir bir enerji politikasının oluşturulması gibi alanlar yer almaktadır. Ayrıca, küresel ekonomiyle entegrasyonun artırılması, ticaretin kolaylaştırılması ve yabancı yatırım çekmek için uygun ortamın oluşturulması da ekonominin dengeli bir şekilde büyümesine katkı sağlamaktadır (Türkiye Sigortalar Birliği, Katılım Esaslı Sigortacılık ve Bireysel Emeklilik Sektör Raporu 2023).

Çalışmanın giriş bölümünü takip eden ikinci bölümünde, Türkiye'de Katılım Sigortacılığının tarihi süreç içerisinde gelişimine yer verilmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde konu ile ilgili mevcut literatür gözden geçirilmiş, önceki çalışmalar hakkında bilgi sunulmuştur. Böylece, çalışmanın temelleri ve katkıları netleştirilmiştir. Dördüncü bölümde çalışmada uygulanan yöntemlerin uygulanma şekilleri ve aşamaları hakkında kapsamlı bilgi verilmiştir. Beşinci bölümde çalışmanın sürecini gösteren bir model akış şeması formatında gösterilmiştir. Ayrıca, bu bölümde elde edilen bulgular sunulmuş ve analiz edilmiştir. Son bölümde, çalışmanın genel değerlendirmesi yapılmış ve elde edilen sonuçlar üzerinden çıkarımlar yapılmıştır. Gelecekte bu konularda çalışmak isteyen araştırmacılara yönelik tavsiyeler verilmiştir.

Türkiye'de Katılım Sigortacılığı

Katılım sigortacılığı (tekafül), geleneksel sigortacılıktan farklı olarak faizsiz finans prensiplerine uygun şekilde faaliyet gösterir ve risk paylaşımı esasına dayanmaktadır. Bu sistemde, sigortalılar bir havuzda toplanan fonlara katkıda bulunur ve bu fonlar belirli kurallar çerçevesinde risklerin karşılanması için kullanılır. Kâr ve zarar paylaşımı esas alınır, böylece fonun işleyişi şeffaf ve katılımcılar açısından güven vericidir. 9 Aralık 2020'de Resmî

Gazetede yayımlanan "Katılım Esasları Çerçevesinde Sigortacılık ve Bireysel Emeklilik Faaliyetlerine İlişkin Yönetmelik" ile bu alanda faaliyet gösterecek şirketlerin uyacakları kurallar ve ilkeler belirlenmiştir.

Katılım sigortacılığının Türkiye'deki gelişimi, faizsiz finans prensipleri çerçevesinde şekillenmiş ve sektördeki düzenleyici çerçevenin güçlenmesiyle daha kurumsal bir yapıya kavuşmuştur. Pencere usulü uygulamasının sonlandırılması ve tam katılım modeline geçiş, sektörün şeffaflığını ve katılım ilkelerine uygunluğunu artırmaya yönelik önemli bir adımdır. Bu süreç, sektörde faaliyet gösteren şirketlerin doğrudan katılım esaslarına uygun olarak çalışmasını zorunlu hale getirmiştir. Katılım sigortacılığı faaliyetlerinin Türkiye'de 2009 yılında başlamıştır. 2014 yılından itibaren Türkiye Sigorta Birliği (TSB) istatistiklerinde katılım sigortacılığının ayrı bir kategori olarak yer almıştır. 2021 yılında Sigortacılık ve Özel Emeklilik Düzenleme ve Denetleme Kurumu (SEDDK) tarafından pencere usulü uygulamasının kaldırılmış ve tam katılım modeline geçiş için düzenlemelerin yapılmıştır. 2023 yılı itibarıyla Türkiye'de 7 tam katılım sigortacılığı şirketi faaliyetlerine devam etmektedir (Katılım Esaslı Sigortacılık ve Bireysel Emeklilik Sektör Raporu 2023).

Tablo 1'de yıllar itibarıyla katılım sigortacılığı prim üretim ve büyüme oranları verilmiştir. Bu tablo incelendiğinde 2022 yılında 12 milyar TL olan prim üretimi, 2023 yılında %103 artarak 24,5 milyar TL'ye ulaşmıştır. Bu veriler, katılım sigortacılığının son yıllarda hızlı bir büyüme trendi içinde olduğunu ve sektörün toplam sigorta piyasasındaki konumunu koruduğunu göstermektedir. %103'lük büyüme oranı, sektörün potansiyelini ve faizsiz finans prensipleri çerçevesinde sigortacılık ürünlerine olan talebin arttığını göstermektedir. Katılım sigortacılığının toplam sigorta sektörü içerisindeki payı %5 seviyesine çıkmıştır.

Tablo 1. Yıllar itibarıyla katılım sigortacılığı prim üretim ve büyüme oranları

Yıllar	Tüm	Önceki Yıla Göre Büyüme Oranı (%)	Katılım Sigortacılığı Prim Üretimi (TL)	Önceki Yıla Göre Büyüme Oranı (%)	Katılım Sigortacılığı Prim Üretimi / Tüm Sektör Prim Üretimi (%)
2023	486.024.033.340	106,8	24.496.369.321	103,2	5,0
2022	235.011.799.710	123,0	12.055.367.434	120,0	5,1
2021	105.307.008.083	27,5	5.468.861.839	28,1	5,2
2020	82.575.846.005	19,3	4.267.313.631	24,2	5,2
2019	69.242.168.593	26,7	3.436.819.840	54,0	5,0
2018	54.653.580.369	18,3	2.231.560.711	69,6	4,1
2017	46.181.816.693	14,9	1.315.855.322	25,8	2,8
2016	40.191.374.542	30,6	1.045.611.280	96,1	2,6
2015	30.773.775.736	19,4	533.253.025	38,9	1,7
2014	25.776.851.269		383.722.042		1,5

Kaynak: Katılım Esaslı Sigortacılık ve Bireysel Emeklilik Sektör Raporu 2023

Katılım sigortacılığı sektöründe şirket sayısının azalmasına rağmen, pazar payının %5-6 bandında istikrarlı şekilde korunması, sektörün büyüme potansiyeli ve sürdürülebilirliğinin

önemli bir göstergesidir. Bu durum, azalan şirket sayısının performansı olumsuz etkilemediğini ve sektörün talep artışıyla desteklendiğini göstermektedir.

Tablo 2 incelendiğinde katılım sigortacılığı sektöründe pazarın büyük ölçüde yoğunlaştığını ve iki şirketin sektörde baskın bir rol oynadığını göstermektedir. %82'lik prim üretiminin yalnızca iki şirket tarafından gerçekleştirilmesi, sektördeki rekabet yapısı, pazar konsantrasyonu ve stratejik büyüme politikaları açısından önemli bir veri sunmaktadır. Türkiye Katılım Hayat AŞ dışında kalan diğer dört şirketin her birinin pazar payı 2023 yılı itibarıyla yaklaşık olarak %4 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye Katılım Hayat AŞ'nin pazar payı ise 2023 yılı itibarıyla sadece %0,5 olarak gerçekleşmiştir (Katılım Esaslı Sigortacılık ve Bireysel Emeklilik Sektör Raporu 2023).

Tablo 2. Şirket bazında prim üretim rakamları ve katılım sektörü pazar payları

Üretim Sıralama	Şirket Adı	2023		2022		Değişim
		Toplam Üretim (TL)	Pazar Payı (%)	Toplam Üretim (TL)	Pazar Payı (%)	
1	Neova Katılım Sigorta AŞ	11.517.253.524	%47	5.693.771.168	%47	%102
2	Bereket Sigorta AŞ	8.501.088.233	%35	4.868.781.650	%40	%75
3	Katılım Emeklilik ve Hayat AŞ	1.514.292.927	%6	340.462.233	%3	%345
4	Türkiye Katılım Sigorta AŞ	1.004.285.386	%4			
5	HDI Katılım Sigorta AŞ	931.562.184	%4			
6	Bereket Emeklilik ve Hayat AŞ	926.584.532	%4	604.216.131	%5	%53
7	Türkiye Katılım Hayat AŞ	111.754.895	%0,5			

Kaynak: Katılım Esaslı Sigortacılık ve Bireysel Emeklilik Sektör Raporu 2023

Literatür Özeti

Literatür araştırması neticesinde katılım sigortacılığı şirketlerini analiz eden çok az çalışma bulunmaktadır. Katılım sigortacılığı ve benzeri alanlarda yapılan çalışmaların bir kısmı Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Literatür özeti

Yıl	Yazar	Yöntem	Konu
2024	Bozdoğan ve diğerleri	TOPSIS	Katılım Hayat ve Emeklilik Sigorta Şirketleri
2024	Taşcı	LOPCOW-MOOSRA	Allianz sigorta şirketinin performansı
2023	Tanilyan Sürer & Çatıkkaş	VZA	Katılım sigortacılığı şirketleri analizi
2023	Bektaş	MEREC, MABAC ve CoCoSo	Sigorta şirketlerinin analizi
2023	Erdoğan	CRITIC ve MAIRCA	Sigorta şirketlerinin analizi
2023	Taşcı	LOPCOW-CODAS	Sigorta şirketlerinin analizi
2023	Işık Çelik ve diğerleri	TOPSIS	Hayat sigorta şirketlerinin analizi
2022	Taşcı & Aydın Ünal	SD ve WASPAS	Katılım sigortacılığı şirketleri analizi
2022	Pehlivan & Akpınar	Gri Entropi ve COPRAS	Sigorta şirketlerinin analizi
2022	Bektaş	MEREC, LOPCOW, COCOSO ve EDAS	Sigorta şirketlerinin analizi
2022	Akyüz	CRITIC, TOPSIS ve MABAC	Hayat dışı sigorta şirketlerinin analizi

Tablo 3. Literatür özeti (devam)

2022	Demir	PSI-SD ve MABAC	Hayat dışı sigorta şirketlerinin analizi
2021	Aydın	SV ve EDAS	Hayat dışı sigorta şirketlerinin analizi
2020	Bayraktar & Aksoy	Araştırma	Katılım tabanlı bireysel emeklilik fonları
2019	Laçınbala & Ünsal	Araştırma	Katılım sigortacılığında pencere sistemi
2019	Aydın	CRITIC ve TOPSIS	Sigorta şirketlerinin analizi
2019	Bektaş	TOPSIS ve MULTIMOORA	Hayat dışı sigorta şirketlerinin analizi
2019	Ünal	EDAS	Sigorta şirketlerinin analizi
2019	Ömürbek 6 Özcan	MOORA	Sigorta şirketlerinin analizi
2018	Perçin ve Sönmez	Entropi ve TOPSIS	Sigorta şirketlerinin analizi
2016	Çakır	AHS ve VIKOR	Sigorta şirketlerinin analizi

Yöntem

Çalışmada Türkiye’de faaliyette bulunan katılım sigortacılığı şirketleri dokuz kritere göre çok kriterli karar verme (ÇKKV) yöntemlerinden LOPCOW-EDAS-WASPAS yöntemiyle analiz edilmiştir. Birçok karar verme problemin çözümünde ÇKKV yöntemleri yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Örneğin Aksu ve Bayramoğlu (2024), lojistik firmalarının finansal performansının analizinde CRITIC (Criteria Importance Through Intercriteria Correlation) ve ELECTRE (Elimination and Choice Translating Reality English) yöntemlerini kullanmışlardır. Kartal vd. (2024), Borsa İstanbul A.Ş (BIST) sürdürülebilirlik 25 endeksi firmalarının finansal performansını CRITIC, COCOSO (Combined Compromise Solution) ve EDAS (Evaluation based on Distance from Average Solution) yöntemleriyle analiz etmişlerdir. Güler ve Nebati (2024), konteyner elleçleme donanımında aktif faaliyet gösteren bir yedek parça tedarikçisinin stok yönetim süreçleri karşılaştırmalı olarak ABC analizi, nütrosifik Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP) ve WASPAS (Weighted Aggregated Sum Product Assessment) yöntemlerini kullanarak analiz etmişlerdir.

Analizde kullanılan kriterler, literatür taraması neticesinde belirlen birçok kriter arasından ön eleme yoluyla dokuz adet olarak belirlenmiştir.

LOPCOW Yöntemi

LOPCOW (Logarithmic Percentage Change-driven Objective Weighting) yöntemi, nesnel kriter ağırlıklandırma yaklaşımlarından biri olarak Ecer ve Pamucar (2022) tarafından geliştirilmiştir. Bu yöntemin temel amacı, seriler arasındaki boyut farklılıklarından kaynaklanan etkiyi ortadan kaldırmak ve kriterlerin ağırlıklarını nesnel bir şekilde hesaplamaktır. Bunu sağlamak için, serilerin ortalama kareleri ve standart sapmalarının yüzdesi alınarak veriler normalize edilmektedir. Yöntemin en önemli avantajlarından biri, negatif ham verilere duyarsız olması ve bu tür verilerden etkilenmemesidir.

LOPCOW yöntemine ait işlem adımları (1) ile (5) arasındaki Eşitliklerle verilmiştir (Ecer ve Pamucar, 2022).

Adım 1: Başlangıç karar matrisi, LOPCOW yöntemi gibi ÇKKV yöntemlerinde ilk ve temel adımlardan biridir. Bu matris, alternatiflerin (örneğin, projeler, ürünler, çözümler vb.) belirli kriterlere göre performans değerlerini içerir. Matrisin genel yapısı Eşitlik (1) ile sembolize edilmiştir.

$$DM = \begin{matrix} A_1 \\ A_2 \\ \vdots \\ A_m \end{matrix} \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2n} \\ \vdots & \vdots & \dots & \vdots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix} \quad (1)$$

Adım 2: Başlangıç karar matrisindeki değerlerin normalizasyonu, alternatiflerin performanslarını karşılaştırılabilir hale getirmek için kullanılan kritik bir adımdır. Doğrusal max-min normalizasyon tekniği, fayda yönlü ve maliyet yönlü kriterler için farklı formüllerle uygulanır. Bu, kriterlerin yönüne göre performans değerlerinin daha anlamlı hale getirilmesini sağlar. Fayda yönlü kriterler için normalize edilmiş değer, Eşitlik (2) ile maliyet yönlü kriterler içinse Eşitlik (3) ile hesaplanır.

$$r_{ij} = \frac{X_{ij} - X_{\min}}{X_{\max} - X_{\min}} \quad (2)$$

$$r_{ij} = \frac{X_{\max} - X_{ij}}{X_{\max} - X_{\min}} \quad (3)$$

Adım 3: Bu adımda her bir kriterin standart sapmalarının yüzdesi olarak ortalama kare değeri hesaplanır. Bu işlem, verinin büyüklüğünden kaynaklanan farkların ortadan kaldırılması amacıyla yapılır. Eşitlik (4)'te σ , standart sapmayı ve m ise alternatif sayısını temsil etmektedir.

$$PV_{ij} = \left| \ln \left(\frac{\sqrt{\frac{\sum_{i=1}^m r_{ij}^2}{m}}}{\sigma} \right) \times 100 \right| \quad (4)$$

Adım 4: Kriter ağırlıklarının hesaplanması, LOPCOW yöntemi içinde önemli bir adımdır ve kriterlerin önem derecesini nesnel olarak belirler. Bu adımda her bir kriterin ağırlığı, kriterlerin yüzde değerlerinin toplamına bölünmesiyle elde edilir. Eşitlik (5) bu işlemi ifade eder.

$$w_j = \frac{PV_{ij}}{\sum_{i=1}^n PV_{ij}} \quad (5)$$

EDAS Yöntemi

Ghorabae vd. tarafından 2015 yılında geliştirilen EDAS (Evaluation based on Distance from Average Solution) yöntemi ilk olarak ABC analizine göre envanter kalemlerinin sınıflandırmasında uygulanmış ve geçerliliği test edilerek literatüre kazandırılmıştır.

EDAS yöntemi, Ghorabae ve çalışma arkadaşları tarafından 2015 yılında geliştirilmiş bir ÇKKV yöntemidir. Bu yöntem, alternatifleri belirlenen kriterlere göre değerlendirmek ve sıralamak için kullanılmaktadır. İlk olarak ABC analizi kapsamında envanter kalemlerinin sınıflandırılmasında uygulanmış ve etkinliği test edilmiştir. Literatüre kazandırılan EDAS yöntemi, özellikle farklı kriterlere göre alternatifleri sıralamak ve karar vermede kullanılan

modern ve etkili bir tekniktir. EDAS, Türkçe'ye "Ortalama Çözüm Uzaklığına Dayalı Değerlendirme" olarak çevrilen yeni bir ÇKKV yöntemidir.

EDAS yöntemi aşağıdaki adımlardan oluşmaktadır (Özbek, 2021).

Adım 1: EDAS yönteminin ilk adımı, alternatiflerin belirlenen kriterlere göre performans değerlerinin sistematik bir şekilde gösterildiği ve Eşitlik (6) ile tanımlanan başlangıç karar matrisinin oluşturulmasıdır. Bu matris, alternatiflerin her bir kriter altında nasıl performans gösterdiğini açıkça ortaya koyar ve karar verme sürecinde temel bir veri seti olarak kullanılır. x_{ij} , i. seçeneğin j. kritere göre performans değerini göstermektedir. n, kriter sayısını; m ise seçenek sayısını göstermektedir.

$$X = [X_{ij}]_{m \times n} = \begin{bmatrix} X_{11} & X_{12} & \dots & X_{1n} \\ X_{21} & X_{22} & \dots & X_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ X_{i1} & X_{i2} & \dots & X_{in} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ X_{m1} & X_{m2} & \dots & X_{mn} \end{bmatrix} \quad (6)$$

Adım 2: EDAS yönteminin ikinci adımı, alternatiflerin her bir kriter göre ortalama performans değerinin hesaplanmasıdır. Bu adım, kriterler bazında genel performans düzeyini anlamak ve sonraki aşamalarda alternatiflerin karşılaştırılabilirliğini artırmak için önemlidir. Ortalama değer, Eşitlik (7) kullanılarak elde edilir. Ortalama değer aynı zamanda alternatiflerin değerlendirilmesinde referans noktası olarak kullanılır.

$$AV_j = \frac{\sum_i^m X_{ij}}{m} \quad (7)$$

$$AV = [AV_j]_{1 \times n} \quad (8)$$

Adım 3: EDAS yönteminin üçüncü adımı, alternatiflerin her bir kriter için ortalama performans değerine olan pozitif ve negatif mesafelerinin hesaplanmasını içerir. Bu işlem, Ortalama Çözüm (AS) ile karşılaştırma yaparak alternatiflerin performansını analiz etmeyi sağlar. Bu adımda Pozitif Uzaklık Matrisi (PDA) ve Negatif Uzaklık Matrisi (NDA) hesaplanır. PDA, her bir alternatifin, belirli bir kriter için ortalama değerden daha iyi olduğu kısmı ifade eder. Fayda yönlü ve maliyet yönlü kriterler için farklı formüllerle hesaplanır. NDA, her bir alternatifin, belirli bir kriter için ortalama değerden daha kötü olduğu kısmı ifade eder. Yine fayda ve maliyet yönlü kriterlere göre değişir. Kriterler fayda yönlü oldukları zaman PDA, Eşitlik (11) ve NDA, Eşitlik (12), maliyet yönlü oldukları zamansa PDA, Eşitlik (13) ve NDA, Eşitlik (14), kullanılarak oluşturulur (Özbek ve Engür, 2018).

$$PDA = [PDA_{ij}]_{m \times n} \quad (9)$$

$$NDA = [NDA_{ij}]_{m \times n} \quad (10)$$

$$PDA_{ij} = \frac{\max(0, (X_{ij} - AV_j))}{AV_j} \quad (11)$$

$$NDA_{ij} = \frac{\max(0, (AV_j - X_{ij}))}{AV_j} \quad (12)$$

$$PDA_{ij} = \frac{\max(0, (AV_j - X_{ij}))}{AV_j} \quad (13)$$

$$NDA_{ij} = \frac{\max(0, (X_{ij} - AV_j))}{AV_j} \quad (14)$$

Adım 4: EDAS yönteminin dördüncü adımı, ortalama PDA ve ortalama NDA elemanlarının kriter ağırlıkları ile çarpılarak ağırlıklandırılmasıdır. Bu işlem, her bir kriterin karar verme sürecindeki önemini dikkate alır ve sonuçların daha anlamlı hale gelmesini sağlar. Her bir alternatifin pozitif uzaklık değeri, ilgili kriterin ağırlığı ile çarpılır. Her bir alternatifin negatif uzaklık değeri, ilgili kriterin ağırlığı ile çarpılır. PDA, Eşitlik (15) ve NDA, Eşitlik (16) kullanılarak ağırlıklandırılır (Özbek, 2021).

Adım 5: EDAS yönteminin beşinci adımı, her bir alternatifin ağırlıklandırılmış pozitif uzaklık ve ağırlıklandırılmış negatif uzaklık değerlerinin toplamını hesaplamayı içerir. Bu işlem sonucunda, her bir alternatif için toplam pozitif uzaklık (SP) ve toplam negatif uzaklık (SN) değerleri elde edilir. SP, alternatiflerin ortalamadan ne kadar iyi performans gösterdiğini ifade eder ve Eşitlik (15) ile hesaplanır. SN, alternatiflerin ortalamadan ne kadar kötü performans gösterdiğini ifade eder Eşitlik (16) ile hesaplanır.

$$SP_i = \sum_{j=1}^n v_j PDA_{ij} \quad (15)$$

$$SN_i = \sum_{j=1}^n v_j NDA_{ij} \quad (16)$$

Adım 6: EDAS yönteminin altıncı adımı, her bir alternatifin SP ve SN değerlerinin normalize edilmesi işlemidir. Bu işlem, alternatiflerin performanslarını karşılaştırılabilir hale getirerek, her bir alternatifin genel sıralamasını daha net bir şekilde ortaya koyar. Normalize etme işlemi, genellikle her alternatifin SP ve SN değerlerini, bu değerlerin en yüksek toplam pozitif ve negatif uzaklık değerine göre standardize eder. Normalize edilmiş toplam pozitif uzaklık (NSP) değeri, her alternatifin toplam pozitif uzaklık değerinin en yüksek toplam pozitif uzaklık değerine bölünmesiyle Eşitlik (17) ile hesaplanır. Normalize edilmiş toplam negatif uzaklık (NSN) değeri de her alternatifin toplam negatif uzaklık değerinin en yüksek toplam negatif uzaklık değerine bölünmesiyle Eşitlik (18) kullanılarak hesaplanır.

$$NSP_i = \frac{SP_i}{\max_i(SP_i)} \quad (17)$$

$$NSN_i = 1 - \frac{SN_i}{\max_i(SN_i)} \quad (18)$$

Adım 7: EDAS yönteminin yedinci adımı, her alternatifin nihai performans değerinin (AS) hesaplanmasıdır. Bu, her bir alternatifin NSP ve NSP değerlerinin aritmetik ortalamasını alarak yapılır. Nihai performans değeri, Eşitlik (19) kullanılarak hesaplanır. Bu adım, alternatiflerin genel performans düzeylerini karşılaştırılabilir hale getirir ve nihai sıralamayı elde etmek için önemlidir. Aritmetik ortalama kullanılması, her iki puanın da eşit derecede önemli olduğunu varsayar.

$$AS_i = \frac{1}{2}(NSP_i + NSN_i) \quad (19)$$

AS_i değeri, $0 \leq AS_i \leq 1$ koşulunu sağlamalıdır.

Adım 8: EDAS yönteminin son adımı, her alternatifin AS değerleri hesaplandıktan sonra, alternatiflerin bu puanlara göre sıralanmasıdır. Bu sıralama, her alternatifin genel başarı düzeyini belirler ve en iyi ve en kötü alternatiflerin net bir şekilde ortaya çıkmasını sağlar. Alternatifler, AS değerine göre büyükten küçüğe doğru sıralanır. Yani, en yüksek AS puanına sahip alternatif ilk sırada, en düşük AS puanına sahip alternatif ise son sırada yer alır. Bu sıralama, karar vericilerin hangi alternatifin en iyi performansa sahip olduğunu ve hangi alternatifin en kötü performansa sahip olduğunu kolayca görmelerini sağlar.

WASPAS Yöntemi

WASPAS (Weighted Aggregated Sum Product Assessment) yöntemi, ÇKKV yöntemlerinden biridir ve Ağırlıklandırılmış Toplam Modeli (WSM) ile Ağırlıklandırılmış Çarpım Modeli (WPM) yöntemlerinin birleşiminden doğmuştur. Bu yöntem, karar verme problemlerinde seçenekleri değerlendirirken her bir kriterin ağırlığını dikkate alarak performans değerlendirmesi yapar ve seçenekleri iyiden kötüye doğru sıralar. WSM yaklaşımı kriterlerin ağırlıkları ile performans değerlerinin toplamını kullanır. WPM yaklaşımı ise kriterlere ait performans değerlerinin ağırlıklandırılmış çarpımını kullanır. WASPAS, bu iki yöntemin kombinasyonu ile geliştirilmiştir. WASPAS yöntemi, Zavadskas vd. (2012) tarafından ortaya konulmuştur. WASPAS yöntemi, kriter ağırlıklarını kullanarak her seçeneğin performans değerlerini hesaplar ve nihai bir bütünlük değeri üretir. Bu skorlar, seçeneklerin iyiden kötüye sıralanmasını sağlar. Yöntem, ağırlıklı bütünlük fonksiyonu optimize ederek sonuçların tutarlılığını ve doğruluğunu artırmayı hedefler. Özellikle mühendislik, ekonomi, yönetim ve diğer alanlardaki ÇKKV problemlerinin çözümünde tercih edilen bir yöntemdir (Lashgari vd., 2014).

WASPAS yöntemi, ele alınan ÇKKV problemini $m \times n$ boyutunda bir karar matrisi formatında modellemektedir. Bu matris, seçeneklerin (alternatiflerin) ve kriterlerin performans değerlerini sistematik bir şekilde sunar. m , toplam alternatif sayısını temsil ederken n , toplam kriter sayısını göstermektedir. w_j , kriterlerin ağırlıklarını belirtir. Bu

ağırlıklar, her bir kriterin karar sürecindeki önem derecesini yansıtır. A_i ($i = 1, 2, \dots, m$), K_j ($j = 1, 2, \dots, n$) kriterine göre performans değerini temsil eder.

WASPAS yönteminin işlem adımları Zavadskas vd. (2012) tarafından şu şekilde özetlenmiştir:

Adım 1: İlk adımda, WASPAS yöntemi için karar matrisi oluşturulur. Bu matris, seçeneklerin (alternatiflerin) kriterlere göre performans değerlerini içerir. Bu matris aşağıdaki Eşitlik (20) ile ifade edilmektedir. Bu matriste x_{ij} ; i-inci seçeneğin j-inci kriterine göre performans değeridir.

$$X = [X_{ij}]_{m \times n} = \begin{bmatrix} X_{11} & X_{12} & \dots & X_{1n} \\ X_{21} & X_{22} & \dots & X_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ X_{i1} & X_{i2} & \dots & X_{in} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ X_{m1} & X_{m2} & \dots & X_{mn} \end{bmatrix} \quad (20)$$

Adım 2: WASPAS yönteminde karar matrisi, kriterlerin fayda ya da maliyet yönlü olmalarına göre doğrusal normalizasyon yöntemi kullanılarak normalize edilir. Bu işlem, farklı ölçeklerdeki kriterleri karşılaştırılabilir bir hale getirir. Fayda kriterlerinde, büyük değerler daha iyidir. Performans değerlerinin normalize edilmesi Eşitlik (21) ile yapılır. Maliyet kriterlerinde, küçük değerler daha iyidir. Performans değerlerinin normalize edilmesi Eşitlik (22) ile yapılır.

$$x_{ij}^* = \frac{x_{ij}}{\max_i x_{ij}} \quad (21)$$

$$x_{ij}^* = \frac{\min_i x_{ij}}{x_{ij}} \quad (22)$$

Adım 3: WASPAS yönteminde, seçeneklerin görelî performansının hesaplanması için WSM kullanılır. Bu yöntemde, seçeneklerin performansı, her bir kriterin normalleştirilmiş değeri ile o kriterin ağırlığının çarpımlarının toplamı olarak belirlenir. Bu durum Eşitlik (23) ile gösterilmiştir.

$$P_i^{(1)} = \sum_{j=1}^n x_{ij}^* w_j \quad (23)$$

Adım 4: WASPAS yönteminde, seçeneklerin görelî performansının hesaplanması için WPM kullanılır. WPM yönteminde, her bir seçeneğin performans değeri, her kriterin normalleştirilmiş performans değerinin ilgili kriterin ağırlığı kadar kuvvetinin çarpımı alınarak hesaplanır. Bu durum Eşitlik (24) ile gösterilmiştir

$$P_i^{(2)} = \prod_{j=1}^n (x_{ij}^*)^{w_j} \quad (24)$$

Adım 5: WASPAS yönteminde, seçeneklerin nihai performans değerleri hem WSM hem de WPM yöntemlerine göre hesaplanan göreceli performansların birleştirilmesiyle elde edilir. Bu birleştirme işlemi Eşitlik (23) ve Eşitlik (24) kullanılarak gerçekleştirilir ve nihai performans P_i Eşitlik (25) ifade edilir:

$$P_i = 0.5P_i^{(1)} + 0.5P_i^{(2)} \quad (25)$$

WASPAS yöntemi, WSM ve WPM yöntemlerini birleştirerek karar verme süreçlerinde hem doğruluğu hem de etkinliği artırmak için Eşitlik (26) kullanılabilir. WASPAS yönteminin temel unsurlarından biri olan α parametresi, 0 ile 1 arasında bir değer alabilir. $\alpha = 0$ seçildiğinde, WASPAS yöntemi WPM yöntemine; $\alpha = 1$ seçildiğinde ise yöntem, WSM yöntemine dönüşür. α 'nın 0 ile 1 arasında bir değer olarak belirlenmesi, yöntemin iki model arasında esnek bir şekilde çalışmasını sağlar. Zavadskas vd., α parametresi için standart bir değer olarak 0,5'i belirlemiştir. Ancak en uygun α değerinin problem bağlamına göre belirlenmesi gerektiğini de önermişlerdir (Zavadskas vd. 2012).

$$P_i = \alpha P_i^{(1)} + (1 - \alpha) P_i^{(2)} \quad (26)$$

WASPAS yöntemiyle yapılan karar verme süreçlerinde, nihai sıralamanın belirlenmesi için her seçeneğe ait P_i değerleri kullanılır. P_i değerleri, alternatiflerin performansını temsil eder ve en yüksek P_i değerine sahip alternatif, en iyi (en uygun) seçenek olarak belirlenir. Son sıradaki alternatif en az uygun seçenek olarak olur.

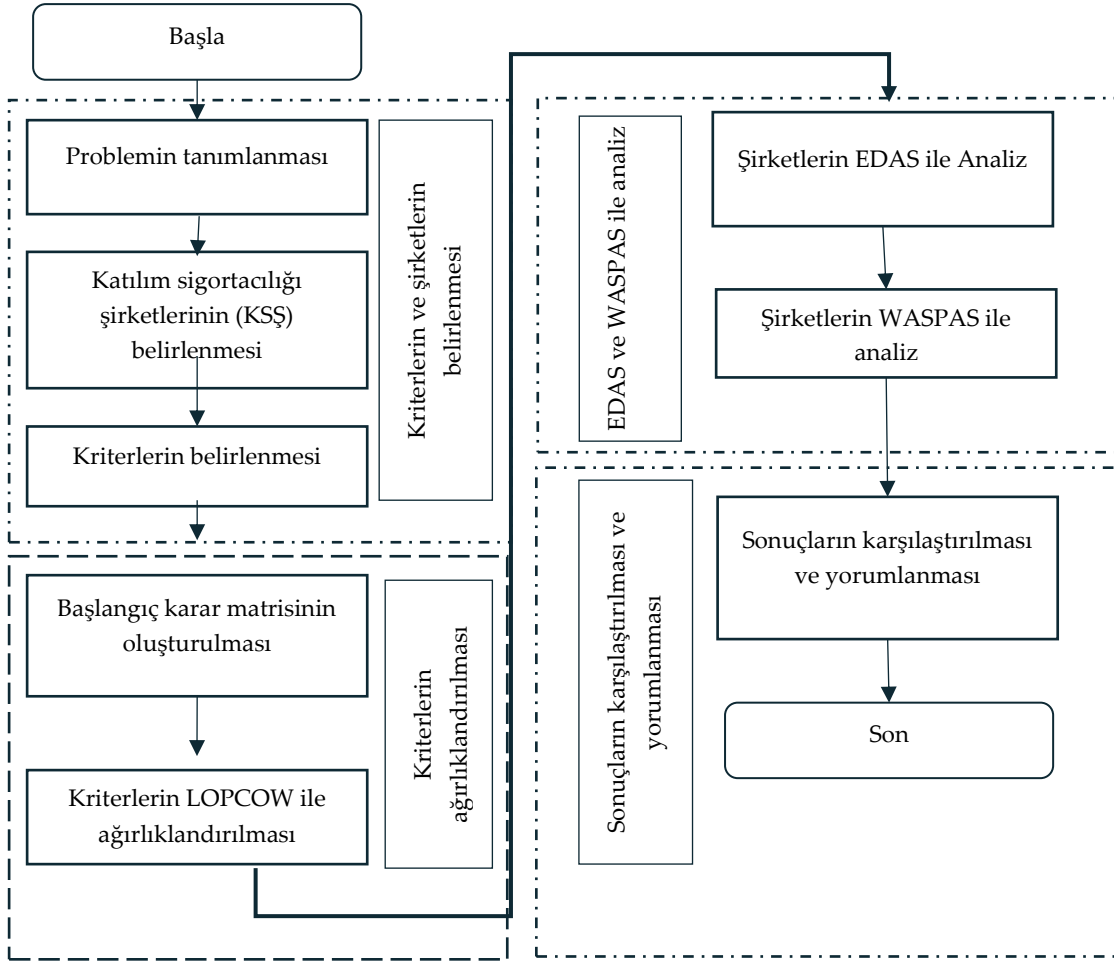
Model, Veri Seti ve Bulgular

Türkiye'de faaliyette bulunan yedi adet katılım sigortacılığı şirketlerini değerlendirmek için ÇKKV yöntemlerinden LOPCOW, EDAS ve WASPAS yöntemleri bütünsel olarak kullanılmıştır. Değerlendirme süreci için geliştirilen model akış şeması formatında Şekil 1'de verilmiştir.

Şekil 1'de gösterilen model, dört ana kısımdan oluşmaktadır. Her bir kısım, sürecin farklı aşamalarını temsil etmektedir. Bu model, sistematik bir yaklaşım sunarak katılım sigortacılığı şirketlerinin etkili bir şekilde analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Kriterlerin ve Katılım Sigorta Şirketlerinin Belirlenmesi

Çalışmanın ilk aşamasında öncelikle problem tanımlanmıştır. Daha sonra problemin çözümüne yönelik olarak bu aşamada kriterler ve analize tabi tutulacak katılım sigortacılığı şirketleri belirlenmiştir. Analizde kullanılacak kriterler Tablo 4'te verilmiştir. Türkiye'de faaliyetlerini sürdüren yedi katılım sigortacılığı şirketi analize tabi tutulmuştur. Katılım sigortacılığı şirketlerinin her bir kritere göre performans değerini gösteren veriler Tablo 5'te verilmiştir.

Şekil 1. Katılım sigortacılığı şirketlerinin analiz modeli

Tablo 4. Kriterler ve sembolleri

Kriter Adı	Sembol	Kriter Adı	Sembol
Dönem Net Karı / Toplam Aktifler	C1	Hasar / Prim	C6
Cari Varlıklar / Kısa Vadeli Borçlar	C2	Kısa Vadeli Borçlar / Toplam Aktifler	C7
Özsermaye / Toplam Aktifler	C3	Toplam Borçlar / Toplam Aktifler	C8
Net Kar / Özsermaye	C4	Toplam Faaliyet Giderleri	C9
Teknik Kar Zar / Primler	C5		

Tablo 5. Katılım sigortacılığı şirketlerinin kriterlere göre veriler (başlangıç karar matrisi)

	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8	C9
	+	+	+	+	+	-	-	-	-
Bereket Emeklilik ve Hayat AŞ	0,0677	1,806	0,109	0,109	0,0749	0,425	0,144	0,890	584.528.483,8
Bereket Sigorta AŞ	0,0441	1,151	0,132	0,132	0,0245	0,824	0,854	0,867	1.060.373.166,
HDI Katılım Sigorta AŞ	-0,0001	1,101	0,140	0,140	0,0163	0,359	0,843	0,859	510.081.964,2
Katılım Emeklilik ve Hayat AŞ	0,0165	1,496	0,0300	0,0300	0,0318	0,5657	0,0580	0,9699	1.271.128.620,
Neova Katılım Sigorta AŞ	0,0434	1,117	0,1277	0,1277	0,0445	1,0398	0,8681	0,8720	2.801.347.690,
Türkiye Katılım Hayat AŞ	0,0331	5,237	0,418	0,418	0,4888	0,072	0,173	0,581	183.111.835,
Türkiye Katılım Sigorta AŞ	0,0237	1,632	0,398	0,398	-0,0298	0,880	0,602	0,614	292.635.770,6

Kriter Ağırlıklarının Belirlenmesi

Çalışmada ilk olarak Tablo 5'te gösterilen veriler LOPCOW yöntemi uygulanarak analiz edilmiş ve kriter ağırlıkları elde edilmiştir. LOPCOW yöntemine göre ilk olarak Tablo 5'te ki veriler Eşitlik (2) ve (3) kullanılarak normalize edilmiştir. Daha sonra Eşitlik (4) ve (5) kullanılarak Tablo 6 gösterilen kriter ağırlıkları (PV) elde edilmiştir.

Tablo 6. PV Değerleri

C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8	C9
0,164	0,023	0,103	0,103	0,042	0,138	0,087	0,104	0,235

Uygulama neticesinde en önemli kriterin C9 ile sembolize edilen "Toplam Faaliyet Giderleri" kriteri olduğu anlaşılmaktadır. C9 kriterini C1 ile sembolize edilen "Dönem Net Karı / Toplam Aktifler" kriteri takip etmiştir. C2 ile sembolize edilen "Cari Varlıklar /Kısa Vadeli Borçlar" kriteri ise sıralamada son sırada yer almıştır.

Katılım Sigortacılığı Şirketlerinin EDAS ile Analizi

Çalışmada Tablo 5'te gösterilen veriler temel alınarak katılım sigortacılığı şirketleri, ÇKKV yöntemlerinden EDAS ve WASPAS yöntemine göre ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Tablo 5'te gösterilen başlangıç karar matrisi, EDAS yöntemiyle değerlendirilmiş bunun neticesinde pozitif uzaklık matrisi (PDA), Eşitlik (6) ve (8) ile ve negatif uzaklık matrisi (NDA) ise Eşitlik (7) ve Eşitlik (9) ile oluşturulmuştur. Bu matrisler Tablo 7 ve 8'de verilmiştir.

Tablo 7. Pozitif uzaklık matrisi

	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8	C9
Bereket Emeklilik ve Hayat AŞ	1,073	0,000	0,000	0,000	0,000	0,286	0,715	0,000	0,390
Bereket Sigorta AŞ	0,352	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
HDI Katılım Sigorta AŞ	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,396	0,000	0,000	0,467
Katılım Emeklilik ve Hayat AŞ	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,050	0,885	0,000	0,000
Neova Katılım Sigorta AŞ	0,330	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
Türkiye Katılım Hayat AŞ	0,014	1,707	1,159	1,159	4,255	0,878	0,657	0,280	0,809
Türkiye Katılım Sigorta AŞ	0,000	0,000	1,059	1,059	0,000	0,000	0,000	0,240	0,694

Tablo 8. Negatif uzaklık matrisi

	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8	C9
Bereket Emeklilik ve Hayat AŞ	0,000	0,066	0,437	0,437	0,194	0,000	0,000	0,103	0,000
Bereket Sigorta AŞ	0,000	0,405	0,319	0,319	0,736	0,386	0,688	0,074	0,107
HDI Katılım Sigorta AŞ	1,005	0,431	0,276	0,276	0,824	0,000	0,666	0,064	0,000
Katılım Emeklilik ve Hayat AŞ	0,492	0,226	0,845	0,845	0,658	0,000	0,000	0,200	0,327
Neova Katılım Sigorta AŞ	0,000	0,422	0,341	0,341	0,522	0,746	0,714	0,079	1,925
Türkiye Katılım Hayat AŞ	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
Türkiye Katılım Sigorta AŞ	0,272	0,156	0,000	0,000	1,320	0,478	0,189	0,000	0,000

Normalize toplam pozitif uzaklık (NSP) ve normalize toplam negatif uzaklık (NSN) değerleri Eşitlik (12) ve (13) kullanılarak elde edilmiştir. NSP ve NSN değerleri Tablo 9'da verilmiştir.

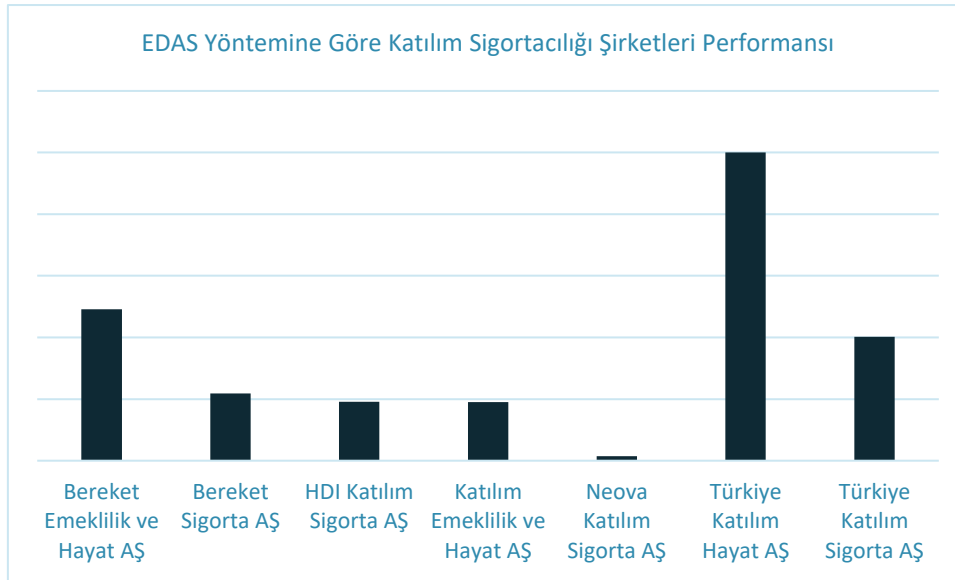
Tablo 9. Normalize toplam pozitif uzaklık ve negatif uzaklık matrisi

	Bereket Emeklilik ve Hayat AŞ	Bereket Sigorta AŞ	HDI Katılım Sigorta AŞ	Katılım Emeklilik ve Hayat AŞ	Neova Katılım Sigorta AŞ	Türkiye Katılım Hayat AŞ	Türkiye Katılım Sigorta AŞ
NSP	0,226	0,032	0,079	0,086	0,030	1,000	0,280
NSN	0,757	0,404	0,304	0,294	0,000	1,000	0,525

Tablo 10 ve Şekil 2 birlikte incelendiğinde EDAS yöntemiyle katılım sigortacılığı şirketlerinin analizi neticesinde performansı en yüksek şirketin Türkiye Katılım Hayat AŞ olduğu anlaşılmıştır. Bu şirketi ikinci sırada Bereket Emeklilik ve Hayat AŞ takip etmiştir. Üçüncü sırada ise Türkiye Katılım Sigorta AŞ yer almıştır. Son iki sıraya ise Katılım Emeklilik ve Hayat AŞ ile Neova Katılım Sigorta AŞ almıştır. Katılım sigortacılığı şirketlerinin performans sıralaması şu şekilde olmuştur: Türkiye Katılım Hayat AŞ> Bereket Emeklilik ve Hayat AŞ>Türkiye Katılım Sigorta AŞ>Bereket Sigorta AŞ> HDI Katılım Sigorta AŞ>Katılım Emeklilik ve Hayat AŞ> Neova Katılım Sigorta AŞ.

Tablo 10. Nihai sıralama puanları (AS puanları)

	Bereket Emeklilik ve Hayat AŞ	Bereket Sigorta AŞ	HDI Katılım Sigorta AŞ	Katılım Emeklilik ve Hayat AŞ	Neova Katılım Sigorta AŞ	Türkiye Katılım Hayat AŞ	Türkiye Katılım Sigorta AŞ
AS	0,491	0,218	0,192	0,190	0,015	1,000	0,402
Sıra	2	4	5	6	7	1	3

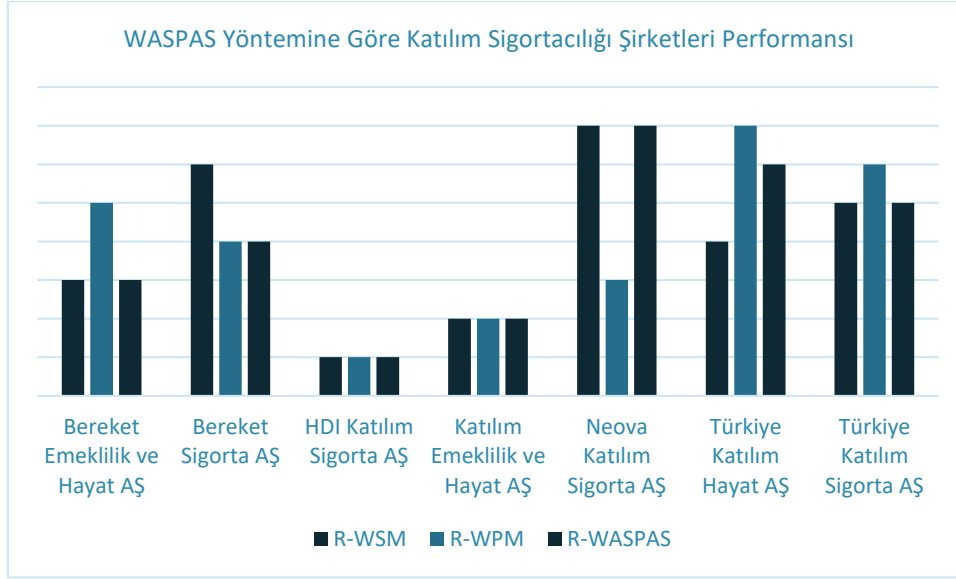
Şekil 2. Katılım sigortacılığı şirketlerinin EDAS yöntemine göre değerlendirme grafiği

Katılım Sigortacılığı Şirketlerinin WASPAS ile Analizi

Tablo 5'te gösterilen başlangıç karar matrisi, WASPAS yöntemiyle değerlendirilmiş bunun neticesinde katılım sigortacılığı şirketlerinin performansını gösteren sıralama Tablo 11'de verilirken Şekil 3'te ise katılım sigortacılığı şirketlerinin WASPA yöntemine göre değerlendirme grafiğine yer verilmiştir.

Tablo 11. Nihai sıralama puanları (AS puanları)

	WSM	WPM	WASPAS	R-WSM	R-WPM	R-WASPAS
Bereket Emeklilik ve Hayat AŞ	0,4483	0,7950	0,6216	5	3	5
Bereket Sigorta AŞ	0,5567	0,7380	0,6473	2	4	4
HDI Katılım Sigorta AŞ	0,3424	0,3024	0,3224	7	7	7
Katılım Emeklilik ve Hayat AŞ	0,3562	0,5080	0,4321	6	6	6
Neova Katılım Sigorta AŞ	0,7308	0,7117	0,7212	1	5	1
Türkiye Katılım Hayat AŞ	0,4568	0,8891	0,6729	4	1	2
Türkiye Katılım Sigorta AŞ	0,5262	0,8135	0,6699	3	2	3

Şekil 3. Katılım sigortacılığı şirketlerinin WASPAS yöntemine göre değerlendirme grafiği

Tablo 11 ve Şekil 3 birlikte incelendiğinde WASPAS yöntemiyle katılım sigortacılığı şirketlerinin analizi neticesinde performansı en yüksek şirketin Neova Katılım Sigorta AŞ olduğu anlaşılmıştır. Bu şirketi ikinci sırada Türkiye Katılım Hayat AŞ yer almıştır. Üçüncü sırada ise Türkiye Katılım Sigorta AŞ yer almıştır. Son iki sıraya ise Katılım Emeklilik ve Hayat AŞ ile HDI Katılım Sigorta AŞ yerleşmiştir. Ayrıca WASPAS yönteminin farklı yaklaşımları olan WSM ve WSP yöntemlerine göre de son iki sırayı Katılım Emeklilik ve Hayat AŞ ve HDI Katılım Sigorta AŞ almıştır. Genellikle her üç WASPAS yaklaşımına göre katılım sigortacılığı şirketlerinin sıralaması benzer çıkmıştır. Sadece Neova Katılım Sigorta AŞ, WSM ve WASPAS yaklaşımında birinci sırayı alırken WPM yaklaşımında beşinci sırayı almıştır.

Sonuç

Katılım sigortacılığı, İslami finans prensiplerine uygun olarak işleyen, faiz ve spekülasyondan uzak bir sigorta modelidir. Katılımcılar, risklerini karşılamak için ortak bir havuz oluşturur ve bu havuzdaki varlıklar zararları karşılamak üzere kullanılır. Faizsiz ve etik bir yapıya sahip olması, bu sigortacılık türünü özellikle belirli kesimler için cazip kılmaktadır. Son yıllarda, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde hızlı bir büyüme trendi yakalamıştır.

Bu çalışmada ülkemizde son yıllarda önemli bir büyüme trendi yakalayarak gelişme gösteren, toplam sigortacılık prim üretimi içerisindeki payı her geçen gün artan katılım

sigortacılığı sektörünün 2023 yılı performansını ÇKKV yöntemlerinden LOPCOW, EDAS ve WASPAS ile değerlendirilmiştir. Kriterler, LOPCOW yöntemiyle ağırlıklandırılmıştır. Katılım sigortacılığı şirketlerinin performansını ÇKKV yöntemlerinden EDAS ve WASPAS yöntemleriyle değerlendirmekle sektördeki firmaların güçlü ve zayıf yönlerini tespit ederek sektörün gelişimine katkı sağlamaktır. EDAS ve WASPAS yöntemi, performans değerlendirmesi için objektif bir karar verme süreci sunarak sektörün mevcut durumunu analiz etmede etkili bir araç olmaktadır. Yedi katılım sigortacılığı şirketi, dokuz kritere göre EDAS ve WASPAS ile analiz edilmiştir. Analizde kullanılan kriterler: "Dönem Net Karı /Toplam Aktifler (C1)", "Cari Varlıklar/Kısa Vadeli Borçlar (C2)", "Özsermaye /Toplam Aktifler (C3)", "Net Kar / Özsermaye (C4)", "Teknik Kar Zar / Primler (C5)", "Hasar / Prim (C6)", "Kısa Vadeli Borçlar / Toplam Aktifler (C7)", "Toplam Borçlar / Toplam Aktifler (C8)" ve "Toplam Faaliyet Giderleri (C9)" olarak belirlenmiştir.

EDAS yöntemiyle katılım sigortacılığı şirketlerinin analizi neticesinde performansı en yüksek şirketin Türkiye Katılım Hayat AŞ olduğu anlaşılmıştır. Bu şirketi ikinci sırada Bereket Emeklilik ve Hayat AŞ takip etmiştir. Üçüncü sırada ise Türkiye Katılım Sigorta AŞ yer almıştır. Son iki sıraya ise Katılım Emeklilik ve Hayat AŞ ve Neova Katılım Sigorta AŞ yerleşmiştir. Bu sonuçlara göre alt sıralarda yer alan şirketlerin performanslarını artırmaları için gerekli tedbirleri almaları gerektiği anlaşılmaktadır. Özellikle kriter ağırlığı yüksek olan "Toplam Faaliyet Giderleri", "Dönem Net Karı / Toplam Aktifler" ve "Hasar / Prim" gibi faktörlerde ciddi iyileştirmeler yapmaları gerektiği düşünülmektedir.

WASPAS yöntemiyle katılım sigortacılığı şirketlerinin analizi neticesinde performansı en yüksek şirketin Neova Katılım Sigorta AŞ olduğu anlaşılmıştır. Bu şirketi ikinci sırada Türkiye Katılım Hayat Sigorta AŞ yer almıştır. Üçüncü sırada ise Türkiye Katılım Sigorta AŞ yer almıştır. Son iki sıraya ise Katılım Emeklilik ve Hayat AŞ ve HDI Katılım Sigorta AŞ yerleşmiştir. Ayrıca WASPAS yönteminin farklı yaklaşımları olan WSM ve WSP yöntemlerine göre de son iki sırayı Katılım Emeklilik ve Hayat AŞ ve HDI Katılım Sigorta AŞ almıştır. Genellikle her üç WASPAS yaklaşımına göre katılım sigortacılığı şirketlerinin sıralaması benzer çıkmıştır. Sadece Neova Katılım Sigorta AŞ, WSM ve WASPAS yaklaşımında birinci sırayı alırken WPM yaklaşımında beşinci sırayı almıştır.

Her iki yönteme göre sonuçları yorumladığımızda; Türkiye Katılım Sigorta AŞ her iki sıralamada da 3. sırayı almıştır. Türkiye Katılım Hayat AŞ, EDAS ile yapılan analizde 1. sırayı alırken WASPAS ile yapılan analizde 2. sırayı almıştır. Böylece her iki yönteme göre de Türkiye Katılım Hayat AŞ'nin iyi bir konumda olduğunu söylemek mümkündür. Bereket Sigorta AŞ her iki yönteme göre de 4. sırayı almıştır. HDI Katılım Sigorta AŞ, EDAS yönteminde 5. sırayı alırken WASPAS ile yapılan analizde 7. olmuştur. Bu şirket için de her iki yönteme göre son sıralara yerleştiğini söylemek mümkündür. Katılım Emeklilik ve Hayat AŞ, her iki analizde de 6. sıraya yerleşmiştir. Bu iki şirketin özellikle zayıf değerlere sahip kriterlerde önemli iyileştirmeler yapması gerektiği düşünülmektedir. Dikkate değer durum Neova Katılım Sigorta AŞ'nin performansında görülmüştür. Bu şirket WASPAS ile yapılan

analizde 1. Sırada yer alırken; EDAS ile yapılan analizde ise sonuncu çıkmıştır. Bu durum daha detaylı analizi gerektirmektedir.

Çalışma, ileride yapılacak araştırmalar için bir çerçeve sunmaktadır. Bundan sonra gelecekte yapılacak çalışmalarda daha kapsamlı analizler yaparak sektör dinamiklerini daha derinlemesine incelemek amaçlanabilir. Uzun dönemli veriler, sektörün döngüsel hareketlerini ve trendlerini daha net ortaya koyar. Ekonomik krizler, mevzuat değişiklikleri ve teknolojik gelişmelerin sektöre etkileri analiz edilebilir. Finansal performans (prim üretimi, kârlılık, mali yeterlilik oranları) gibi kriterler de sürece dahil edilebilir. Müşteri memnuniyeti ve hizmet kalitesi, dijital dönüşüm ve teknolojik yatırımlar, sosyal sorumluluk ve sürdürülebilirlik kriterleri de sürece dahil edilebilir.

Kaynakça

- Aksu, C. ve Bayramoğlu, M. F. (2024). Lojistik Firmalarının Finansal Performansının ELECTRE Yöntemi ile Analizi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 20 (ICMEB'24 Özel Sayı), 154-174.
- Akyüz, G. Ç. (2022). Hayat Dışı Sigorta Şirketlerinin Finansal Performans Analizinde TOPSIS ve MABAC yöntemlerinin değerlendirilmesi. *İzmir İktisat Dergisi*, 37(4), 891-912.
- Aydın, Y. (2019). Türkiye'de Hayat \ Emeklilik Sigorta Sektörünün Finansal Performans Analizi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(1), 107-118.
- Aydın, Y. (2021). Bütünleşik Bir ÇKKV Modeli ile Sigorta Şirketlerinin Piyasa Performansının Analizi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (32), 53-66.
- Bayraktar, M. ve Aksoy, M. (2020). Katılım Esasına Dayalı Bireysel Emeklilik Fonlarının Performans Analizi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (86), 153-184.
- Bektaş, S. (2022). Türk Sigorta Sektörünün 2002-2021 Dönemi İçin MEREC, LOPCOW, COCOSO, EDAS ÇKKV yöntemleri ile performansının değerlendirilmesi. *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi*, 16(2), 247-283.
- Bektaş, S. (2023). BİST Sigortacılık (XSGRT) Endeksindeki Şirketlerin 2021 Yılı Finansal Performanslarının ÇKKV Yöntemleriyle Değerlendirilmesi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 30(4), 787-815.
- Bozdoğan, T, Ersoy, B. ve Kaygusuz, M. (2024). Katılım Sigortacılığı Faaliyetinde Bulunan Hayat ve Emeklilik Sigorta Şirketlerinin Finansal Performanslarının TOPSIS Yöntemiyle Değerlendirilmesi. *Social Sciences Studies Journal (SSSjournal)*, 5(48), 5978-5985.
- Çakır, S. (2016). Türk Sigortacılık Sektöründe Çok Kriterli Karar Verme Teknikleri (ÇKKV) ile Performans Ölçümü: BİST Uygulaması. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(1), 127-147.
- Demir, G. (2022). Hayat Dışı Sigorta Sektöründe Kurumsal Performansın PSI-SD Tabanlı MABAC Metodu ile Ölçülmesi. *Anadolu Sigorta Örneği. Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 112-136.
- Ecer, F. ve Pamucar, D. (2022). A Novel LOPCOW-DOBI Multi-Criteria Sustainability Performance Assessment Methodology: An Application in Developing Country Banking sector. *Omega*, 112, 102690.
- Erdoğan, B. (2023). Sigorta Şirketlerinin Performansının CRITIC-MAIRCA Modeliyle Değerlendirilmesi: Türk Sigortacılık Sektörü Üzerine Bir Araştırma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(4), 1438-1455.
- Güler, B. ve Nebati, E. E. (2024). Nötrosifik AHP, WASPAS ve ABC Yöntemleri ile Stok Yönetimini Optimize Etme: Yedek Parça Satış Firması Örneği. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 20(3), 635-653.
- Işık Çelik, F., Özler, G. Ve Ağırbaş, İ. (2023). Hayat Sigorta Şirketlerinin Finansal Performans Analizi. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(2), 397-426.
- Kartal, C., Özdil, Z. ve Karaboğa, M. A. (2024). BIST Sürdürülebilirlik 25 Endeksi Firmalarının Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ile Finansal Performans Analizi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 20 (ICMEB'24 Özel Sayı), 79-100.
- Katılım Esaslı Sigortacılık ve Bireysel Emeklilik Sektör Raporu 2023. <https://www.tsb.org.tr/tr/yayin/katilim-sigortaciligi-sektor-raporu>. E. Tarihi: 10.12.2024.
- Laçınbala, Y. ve Ünsal, H. (2019). Katılım Sigortacılığında (Tekafülde) Pencere Sisteminin Değerlendirilmesi. *Sosyoekonomi*, 27(42), 181-202.

- Lashgari, S., Antuchevičienė, J., Delavari, A. ve Kheirkhah, O. (2014). Using QSPM And WASPAS Methods For Determining Outsourcing Strategies. *Journal of Business Economics and Management*, 15(4), 729-743.
- Ömürbek, N. ve Özcan, A. (2019). BİST’de İşlem Gören Sigorta Şirketlerinin MULTIMOORA Yöntemiyle Performans Ölçümü. *Uluslararası İşletme, Ekonomi ve Yönetim Perspektifleri Dergisi*, 1(2), 64-75.A.
- Özbek, A. (2021). *Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ve Excel ile Problem Çözümü*, Ankara: 3. Baskı, Seçkin Yayıncılık.
- Özbek, A. ve Engür, M. (2018), EDAS Yöntemi ile Lojistik Firma Web Sitelerinin Değerlendirilmesi *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 2, 417-429.
- Pehlivan, E. ve Akpınar, Ö. (2022). Türk Sigorta Sektöründe Faaliyet Gösteren Hayat Dışı Sigorta Şirketlerinin Performans Değerlendirmesine Yönelik Ampirik Bir Uygulama. *Öneri Dergisi*, 17(58), 516-548.
- Perçin, S. ve Sönmez, Ö. (2018). Bütünleşik Entropi Ağırlık ve TOPSIS Yöntemleri Kullanılarak Türk Sigorta Şirketlerinin Performansının Ölçülmesi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 565-582.
- Sürer, T. ve Çatıkkaş, O. (2023). Katılım Sigortacılığı Şirketlerinin 2019-2021 Yılları Arasında Veri Zarflama Analizi ile Etkinliklerinin Ölçülmesi. *Journal of Banking and Financial Research*, 10(2), 123-142.
- Taşcı, M. Z. (2023). Piyasa Çarpanlarıyla Performans Analizi: BİST Sigorta Şirketleri. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13(2), 1211-1224.
- Taşcı, M. Z. (2024). Allianz Sigorta Şirketinin Performansının LOPCOW-MOOSRA Karar Modeliyle Analizi. *Social Sciences Studies Journal (SSSJJournal)*, 8(104), 3963-3970.
- Taşcı, M. Z. ve Ünal, E. A. (2022). Türk Katılım Sigortacılığı Sektörünün SD-WASPAS Modeliyle Analizi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 25(2), 781-792,2022.
- Türkiye Sigortalar Birliği, Katılım Esaslı Sigortacılık ve Bireysel Emeklilik Sektör Raporu 2023.
- Ünal, E. A. (2019). Bütünleşik Entropi ve EDAS Yöntemleri Kullanılarak BİST Sigorta Şirketlerinin Performansının Ölçülmesi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(4), 555-566.
- Zavadskas, E. K., Turskis, Z., Antucheviciene, J. ve Zakarevicius, A. (2012). Optimization of Weighted Aggregated Sum Product Assessment. *Elektronika ir Elektrotechnika*, 122(6), 3-6.

Makale Bilgisi/Article Info

Geliş/Received: 01.02.2025 Kabul/Accepted: 12.03.2025

Araştırma Makalesi/Research Article, ss./pp. 206-222.

KENTTE YAŞAYANLARIN BOŞ ZAMAN ETKİNLİKLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME: HOBİ BAHÇELERİ ÖRNEĞİ*

Melike ŞAHANⁱ, Refik YASLIKAYAⁱⁱ

Öz

Modern kentleşme süreçleri, boş zamanın metalaşması ve bireyselleşmesiyle birlikte, geleneksel boş zaman pratiklerinin dönüşümüne yol açmıştır. Bu çalışma, kentsel yaşamın hızlandırılmış ritmi karşısında hobi bahçelerinin boş zamanı yeniden anlamlandırma sürecindeki rolünü, boş zaman literatürüyle ilişkilendirerek analiz etmeyi amaçlamaktadır. Araştırma, Ankara-Keçiören'de 10 katılımcıyla yarı yapılandırılmış mülakat teknikleri kullanılarak gerçekleştirilmiş olup, nitel veriler ışığında, hobi bahçelerinin yalnızca kentten "kaçış" değil, aynı zamanda boş zamanın topluluk temelli bir pratik olarak şekillenmesine katkıda bulunduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle evli ve çocuklu aileler için bu alanlar, toprakla temas gibi kent içinde erişilemeyen kırsal pratikleri yeniden üreterek, nesiller arası kültür aktarımını mümkün kılarken, emeklilik çağındakiler için stres azaltıcı bir mekanizma ve sosyal bağların yeniden inşası işlevi görmektedir. Hobi bahçelerinin çok boyutlu işlevleri arasında fiziksel aktivite yoluyla bedensel sağlığın desteklenmesi, organik gıdaya erişim, hızlı kentleşmenin bireyselleştirici etkilerine karşı kolektif bir kimlik oluşturma da sayılabilir. Ancak, çalışmanın sınırlı örnekleme ve yerel bağlamı, bulguların genellenebilirliğini kısıtlamaktadır. Farklı sosyo-ekonomik yapılar ve kültürlerde yapılacak karşılaştırmalı araştırmalar, hobi bahçelerinin kentsel direnç ve toplumsal dayanışma pratikleri olarak potansiyelini daha kapsamlı bir şekilde ortaya çıkaracaktır.

Anahtar Kelimeler: Boş Zaman, Kent, Kentleşme, Hobi Bahçesi

An Evaluation of the Leisure Activities of Urban Dwellers: The Example of Hobby Gardens

Abstract

Urbanization processes, coupled with the commodification and individualization of leisure time, have precipitated a transformation in traditional leisure practices. This study aims to analyze the role of hobby gardens in redefining leisure time amid the accelerated pace of urban life, contextualizing this within the broader literature on leisure studies. The research was conducted in Ankara-Keçiören through semi-structured interviews with 10 participants, revealing that hobby gardens serve not merely

* Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kentleşme ve Çevre Sorunları Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programında devam eden "Kentleşme ve Aile: Normatif Dönüşümün İzleri Üzerine Nitel Bir Çalışma" adlı yüksek lisans tez çalışmasından üretilmiş makaledir. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'nun 11.12.2023 tarih ve 216331 sayılı kararıyla saha araştırması için izin alınmıştır.

ⁱ Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kentleşme ve Çevre Sorunları Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, E-Posta: melike0sahan@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9675-715X

ⁱⁱ Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi İİBF, E-Posta: refik@kku.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4419-2388

as an escape from the city but also contribute to shaping leisure as a community-based practice. For married individuals and families with children, these spaces facilitate engagement with rural activities such as contact with soil, which are otherwise inaccessible within urban confines, thereby enabling intergenerational cultural transmission. For retirees, hobby gardens function as stress-relief mechanisms and facilitate the reconstruction of social bonds. The multifaceted functions of hobby gardens include promoting physical health through bodily activity, providing access to organic food, and fostering a collective identity in response to the individualizing effects of rapid urbanization. However, the limited sample size and local context of the study constrain the generalizability of the findings. Comparative studies across diverse socio-economic structures and cultures would more comprehensively elucidate the potential of hobby gardens as practices of urban resilience and social solidarity.

Keywords: Leisure Time, City, Urbanization, Hobby Garden,

Extended Abstract

The processes of modern urbanization, coupled with the commodification and individualization of leisure time, have led to a transformation of traditional leisure practices. This study examines the role of hobby gardens in redefining leisure experiences within the context of accelerated urban life, drawing from leisure studies literature. Conducted in Ankara-Keçiören, the research employed semi-structured interviews with ten participants, utilizing qualitative data collection methods. The findings suggest that hobby gardens function not only as spaces for urban "escape" but also as sites for fostering community-oriented leisure practices.

Hobby gardens have gained increasing significance as socio-spatial entities in response to the rapid pace of urbanization and the stress associated with modern life. The study explores various dimensions of hobby garden usage, including motivations for acquisition, intended purposes, time allocation, psychological and social impacts, and economic considerations. These findings are systematically compared with existing theoretical frameworks. The study is grounded in the assumption that hobby gardens serve as more than mere recreational spaces; they represent an attempt to transcend the limitations imposed by urban life, offering an alternative form of interaction with nature and acting as spaces of psychological relief.

The study identifies several recurring themes in participants' motivations for acquiring hobby gardens. The most frequently cited reasons include "psychological relaxation," "mental tranquility," "interaction with the natural environment," "coping with stress," "physical and mental rest," and "getting away from the crowds of the city".

Regarding usage purposes, the findings reveal that hobby gardens serve a multifunctional role beyond agricultural production. Participants indicated that, in addition to engaging in organic farming and gardening, they used these spaces for socialization, mental well-being, and stress reduction. Many reported that engaging with their hobby gardens had a positive impact on their psychological state, contributing to stress alleviation and, in some cases, improvements in chronic health conditions. Additionally, hobby gardens were found to strengthen neighborly relations and reinforce a sense of community belonging.

Contrary to the common assumption that hobby gardens are primarily used by retirees, the findings suggest that they are actively utilized by parents and families with children. Parents, in particular, perceive hobby gardens as valuable spaces to mitigate the negative effects of urbanization on child development. This underscores the intergenerational aspect of hobby garden usage, where such spaces facilitate family bonding and serve as environments for informal education about nature and sustainability.

While financial investment in hobby gardens is acknowledged as a burden by participants, they generally perceive these expenditures as an investment in a "quality life experience." This perspective aligns with broader discussions in leisure studies regarding the material and symbolic value of leisure spaces in urban settings. Participants also reported variations in visit frequency, with most tending to visit their hobby gardens regularly on weekends, experiencing increased engagement during summer and a significant decline in winter months.

The study also captures participants' perspectives on the expansion of hobby gardens. While most view their proliferation positively, they emphasize the need for planned and regulated growth. Some concerns were raised about the potential threat that unplanned expansion might pose to agricultural land, highlighting the tension between urban leisure development and environmental sustainability.

Despite its valuable insights, the study is limited by its localized sample, which restricts the generalizability of its findings. Future comparative research across different socio-economic and cultural contexts could further elucidate the role of hobby gardens as mechanisms of urban resilience and social solidarity. By examining how these spaces function in varying urban settings, researchers could develop a more comprehensive understanding of their potential as alternative leisure spaces that counteract the alienating effects of modern urbanization.

Giriş

Zaman kavramı, “bir işin, bir oluşun içinde geçtiği, geçeceği veya geçmekte olduğu süre; hengam, vakit; belirlenmiş olan an. Bir işe ayrılmış veya bir iş için ayrılmış saatler” (TDK, 2024) anlamlarına gelmektedir. Sözlükte belirtildiği gibi zaman kavramı, meşgul olunan faaliyetler için kişilerin günlük yaşamlarından harcadıkları süreyi ifade etmektedir.

İnsanın zamanı kullanma, anlamlandırma ve yorumlama biçimi içinde bulunduğu dönemin dinamiklerine göre şekillenmektedir. Zaman, ilkel dönemde hayatta kalmaya çalışan bir insan için güneşin hareketlerinden ibaretken, günümüzde maddi değerle ölçülebilen bir kavram haline gelmiştir. Zamanın ileriye doğru akması ve geri döndürülemez olması insanın zamanı her daim verimli bir şekilde kullanma gayretine itmektedir. Mackenzie (1987, s. 14), “zamanın değerinin miktarı ile değil nasıl değerlendirildiğiyle alakalı bir tartışma olduğunu” belirtirken tam da bu vurguyu yapmaktadır.

Zaman insanlar için bu kadar değerli bir olgu olmasına rağmen, belirli zaman dilimleri “boş” sıfatıyla tanımlanabilmekte ve bu süreçlere özgü yeni kavramlar ortaya çıkmaktadır. “Boş zaman aktivitesi”, “boş zaman kültürü” ve “boş zaman hobileri” gibi kavramlar, bireyin zorunlu faaliyetlerden (çalışma, üretim, gündelik sorumluluklar gibi) uzaklaştığı ve kendi özgür iradesiyle şekillendirebileceği zaman dilimlerine atıfta bulunmaktadır. Bu kavramlar, boş zamanın yalnızca bir dinlenme veya eğlence aracı olmadığını, aynı zamanda bireyin kişisel gelişimine, sosyal ilişkilerine ve kültürel kimliğine katkıda bulunan bir süreç olduğunu göstermektedir. Boş zaman etkinlikleri, toplumsal yapı, ekonomik koşullar ve teknolojik gelişmeler gibi faktörlerden etkilenmekte ve bu etkileşim, boş zamanın nasıl algılandığını ve kullanıldığını belirlemektedir.

Bu çalışmanın konusunu oluşturan hobi bahçeleri, kentleşmenin yol açtığı yabancılaşma, tükenmişlik ve sıkışmış bir alana yığılma gibi olumsuz etkiler karşısında bireylerin ve ailelerin boş zamanlarını alternatif bir biçimde değerlendirebilecekleri önemli bir araç olarak öne çıkmaktadır. Bu mekanlar, özellikle büyük metropollerin fiziksel ve duygusal monotonluğuna karşı koruyucu bir işlev üstlenerek, kentsel yaşamın standartlaşmış yaşam biçimlerinden kaçış imkanı sunmaktadır. Hobi bahçeleri, yalnızca bireysel bir dinlenme alanı olmanın ötesinde, aileler, akrabalar, komşular ve arkadaş çevreleri gibi toplumsal grupların bir araya geldiği bir sosyalleşme platformu olarak da işlev görmektedir. Hobi bahçeleri, kent yaşamının tüketim odaklı ve tekdüze rutinlerinin aksine, bireylerin kimliklerini ve ilişki ağlarını yeniden yapılandırabilecekleri bir etkileşim alanı yaratır; bir sosyal temas zemini oluştururlar. Başka bir ifadeyle hobi bahçeleri, hızlı kentleşmenin yarattığı sosyal ve psikolojik sorunlara karşı hem bireysel hem de kolektif bir direnç mekanizması işlevi görmektedir, kent sakinlerine mekansal ve duygusal bir nefes alanı sunmaktadır.

Çalışma, hobi bahçelerinin kentsel yaşamdaki işlevlerini anlamak üzere, teorik çerçevede öne çıkan psikolojik rahatlama, sosyal etkileşim, kentsel monotonluktan kaçış ve kimlik/ilişki ağlarının yeniden yapılandırılması gibi temaların, nitel bir araştırma deseniyle analiz edilmesine dayanmaktadır. Saha araştırması, 10 hobi bahçesi sahibi ile gerçekleştirilen

derinlemesine mülakatlardan oluşturulmuştur. Veri toplama sürecinde, yarı yapılandırılmış mülakat formu kullanılarak, katılımcıların bahçe kullanım motivasyonları, sosyal etkileşim deneyimleri ve kentsel yaşamla ilişkilerine dair açık uçlu sorular yöneltilmiştir. Mülakatlara ait ses kayıtları çözümlenerek tematik analiz yöntemiyle kodlanmıştır. Örneğin, "*hobi bahçesi sahibi olmanızın temel sebebi nedir?*" sorusu, psikolojik rahatlama ve stres azaltma gibi kodlarla ilişkilendirilirken; "*hobi bahçesini hangi amaçla kullanıyorsunuz?*" sorusu, sosyal bağların güçlendirilmesi ve kolektif etkileşim temalarını ortaya çıkarmıştır.

Böylelikle, katılımcıların deneyimleri doğrudan dinlenerek, teorik çerçevedeki işlevsel boyutların gündelik pratiklerde nasıl somutlaştığı ve hangi ölçüde içselleştirildiği anlaşılmaya çalışılmıştır. Analiz sürecinde, özellikle katılımcılar tarafından sıklıkla tekrarlanan "doğayla bağ kurma", "aileyle kaliteli zaman" ve "şehir karmaşasından uzaklaşma" gibi ifadeler, teorik vurguların ampirik karşılığı olarak değerlendirilmiştir. Çalışma, hobi bahçelerinin kentsel yaşamın olumsuz etkilerine karşı hem bireysel hem de kolektif bir tepki mekanizması olarak işlev gördüğüne dair teorik tartışmaları, katılımcıları özelinde destekleyen bulgular üretmiştir.

Literatür Özeti

Zaman ve boş zamana yüklenen anlamlar, toplumsal yapıların ve ekonomik sistemlerin dönüşümüyle birlikte şekillenmiştir. Örneğin, avcı-toplayıcı toplumlarda boş zaman etkinlikleri, mağara duvarlarına yapılan sembolik resimlerle sınırlıyken, Roma İmparatorluğu gibi daha organize toplumlarda gladyatör müsabakaları ve çeşitli spor etkinlikleri gibi kolektif eğlence biçimleri halini almıştır. Giddens (2010, s. 28), kapitalizm öncesi toplumlarda çalışma ve boş zamanın mekansal/işlevsel ayrımlardan yoksun olduğunu, gündelik pratiklerin iç içe geçtiğini belirtir. Hibbins (1996, s. 22), bu döneme ilişkin boş zaman algısının "kaçış, eğlence ve seçim" gibi kavramlarla ilişkilendirilebileceğini ifade etmektedir. Aristoteles (1993) boş zamanı zorunlu eylemlerin ötesinde, düşünsel ve ruhsal gelişim için bir araç olarak tanımlarken, Pieper (1963) ise onu salt "iş dışı zaman" değil, zihinsel bir tutum olarak ele alır.

Kapitalizm sonrası toplumlarda modernitenin de etkisiyle zaman algısı kökten değişir: Baudrillard (2002, 198), tüketim toplumunda zamanın ekonomik bir meta haline geldiğini, boş zamanın bile satın alınan ve tüketilen bir aktiviteye dönüştüğünü savunur. Odabaşı (2006, s. 18) bu durumu, bireyin kimliğini tüketim üzerinden inşa etmesiyle bağlantılandırır ve boş zamanın "farklılaşma endüstrisi" ile iç içe geçtiğini öne sürer. Veblen (2014), gösterişçi tüketimin statü simgesi olarak kullanılmasını, aylak sınıfın zaman ve kaynak bolluğuyla açıklar.

Ancak modern sistem eleştirmenleri, bu dönüşümün yıkıcı etkilerine dikkat çeker. Russell (1993, s. 23), uzun çalışma saatlerinin yorgunluk ve boş zamanı bile dinlenmeden geçirme zorunluluğu yarattığını belirtir. Lefebvre (1996, ss. 65-66) ise zamanın "zoraki" kategorilere (iş, ulaşım, formaliteler) bölünmesinin gündelik hayatı istila ettiğini, boş zamanın anlamını yitirdiğini savunur. Çözümü, yaratıcı bilinçle gündelik pratiklerin yeniden inşasında

arar. Tüm zamanın neşe ve üretkenliğe adanabileceği bir toplumun mümkün olduğuna, bunun bir ütopya olmadığına inanır (Lefebvre, 2016).

Kapitalist üretim ve tüketim ilişkilerinin insan yaşamındaki etkileri, özellikle de boş zaman üzerindeki yıkıcı etkileri başka yazarlarca da eleştirel bir perspektiften incelenmiştir. Lafargue (2014, ss. 9-49), işçi sınıfının yaşamını tamamen çalışmaya adanmış olmasını "delilik" olarak nitelendirir ve boş zaman hakkının (tembellik hakkı), diğer insan haklarından daha kutsal olduğunu savunur. Ona göre, günde üç saatlik çalışma, bireyin yaratıcılığını ve toplumsal refahı sağlamaya yetecek bir süredir. Benzer şekilde Ford, azaltılmış çalışma saatleri ve yüksek ücretlerle tüketim odaklı bir toplum inşa etmeyi hedeflemiş, ancak bu öneri Harvey (1997, s. 48) tarafından kapitalist sistemin ihtiyaçlarına uygun "yeni bir insan tipi" inşa edildiği ve esas amacın boş zaman yoluyla tüketim endüstrisinin çarklarını döndürme olduğu gerekçesiyle eleştirilmiştir. Ritzer (2011, s. 58), modern iş ortamlarını "McDonaldlaştırma" kavramıyla analiz eder. Standartlaştırılmış ve insanlıktan çıkarıcı işlerin, bireylerin yeteneklerini körelterek onları robotlaştırdığını savunur.

Kentleşme süreçleri ile modern yaşam pratikleri arasındaki çelişkiler de bu bağlamda öne çıkar. Maslow (1943), insanların fizyolojik ihtiyaçları olduğu kadar aidiyet, sevgi, saygınlık ve kendini gerçekleştirme gibi sosyal ihtiyaçlarının da karşılanması gerektiğini belirtir. Ancak hızlı kentleşme dinamikleri, özellikle metropol yaşamının heterojen dokusunda bu ihtiyaçların her düzeyde tatminini sistematik olarak engelleyen yapısal krizler üretmektedir. Kentler sağlık, eğitim ve ulaşım gibi merkezileşmiş hizmetleri bir araya getiren ışıltılı bir imaj yanında, yoksulluk, konut krizi, işsizlik gibi sorunları da üretmektedir. Özdenören (2015, s. 33), bu durumu "kent hayatında zaman içinde bir kokuşmuşluk, sapkınlık, çarpıklık ve istenmeyen her şey görülmektedir" cümleleriyle anlatır.

Tüm bu olumsuz yönlerine rağmen kent yaşamı içinde son yıllarda kıra ait pratiklerin mikro ölçeklerde gerçekleştirildiği alternatif bir mekansallık da inşa edilmektedir. Organik tarım hareketleri ve kentsel permakültür gibi girişimlerle başlayan bu süreç, hobi bahçeleri aracılığıyla kır-kent ikiliğini yeniden tartışmaya açan bir sosyo-mekansal praksise evrilmiştir.

Hobi bahçeleri, ya belediyeler tarafından belli bir kira karşılığında kiralanan ya da mülkiyeti doğrudan vatandaşlarda olan, üzerinde küçük çaplı tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin yapılabildiği kentsel heterotopyalar olarak adlandırılabilir. Koç (2003, s. 34), hobi bahçeciliğini iki amaç etrafında değerlendirir: Bir yönüyle geçmiş yaşam deneyimleri (kıra özlem) ile nostaljik bir bağ kurma girişimi, diğer yönüyle hanelerin geçimlik üretim ya da gelir üretmek için kullandığı bir strateji.

Bu mekanlar, ekonomik getiri sağlama işlevinin ötesinde, kentlinin tüketim odaklı rutinlerinden koparak "özerk bir üretici" konumuna geçtiği ve kaliteli vakit geçirmeyi deneyimleyebildiği alanlar sunar. Ritzer (2011, s. 283), bu tür alanları "akılcılaştırılmamış zaman ve mekanlar" olarak tanımlar; zira burada geçirilen süre, kapitalist üretim ilişkilerinin dayattığı zaman rejimlerine karşıt bir tempoda işler. Yine Ritzer buraları birer "sığınak" işlevi gören, bireylere standartlaşmış kentsel yaşamın dışında yaratıcı faaliyetler geliştirme olanağı tanıyan yerler olarak değerlendirir. Hobi bahçeleri diğer taraftan kent sakinlerinin kayıp kırsal

kimliklerini sembolik düzeyde de olsa yeniden canlandırma çabası ya da modern yaşamın yabancılaştırıcı ritminden kaçış arayışı olarak değerlendirilebilir.

Araştırma Bulguları

Denek Profili

Araştırmaya katılan ve kendileriyle mülakat gerçekleştirilen deneklerin demografik ve sosyo-ekonomik özelliklerine ilişkin bilgiler aşağıda tablo halinde sunulmuştur.

Kod Adı	Cinsiyet	Yaş	Medeni Hali	Meslek	Doğduğu Yerleşim Birimi	Ekonomik Gelir Miktarı (ortalama) (TL)	Haneye Giren Toplam Gelir Miktarı (ortalama) (TL)	Hobi Bahçesine Sahip Olma Süresi
Katılımcı 1	E	49	Evli	Esnaf	Büyükşehir	17.001-40.000	17.001-40.000	2-3 ay
Katılımcı 2	E	52	Evli	Esnaf emeklisi	Köy	17.001-40.000	17.001-40.000	10 yıl
Katılımcı 3	E	54	Evli	Özel sektör emeklisi	Büyükşehir	17.001-40.000	40.001-80.000	1 yıl
Katılımcı 4	E	60	Evli	Özel sektör emeklisi	Şehir	17.001-40.000	17.001-40.000	5 yıl
Katılımcı 5	E	65	Evli	Özel sektör emeklisi	Şehir	17.001-40.000	17.001-40.000	5 yıl
Katılımcı 6	K	29	Evli	Ev hanımı	Şehir	40.001-80.000	40.000-80.000	6 yıl
Katılımcı 7	E	34	Evli	Memur	Büyükşehir	80.001 TL'den fazla	80.001 TL'den fazla	3 yıl
Katılımcı 8	K	54	Evli	Emekli	Şehir	40.001-80.000	40.001-80.000	3 yıl
Katılımcı 9	E	49	Bekar	Esnaf	Şehir	80.001 TL'den fazla	80.001 TL'den fazla	5 yıl
Katılımcı 10	E	50	Evli	Avukat	Köy	80.001 TL'den fazla	130.000- 150.000	4 yıl

Araştırma kapsamında derinlemesine mülakat tekniği ile veri toplanan katılımcı grubunun (N=10) demografik özellikleri incelendiğinde, cinsiyet dağılımının erkekler lehine belirgin bir asimetri sergilediği gözlemlenmektedir (n=8 erkek, n=2 kadın). Bu dengesizlik, hobi bahçesi sahiplerinin çoğunluğunun gelir getirici bir işte çalışan erkek hane halkı üyeleri olmasına bağlanabilir. Katılımcıların büyük çoğunluğu evli olup (n=9), yalnızca bir tanesi bekar. Yaş parametresi 29-65 aralığında değişmekle birlikte, örneklemin demografik ağırlığının 50 yaş ve üzeri bireylerde yoğunlaştığı görülmektedir. Mesleki dağılım analizinde, katılımcıların baskın bir oranının emekli olduğu belirlenmiştir. Coğrafi köken verileri ise katılımcıların doğum yerlerinin ağırlıklı olarak kentsel yerleşim birimlerine (büyükşehir ve il merkezleri) dayandığını ortaya koymaktadır. Köy doğumlu katılımcı sayısı yalnızca 3 tanedir. İlçe düzeyindeki yerleşimlerin de araştırma kapsamında kentsel kategoriye dahil edildiği metodolojik bir not olarak eklenmelidir.

Sosyo-ekonomik profil analizi bağlamında, katılımcıların bireysel ortalama aylık gelirleri ile hane bazlı toplam gelir düzeyleri de sorgulanmıştır. Veriler, katılımcıların çoğunluğunun aylık gelir bandınının 17.001-40.000 TL aralığında yoğunlaştığını göstermekle birlikte, bu aralığın üzerinde gelir elde eden katılımcıların da varlığı dikkat çekmektedir. Gelir istikrarına ilişkin nitel bulgular, özellikle esnaf statüsündeki katılımcıların gelir akışlarının mevsimsel dalgalanmalara ve konjonktürel değişkenlere bağlı olarak istikrarsız bir seyir izlediğini ortaya koymuştur.

Hobi bahçesi sahiplik süresi ortalaması 4-5 yıl arasındadır. Bu bulgu özellikle Covid-19 pandemisi ile hobi bahçesi sahibi olma zamanları arasında anlamlı bir korelasyon olduğunu göstermektedir. Bir taraftan hastalıktan korunma diğer yandan kısıtlamalar altında yaşamının zorlukları katılımcıları hobi bahçesi sahibi olmaya yönlendirmiş gözükmektedir.

Hobi Bahçesi Edinim Motivasyonları

Araştırma kapsamında katılımcılara ilk olarak, "*hobi bahçesi sahibi olmanızın temel sebebi nedir?*" sorusu yöneltilerek bu tercihin altında yatan gerekçeler öğrenilmek istenmiştir. Cevapların tematik kodlaması, hobi bahçesi edinmeye ilişkin motivasyonların belirgin kategoriler halinde toplanabileceğini ortaya koymuştur. Katılımcıların cümleleri arasında en sık tekrarlanan temalar "psikolojik rahatlama", "zihinsel dinginlik sağlama", "doğal çevreyle etkileşim", "stres yönetimi", "fiziksel ve ruhsal dinlenme", "kentsel kalabalıktan uzaklaşma", "yalnızlık arayışı" ve "sakin mekan ihtiyacı" olarak özetlenebilir. Bu ifadeler, katılımcıların büyük ölçüde kentsel yaşamın yoğun ve baskıcı dinamiklerinden kaçış arayışında olduklarını göstermektedir.

Hobi bahçesi edinim motivasyonlarını göstermek amacıyla aşağıda seçilmiş bazı katılımcıların cümlelerinden doğrudan alıntılar yapılmıştır.

- "*Esnaf olduğumuz için 7/24 çalışıyoruz. Hobi bahçesi edinmek de artık zamanımızda ihtiyaç haline geldi*". (Katılımcı 1)
- "*Doğayı, kırsalı, sakinliği, yalnız kalmayı sevdiğim için yani insanlardan uzaklaşmak için*". (Katılımcı 2)
- "*Kafa dinlemek, rahatlamak ve stres atmamak istediğim için hobi bahçesi sahibi oldum*". (Katılımcı 3)
- "*İnsanların toprağa ihtiyacı var. Dinlenmeye ihtiyacı var. Şehirden kaçmaya ihtiyacı var. Pandemiden dolayı da zaten insanlar kaçmıştı. Büyük bir kaçış fırsatı ve imkanı oldu*". (Katılımcı 4)
- "*Kentin verdiği o kalabalıktan ve sıkıntıdan uzaklaşmak, biraz olsun toprakla bir ağaçla zaman geçirebilmek, rahatlayabilmek ve çocuklarımıza doğal ortamı sunabilmek... Apartman ortamında çocuk yetiştirmek çok zor. Dokuzuncu katta oturuyoruz. Çocuklarımızı dışarı gönderip onları takip edemeyiz ve göndermeyiz. Hobi bahçesi edinmekteki en ihtiyacımız olan şey çocuklarımıza toprakla ve doğal bir ortam sunabilmek daha güvenilir bir yerde oynatabilmek*". (Katılımcı 6)
- "*Sakin bir yaşamda bulunmak ve doğayla iç içe olmak istediğim için*". (Katılımcı 7)

- "Pandemi ve deprem gibi durumlarda güvenli bir alternatif olsun diye aldım. Ayrıca ailemle birlikte vakit geçirebilmek için". (Katılımcı 8)
- "Bahçe tasarımı, bitki yetiştirme ve çiçeklerle uğraşarak kendimi iyi hissediyorum. Zihinsel olarak dinlenmiş oluyorum. Akrabalar ve arkadaşlarla burayı paylaşmaktan onları ağzımla da haz alıyorum". (Katılımcı 10)

Hobi Bahçelerinin Kullanım Amaçları

Hobi bahçeleri, kent yaşamının sınırlı mekansal ve sosyal imkanlarına alternatif olarak bireylere çok çeşitli aktiviteler gerçekleştirme fırsatı sunan önemli bir sosyo-mekansal pratik olarak öne çıkmaktadır. Bu doğrultuda, araştırma kapsamında katılımcılara "hobi bahçesini hangi amaçla kullanıyorsunuz?" sorusu yöneltilerek, bu mekanların kullanım nedenlerine yönelik nitel veriler toplanmıştır. Katılımcıların verdiği yanıtlar, hobi bahçelerinin çok yönlü işlevselliğe sahip olduğunu göstermektedir. Bu mekanlar, bahçe işleriyle uğraşma, organik tarım yapma gibi üretim odaklı faaliyetlerin yanı sıra, sosyalleşme, ruhsal sağlığı iyileştirme ve stres azaltma gibi psiko-sosyal ihtiyaçları karşılamaya yönelik amaçlarla da kullanılmaktadır. Bu bulgular, hobi bahçelerinin yalnızca fiziksel bir uğraş alanı değil, aynı zamanda kentsel yaşamın yarattığı yabancılaşma ve stres faktörlerine karşı bireylerin kendilerini yeniden inşa ettikleri alanlar olduğunu göstermektedir.

Katılımcıların hobi bahçelerini kullanım amaçlarına yönelik verdikleri cevaplardan yapılmış bir seçki aşağıya çıkarılmıştır:

- "Tamamen toprakta bir şey ekilip biçildiğini çocuklar görsün. Çocuklar böyle bir şeyden uzak kalsın". (Katılımcı 1)
- "Kendi kışlık ihtiyaçlarımızı karşılıyor, doğal sebze meyve yiyoruz. Tavuklarımız var, kedi köpeğim var. Yani onlarla ilgileniyorum". (Katılımcı 2)
- "Sadece rahatlamak amacıyla kullanıyorum". (Katılımcı 3)
- "Arkadaşlarla orada yemek, içmek, sohbet etmek o şekilde". (Katılımcı 4)
- "O doğadan faydalanmak, bir şeyler yetiştirmek amacıyla". (Katılımcı 5)
- "Kafa dağıtma amacıyla kullanıyoruz". (Katılımcı 6)
- "Keyifli vakit geçirmek ve bahçe işleriyle uğraşmak". (Katılımcı 7)
- "Ailemle hafta sonları bir arada olmak, komşularıyla gün yapmak ve olası afetlerde sığınmak olarak kullanmak için. Eşim ve çocuklarım toprakla uğraşıyor, ben de onlara eşlik ediyorum". (Katılımcı 8)
- "Sebze yetiştiriyorum, meyve ağaçlarına bakıyorum, hafta sonları eşimle veya arkadaşlarla dinleniyoruz. Eşim şehirdeki evimizde kokuyor diye balık yapmaz. Ama burada özgürce yapabiliyorum". (Katılımcı 10)

Hobi bahçelerinin kullanım amaçlarını daha spesifik bir düzeyde analiz etmek amacıyla katılımcılara "Hobi bahçesinde hangi etkinlikleri yapıyorsunuz?" sorusu da yöneltilmiştir. Soruya verilen cevaplar, toprakla uğraşmak, meyve ve sebze yetiştirmek gibi tarımsal faaliyetler yanında hobi bahçelerinin esas olarak ev dışında yeme içme etkinlikleri için kullanıldığını ortaya koymuştur. Mangal yakmak, semaverde çay demlemek gibi pratikler, bu mekanların aynı zamanda bir sosyal bir buluşma alanı olarak işlev gördüğünü göstermektedir.

Hobi Bahçelerine Ayrılan Zaman

Bir etkinliği gerçekleştirmenin sıklığı, o etkinliği uğraşı haline getirmenin önemli bir göstergesidir. Katılımcıların hobi bahçelerine ayırdıkları zamanın sıklığı ve miktarı, hobi bahçesi uğraşısının boş zaman etkinlikleri arasındaki yerini anlamada önemli bir veri oluşturma potansiyeline sahiptir.

Bu bağlamda katılımcılara “*hobi bahçesine ne sıklıkla gidirsiniz?*” ve “*her gidişinizde ortalama ne kadar zaman geçiriyorsunuz?*” soruları yöneltilmiştir. Elde edilen bulgular, katılımcıların büyük çoğunluğunun hafta sonları düzenli olarak hobi bahçelerini ziyaret ettiğini, ancak bu ritüelin mevsimsel olarak değişkenlik gösterdiğini ortaya koymaktadır. Yaz aylarında ziyaret sıklığı ve bahçede geçirilen süre artarken, kış döneminde belirgin bir azalma gözlemlenmiştir. Ortalama ziyaret süresi 5-7 saat aralığında yoğunlaşmakla birlikte, bu süreyi aşan katılımcıların varlığı da dikkat çekmektedir.

Ziyaret sayısı ve süresi ile meslekler arasındaki ilişki incelendiğinde, bireylerin sahip olduğu boş zaman miktarının ziyaret sıklığı ve süresi üzerinde belirleyici olduğu tespit edilmiştir. Özellikle emeklilik statüsündeki katılımcıların, aktif çalışma hayatındakilere kıyasla daha esnek ve uzun süreli ziyaretler gerçekleştirdiği görülmüştür.

Ayrıca, hobi bahçesi sahipliği süresi ile ziyaretlerin yoğunluğu arasında da pozitif bir korelasyon olduğu görülmektedir. Hobi bahçesi sahipliği süresi arttıkça ziyaretlerin yoğunluğu da artmaktadır. Bu sonuç bahçe sahipliğinin zamanla içselleştirilen bir yaşam pratiğine dönüştüğünü hatta bir bağlılık ilişkisinin oluştuğunu göstermektedir.

Hobi bahçelerine ne kadar zaman ayrıldığını belirlemek için sorulan sorulara katılımcıların verdiği yanıtların bir kısmı aşağıda aktarılmıştır:

- “*İşte her hafta gitmeye çalışıyoruz. Yeni olduğumuz için biz ilk etapla günlük bir saat 2 saat 3 saat aralığında zaman geçiriyoruz. Mevsim itibariyle kış olduğu için ama yazın olsa tüm gün orada kalmayı düşünürüm*”. (Katılımcı 1)
- “*İş durumuna göre kışın haftada bir yazın haftada 2 veya 3 kere. Gittiğim gün aşağı yukarı 10-12 saat duruyorum*”. (Katılımcı 2)
- “*Her hafta sonu bahçeye gidiyorum. Gittiğim günlerde 5-7 saat vakit geçiriyorum*”. (Katılımcı 3)
- “*Ben ayda bir falan giderim ama çocuklar genelde her hafta oradalar. 5-6 saat geçiriyorum ama çocuklar bir 24 saat geçiriyorlar*”. (Katılımcı 4)
- “*Yani hafta haftada bir normal zaman çalışmadığım dönemlerde, yaz döneminin tamamı orada geçiyor*”. (Katılımcı 5)
- “*Her hafta gidiyoruz. Ortalama 10 saat kalıyoruz*”. (Katılımcı 6)
- “*Yazın her hafta sonu kışları ise arada sırada gidiyoruz. Gittiğimizde ortalama 6-7 saat vakit geçiriyoruz*”. (Katılımcı 7)
- “*Yaz aylarında yoğun iş temposundan vakit bulamasam bile bir iki saatliğine bile olsa gitmeye çalışıyorum. Her şey bir tarafa meyve ağaçlarımın sulanması gerekiyor*”. (Katılımcı 9)

- *"Hemen hemen her hafta sonu düzenli gidiyorum. Yoğun iş temposundan sonra burası rutininizin bir parçası oldu. Bahçede 5-6 saat civarında kalıyoruz". (Katılımcı 10)*

Hobi bahçelerine ayrılan zamanı belirleyen faktörlerden biri bahçe içerisinde yapı bulunup bulunmamasıdır. Bahçe içinde yapı bulunması, ziyaret sıklığını artırmakta ve hatta katılımcıların geceyi bu mekanlarda geçirmesine olanak tanımaktadır. Araştırma kapsamında katılımcılara *"Hobi bahçenizde yapı ya da yapılar bulunuyor mu?"* sorusu da yöneltilerek, bu yapıların nitelikleri ve kullanım şekilleri üzerine veri toplanmıştır. Elde edilen bulgular, 10 katılımcıdan 9'unun bahçesinde çeşitli türde yapılar bulunduğunu göstermektedir. Bu yapılar, malzeme türü ve mimari özellikler açısından çeşitlilik göstermektedir: 2 katılımcı ahşap, 4 katılımcı konteynır ve 3 katılımcı betonarme yapılara sahiptir. Yapıların oda sayısı genellikle 1 veya 2 arasında değişmekte olup, bu durum yapıların işlevsel boyutunu ve kullanım yoğunluğunu yansıtmaktadır. Yapıların malzeme türü ve oda sayısı gibi özelliklerinin, hobi bahçelerinin bir uğraşı alanına dönüşme süreçleriyle doğrudan ilişkili olduğu gözlemlenmiştir. Özellikle daha kalıcı ve işlevsel yapıların varlığı, katılımcıların bahçelerine daha sık ve uzun süreli ziyaretler gerçekleştirmesine imkan sağlamaktadır.

Hobi Bahçesi Uğraşısının Etkileri

Hobi bahçeleriyle uğraşmanın bahçe sahipleri ve ailelerinin yaşamları üzerinde yarattığı etkilerin somut başlıklar halinde adlandırılabilmesi için katılımcılara *"hobi bahçesi uğraşınızdan sonra yaşamınızda olumlu veya olumsuz yönde değişimler oldu mu?"* sorusu yöneltilmiştir. Alınan cevaplar arasında olumsuz bir değişim bildiren katılımcı olmamıştır. Olumlu değişimler arasında ağırlıklı olarak psikolojik anlamda daha iyi olma durumu ön plana çıkarılmaktadır. Katılımcılar, doğayla etkileşim sonucu stres düzeylerinde azalma ve mutluluk artışı bildirmiş, hatta kronik sağlık sorunlarında geçici iyileşmeler deneyimlemiştir. Fiziksel aktivite ve açık alanda zaman geçirme, bedensel sağlığı olumlu etkileyen faktörler olarak öne çıkmaktadır. Sosyal ilişkiler bağlamında, kentsel yaşamda zayıflayan komşuluk bağlarının hobi bahçelerinde yeniden güçlendiği, kolektif bir aidiyet duygusunun oluştuğu görülmektedir. Aile içi dinamiklerde ise, özellikle çocukların doğal ortamda özgürce vakit geçirebilmesi ve nesiller arası etkileşimin artması dikkat çekmektedir. Toprakla kurulan somut ilişki, bireylerde üretkenlik ve kalıcılık hissi yaratarak da psikolojik tatmin sağlamaktadır.

Bahçe sahiplerinin hayatlarındaki değişimlere ilişkin özgün yorumlarından bazıları şu şekildedir:

- *"İnsanda bir heves var ya o heves bütün çocuklarda oldu işte bizim de bir bahçemiz var. Ben kirada oturan bir insanım, evimiz yok bizim. Bir bahçemiz oldu. Bir toprağımız oldu. Burada da bir ağaç dikiliyormuş ilerde bak meyvelerimiz olacak gibi bir beklenti var. O öyle bir mutluluk var yani". (Katılımcı 1)*
- *"Ben 15 yıldır tansiyon hastasıyım. Bahçeye gittiğim günlerde ilaç içmiyorum. Orada hiçbir ağrım sızım kalmıyor. Ama döndükten sonra ağrılarım yine başlıyor. Bir de komşuluk ilişkileri şehirdeki binaya göre daha iyi bence". (Katılımcı 2)*

- “Hafta sonu da olsa bir aktivitede bulunuyoruz. Boş vaktimizi değerlendiriyoruz. Doğayla iç içe olmak için güzel bir fırsat bulduk. Hobi bahçesi olmadan önce bunları yapabilmek için çok fırsatımız olmuyordu. Şehir hayatında bu imkanı bulmak çok zor”. (Katılımcı 3)
- “Köyde evi olmayan insanlar için büyük bir değişiklik. Mesela bizim damadın falan öyle bir şansı yoktu. Şimdi orayı yaptıkları için çocuklarla beraber gayet güzel bir şekilde zaman geçiriyorlar”. (Katılımcı 4)
- “Doğada olmaktan dolayı stres üstümüzden gitmiş oluyor, daha mutlu oluyoruz”. (Katılımcı 5)
- “Hafta sonu çocuklar oraya gitmeyi iple çekmeye başladılar. Çünkü orada rahat bir ortam var. Kendilerini daha özgür hissettikleri için daha can atarak gitme oldu”. (Katılımcı 6)
- “İlgi alanlarıma yeni şeyler eklendi, doğayı daha çok tanıdım”. (Katılımcı 7)
- “Olumlu değişimler çok. Stresim azaldı, aile bağlarımız güçlendi. Olumsuz bir etki hissetmedim”. (Katılımcı 10)

Hobi Bahçelerinde Demografik Heterojenlik

Hobi bahçelerinin genellikle emekliler tarafından tercih edildiği düşünülse de fiili durum ve araştırma kapsamındaki katılımcıların değerlendirmeleri, bu mekanların sosyolojik açıdan heterojen bir gruba hizmet ettiğini ortaya koymaktadır. Yarı yapılandırılmış görüşme formundaki sorulardan bir tanesi “hobi bahçelerinin kimler için uygundur?” şeklinde formüle edilmiştir. Katılımcıların verdiği cevaplar hobi bahçelerinin özellikle iki grubun ihtiyaçlarının kesişimsel kavşağında yer aldığını göstermektedir: Bir yanda emeklilik sonrası boş zamanlarını değerlendirmeye çalışan ve anlam arayışı içindeki bireyler, diğer yanda kentsel alanda çocuk gelişimine uygun doğal ortam eksikliğini telafi etmeye çalışan ebeveynler. Emekli bireyler için bu mekanlar, üretkenliklerini sürdürme ve kırsal nostaljiyi deneyimleme fırsatı sunarken; çocuklu aileler, hızlı ve çarpık kentleşmenin sınırladığı güvenli, denetimsiz oyun alanı ihtiyacını burada karşılamaktadır. Telefon, tablet gibi dijital araçlarla fazla uğraşan çocukların toprakla buluşması, ekran bağımlılığına alternatif bir pedagojik alan da yaratmaktadır. Bu boyutlarıyla, hobi bahçeleri “post-kent pastoralizmi”nin yaşandığı mekanlar olarak da adlandırılabilir. Öte yandan, farklı sosyal grupların bu alanlardaki etkileşimi, kentsel yaşamda zayıflayan topluluk bağlarını yeniden inşa etme potansiyeli taşımaktadır.

Katılımcıların hobi bahçelerinin kimler için uygun olduğuna dair değerlendirmelerinin bazıları aşağıda listelenmiştir:

- “Yani hobi bahçesini bekar insan bir şey yapmaz ki. Bence evli insanlar daha çok tercih ediyordur. Çocuklu insanlar için uygundur. Hatta %99,9 oranı evliler tercih ediyordur. Kesinlikle emekliler için daha uygun vakit ayırma konusunda”. (Katılımcı 1)
- “Yani ailece gidenler için daha güzel, daha uygun ama görüşe göre bağlı. Hani bazı insanlar orada daha özgür kimse görmez diye alkol tüketmek için de gidiyorlar. O şekil de var da az ama çoğunluk aile için, çocuklu insanlar için uygundur ve emekliler için, çalışan için uygun değil bence. Çünkü orası çok zaman isteyen bir şey”. (Katılımcı 2)
- “Emeklilik zamanı için daha uygun olduğunu düşünüyorum. Herkesin böyle hayalleri vardır. Ben emekli olacağım işte şuraya gideceğim, yazlık alacağım, yazlığa gideceğim

ondan sonra yok bahçem olacak, bahçeye gideceğim, oturacağım, hanımla gezeceğim diye. Çocuklar için de uygun olduğunu düşünüyorum oyun açısından çünkü şehirde imkan az". (Katılımcı 3)

- "Şimdi betonarme şehir merkezine sıkışmış insanlar çocuklarıyla beraber hobi bahçelerine giderek orada hem birlikte güzel zaman geçirerek bir araya geliyorlar ama televizyon falan olmaması lazım". (Katılımcı 4)
- "Emekliler daha çok vakti olduğu için çok daha ilgilenabiliyorlar. Çocuklar doğal ortamda her türlü şeyi yaşayabiliyorlar. Kendilerinin üretebilmesi veya üretilen, ekilen şeylerin ekiminden sonuna kadar her şeyin nasıl yetiştiğini öğrenebiliyor yani". (Katılımcı 5)
- "En çok bence çocuklu insanlar için uygun onlara o ortamı, o özgürlüğü sağlayabilmek çok önemli". (Katılımcı 6)
- "Evlü insanlar ve çocuklu insanlar için uygun olduğuna yüzde yüz katılıyorum. Emekli olan insanların vakti daha çok olacağı için uygun olur". (Katılımcı 7)
- "Afetlere hazırlıklı olmak isteyenler, ailesiyle kaliteli zaman geçirmek veya doğaya yakın durmak isteyenler için ideal". (Katılımcı 8)
- "Kesinlikle evli ve çocuklu aileler için uygun. Ben bekarım bahçemi seviyorum ama evli ve çocuklu komşularımın daha güzel vakit geçirdiğini düşünüyorum". (Katılımcı 9)
- "Doğayla iç içe olmak isteyen, küçük çaplı tarımdan keyif alan veya sosyal bir hobi arayan herkese uygun. Özellikle aileler için ideal". (Katılımcı 10)

Hobi Bahçelerinin Aile Bütçesi Üzerindeki Etkisi

Hobi bahçeciliği bütçeler üzerinde yalnızca ilk alım maliyetleriyle değil sonradan ortaya çıkan ihtiyaçları karşılamak üzere yapılan masraflarla da ilave yükler oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında bu yükün boyutu ve nasıl değerlendirildiği de öğrenilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla "hobi bahçeniz bütçeniz üzerinde olumlu ya da olumsuz ne tür etkilerde bulunmaktadır?" sorusu sorulmuştur. Hobi bahçelerinin ekonomik etkilerine ilişkin analizler, bu uğraşının bireysel bütçeler üzerinde ya negatif bir etkisi olmadığını ya da bütçe üzerinde artan yükün önemsenmediğini göstermektedir.

Hobi bahçesinin bütçeleri üzerinde ilave yükler getirdiğini söyleyen katılımcıların görüşleri ise özel olarak incelemeye değerdir. Çünkü masrafların artışı "yaşam kalitesi artışı" ile meşrulaştırılmakta ve parasal yükün psikososyal getiriler karşısında ikincil kaldığı özellikle vurgulanmaktadır. Bu durum, Bourdieu (1986)'nın "sembolik sermaye" olarak adlandırdığı, "maddi harcamaların nitelikli yaşam deneyimi" ile telafi edildiği bir değiş-tokuş dinamiğini yansıtmaktadır. Hobi bahçeleri, tüketim kültürünün baskın ekonomik ortamında, finansal maliyetlerin "duygusal yatırım" olarak tanımlandığı bir alan haline gelmektedir.

Bu değerlendirmelerden bazıları aşağıda örneklendirilmiştir:

- "Daha fazla çoğaldı ama memnunum yani kafamı rahatlattığı için. Bir de 5-6 senedir dışardan bir şey almıyorum". (Katılımcı 2)
- "Tabi masraflarda artış oldu çünkü oranın da kendine göre ihtiyaçları oluyor. Tohum alıyoruz, meyve ağaçları diktik ama bu durumdan şikayetçi değilim olumlu etkisi çok daha

fazla olduğu için sorun etmiyorum. Bu harcamalar zaten olması gerekiyor. Ben bunu terapi için yapıyorum o yüzden memnunum". (Katılımcı 3)

- *"Mesela çocuklar başka yerlere gidip yüksek harcamaları yapacaklarına kendi bahçelerinde mangalları yakarak oturuyorlar, harcama giderlerini azalttılar. Benim için de aynı". (Katılımcı 4)*
- *"Kentten uzak olduğumuz için fazla harcama yapmıyoruz. Dolayısıyla da ekonomik olarak da bize bir faydası oluyor". (Katılımcı 5)*
- *"Konteyner ve bahçe kurulumu başta masraflıydı. Ama şimdi sadece sulama ve bakım masrafları var, bütçemi zorlamıyor". (Katılımcı 9)*
- *"Olumlu etkisi daha fazla. Yetiştirdiğim sebzelerle gıda harcamalarımın tasarruf ediyorum. Kurulum maliyeti dışında bütçemi zorlamıyor". (Katılımcı 10)*

Hobi bahçelerinin bütçeler üzerinde olumlu katkısı ise görüldüğü gibi kentte yaşama göre hobi bahçesi alanındaki yaşamın ucuzluğuyla ve yetiştirilen ürünler sayesinde gıda masraflarının azalmasıyla ilişkilendirilmektedir. Araştırma kapsamında katılımcılara *"hobi bahçesinde yetiştirdiğiniz ürünleri sattığınız, ekonomik gelir sağladığınız oluyor mu?"* sorusu da yöneltilmiştir. Katılımcıların tamamı hobi bahçesinden herhangi bir gelir elde etmediğini söylemişlerdir.

Hobi Bahçelerinin Yaygınlaşmasına İlişkin Görüşler

Araştırmada nitel veri üretmek amacıyla sorulan son soru *"Hobi bahçelerinin yaygınlaşmasını ister misiniz?"* şeklindedir. Alınan yanıtları üç kategori altında toplayabilmek mümkündür. Hobi bahçelerinin yaygınlaşmasını destekleyenler çocukların doğayla temasının sağlanması, kentsel yabancılaşmanın azaltılması ve afet/epidemi dönemlerinde alternatif yaşam alanı oluşturulması gibi toplumsal ve ekolojik gerekçelerle desteklemektedir. Yaygınlaşmayı koşullu destekleyenler, yaygınlaşmanın ancak planlı, erişilebilir ve rant odaklı olmayan bir modelle mümkün olduğunu vurgulamakta; devlet kontrolü, sosyal adalet ve yasal düzenlemelerin altını çizmektedir. Karşı çıkanlar ise hobi bahçelerinin yaygınlaşmanın aşırı kalabalıklaşma, sakinlik kaybı ve tarım arazilerinin tahribatı gibi riskler barındırdığını belirtmektedir.

Yaygınlaşmaya ilişkin görüşlerden seçilmiş örnekler aşağıda gösterilmiştir:

- *"Yaygınlaşmasını isterim tabi ki. Çocuklar toprak görmüyor. Toprağa temas etmiyor. Herkesin toprağı, bahçesi olsun isterim". (Katılımcı 1)*
- *"Ben yaygınlaşmasını isterim yani her insan faydalansın çünkü beton yığınlarında iç içe oturmakla kimse kimseyi tanımıyor. Oradaki komşuluk binadan daha iyi. Deprem olduğunda, covid hastalığı olduğunda hobi bahçeleri daha sağlıklı daha iyi oluyor". (Katılımcı 2)*
- *"Olabilir ama çok da yaygınlaşmasın. Yaygınlaşırsa o alanın bir özelliği kalmaz. Kalabalık olur. Ben oraya zaten sakin bir yer olduğu için kafa dinlemeye gidiyorum". (Katılımcı 3)*
- *"Yaygınlaşmasının isterim ama betonlaşmayla yani tarım arazilerinin ranta çevrilmesiyle değil, yani mesela Almanya'da da hobi bahçeleri var. İnsanlar alıyorlar, kiralyorlar. Bütün*

ürünlerini orada üretiyorlar. Kaldırıldığı zaman aynı yine bahçe orası devlet onun tedbirini almış, bizde de alınmalı kesinlikle". (Katılımcı 4)

- "Yaygınlaşması biraz planlı şekilde yapılırsa çok daha iyi olur. Yani ranta dönüştürmenin önüne geçilmesi ama mutlaka da bu tür müstakil yapı yapmak isteyen insanlara da öyle açılmalıdır. Başka türlü vatandaşın gücü yetmiyor ekonomik geliri düşük olan insanlara planlı bir şekilde faydalanacak şekilde yaygınlaşması gayet iyidir yani". (Katılımcı 5)
- "Yine yasal prosedürlere uygun olarak yaygınlaşmasını isterim ama her şeyin kuralına göre olmasını isterim". (Katılımcı 6)
- "Yaygınlaşmasını istemem çünkü tarım arazilerinin zarar gördüğünü düşünüyorum". (Katılımcı 7)
- "Tarım arazileri bölünüyor endişesiyle karşı çıkılıyor ama zaten buralarda tarım yapılmıyor ki. Yaz kış boş duruyor. Hobi bahçeleriyle en azından doğa yeşilleniyor". (Katılımcı 10)

Sonuç

Ankara-Keçiören'de 10 katılımcıyla yarı yapılandırılmış mülakat teknikleri kullanılarak gerçekleştirilen nitel araştırma, hobi bahçelerinin salt kentsel ortamlardan "kaçış" alanları olmadığını; aksine, boş zamanın kolektif ve anlam yüklü bir pratik olarak yeniden inşasına katkı sağlayan sosyo-mekânsal platformlar olduğunu ortaya koymaktadır.

Araştırmada, katılımcıların bahçe edinim motivasyonları, kullanım amaçları, hobi bahçelerine ayrılan zaman, hobi bahçesi uğraşısının bireysel ve aile yaşamındaki rolü ve ekonomik değişkenler detaylandırılmış; bu bulgular, kentsel yaşamın sınırlarını aşma çabası, doğayla kurulan ilişki ve psikolojik katkılar gibi temalar eşliğinde teorik bir çerçeveye oturtulmuştur. Çalışmanın temel argümanı, hobi bahçelerinin bireyler için yalnızca şehrin kalabalıklığından kaçılan bir alan değil, aynı zamanda kentin bireyselleştirici mekanizmalarına karşı kolektif aidiyetin yeniden üretildiği alanlar olduğudur.

Araştırma bulguları, katılımcıların hobi bahçesi ediniminde başat motivasyonlarının "psikolojik rahatlama", "zihinsel dinginlik", "doğal çevreyle etkileşim", "stresle başa çıkma" ve "kentsel kalabalıktan uzaklaşma" olduğunu göstermektedir. Bu motivasyonların, kent yaşamının bireyselleşmiş ve tüketim odaklı yapısının yarattığı psikososyal yüklerle doğrudan ilişkili olduğu düşünülmektedir.

Ayrıca katılımcıların hobi bahçesi sahibi olma kararlarının genellikle COVID-19 pandemisiyle örtüşmesi, hobi bahçelerinin kentsel alanlardaki kısıtlayıcı ortamlardan uzaklaşma ve kontrol mekanizmalarını azaltma çabasının bir ürünü de olduğuna işaret etmektedir. Bu bağlamda hobi bahçeleri, bireylerin fiziksel ve duygusal sınırlamalardan uzaklaşarak özgürce zaman geçirebileceği, sosyal mesafe gibi kurallara uymanın zorunlu olmadığı alternatif yaşam alanları olarak işlev görmüştür. Katılımcıların, bu süreçte hobi bahçelerini hem fiziksel sağlık hem de psikolojik dayanıklılık açısından kritik bir destek sistemi olarak gördükleri ortaya çıkmıştır.

Hobi bahçelerinin kullanım amaçlarına ilişkin veriler, bu mekanların işlevselliğinin tarımsal üretimle sınırlı olmadığını ortaya koymaktadır. Katılımcılar, organik tarım ve bahçecilik gibi üretim odaklı faaliyetlerin yanı sıra, bu alanları "ruhsal iyileşme", "stres azaltma" ve "sosyalleşme" amaçlı kullandıklarını belirtmiştir. Örneğin, katılımcıların kronik sağlık sorunlarında gözlemedikleri iyileşmeler, doğal hayatla iç içe olmanın getirisi olarak

değerlendirilmektedir. Ayrıca, komşuluk ilişkilerinin güçlenmesi ve kolektif aidiyetin pekişmesi, kentsel yabancılaşma karşısında mikro düzeyde topluluk bağlarını yeniden kuran faktörler olarak öne çıkmaktadır.

Araştırmanın dikkat çekici bulgularından biri, geleneksel olarak emeklilerle özdeşleştirilen hobi bahçelerinin, günümüzde özellikle çocuklu aileler tarafından tercih edildiğini göstermesidir. Bulgu, hem katılımcıların demografik özellikleri bazında doğrulanmış hem de yine katılımcıların “*hobi bahçeleri kimler için uygundur?*” sorusuna verdikleri cevaplardan üretilmiştir. Bu durum, kentleşmenin çocuk gelişimi üzerindeki olumsuz etkilerine (doğadan kopuş, dijital bağımlılık, oyun alanlarının kısıtlanması) karşı ebeveynlerin geliştirdiği bir strateji olarak da yorumlanabilir. Hobi bahçeleri, bu bağlamda, çocukların risksiz bir şekilde oyun oynayabildiği, toprakla bütünleşebildiği, ekolojik farkındalık kazandığı ve nesiller arası etkileşimi deneyimlediği pedagojik laboratuvarlara dönüşmektedir.

Katılımcılar, hobi bahçelerinin maliyetlerinin finansal bir yük oluşturduğunu kabul etmekle birlikte, bu harcamaları “nitelikli yaşam deneyimi” ile meşrulaştırmaktadır. Başka bir ifadeyle ilave maddi yükler, psikososyal kazanımlarla (aidiyet, prestij, duygusal tatmin) dengelenmektedir. Öte yandan, ziyaret sıklığındaki mevsimsel dalgalanmalar (yaz aylarında artış, kış aylarında düşüş), boş zamanın kentsel ritimlerle nasıl kesiştiğini gösterirken; emeklilerin daha esnek zaman dilimlerine sahip olması, “boş zaman sermayesi”nin sosyo-ekonomik statüyle ilişkisini yansıtmaktadır.

Katılımcılar, hobi bahçelerinin yaygınlaşmasını genel olarak kentsel yabancılaşmayı azaltıcı ve ekolojik direnci artırıcı bir potansiyel taşıdığı gerekçesiyle desteklemektedir. Ancak bu sürecin “planlı”, “erişilebilir” ve “rant odaklı olmayan” bir modelle yürütülmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Araştırmanın sınırlı örneklem büyüklüğünün ve yerel bağlamının, bulguların genellenebilirliğini kısıtladığını belirtmek gerekmektedir. Farklı sosyo-ekonomik yapılar ve kültürlerde yapılacak karşılaştırmalı araştırmaların, hobi bahçelerinin kentsel direnç ve toplumsal dayanışma pratikleri olarak potansiyelini daha kapsamlı bir şekilde ortaya çıkaracağı düşünülmektedir. Ayrıca, bu mekânların uzun vadeli sosyo-ekolojik etkilerinin izlenmesi, sürdürülebilir kentleşme politikalarına da veri sağlayabilir.

Kaynakça

- Aristoteles. (1993). *Politika*. (M. Tunçay, Çev.) İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Baudrillard, J. (2002). *Tüketim Toplumu*. (F. Keskin, & H. Deliceçaylı, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bourdieu, P. (1986). The Forms of Capital. J. Richardson (Dü.) içinde, *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* (s. 241-258). Westport: Greenwood.
- Giddens, A. (2010). *Modernite ve Bireysel-Kimlik - Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum*. (Ü. Tatlıcan, Çev.) İstanbul: Say Yayınları.
- Harvey, D. (1997). *Postmodernliğin Durumu Kültürel Değişimin Kökenleri*. (S. Savran, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Hibbins, R. (1996, January). Global leisure. *Social Alternatives*(15), 22.
- Koç, H. (2003). Daha Yaşanabilir Yerleşmeler Arayışında Kentsel Tarım. *Planlama-Planning*(1), 34-40.
- Lafarque, P. (2014). *Tembellik Hakkı* (11 b.). (I. Erdüren, Çev.) İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.
- Lefebvre, H. (1996). *Gündelik Hayatın Eleştirisi I*. (I. Ergüren, Çev.) İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Lefebvre, H. (2016). *Gündelik Hayatın Eleştirisi III Moderniteden Modernizme (Gündelik Hayatın Meta-Felsefesi)*. (I. Ergüren, Çev.) İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Mackenzie, R. A. (1987). *Zaman Tuzağı: Zamanı Nasıl Denetlersiniz?* (Y. Güneri, Çev.) İstanbul: İlgi Yayıncılık.
- Maslow, A. H. (1943). A Theory of Human Motivation. *Psychological Review*, 50(4), 370-396.
- Odabaşı, Y. (2006). *Tüketim Kültürü* (2. b.). İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Özdenören, R. (2015). *Kent İlişkileri*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Pieper, J. (1963). *Leisure: The Basis of Culture*. Published by New American Library.
- Ritzer, G. (2011). *Toplumun Mcdonaldlaştırılması: Çağdaş Toplum Yaşamının Değişen Karakteri Üzerine Bir İnceleme*. (A. E. Pilgir, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Russell, B. (1993). *Aylaklığa Övgü*. (M. Ergin, Çev.) İstanbul: Cem Yayınevi.
- Veblen, T. (2014). *Aylak Sınıfın Teorisi*. (E. Günsel, Çev.) Ankara: Tutku Yayınevi.

Elektronik Kaynaklar

Türk Dil Kurumu Sözlükleri. "Zaman". 9 10, 2024 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı

Makale Bilgisi/Article Info

Geliş/Received: 01.02.2025 Kabul/Accepted: 09.04.2025

Araştırma Makalesi/Research Article, ss./pp. 223-247.

MİRZA ŞÂHRUH'UN HİNDİSTAN SİYASETİ BAĞLAMINDA ABDÜRREZZÂK-I SEMERKANDÎ'NİN ELÇİLİK MİSYONU ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Yusuf Ziya SÖYLEMEZⁱ

Öz

Bu çalışma Türk-İslâm kültür ve medeniyetinin en önemli temsilcilerinden olan Timurlu Devleti'nde Mirza Şâhruh'un elçilik vazifesi ile görevlendirdiği Kemâlüddîn Abdürrezzâk b. Celaliddîn İshâk es-Semerkindî başkanlığındaki heyetin Hindistan'daki elçilik faaliyetini konu edinmiştir. Abdürrezzâk-ı Semerkandî Mirza Şâhruh tarafından Hindistan'daki elçilik faaliyetlerinde görevlendirilen bir devlet adamı olup onun faaliyetleri Emir Timur'un Hindistan seferi sonrasında bu coğrafyada ilişkilerin geliştirilip ilerletilmesi amacıyla önem arz etmektedir.

Abdürrezzâk-ı Semerkandî'nin memuriyet yolunda Hürmüz limanında birkaç ay beklemesi, yanında getirdiği Mirza Şâhruh'un hediyelerinin denizde korsanlarca çalınması, defalarca hastalanması ile birlikte seyahati esnasında yanındaki devlet görevlileri arasında yer alan ağabeyini kaybetmesi gibi zorlu ve meşakkatli yolculuğu beraberinde Timurluların buradaki ticarî zenginliğe yönelmesi başta olmak üzere pek çok özel kazanımları da getirmiştir. Semerkandî'nin Mirza Şâhruh döneminde Hindistan'ın Dekken bölgesine olan bu seyahati burada yer alan belli başlı yerleşim yerlerinin siyasî, sosyal, kültürel yapısını göstermekle birlikte, o döneme ışık tutan Matlau's-Sâdeyn ve'l Mecmâu'l-Bahreyn adlı eserin bizzat kendisi tarafından kaleme alınmasını sağlamıştır. Bu eser Timurluların Hindistan'ın Dekken bölgesinin özelliklerini genel hatları ile değerlendirilmesine imkân tanıyan ana kaynak olması hasebiyle kıymetli bilgiler ihtiva ederken aynı zamanda Abdürrezzâk-ı Semerkandî'nin elçiliğine dair bizzat kendi kaleminden verdiği bilgiler ile bu coğrafyadaki siyasî, kültürel, ticarî ve sosyo-iktisadi hayatın da tanınmasını sağlamıştır.

Bu çalışmanın amacı Mirza Şâhruh'un iktidara gelmesi ile birlikte devletin yeni başkenti olan Herât şehriden Hindistan'a elçi olarak gönderilen Semerkandî'nin faaliyetlerini dönemin müellif ve çağdaş kaynaklara yansıyan şekliyle inceleyerek bunların verdiği bilgilere göre seyahatin Timurlu Devleti'ni siyasî, ticarî ve diplomasi alanında ne derecede etkilediğini tespit etmektir. Ayrıca şu anda ülkemizde Timurlu Devleti'nin Hindistan'daki faaliyetleri daha çok Emir Timur'un seferleri üzerine yoğunlaşmış olup bu çalışma ile onun devamında da bu coğrafyada Timurlu siyasî varlığını ve elçilik faaliyetlerinin bu siyaseti ne derece etkilediğini ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu alanda Semerkandî'nin kendi eseri dışında Hindistan'daki o döneme dair yeterli çalışmanın olmaması da bu araştırmayı önemli kılmaktadır. Sonuç bölümünde bu seyahatin genel bir değerlendirmesi yapıp elde edilen bulgular değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Timurlu Devleti, Hindistan, Şâhruh, Semerkandî

ⁱ Dr., İnönü Üniversitesi, e-posta:soylemezyusufziya@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-4356-3271

Abdürrezzâk in the Context of Mirza Shahrukh's India Politics An Evaluation of Samarkandî's Ambassadorial Mission

Abstract

This study focuses on the embassy activities of the delegation headed by Kemālüddîn Abdürrezzâq b. Jalaliddîn Ishâq al-Samarqandî, who was assigned by Mirza Shâhruh as an embassy in the Timurid State, one of the most important representatives of Turkish-Islamic culture and civilization, in India. Abdürrezzâq al-Samarqandî was a statesman assigned by Mirza Shâhruh to ambassadorial activities in India, and his activities are important for the development and advancement of relations with the region after the campaigns launched by Emir Timur in this geography.

Abdurrezzâq al-Samarqandî's difficult and arduous journey, such as waiting for several months in the port of Hormuz on his way to his official post, having the gifts of Mirza Shâhruh stolen by pirates at sea, falling ill several times, and losing his brother, who was among the state officials with him during his journey, brought many special gains, especially the Timurid orientation towards the commercial wealth here. Samarkandî's journey to the Deccan region of India during the reign of Mirza Shâhruh not only showed the political, social and cultural structure of the main settlements in this region, but also led to the writing of Matlau's-Sâdeyn wa'l Majmâu'l-Bahrain, which sheds light on that period. While this work contains valuable information as it is the main source that allows the Timurids to evaluate the characteristics of the Dekken region of India in general terms, it also paved the way for the recognition of the political, cultural, commercial and socio-economic life in this geography with the information given by Abdürrezzâk-ı Samarkandî himself about his embassy.

The aim of this study is to examine the activities of Samarkandî, who was sent to India as an envoy from the city of Herât, the new capital of the state after Mirza Shâhruh came to power, as reflected in the authoritative and contemporary sources of the period, and to determine to what extent the trip affected the Timurid State in the fields of politics, trade and diplomacy according to the information provided by them. In addition, the activities of the Timurid State in India in our country are mostly focused on the campaigns of Emir Timur, and this study aims to reveal the Timurid political presence in this geography and the extent to which the embassy activities affected this policy. The fact that there are not enough studies on that period in India other than Samarkandî's own work in this field makes this study important. In the conclusion, a general evaluation of this journey is made and the findings obtained are evaluated.

Keywords: Timurid State, India, Shahrukh, Samarkandî

Extended Abstract

India's strategically located geography, historical, cultural and economic structure, as well as its underground and above-ground riches, its wide trade networks, its location at the intersection of sea routes, and the biodiversity associated with agriculture resulting from fertile soils have led to the arrival of different civilizations, especially many local dynasties, kingdoms, sultanates, states and empires, making India one of the geographies where the great civilizations of the world were established. One of the states that organized expeditions to India, one of the points where Turkish history took place, was the Timurid State, which was established in 1370 in the lands of Mâverâünnehir and Khorasan with Samarkand as the capital.

After Emir Timur left an important trace of the Timurid presence in this geography with his 1398-1399 Indian campaign, the interest in this geography continued during the reign of Shāhrukh, who took over after his death in 1405. Since Shāhrukh was aware of the importance of this geography for the Timurid Empire, he wanted to strengthen his father's military successes with diplomatic activities and an embassy delegation headed by Abdürrezzâk-ı Samarkandî was sent to the Dekken region. From the beginning of Ramadan 1442 to the beginning of Ramadan 1445, Abdürrezzâk-ı Samarkandî, who was assigned by Shāhrukh to the Dekken region of India as an ambassador at the age of twenty-nine, traveled for three years and fifteen days.

On Friday in Ramadan 1442, Abdürrezzâk-ı Samarkandî, who was appointed by Shāhrukh as an envoy to India, set out from the capital Herāt with gifts, letters, supplies and his delegation. The purpose of Abdürrezzâk-ı Samarkandî's embassy was not only to establish diplomatic relations but also to strengthen them by establishing cultural and commercial connections.

Setting out from Herāt, Abdurrezāk- Samarkandî used the territory of Iran, which at the time was both a part of the Timurid Empire and an important connecting point for the sea routes to the Indian Peninsula, to ensure a safer and faster completion of the embassy. He traveled through the desolate regions of Mekran and Sistan, reaching the city of Kirman on the eighteenth day of his journey, where he stayed for seventeen days. After fulfilling the necessary requirements in Kirman and resting the delegation that accompanied him, Samarqandî set out for the Strait of Hormuz on the fifth of Shawwal. When he arrived in Hormuz, he explained his experiences and troubles there, as well as the general situation of the place.

While in Hormuz, he was denied permission to travel for a long time under pretexts, but after months and seasons, when the weather conditions deteriorated and storms began at sea, Samarkandî was granted permission to travel and set off for India. Abdürrezzâk-ı Samarkandî, who headed to India via the Hormuz sea route, encountered various problems during his embassy, especially during the sea voyage. An important problem that Samarkandî faced during this journey was the harsh weather conditions. Another problem he encountered on his way to India in this period was the great dangers posed by sea bandits (pirates), which we will call the band of thieves, when they attacked his ships. In addition to the bad weather conditions in the port of Hormuz, another major problem was that the ship given to them by the city's administrator for their voyage was small and they were forced to take the gifts and materials they brought from Herāt and the horses they bought for trade purposes to India in two separate ships on the pretext that they could not fit them on one ship. While this situation posed a risk for the safety of the sea voyage, Samarqandî had the precious gifts he had taken with him to be given to the rulers in India by Shāhrukh stolen while he was on the ship during this voyage. Detailed explanations of his troubles are given in our study.

In 1442, al-Samarqandî reached Calcutta, where he described both his observations and his meeting with the Calcutta administrator. After the troubled period he spent in Calcutta, Samarqandi left here and went to Bijanger, another important point in Dekken. In Bijanger, unlike in Calcutta, he was well received and treated well by the administrator. While in

Bijanger, Samarqandi also included descriptions of the social life and architecture of the city, and the Bijanger ruler's welcoming Samarqandī with interest, unlike in Calcutta, and his decision to send his envoy to the Timurid capital of Herāt after the negotiations caused concern and panic among the merchants and officials of Hormuz. They therefore devised a conspiracy to disrupt Samarqandī's embassy mission. They spread the false news that Samarqandī was not Shāhrukh's envoy but a merchant who had somehow obtained his edict. Following these developments, Abdürrezzâk-ı Samarkandī left that city in 1443 with the envoys of the ruler of Bijanger, returned to Herāt after an eighteen-day journey, and reached Herāt in 1445 after another arduous journey.

Abdürrezzâk-ı Samarkandī's embassy activity revealed Shāhrukh's policies towards the Indian coast and strategic points around it, especially Dekken, and his vision and farsightedness in the state tradition, and played an important role in the development of the state strategy towards India.

Giriş

Hindistan, doğuda Bengal Körfezi, güneyde Hint Okyanusu, batıda Umman Denizi ve kuzeyde Himalaya Dağları ile çevrilmiş Asya'nın üçgen şeklindeki büyük bir yarımadasıdır. Hindistan'ın stratejik bir konumda yer alan coğrafyası, tarihî, kültürel ve ekonomik yapısı ile birlikte yer altı ve yer üstü zenginlikleri, geniş ticaret ağlarına sahip olması, deniz yollarının kesişim noktasında konumlanması ve de verimli topraklardan kaynaklanan tarım ile bağlantılı biyolojik çeşitlilik gibi etmenler buraya pek çok yerel hanedan, krallık, sultanlık, devlet ve imparatorluklar başta olmak üzere farklı medeniyetlerin gelmesini sağlamış bu durum Hindistan'ı dünyanın büyük medeniyetlerinin kurulduğu coğrafyalardan biri haline getirmiştir. Bu açıdan Türk tarihinin cereyan ettiği önemli coğrafyalardan biri olan Hindistan'da ilk çağlardan günümüze hâkimiyet tesis eden Türklerin tarihleri araştırılırken burada kurdukları devletlerin bıraktığı izler dikkati çekmektedir (Durak, 2020, s. 59vd; Durak, 2000, s. 1-11; Keightley 1847, s. 1vd).

Türk tarihinin cereyan ettiği noktalardan biri olan Hindistan'a izler bırakarak buraya seferler düzenleyen devletlerden biri 1370 yılında Semerkand merkez olmak üzere Mâverâünnehir ve Horasan topraklarında kurulmuş olan Timurlu Devleti'dir. Çingiz Han gibi cihan imparatoru olmayı kendisine şiar edinen ve kendisini onun mirasçısı olarak görerek farklı coğrafyalarda başarılar elde eden Emir Timur, 1405 yılında ölümüne kadar Asya'dan Anadolu ve Ortadoğu'ya, Sibirya'dan Hindistan coğrafyasına kadar olan geniş bölgelere seferler düzenleyerek adını dünya tarihine yazdırmıştır (Yezdî, 2013, s. 98; Şamî, 1987, s. 73; Alan, 2007, s. 26vd; Novruzi-Barumand, 1390, s. 254-255). Emir Timur, askerî başarılarını diplomasi alanında da taçlandırmıştır. Onun kazandığı askerî başarılarının ardından pek çok devlet Timurlu Devleti ile diplomatik ilişkiler tesis etmek için elçilik heyetleri göndermiştir. Emir Timur döneminde başkent Semerkand; Bizans İmparatorluğu, Çin, Hitay, Osmanlı Devleti, Memlükler, Keşmir Sultanlığı, Bengal hâkimleri ve Avrupa devletlerinden Fransa ve Kastilya Krallığı başta olmak üzere pek çok noktadan elçilik heyetlerinin gidip geldiği merkez olmuştur.¹ Timurlu Devleti'nde gidip gelen elçiler belli devlet teşrifat kurallarına uymuşlardır. Timurlu elçilik teşrifatında uygulanan kurallar gerek Çingizli gerekse de Türk devlet geleneğine benzemektedir. Bu dönemde teşrifat kurallarının yanı sıra gidip gelen elçilik heyetleri taşıdıkları hediyelerde de birbirine denk olma hassasiyetine de dikkat etmişlerdir. Bu açıdan Timurlu Devleti tarafından gönderilen bu heyetler gittiği hükümdara uygun hediyeler taşımış karşılığında gelen elçilerde bu hediyelerde dengeyi sağlamışlardır. Öte taraftan Emir Timur'un iktidarında gönderilen elçilik heyetlerinde gerek gidilen ülkeler hakkında bilgi alınması gerekse de kendilerini tanıtmak amacıyla da mirzalarında bizzat kendi heyetlerinin yer aldığı bilinmektedir (Şahin, 2014, s. 7-8).

Asya'da güçlü bir hâkimiyet tesis eden Emir Timur (1370-1405) Hindistan'ın efsanevî zenginliklerinin yanı sıra İskender ve Çingiz Han'ın bu coğrafyaya yaptığı seferlerle

¹Emir Timur dönemindeki farklı coğrafyalara elçilik heyetleri gidip gelmişlerdir. Onların bu faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bkz., (Şamî, 1987; Yezdi, 2023; İbn Arabşah, 2023; Clavijo, 1993, s. 140-141; Eğilmez, 2010, s. 77-130; Şahin, 2014, s. 7-31; Hassan, 1959, s.72)

şöhretlerini ölümsüzleştirdiği düşüncesi, onu Hindistan'a sefer düzenlemesine heveslendirmiştir. Nitekim devlet ricâlinden bir takım sefere karşı çıkma fikirlerine rağmen 1398 yılında Hindistan'a büyük bir sefer düzenleyen Emir Timur, Delhi Türk Sultanlığına ait bazı toprakları ele geçirmiş ve bu coğrafyada kalıcı izler bırakmasının ardından 1399 yılında Semerkand'a geri dönmüştür (Durak, 2000, s. 125-154; Majundar, 1953, s. 336-337; Kolçak, 2023, s. 161-179).

1398-1399 Hindistan seferi ile bu coğrafyada Timurlu varlığına dair önemli bir iz bırakmasının ardından 1405 yılında onun vefatını müteakip başa geçen Mirza Şâhruh döneminde başkent Herât, tıpkı Semerkand'da olduğu gibi başta Çin, Maçin, Hıtay, Harezmi, Deşt-i Kıpçak coğrafyası, Memlükler, Osmanlı Devleti, Karakoyunlular, Gürcüler, Frenkler, Bedehşan Şahları, Hindistan'daki Dekken coğrafyasındaki Kalküta ve Bicanger başta olmak üzere pek çok noktadan elçilik heyetlerinin gidip geldiği bir nokta olmuştur. Mirza Şâhruh Herât'a gidip gelen bu elçilik heyetlerini Timurlu devlet geleneğine göre karşılayarak onlara gerekli ihtimamı göstermiştir (Şahin, 2014, s. 14-31). Ancak çalışma sahamızın dışına çıkmamak adına Timurlu Devleti'nin Abdürrezzâk-ı Semerkandî başkanlığında Hindistan'a gönderilen heyeti dışındaki diğer elçilik faaliyetlerine değinilmemiştir.²

Emir Timur'un vefatını müteakip Mirza Şâhruh döneminde Timurluların Hindistan coğrafyaya olan ilgisi devam etmiştir. Mirza Şâhruh bu coğrafyanın Timurlu Devleti için öneminin farkında olduğundan babasının askerî başarılarını diplomatik faaliyetler ile güçlendirmek istemiş ve Dekken bölgesine Abdürrezzâk-ı Semerkandî başkanlığında elçilik heyeti gönderilmiştir. Hindistan'daki yerel idarecilerle diplomatik ilişkiler kurarak, bölgedeki siyasî, ticarî ve askerî durumları izlemeyi amaçlayan Mirza Şâhruh'un Abdürrezzâk-ı Semerkandî başkanlığında Hindistan'ın Dekken³ bölgesine gönderdiği elçilik heyeti hem diplomatik ilişkilerin kurulmasında hem de ticarî ve kültürel etkileşimde önemli bir rol oynamıştır (Novruzî-Berumend, 1390, s. 255vd; Şahin, 2014, s. 31; Humar, 2020, s. 82) Genel anlamda Hindistan'daki yerel idarecilerle diplomatik ilişkiler kurmak, Timurlu topraklarına faydalı olabilecek ticaret anlaşmaları yapmak ve Hindistan'ın iç siyasetine dair bilgi toplamanın görevleri arasında yer aldığı bu elçilik heyeti Hindistan'a yönelik devlet stratejisinin de geliştirmesinde önemli rol oynamıştır (Feridani-İctihadiyan, 1385, s. 111vd).

Semerkandî'nin Dekken Bölgesindeki Elçiliği ve Onun Gözünden Hindistan

Hindistan coğrafyası, tarihin farklı dönemlerinde pek çok ilim adamı, seyyah, devlet adamları ve elçiler gibi önemli şahsiyetlerin uğrak noktası olmuştur. Hindistan'a seyahat

²Mirza Şâhruh'un iktidarında Emir Timur döneminde olduğu gibi farklı noktalarla siyasî, askerî ticarî ve diplomasi alanında ilişkiler tesis etmek amacıyla elçilik heyetleri gönderilmiştir. Bu elçilik heyetleri ve onların faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bkz., (Aka, 1991, s. 34-75; Alan, 2007, s. 231-260; Togan, 1949, s. 523-524; Şahin, 2014, s. 14-31; Humar, 2020, s. 68-85)

³Dekken kelimesi Sanskritçe "güney ülkesi" anlamına gelen Dakşinapatha olup Arapça kaynaklarda Decni olarak geçmektedir. Kuzey Hindistan'dan Vindhya ve Satpuras sıradağları ile ayrılan ve güneyde Tungabhadra nehrine kadar devam ederek asıl Hint yarımadasının kuzey yarısını meydana getirmektedir (Nızamî, 1994, s. 112-113).

ederek seyahat günlüğünü ve gözlemlerini kaleme alan şahsiyetlerden biri de meşhur müverrih, âlim ve münşilerden Kemalüddin Abdürrezzâk b. Celaliddin İshak es-Semerkindî'dir. Şâhruh tarafından Hindistan'daki Kalküta⁴ ve Bicanger⁵ sarayına gittikten sonra toplamda Dekken coğrafyasında üç yıl on beş gün kalan Semerkandî, Hindistan'da Timurlu Devleti için faaliyetlerde bulunmuş önemli bir şahsiyettir. Bu açıdan kısaca onun yetiştiği ortama ve kısa bir hayat hikâyesine değinmek gereklidir.

Köklü bir devlet geleneğinden gelen Semerkandî'nin babası Şâhruh'un ordusunda görevli önemli devlet adamlarından Mevlânâ Celâleddîn İshak olup, O beş yaşında iken vefat etmiştir. Babasının ölümünden sonra Semerkandî Mirza Şâhruh'un hizmetinde görev almıştır. Bu açıdan Timurlu devlet geleneğinde yetişen Semerkandî, 1413 yılında Türk-İslam kültür ve medeniyetinin önemli merkezlerinden olan Herât şehrinde dünyaya gelmesinden ve yine aynı şehirde 1482 tarihinde vefat edene kadar geçen zaman sürecinde Timurlu Devleti için önemli devlet adamı olmasının yanında bir bilim insanı, şâir ve diplomat kimliğine de sahip önemli bir şahsiyettir. İlköğrenimini, Şâhruh'un saray imamı ve ordu kadısı olan babası Mevlana Celâleddin İshak'tan almış olan Abdürrezzâk-ı Semerkandî ardından Herât Medresesi'nde, devrin tanınmış simaları arasında yer alan Abdülkakhâr'ın da aralarında bulunduğu bazı hocalardan ilim tahsil etmiştir. Bu dönemin büyük fıkıh ve hadis âlimi Şemseddin Muhammed el-Cezerî'den Şahîh Hayn'ı okuyarak hadis rivayeti için icazet almış ve yirmi beş yaşlarında iken Adudüddin el-Îcî'nin nahve dair er-Risâletü'l-'Adudiyye adlı eserinin "edat" ve "işaret isimleri" kısımlarına yazdığı şerhini Mirza Şâhruh'a ithaf ve takdim ederek sultanın teveccühünü kazanmış ve bu durum onun sarayda daimi olarak kalmasının önünün açmıştır. Herât'ta iken ilmi çalışmaları ve faaliyetleri ile Şâhruh'un dikkatini çeken Semerkandî, bu sürecin ardından Timurlu Devleti için önemli görevlerde yer almıştır. Bu görevlerden biri de onun Hindistan'ın Dekken bölgesine düzenleyeceği elçilik heyetinin başkanı olmasıdır (Bilgin, 1998, s. 299; Alam-Subrahmanyam, 2021, s. 80).

1442 yılında Ramazan ayının başında Mirza Şâhruh tarafından Hindistan'ın Dekken bölgesine yirmi dokuz yaşında iken elçilik memuriyeti ile görevlendirilen Abdürrezzâk-ı Semerkandî'nin bu seyahati 1445 Ramazan ayının on beşinci gününe kadar toplamda üç yıl on beş gün sürmüştür. O bu seyahatinin neticesinde Herât'a dönmesinden yaklaşık yirmi yıl sonra Hindistan'da yaşadığı olayların içerisinde yer aldığı "Maṭla' -ı Sa'deyn ve Mecma' -ı Bahreyn" adlı eserini yazmıştır.⁶

⁴Hindistan'ın doğusunda yer alan Hugli Nehri'nin Bengal Körfezine başladığı yerde denizden 100 km. kadar içeride kurulmuş ve zamanla etrafındaki diğer yerleşim merkezleriyle birleşerek büyük bir şehir halini almıştır. Hindistan'ın ve dünyanın en büyük şehirlerinden olup aynı zamanda en işlek limanlarından biridir. Kalküta hakkında bkz., (Rızvi, 2001, s. 265-266)

⁵Dekken'in güneyinde yer alan Viceyanagar Devleti'ne Müslüman tarihçiler "Bicanger" demişlerdir. Bkz. (Bayur, 1987, s. 31).

⁶İlhanlı Hükümdarı Ebû Saîd Bahadır Han'ın 1305 yılında doğumundan Timurlu hükümdar Ebû Saîd Mirza Han'ın 1469 yılındaki ölümünden sonrasına kadar olan oyları anlatmıştır. Eser hakkında bkz., (Bilgin, 2003, s. 141); Semerkandî bu eserini seyahatinden yaklaşık yirmi yıl sonra yazmıştır. Ayrıca kullandığı edebî dilin yanı sıra eserinde Kur'ân'dan âyetler ve dönemin önemli şairlerinin de şiirlerine yer vermiştir. Bkz., (Alam-Subrahmanyam, 2021, s. 83).

Abdürrezzâk-ı Semerkandî'nin bilinen bu diplomatik görevi, Timur'un Hindistan seferi sonrası Mirza Şâhruh'un Hindistan'a gönderdiği elçilik heyetinin başkanlığını yapmasıdır. Abdürrezzâk-ı Semerkandî'nin Hindistan'a yaptığı bu elçilik misyonu hem tarihi hem de kültürel açıdan büyük önem taşımaktadır. Bu açıdan hazırlanan çalışmada Mirza Şâhruh'un Hindistan'ın Dekken bölgesindeki elçilik münasebetleri bağlamındaki ilişkilerine dair Semerkandî'nin 1442-1445 yılları arasındaki seyahatnamesinin dışında detaylı bilgilerin bulunmaması⁷ ve Güney Hindistan'daki Kalküta ve Bicanger'deki yerel hâkimiyetlerin idarecileri ile ilişkilerinin çıkış noktasının belirlenmesindeki zorluk dikkate alınarak Semerkandî'nin eserinde verdiği bilgiler baz alınarak onun bu coğrafyadaki faaliyetleri izah edilmiştir (Thackston, 1989, s. 299).

Abdürrezzâk-ı Semerkandî'nin kayıtlarında onun bu coğrafyadaki faaliyetlerinin temeli Bengal hâkiminin Cevanpûr Sultanı İbrahim'in tehdit ve baskılarına maruz kalması sonucunda onu Mirza Şâhruh'a şikâyeti ile başlamıştır. Mirza Şâhruh Bengal hükümeti tarafından gönderilen mektuba cevap olarak elçilerini Bengal'e ve Cevanpûr valisine Şeyhü'l-İslam Hoca Kerimüddîn Ebu'l-Mekârim Câmî'yi göndermiştir. Şeyhü'l-İslam Kerimüddîn, Cevanpûr hâkimi İbrahim'e Bengal'e herhangi bir saldırı teşebbüsünde bulunmamasına dair Şâhruh'un kendilerine gönderdiği mektubunu iletmiştir. Mirza Şâhruh tarafından gönderilen bu mektup Sultan İbrahim'in Bengal'den çekilmesine sebep olmuştur. Bu elçilik heyeti Bengal'de görevlerini tamamladıktan sonra dönüş yolunda gemilerinin denizde fırtınaya yakalanması sonrasında hasar görmesi hasebiyle Kalküta (Kalikot) limanına mecburi olarak demir atmıştı (Bostancı, 2024, s. 367; Novruzi-Barumand, 1390, s. 259-260).

Kalküta limanında geminin tamirinin uzun sürmesi ve de yolculuklarına devam etmeleri için havanın düzelmelerini bekleme mecburiyetleri elçilerin burada kalmalarını sağlamıştı. Bu durum elçilerin Kalküta hâkimi Samudri Raja⁸ ile görüşerek ona Timurlu ülkesinin büyüklüğünü ve Mirza Şâhruh'un saltanatının gücünü anlatarak Herât sarayı ile siyasî ilişki faslının açılmasını imkânını sağlamıştı. Öte taraftan Kalküta hâkiminin, Mirza Şâhruh tarafından Cevanpûr hâkimi Sultan İbrahim'in Bengal'e saldırılarını engellediğine dair haberlerini de almasından sonra Samudri Raja buraya gelen elçiler ile birlikte Bengal elçilerini yanlarında hediyeler ve mektubu taşıyan bir haberci ile Herât'a göndermişti. Nitekim bu haberci Kalküta'daki Müslümanların duâ törenleri ve bayramlarda Mirza Şâhruh'un unvanını kullanmak için izin istemektelerdi. Kalküta'dan gelen habercilerin bu izin talebini oranın kendisine itaat edişi ve İslamiyet'le tanışması olarak değerlendiren Mirza Şâhruh, Abdürrezzâk-ı Semerkandî'yi buraya elçi olarak görevlendirilmişti. 1442 yılı

⁷Bu dönem Hindistan'ına dair Semerkandî'nin kendi eseri olan Maṭla'-ı Sa'deyn ve Mecma'-ı Bahreyn dışında ana bir kaynak bulunmamaktadır. Ancak bu döneme dair Hindistan'a seyahat eden Rus gezgin Afanasiy Nikitin'in 1468 yılında Tver'den başlayıp Hindistan'a kadar süren seyahatnamesinden Semerkandî'nin verdiği notlar ve döneme dair gelişmeler değerlendirilebilir. Afanasiy Nikitin'in Seyahati için bkz. (Acar, 2013, s. 71-82).

⁸Samudri Raja (Samootheri/Zamorin), hem Müslüman Araplar hem de yerliler ile iyi bir ilişkisine sahipti. Müslümanlar Hint Okyanusuna kadar baharat ticaretini kontrol ediyordu. Bkz. (Malekandathil, 2004, s. 75).

Ramazan ayında Cuma günü Mirza Şâhruh tarafından Hindistan'a elçi olarak görevlendirilen Abdürrezzâk-ı Semerkandî yanında taşıdığı hediyeler, mektuplar, yolculukta gerekli tedarikler ve heyeti ile birlikte başkent Herât'tan yola çıkmıştır. Abdürrezzâk-ı Semerkandî'nin elçiliğinin amacı, diplomatik ilişkileri tesis etmenin yanında aynı zamanda kültürel ve ticarî bağlantılar kurarak ilişkileri güçlendirmektir (Semerkandî, 1372, s. 425-426; Alam-Subrahmanyam, 2021, s. 89; Novruzî-Barumand, 1390, s. 260-261).

Herât'tan yola çıkan Abdürrezzâk-ı Semerkandî o dönemde hem Timur Devleti'nin bir parçası olan ve de Hint Yarımadası'na giden deniz yollarının önemli bir bağlantı noktası olan İran topraklarını elçiliğin daha güvenli ve hızlı bir şekilde tamamlanmasını sağlamak için kullanmıştır. Semerkandî ilk olarak dağ yolları üzerinden Mekran ve Sistan'ın ıssız bölgelerinden geçmiş, yolculuğunun on sekizinci günü Kirman şehrine ulaşmış ve bu şehirde on yedi gün kalmıştı. Kalesi, çarşıları ve güzel evleri olan Kirman⁹ şehrine ulaştığında buranın idarecisi Emir Hacı Muhammed Kanaşirin'in orada olmamasından dolayı görüşemeyen Semerkandî, Dekken sarayından yeni dönmüş olan Emir Burhâneddîn Seyyîd Halilullah b. Emir Naimuddîn Seyyîd Nimetullah ile görüşerek oraya dair bilgiler almıştı. Semerkandî Kirman'da gerekli eksikliklerin giderilmesi ve kendisi ile birlikte gelen heyetin dinlenmesinin ardından Şevval ayının beşinci günü Hürmüz Boğazı'na doğru yola koyulmuştur. O, Şevval ayının on beşinci gününe denk gelen on günlük yolculuğunun ardından nihayetinde Hürmüz¹⁰ ulaşmıştır (Semerkandî, 1372, s. 514-527; Thackston, 1989, s. 300).

Abdürrezzâk-ı Semerkandî Hürmüz'e dair "...burası o dönemin dünyanın en büyük limanlarından biri olup doğu batı deniz yolları üzerinde yer almaktaydı. Buraya (Hürmüz) "Jarun" denildiğini ifade ederken denizler arasında yer aldığı için buranın eşi benzerinin olmadığını belirtir. Mısır, Şam, Rum, Azerbaycan, Irak-ı Acem ve Arap, Fars memleketleri, Horasan, Maverâünnehr, Türkistan, Deşt-i Kıpçak, Kalmuk Bölgesi, Meşrik Beldeleri, Çin, Maçin, Hanbalık başta olmak üzere pek çok noktadan gelen tüccarlar bu yolu bilir ve Hürmüz limanını kullanırlardı" ifadelerini kullanırken, yine kıtanın ticaret adaları ile denizin insanları şeklinde ifade ettiği "Çin, Machin, Java ile birlikte Bengal, Seylan ve Sumatra adasının doğusunda yer alan Ziyarbad ahalisinin şehirleri ve ayın, güneşin, bulutların zarafeti ile denizde kuvvetlendirdiği Tennaserim, Sukutra, Yeni Şehir (Siyam Ülkesi), Cezayir-i Diyul Mahal (Maldiv Adaları), Balibar bölgesi, Habeş, Zengaber, Bicaner, Gelberge, Gücerat, Kenabat ve Arap sahillerinden Aden ile Cidde'ye kadar pek çok noktadan insanlar, tüccarlar, taifelerin zengin kaynakları olan bu Hürmüz limana geldiğini" ifade etmiştir. Hürmüz'e dair yine "...dünyanın her yerinden tüccarlar başta olmak üzere insanların geldiğini, burada ne

⁹Bu merkez doğrudan Timurluların kontrolü altında olmayıp Turan Şah tarafından yönetilse de Mirza Şâhruh'un otoritesi hala kendini hissettirmekteydi (Alam-Subrahmanyam, 2021, s. 85).

¹⁰Umman Denizi'ni Basra Körfezi'ne bağlayan Hürmüz Boğazı'nın kuzeyinde, İran kıyılarının 6 km. açığında ve liman şehri Benderabbas'ın 16 km. güneydoğusunda bulunan 37 km² yüzölçümüne sahip küçük ve kayalık bir adadır. Arazisinin tarıma uygun olmaması ve çok sıcak, nemli havasının insanlara iyi gelmemesi yüzünden yaşamaya pek elverişli değildir. Önemi tarihî Basra körfezi-Hindistan deniz ticaret yolu üzerinde bulunması ve stratejik konumundan alır. XIV. yüzyılın başlarına kadar kaynaklarda adı geçen Hürmüz ise Hürmüz Boğazı'nın doğu sahillerinde Minâb nehrinin denize döküldüğü yerdeki koyun ağzında bulunan Hürmüz Limanı'dır (Bilge, 1998, s. 497-498).

isterlerse bolluk içinde ulaştıklarını, mallarını gerek nakdi olarak gerekse de değiş-tokuş ile yaptıklarını, altın ve gümüşün zenginliği ile birlikte bunlardan vergiler alınırken “Daru’l-Aman” şeklinde ifade edilen bu bölgede farklı din ve inançlara sahip kişilerin bir arada olmasına rağmen burasının adalet ile yönetilmekte olduğunu ve de burada yaşayan Farslar kadar dalkavuk ve Hintliler kadar bilge insanların da olduğunu” ifade etmiştir. (Semerkandî, 1372, s. 514-527; Aka, 1991, s. 129-130; Ametbek, 2003, s. 75; Thackston, 1989, s. 300; Alam-Subrahmanyam, 2021, s. 85vd). O, Hürmüz’de iken Hindistan’daki Hürmüzlü tüccar ve yetkililer Mirza Şâhruh’un elçisinin misyonunu bozmak amacıyla çeşitli faaliyetlerde bulunmuşlardı. Bu olumsuz faaliyetlerin nedeni Timurlu Devleti’nin Hindistan ile ticaret yapma ihtimalî sonrasında ekonomik olarak zarar göreceği ilk noktanın Hürmüz olmasıdır (Bostancı, 2024, s. 368).

1442 Zilhicce ayının ortalarına kadar iki ay boyunca Hürmüz’de kalan Abdürrezzâk-ı Semerkandî oranın sultanın hizmetinde de görev olsa da burada ona iyi davranılmamış, hükümet yetkilileri tarafından her seferinde kendisine farklı bahanelerle yolculuk izni verilmeyerek onun Hindistan’a doğru hareketi geciktirilmiştir (Semerkandî, 1372, s. 514-527).¹¹ Ancak kendisine uzun süre bahanelerle yolculuk izni verilmeyen Semerkandî’ye üzerinden aylar geçtikten sonra hava şartlarının bozulduğu ve denizde fırtınaların başladığı dönemde seyahat izni verilmiştir. Aslında izin verilen dönem denizde yelken açmak için uygun havalardan geçtiği, denizde gemilerin fırtına ile karşılaşma olasılığı ve korsanların saldırılarının yüksek olduğu zaman dilimi yukarıda da izah edildiği üzere Hürmüzlülerin onun elçilik misyonunu engellemenin en önemli göstergeleridir (Semerkandî, 1372, s. 514-527; Alam-Subrahmanyam, 2021, s. 86; Thackston, 1989, s. 300; Novruzi-Barumand, 1390, s. 261).

Hürmüz’den deniz yolu ile Hindistan’a yönelen Abdürrezzâk-ı Semerkandî elçiliği sırasında özellikle de deniz yolculuğunda çeşitli problemler ile karşılaşmıştır. Semerkandî’nin bu yolculuğu esnasında karşılaştığı önemli bir problem zorlu hava koşullarıdır. Semerkandî önce Kirman ardından Hürmüz limanından geçerken sıcak ve ılıman iklimin aksine gemideki deniz yolculuğunda soğuk ve kötü hava koşulları ile de karşı karşıya kalmış, rüzgârlar, dalgalar ve fırtınalar onun yolculuğunu kötü şekilde etkilemiş yolda rahatsızlanarak hastalanmasına da sebebiyet vermiştir. Bu yolculuğunda kötü hava koşullarında seyahatinin en önemli sebebi Hürmüz’den çıkışında buranın yöneticileri tarafından bilerek yolculuk izninin havalardan deniz ulaşımı için problemler olduğu dönemde verilmesi diye ifade edilebilir. Onun için bu dönemde Hindistan yolunda karşılaştığı bir diğer problem ise korsanlarının onların gemilerine saldırdıklarında meydana getirmiş oldukları büyük tehlikelerdi. Ayrıca Hürmüz limanından çıkarken hava koşullarının kötü olması, onlara şehrin idarecisi tarafından yolculukları için tahsis edilen geminin küçük oluşu ve Hindistan’a götürmek üzere başkent Herât’tan yanlarında getirdikleri hediyeler ile birlikte ticaret amacıyla aldıkları atların bir gemiye sığdırılmama bahaneleri onların iki ayrı gemiyle yolculuk etme mecburiyetleri karşılaştıkları diğer büyük problemler idi. Bu durum deniz yolculuğunun güvenliği açısından

¹¹Abdürrezzâk-ı Semerkandî yolculuğunu tamamlamasının ardından Herât’a döndüğünde Hürmüz padişahını Mirza Şâhruh’a şikâyet etmişti (Feridani-İctihadiyan, 1385, s. 121).

bir risk oluştururken Semerkandî bu seyahatinde gemideyken Mirza Şâhruh tarafından Hindistan'daki yöneticilere verilmek üzere yanında götürdüğü kıymetli hediyeleri çaldırıştır¹² (Semerkandî, 1372, s. 514-527; Thackston, 1989, s. 300-301).

Semerkandî deniz yolculuğundaki korku ve yaşadıklarını "...denizin dehşetiyle ve gecenin kokusunun burnuma ulaşmasıyla üç gün boyunca nefes alıp vermem dışında dünya ile bağım kalmayacak derecede bilincimi kaybettim" şeklinde ifade etmiştir. Neticede korkuyla bindikleri gemiyle birkaç gün süren yolculuktan sonra arkadaşlarıyla birlikte çaresizce Maskat¹³'ta inmek zorunda kalmışlardı. Burada da birkaç gün sonra oradan Kurayyat¹⁴ ve Kalhat¹⁵'a gittiler. Kurayyat'ta iken Hindistan'dan gelen bir tüccar ile tanışmıştı. Tüccara ona yolculuğun varış noktası hakkında sorduğunda o kendisine "Herât'tan başka gidilecek yer yoktur" sözleri üzerine "adeta bilincimi kaybedecek oldum" diyerek tüccarın söylediklerini not almıştır. Hindistan'a düzenledikleri elçilik sefreti yolunda geldikleri Kalhat'ta herkes hastalanırken Abdürrezzâk-ı Semerkandî'nin büyük ağabeyi Mevlânâ Afifuddîn Abdulvahhab vefat etmişti.¹⁶ Semerkandî, Kalhat'ın havasını "...yılın muharrem hilali güzel görünüyordu. Bahar ve ekinoks günleri olmasına rağmen güneşin sıcaklığı ile nemi dünyaya yayılan cehennem ateşini hatırlatıyor, insanın kemiklerini ve iliklerini yakacak kadar sıcaktı. O kadar sıcaktı ki madendeki yakutu, kınındaki kılıcı mum gibi eritiyor, hançerin sapını süsleyen mücevherler kömüre dönüyordu" şeklinde kaydetmiştir (Semerkandî, 1372, s. 514-527vd; Alam- Subrahmanyam, 2021, s. 86-87; Thackston, 1989, s. 302). Burada sıcağın etkisinden dolayı geçirdikleri hastalıklarının geçmesi sonrasında gemilerine binerek Hindistan'a doğru yola çıkan Semerkandî nihayetinde 1442 yılında Kalküta'ya ulaşmıştır (Alam-Subrahmanyam 2021, s.88; Thackston, 1989, s. 303).

¹²Genel manada Abdürrezzâk-ı Semerkandî'nin Hürmüz'den başlayıp Herât'a dönünceye kadar geçen Hindistan deniz yolculuğunda Mirza Şâhruh tarafından gönderilen hediyelerinin korsanlar tarafından yağmalanması, seyahat esnasında kendisinin hastalığı, ağabeyinin ölmesi, Kalküta'da nezaketsizce karşılanması ve kendisine gerekli ihtimamın verilmemesi gibi zorluk ve sıkıntılarla karşılaşmıştı. Bu açıdan Bicanger'de Hürmüzlülerin orada ona karşı oluşturduğu olumsuz havadan mı yoksa buranın idarecisinin memnuniyetsizliğinden mi kaynaklandığı bilinmeyen tavırlarından dolayı onun elçilik misyonu sahtelikle suçlanmıştır. Ancak Abdürrezzâk-ı Semerkandî ile beraberindeki heyet son derece zahmetli ve zorluklarla karşılaştıkları bu yolculukları sonrasında Hindistan'da önemli diplomatik ve kültürel görevlerini yerine getirmek için gayret göstermişlerdir (Semerkandî, 1372, s. 514-527).

¹³Arabistan yarımadasının güneydoğu sahilinde olup eskiden beri denizcilikle uğraşan Uman halkının başlıca ticaret limanıdır (Bilge, 2003, s. 77-78).

¹⁴Kurayyat Maskat'ın güney doğusunda yer alan bir sahil kasabasıdır. (Al-Salımı-Staples, 2015, s. 321).

¹⁵Uman deniz, sahilinde yer alan Umman'ın eski başşehri olup buranın dış dünyaya açıldığı önemli bir liman kentidir. Bkz., (Yıldız, 2019, s. 7-8); Bu şehir hakkında İbn Battuta'da Yemen'e dönüş, Umman ve Hürmüz'e Doğru Yolculuk" başlığının yer aldığı otuzuncu bölümde Kalhat şehriden bahsetmiştir. O, "Kalhat şehri deniz kıyısında, çarşıları çok güzel duvarları "kaşani" denilen çinilerle kaplı şirin bir mescidi olan bir yer olduğunu, buradan deniz ve limanın görüldüğünü ve buranın ahalisinin ticaret ile uğraştığını" ifade etmiştir (Battuta, 2004, s. 382).

¹⁶Kaynaklarda onun "Muhakkak ki saatin bilgisi yalnız Allah'ındır. Yağmuru indiren ve rahimlerde olanı bilen O'dur. Hiçbir kimse yarın ne kazanacağını ve hangi yerde olacağını bilemez. Ölecektir". Kur'ân-ı Kerim-Lokman Suresi 31:34'ü okuduğu belirtilir (Thackston, 1989, s. 302).

Abdürrezzâk-ı Semerkandî Hürmüz limanı kadar önemli olan ve halen de Hindistan'ın meşhur limanlarından biri olan Kalküta limanı hakkında "...Kalküta limanı Hürmüz limanı gibi aman abat liman olup her ülke ve beldeden tüccarların, nüfusun içerisinde olduğu özellikle Daryabar (deniz kıyısı) ülkelerden, Habeş, Zanzibar ve bazen de Beytullah tarafı başta olmak üzere Hicaz bölgesinden¹⁷ gelerek bir süreliğine o limanda konaklarlar. Burası kâfirlerin şehri ve Darü'l-harb (savaş yeri)'dir. Bu şehre pek çok Müslüman da yerleşmişti. Müslümanlar cuma günleri namaz kılmak için Mescid-i Cami inşa etmişlerdi. Bunlar bu şehirde emin ve adil bir şekilde mütedeyyin bir adaletleri olan çoğu Şafi mezhebini benimseyen insanlardı. Bu emin ve adil şehirde öyledir ki deniz ticaretinde rol oynayan tüccarlar denizden buraya yüklü mallar getirerek gemiden indirip sokak ve pazarlara koyarlar. Bir müddet onu korurlar sonraları ise şehrin emniyetinden sorumlu görevliler gece ve gündüz o malları korurlar. Bu limandaki mallara kimse saldırmaz ve tüccarlar da rahatsız edilmezler. Ancak diğer limanların usulü ise şöyledir. Bir gemi belli bir limana giderken esen bir rüzgârla başka bir yere savrulur ise istilacılar tarafından yağmalanırdı ancak Kalküta'da herhangi bir geminin nereden gelip hangi bir yöne gittiğine bakılmaz geminin yağmalanmaz, saldırıya uğramaz, herkes aynı muameleyi görür ve de Hürmüz'den daha düşük vergi verirdi" ifadelerini kullanmıştır. Kalküta halkı için de "hem şekil, renk, kıyafet hem de dil, inanç, alışkanlık ve görgü açısından İran'da (Hürmüz Limanı) gördüklerinden tamamen farklıdır" ifadelerini kullanan Abdürrezzâk-ı Semerkandî, gemiden indiğinde hiç hayal etmediği çok farklı insanlarla karşılaştığını Hintliler ile ilgili "göbeklerinden dizlerine kadar peştamallarla bağlı çıplak siyahiler olduğunu Müslümanların ise Arap tarzı giysiler giydiğini ve her türlü törene katıldığını" belirtmiştir (Semerkandî, 1372, s. 527vd; Alam-Subrahmanyam, 2021, s. 89-91; Thackston, 1989, s. 304-305).

Abdürrezzâk-ı Semerkandî Kalküta'ya bir at, içi kürklü bir mont, başlık ve tıraz dâhil olmak üzere Mirza Şâhruh'tan gelen bir dizi hediye ile buraya vardıktan sonra kendisine tayin edilen yere yerleşip gerekli konuşmaların bitmesi ve yol yorgunluğunun geçmesinden ardından memuriyet görevine başlamıştı (Alam-Subrahmanyam, 2021, s. 88). O, Müslim ve Gayri Müslim bir grupla görüştüktan ve kendisine uygun bir görevli tayin edildikten üç gün sonra Kalküta idarecisi ile görüşmeye götürülmüştü. Huzura gittiğinde gördüklerini "...onu kralı da diğer Hindular gibi çıplak buldum. Oradakiler krala Samudri Raja diyorlardı. Orda kral öldüğünde oğulları, kardeşleri ve diğer akrabaları olmasına rağmen kimseye tahtta görev verilmeyip yerine kız kardeşinin oğlu geçirilirdi. Hiç kimse zorla kral olmaz. Kâfirler Brahmanlar, Yogiler (Jogiyen) başta olmak üzere farklı gruplar altında çok çeşitlidirler. Hepsi aynı şirk ve putperestliğe iştirak etse de her kavmin farklı bir sistemi vardır. Kadınların birden fazla eşi olup ve bunların her birinin belirli bir görevinin bulunduğu bir kavim vardır. Gündüzü ve geceyi bölerler ve her biri kendi saatinde kadının konutuna gider. Kadının

¹⁷Hicaz Kızıldeniz'in doğusunda, kuzeyde Ürdün'ün liman şehri Eyle'den (Akabe) güneyde Yemen sınırındaki Asîr'e ve doğuda Necid çöllerinden Irak'a kadar uzanır. Bölgenin kuzey ve doğu sınırlarının nerede bittiği ihtilâflıdır. Tebük ve Filistin'in de buraya dâhil olduğunu söyleyenler de bulunmaktadır. Mekke'yi Hicaz'ın merkezi sayan coğrafyacıların yanında burayı Tihâme'ye, Medine'nin ise yarısını Hicaz'a, yarısını Şam'a dâhil edenler de bulunmaktadır. Bkz., (Küçükbaşı, 1998, s.432-137)

kocalarından biri içeride olduğu sürece, diğeri içeri giremez. İşte Samiriler bu kavimdendir” ifadeleriyle anlatmıştır. Yine Semerkandi Hindu rahipler arasında ineğin kutsiyeti ve din adamlarının bunlara verdiği ölüm cezalarına dair de eserinde değerlendirmelerde bulunmuştur (Semerkandî, 1372, s. 527-541; Alam- Subrahmanyam, 2021, s. 93). Kalküta idarecisi Samudri'nin sarayına onun huzuruna geldiğinde “meclisi kalabalık olup iki veya üç bin Hintli vardı. Müslümanların liderleri (Kalender-i Müslüman) de oradaydı” ifadelerini kullanmıştır (Thackston, 1989, s. 305). Semerkandî “Samudri'nin kendisini huzura geldiğinde belki de yanında getirdiği değerli hediyelerin çoğunun deniz yolunda hırsızlar tarafından çalınması sebebiyle yanında olmaması ve de Mirza Şâhruh tarafından gönderilen onların İslam'a davet¹⁸ etmesine dair fermanın okunmasının ardından bu fermanın belki de onun hoşuna gitmeyişi gibi ihtimallerden dolayı huzuruna kabul ettiğinde onun elçilik heyetinden memnuniyetsizlik duyduğunu, hoşnut olmadığını belirtirken, Kalküta hâkiminin tam anlamıyla kendisine saygı göstermeyerek tazimde tamamen eğilmediğini ve gerekli itibarı göstermediğini” dile getirirken sonrasında meclisten konutuma döndüğünü ifade etmiştir (Semerkandî, 1372, s. 527vd; Alam-Subrahmanyam, 2021, s. 92). Neticede Abdürrezzâk-ı Semerkandî 1442 Cemâziyelâhir ayından ertesi yılın yani 1443 Zilhiccesinin başına kadar Kalküta'da kalmıştır. Ancak bu süre zarfında Samudri'nin huzuruna ikinci bir defa kabul görmemişti (Bostancı, 2024, s. 368). Semerkandî Kalküta'da kaldığı mutsuz günlerine dair “o çirkin yerde kaldığımız için sarsılmıştık” ifadesini kullanmıştır. (Alam-Subrahmanyam, 2021, s. 92).

Kalküta'da geçirdiği sıkıntılı sürecin ardından buradan ayrılan Semerkandî Dekken'in bir diğer önemli noktalarından olan Bicanger'e gitmiştir. Ancak bazı kaynaklarda ise onun buradan ayrılışına dair farklı bir görüş ileri sürerek onun Bicanger idarecisinin davetinden dolayı gittiğinden bahsetmiştir. Bu görüşe göre Semerkandî Kalküta'da zorlu günler geçirdiği için adeta kaçmak için bir fırsat aramıştır. Ancak sonrasında Timurlu elçisinin Kalküta'ya gelişi, Samudri'nin ona karşı gösterdiği gayri resmiliği ve Mirza Şâhruh'un mektubu ile birlikte orada mahsur kaldığı haberinin Bicanger idarecisine ulaştırılması sonrası onun burada geçirdiği zorlu günlerin geride kalacağı ilk göstergeleri olmuştur. Bicanger idarecisi Samudri'ye bir haberci göndererek Mirza Şâhruh'un elçisinin kendisine gönderilerek oradan çıkmasını talep etmişti. Bicanger idarecisinin gücünden korkan Samudri ve çaresizce Timurlu elçisini serbest bırakma mecburiyetinde kalmıştır”(Feridani-İctihadiyan,1385, s.124-125). Diğer bir görüşe göre de elinin kolunun bağlandığı bir çıkış yolu aradığı bir dönemde bir gece kendisinin rüyasında Mirza Şâhruh'u gördüğü mistik bir şekilde ortaya çıkmıştı. Mirza Şâhruh'un elçinin yüzünü okşayarak ona üzülmemesini söylediği bu rüya kendisini rahatlatmıştı. Uyandıktan sonra arkadaşlarına rüyasını anlatan Semerkandî için nitekim sevindirici bir haberin eli kulağındaydı. Çünkü o gün geniş bir krallık ve muhteşem bir diyar olarak nitelendirilen Bicanger'den hükümdara davetsiz bir elçi gelmişti. Heyet Timurlu elçiyi

¹⁸“Ey peygamber! Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle çağır. Ve onlarla en güzel şekilde mücadele et. Şüphesiz Rabbin, kendi yolundan sapanları en iyi bilendir”. Kur'ân-ı Kerim-Nahl Suresi 16:125.

hükümdarlarının sarayına gönderilmesini Samudri'den talep etmesi şeklindeydi. Neticede de Semerkandî buradan ayrılmıştır (Alam-Subrahmanyam, 2021, s. 93-94).

Abdürrezzâk Semerkandî Kalküta'dan ayrılıp gemiye bindiğinde Malabar'ın¹⁹ bir parçası olan Panderani (Fandrayna)²⁰ Limanından geçerek Bicanegar'a sınır olan Mangalore²¹ Limanına ulaşmış ve orada üç gün geçirmişti. Mangalore'deki üç gün kalmasının ardından kara yolculuğu ile tekrardan yola koyularak dünyada eşi benzeri olmayan Bilor tapınağı²² başta olmak üzere puthâneler, hoş bahçeler ve diğer doğal güzellikleri gördükten sonra 1443 Nisan ayının sonunda Bicanger şehrine ulaşmıştır. Onun Kalküta'dan Bicanger'e yolculuğu yaklaşık olarak bir ay sürmüştür (Semerkandî, 1372, s.551vd; Alam-Subrahmanyam, 2021, s.94-95; Thackston, 1989, s. 306; Novruzî-Barumand, 1390, s. 262vd).

Bicanger idarecisinin azameti ve o ülkenin bayındırlığının etkisinde kalan Semerkandî bu durumu "...Bicanger idarecisi kendilerini gemiden inerken karşılamaları için kalabalık bir topluluk göndermişti. Cihanbani bir yöneticisi olan bu ülkenin sınırları, Serendip'ten Gülberge²³ vilayetine ve Bengal²⁴ sınırından Malabar'a kadar binlerce ferseng²⁵ büyüklüğünde abad, refah içinde bir ülke idi" şeklinde ifade etmiştir. (Semerkandî, 1372, s. 551-553; Alam-Subrahmanyam, 2021, s. 96).g

O dönemde Bicanger şehri Hindistan'ın en güzel şehri idi. Abdürrezzâk-ı Semerkandî bu şehir ile ilgili gördüklerini "...burası muazzam büyüklükte ve kalabalık nüfusa sahip olup

¹⁹ Kuzeyde D'eli Dağından güneyde Komorin Burnu'na kadar uzanan ve doğuda Batı Gatlar'la sınırlanan yaklaşık 550 kilometrelik bir kıyı şeridi olup kaynaklarda Malabar adıyla anılmaktadır. Burası Hindistan'ın güneybatısında yer alır. Bölgeye Malabar adıyla ilk defa Arap ve Fars denizcilerinin atıfta bulunduğu, kelimenin Dravid dilinde "dağ" anlamına gelen malai ile Farsça "ülke" anlamındaki bar veya Arapça berr kelimesinin birleştirilmesiyle ortaya çıkmış olabileceği ileri sürülmektedir. Bölgenin yerli halkın dilindeki adı ise Malayalam ve Keralam'dır. Bkz., (Özcan, 2003, s. 465).

²⁰ Kalküta'nın on mil kuzeyinde yer alan bir liman olup bu şehre dair İbn Battuta'da "bahçeleri ve çarşıları ile büyük ve güzel bir şehirdir. Burada Müslümanların üç mahallesi mevcut olup her mahallede bir mescit bulunmaktadır. Ayrıca şehrin sahil tarafında ilginç mimarisi ile dikkat çeken bir de ulu cami vardır. Müslümanların kadılık ve hatipliğini yürüten Ummanlı bir şahıstır" demiştir (Battuta, 2004, s. 801).

²¹ Mangalore ve tarihi hakkında bkz., (Moraes, 1927).

²² Semerkandî'nin Bilor tapınağı ve diğer puthâneler dair kullandığı ifadeler için bkz., (Alam-Subrahmanyam, 2021, s. 95-96).

²³ Dekken'deki Behmeni imparatorluğunun başkenti olan Gülberge şehri ve Behmeniler hakkında bkz., (Konukçu, 1992, s. 353).

²⁴ Kuzeybatısında Bihâr ve güneybatısında Orissa eyaletleriyle sınırlanan Bengal, kuzeyde Himalayalar'a kadar uzanır. Coğrafi sınırları tarih içerisinde çeşitli sebeplerle birçok defa değişmiş, ancak bölge Ganj ve Brahmaputra nehirleriyle bunların kollarının mecra ve delta bölgesi olma özelliğini daima korumuştur. (Özcan, 1992, s. 436); Yine Bengal'e dair seyahatinde notlarını aktaran Marco Polo ise Bengal için güneye doğru uzanan Hindistan sınırının üstünde bir eyalet ifadesini kullanır. O, Kubilay Han'ın sarayında bulunduğu dönemde buranın zapt edilmediğini ancak Han'ın askerlerinin oranın zaptı için gönderildiğini, Bengal halkının kendine has bir dil kullandığını, Bengal'in esir pazarları ile bilindiğini, buranın halkının çoğunlukla pirinç yediğini ve iyi cins pamuk yetiştirilip bunun da civar eyaletlere iyi fiyattan satıldığından bahseder. Bkz., (Marco Polo, 1980, s. 10-11).

²⁵ Farsça ferseng kelimesinden Arapça'ya geçmiştir. Kâmûs-ı Osmânî'de 3 mil uzunluğunda mesafeye 1 fersah denildiği kayıtlıdır. 1 fersah İran'da, atın normal yürüyüşüyle 1 saatte gittiği mesafe karşılığı kullanılmakta olup bu da 6000 zirâ (6,23 km.) yapmaktadır. Bkz., (Halaçoğlu, 1995, s. 412).

yaklaşık üç yüz limanı vardı. Orada krala Ray (Raja)²⁶ derlerdi. Brahmanlar kralın yanında büyük statüye sahipti. Semerkandî, dünyanın hiçbir yerinde oranın halkı gibi bilinçli, eğitilmiş kimseleri gözleriyle görmediğini, burada güzel tapınaklar, büyük saraylar olduğunu ve de büyük zenginlikler ile tarif edilemeyecek kadar göz alıcı doğal manzarası ile bu kadim şehri görmeye gelenlerin buradan büyülediğini, onun refah seviyesi ile yeşilliğini övdüğü” ifadeleriyle kaydetmiştir. O yine buranın Delhi²⁷ gibi eski şehirlerdekine benzer yedi tane hisar ve bend içinde inşa edildiğini, ilk hisarın etrafında elli metre genişliğinde bütün taşlar yarısı toprakta yarısı da insan boyundan büyük şekilde dışarıda piyade ve süvarilerin kolaylıkla hisarın yanına gidememeleri için birbirine yakın yerleştirilmiş şekilde inşa edildiğini belirtmiştir. Yine dağların tepelerine sağlam hisarların yapıldığını, şehrin dört tarafında giriş kapılarının olduğunu, bunların muhafızlarca korunduğunu, kuzey taraftaki ilk hisardan güney taraftaki hisara kadar olan mesafenin iki ferseng (12,46 km) olduğunu, doğu ile batıdaki hisarlar arasında da pek çok bahçenin kurulup çitlerle çevrildiğini, yan yana dükkânlar ile birlikte pek çok binanın inşa edildiğini ve de pazar yerlerinin olduğunu belirtirken sarayın kapısı kuzey tarafta hepsinin üzerinde konumlandığını” ifade etmiştir ²⁸ (Semerkandî, 1372, s. 551-553vd).

Bicanger şehrindeki pazar yerleri ile ilgili olarak “...burada çarşılar son derecede geniş ve uzundur. Çiçekçiler dükkânların önünde uzun ve yüksekçe sahanlıklar olup ve her iki tarafta da çiçek satarlar. O şehirde sürekli çiçek açan güzel kokulu bitkiler vardır. Oradaki insanlar yemek yemeye ne zaman ihtiyaç duyuyorlarsa aynı ölçüde çiçeksiz kalamamaya da dayanamazlar” ifadelerini kullanan Semerkandî, “şehirdeki her meslek sahibine (zanaatkâr) ait dükkânların birbirine bitişik olduğunu” da belirtir. Bu pazarlarda yer alan kuyumculara dair ise “inci, yakut, elmas, zümrüt bu pazarlarda açık bir şekilde satıldığını belirtirken iyi incileri (mervarid) ve gökteki mücevher olan Allah’ın bahşettiği gönül mücevherlerinden yapılmış gibi görünen, Hikmet denizine dalanların bile benzerini göremediği hükümdarlık incileri vardır. Bu inciler öylesine parlaktır ki ayın on dördüncü günündeki çehresi sadece onlara bakarak tutuşur” ifadelerini nakletmiştir. (Semerkandî, 1372, s. 551-553vd; Thackston, 1989, s. 308; Alam-Subrahmanyam, 2021, s. 98).

Abdürrezzâk-ı Semerkandî Bicanger’deki dîvânîhâneler, darphâneler ve de şehirdeki filhâneler hakkında “...revağın sağ tarafında muntazam bir şekilde kralın dîvânîhânesi olup, onun önünde bir adamdan daha yüksek otuz arşın uzunluğunda ve altı arşın genişliğinde bir kaide yapılmış olup kayıt ve kâtipler salonu oradadır. Burada yazılar gerek Hindistan cevizi yapraklarına gerekse de yumuşak diye tabir ettiği taşların kazıtılarak üzerine iki türden yazılır” ifadelerini kullanmıştır. Dîvânîhâneler ile ilgili olarak ise cihil sütunun (kırk sütun) ortasında Dhannayak olup bağımsız yargılama için kurulan bir yerde oturur. Burada işi olan

²⁶ O dönem Bicanger kralı II. Deyu Raya’dır. Bkz.,(Alam- Subrahmanyam, 2021, s. 98).

²⁷ Tarihi bir şehir olan Delhi, Orta Hindistan’ın kuzeyinde ve Himalayalar’dan yaklaşık 160 km. mesafede Ganj nehrinin kollarından Yamuna ırmağının batı yakasında kurulmuştur. Delhi hakkında bkz., (Nizami, 1994, s. 126).

²⁸ Abdürrezzâk-ı Semerkandî bu şehre geldiğinde bu şehrin büyüklüğünü Herât’ta yer alan noktalarla kıyaslamaktadır. Geniş bilgi için bkz., (Thackston, 1989, s.3 07; Alam- Subrahmanyam, 2021, s. 97).

herkes görevlilerin arasına gelerek alçakgönüllü bir şekilde hediyesini sunar, başını yere koyar ve sonrasında ayağa kalkarak davasını savunur. Dhannayak o krallıkta adaleti sağlamak için belirlenen kurallara göre yargıda bulunur. Hüküm verildiğinde kimse konuşmaz. O dîvândan kalktığı anda önünde çok renkli çetr'ler²⁹ (şemsiyeler) taşınır, ilahiciler o oturana kadar dua ederdi. Krala ulaşmadan yedi yerde kapıcılar görevlendirilir. Dhannayak geçerken çetr taşıyanların her biri bir kapıda durur ve yedinci kapıdan kendisi geçerek kralın huzurunda gidip otururdu" ifadelerini nakletmiştir. Semerkandî yine kralın sarayının sol tarafında ise Darphâneler (zerrabhâne) olduğundan bahsetmiştir. O, burada üç çeşit altın alışımından basılan paraların varlığından bahsetmiştir. "Bunların birine varaha (yaklaşık bir miskal veya on Kepeki dinarı değerinde), ikincisine partab (birincisinin yarısı değerinde), üçüncüsüne ise fanam (varaha'nın onda biri değerinde) denir. En yaygın olan para ise fanam'dır" demiştir. Semerkandî "o ülkede, tüm eyaletlerin belirli bir zamanda nakit parasını Darphâneye (zerrabhâne) getirmesi geleneğinden bahsetmiştir. Divan herhangi birine nakit vermek isterse zerrabhâneye bu durumu yazılı olarak bildirir. Askerler (sipahiyan) ise maaşlarını (mersum) dört ayda bir alırlar. Hiç bir vilâyette kimseye bir yer tahsis edilmemiştir" şeklinde ifade etmiştir. Yine kralın hazinesi hakkında "...tek bir blok halinde eritilmiş altınla dolu havuzlar gibi odalardan oluşur. Bölgenin bütün ileri gelenleri, halk, hatta çarşıdaki zanaatkârlar bile kulaklarına, boyunlarına, kollarına, bileklerine, parmaklarına inci ve mücevher takarlar" demiştir. Semerkandî "bu memleket o kadar çok zenginlikler ile doluydu ki kralın altın ve mücevherler ile dolu evi vardı" ifadelerini kullanmıştır. O, yine Dîvânhânelerin bitişiğinde ise filhânelerin bulunduğu bahsetmiştir. "Kralın ülkede çok sayıda fili olmasına rağmen büyük filler bu dergâhta korunur, ilk ve ikinci hisarın içinde kuzey ve batı tarafları arasında çoğaltılırdı. Bu filler içinde beyaz ve mercimek renginde olanlar kralın hoşuna gittiğinden ve hükümdarın onu görmesinin iyi bir alamet olarak görmesinden her gün huzuruna getirilirdi. Bazen de günahkârlar fillerin ayaklarının altına atılırdı. Seylanlı fil tüccarları ise bunları çeşitli vilayetlere götürerek pazarlarda satarlardı. Darphânelerin karşısında ise tersane bulunmaktadır" ifadelerini nakletmiştir (Semerkandî, 1372, s. 551-553vd; Alam-Subrahmanyam, 2021, s. 99-100; Thackston, 1989, s. 308-309).

Bicanger şehrindeki gözlemlerini nakleden Abdürrezzâk-ı Semerkandî buraya indiğinde Kalkûta'dakinin aksine gerekli teşrifat ve ihtiram ile karşılanmıştı. O "kendisini karşılamak için birkaç kişinin gönderildiğini ve mihmandar tarafından ikâmet etmesi için eşdeğeri Herât şehrinde ana yolu olan Melik Kapısı'nda bulunabilecek son derecede güzel konutlar tahsis edildiğini" belirtmektedir (Semerkandî, 1372, s. 551-553vd; Thackston, 1989, s.309). Neticede birkaç günlük yolculuğun vermiş olduğu yorgunluğun geçmesinin ardından kendisi buranın idarecisinin teşrifat görevlileri tarafından alınarak huzura götürülmüştü. Kendisi Bicanger idarecisi ile görüşmesini "...bir gün kralın sarayından haberciler geldi. Ertesi gün beş at, ipek ve saten kaftanlar alarak saraya gittim. Kral muhteşem bir çihil sütunda oturuyordu. Sağında ve solunda bir kalabalık vardı. Zeytunî saten ipeğinden bir kaftan (kaba)

²⁹Türkçe'ye Farsça'dan geçen ve "şemsiye, çadır" anlamına gelen çetr'in aslı Sanskritçe çattra (gölgelik, siper) kelimesidir (Taneri, 2008, s. 293).

ve kıymeti hesaplanamayacak kadar değerli parlak incilerden bir kolye takılıydı. Teni esmer, zayıf, uzun boylu ve oldukça gençti. Yanaklarında koyu renk izler (tüy/kıl olabilir) vardı ama çenesinde hiçbir şey yoktu. Yüzü keskin hatlara sahipti. Beni önüne getirdiler. Eğildim. Dikkatini bana verdi. Beni yanına oturttu. İtimatnâmemi (amannâme/elçilik güven mektubu) aldı ve yetkiliye teslim etti. Farsça konuşan bir tercüman aracılığıyla “azametli padişahın elçisini kabul etmekten memnunuz” dedi. Hava sıcak ve rahatsız edici olduğundan sohbet kısa sürmüştü. Sıcaktan ve giydiğim tüm kıyafetlerden dolayı aşırı terlediğimden, kral nezaketle elinde tuttuğu Çin yelpazesini bana verdi. Bir demet betel yaprağı, beş yüz fanam ve yirmi miskal kafur topuyla bir tepsi getirildi. Geri çekilme izni aldıktan sonra, ikametgâhuma döndüm. Günlük payım iki koyun, dört çift kümes hayvanı, beş maund pirinç, bir maund yağ, bir maund şeker ve iki altın varaha’dan oluşuyordu. Bunlar her gün bana getiriliyordu. Haftada iki kez gün sonunda kral beni çağırır ve Mirza Şahruh hakkında sorular sorardı. Her seferinde bir paket fanam, bir demet betel yaprağı ve birkaç miskal kafur getirirlerdi. Tercümana, “Krallarınız elçileri ziyafetlere çağırıyor fakat siz ve ben aynı yemeği yemediğimiz için bu altın paketi elçinin ziyafeti olsun derdi” şeklinde nakletmiştir (Semerkandî, 1372, s. 551-553vd; Thackston, 1989, s. 310-311; Alam-Subrahmanyam, 2021, s. 100-101). Abdürrezzâk-ı Semerkandî neredeyse iki yılını Bicanger’da geçirdi. Ancak onun Dekken’in başka bölgelerine gidip gitmediğine dair elimizde bilgi yoktur.

Semerkandî'nin Bicanger’de kaldığı dönemde buranın idarecisine erkek kardeşinin Bicangerli bir grup ayan ve rical ile birlikte onu öldürmek için saldırdığına dair de notlar aktarır. O bu saldırının sonucu hakkında “onun saldırısı başarısız olmuş ve Bicanger hâkimi Dev Ray’ın zaferi ile sonuçlanmıştı” ifadesiyle kaydetmiştir. Bu olayın ayrıntılarını “...hain kardeş, kral ve devlet adamlarını düzenlediği bir ziyafet tören için davet etmişti. O dönemde kâfirler arasında birbirlerinin huzurunda yemek yememek adettendi. Bu davete gelen misafirler büyük bir divanda oturuyorlardı. Gelen misafirlere kralın kardeşi her seferinde içeriye gönderdiği kişi aracılığıyla sırayla ziyafete katılması için haber veriyordu. Düzenlenen ziyafette bunlar olurken, şehirde de her yerde davullar çalıyordu. Her misafir gelip kendisine tahsis edilen odaya girdiğinde, arkalarında saklanan iki hain ortaya çıkıyor ve onları bıçaklayarak öldürüyordu. Çalınan davullar ve kargaşanın yarattığı gürültü nedeniyle, bu olayı o zaman zarfında çok az kişi bilmekteydi. Bu şekilde yapılan tuzak ile devlet yönetiminde bulunan herkes ortadan kaldırılmıştı. Devlet adamlarının öldürüldüğü bu ziyafette kralın kardeşi meclisi olduğu gibi hararetli bir şekilde bırakıp kralın sarayına gitmişti. O sarayda kapılarda bulunan muhafızları da kandırarak ziyafete katılmaya davet etmişti. Muhafızları da bu şekilde ortadan kaldıran kralın kardeşi elinde bir tabak betel yaprağı ve altında şimşek gibi parlayan bir kattara ile kralın huzuruna girerek krala, “meclis hazır ve kraliyet gelişini bekliyor” demiştir. Ancak kral ise rahatsızlığından dolayı kendini iyi hissetmediğinden gitmek istemediğini ve kendilerinin gidip eğlenmelerini söylemişti. Hain kardeş kralın geleceğinden umudunu kestiğinde, kattara’yı çekerek kralı vurmuş ve onun vücudunda birkaç derin yara açmıştı. Bu saldırı ile tahtın arkasına düşen kralın öldüğünü düşünen kardeşi onun tamamen ortadan kaldırmak için adamlarından birini kralın başını kesmesi için göndermiş ve kendisi de oradan ayrıлып revakın üstüne çıkarak halka “kralı,

kardeşlerini, askerî komutanları, devlet adamlarını ve tüm memurları öldürdüm. Şimdi ben kralım” şeklinde bağırmıştı. Ancak kralı öldürmeye giden hain kardeşin adamları tahta yaklaştığında tahtın arkasına düşen kral tahtı adamın göğsüne doğru iterek onu düşürmüştü. Sonrasında ise korkuyla bir köşede saklanan bir muhafızın yardımıyla haini öldürerek haremden dışarı çıkmıştır. Kral oradan çıktığı vakit kardeşi hala çıktığı revakın üzerinden halkı onu kral olarak kabul etmeye çağırıyor iken kral, “ben hayattayım ve iyiyim, onu yakalayın” diye bağırmasının ardından halk toplanarak onu aşağı çekerek öldürmüştü. Bu suikast girişiminde bu olay olmadan önce Seylan’a gitmiş olan vezir Dhannayak hariç herkes hayatını kaybetmişti. Bu gelişmelinin ardından kral onu çağırarak ve de felaketi ona bildirmek için bir haberci göndermiştir. Kral bu suikast olayında parmağı olduğundan şüphelendiği pek çok kişiyi öldürmüştü” cümleleri ile nakletmiştir. Semerkandî’nin suikast gelişmesinin yaşandığı olayların ardından o dönemde gözlemlendiği bir diğer önemli gelişme ise “mahanavami” adı verilen askerî törenlerdir. Bu törenlere dair “...bölgelerin kâfirleri, gurur ve kudretleriyle, yılda bir kez bir imparatorluk festivali, mahanavami adını verdikleri şöleni kutluyorlardı. Bicanger kralı, tüm diyarlarından lider ve reislerin saraya gelmesini emrederek kutlamalar yaparlardı. Lambalar, ışık, sevinç, dans törenlerinde olurdu. Bu törenlerde Brahmanalar ve askerî generaller binlerce fili başkentte toplar, onlar süslenir ve kadın şarkıcıların çoğunlukta olduğu müzikli eğlenceler tertip edilirdi” şeklinde nakletmiştir. Bu kutlamaların ardından Bicanger idarecisinin kendisine ihtiramda bulunduğunu belirten Semerkandî, onun kendisine Herât, Semerkand ve çeşitli noktalarla ilgili sorular sorduğunu dile getirirken kendisine de hediyeler gönderdiğini de nakleder (Semerkandî, 1372, s. 553vd; Alam-Subrahmanyam, 2021, s. 101-106; Thackston, 1989, s. 312-314).

Bicanger hâkiminin Semerkandî’ye Kalküta’dakinin aksine ilgi göstererek karşılması ve görüşmelerin sonrasında da kendi elçisini Timurlu başkenti Herât’a göndereceğine dair kararı burada faaliyet yürüten Hürmüzlü tacir ve yetkililer arasında endişe ve paniğe sebep olmuştu. Bu sebeple Semerkandî’nin elçilik misyonunu sekteye uğratmak için bir komplo tasarlamışlardı. Onlar Semerkandî’nin Şâhruh’un elçisi değil bir şekilde onun fermanını elde eden bir tacir olduğu yalan haberi yaymışlardır (Bostancı, 2024, s. 369; Thackston, 1989, s. 315; Novruzi-Barumand, 1390, s. 265). Bu sürece dair Abdürrezzâk-ı Semerkandî Bicanger’de kaldığı dönemde dair Hürmüz ahalisinden birkaç kişiden dolayı talihsiz olaylarda yaşadığı şeklinde naklederken, bu olayların neticesinde Bicanger hâkimi II. Deva Raya’nın Semerkandî’ye karşı duyduğu saygı ve sevgisi bitmiş, ona bir süreliğine vermiş olduğu yardımları da kesilmişti. Bu durum Semerkandî’nin burada zor bir dönem geçirmesine sebep olmuştu. Semerkandî bu olayın ayrıntılarını “...Hürmüz’den gelip burada yaşayan bir grup krala elçi gönderme arzusunda olup burada zorunlu sığınma isteğinde bulunmak için Andras’ta Semerkandî’nin Şâhruh’un elçisi olmadığına dair kötü niyetli bir plân yapmışlardı. Yapılan bu kötü niyetli plân vezir ve krala ulaşmıştı. Onların Semerkandî’nin Mirza Şâhruh’un elçisi olmadığını ve onun hükmünü eline alan bir tacir olduğuna dair zehirli görüşü kralın da aklına koyulmuştu” demiştir (Semerkandî, 1372, s. 553vd; Thackston, 1989, s. 315-316). Buna ilaveten haraç olarak para toplamak amacıyla Bicanger’deki suikast girişiminin ardından iç anlaşmazlıklardan fırsat sağladığına karar veren ve Gülberge hükümdarı Sultan Alâeddîn

Ahmed Şah olarak tanınan Behmeni sultanının yaklaşmakta olan işgal haberi de şehre ulaşmıştı. Çatışma, Behmeni sultanının Bicanger'î kâfir yönetimden kurtarmak istediğini iddia etmesi ve Deya Raya'nın bu iddiayı şu şekilde yanıtlamasıyla açık dini terimlerde ortaya çıkmıştır. Semerkandî bu durumu "...tıpkı onun sultanlığından elde edeceğim her şeyi kuşak bağlamışlara (zümândar) ve Brahmanlara vereceğim gibi O sultanı da imparatorluğundan ne alabilirlerse hepsine ganimet gözüyle bakarak, onları seyitlerine ve ulemasına dağıtacaktır" sözleriyle biraz hayalperest ifadeler kullanmıştır. Bu gerilim ortamı Semerkandî'nin durumunu daha da kötüleştirdi. Çünkü bu durum Dhannayak'ın (bana kıymet veren vezir olarak bahsetmiştir) savaş cephesine gitmesini gerektirdi. Onun yokluğunda Zünnandâr olarak adlandırılan Hanamba (Hanumantha) isimli biri ön plâna çıktı. Semerkandî onu "...tüm kötü niteliklere sahip ve herhangi bir özelliği olmayan, kısa boylu, şeytani, aşağılık, cimri bir sefil" olarak tanımlamaktadır. Görünüşe göre Hanamba Semerkandî'nin kimliği üzerinde şüphe uyandıran Hürmüzlülerin yaydığı söylentilerden etkilenmiş ve ona verilen harcıhâh'ı kesmiştir. Böylelikle elçinin Timurlu imparatorluğuna ait aman mektubunu sinsice ele geçirmiş tüccarlık (sevdegâr) yapan şarlatan olduğu söylentisi şekillenmeye başlamıştır (Alam-Subrahmanyam, 2021, s. 104-106). Bu talihsiz durum birkaç ay sürmüştü. Bicanger idarecisi ara ara bu perişan haldeki elçinin de durumunu sorsa da onun günlük erzak ve görevlerinden habersizdi. Neticede Dhannayak'ın cepheden geri dönmesi ile bu durum sonlanmıştı. Vekili cezalandıran Dhannayak, Semerkandî'ye verilen ödeneği yeniden vermeye başlamıştır. Sonrasında ise Bicanger'de zor günler geçiren ve yalancılık ile suçlanan Abdürrezzâk-ı Semerkandî'nin heyetinin ve faaliyetlerinin doğruluğu için Bicanger'de yaşayan Horasanlı Hoca Mesûd ve Hoca Muhammed adlı iki kişi yanında bir mektup ve değerli hediyeler olmaksızın Mirza Şâhruh'un yanına gönderilmişlerdi. Semerkandî'nin buradan eşyalarını toplayarak ayrılması onun aslında Hindistan'daki elçiliğinin de sonu anlamına gelmektedir (Semerkandî, 1372, s. 553-554; Alam-Subrahmanyam, 2021, s. 106).

Abdürrezzâk-ı Semerkandî Bicanger'den ayrıldığında "...Şâhruh Mirza'nın seni elçi olarak göndermediklerini söylüyorlar. Eğer söyledikleri gibi değilse sana daha fazla riayet gösteririz. Şayet bir daha bu ülkeye gelersen, o zaman Mirza Şâhruh'un seni gönderdiğini anlarız. Biz de saltanatımızın uygun gördüğü ne varsa onu yerine getiririz" şeklinde bir uyarıya da maruz kalmıştı. Dolayısıyla Hürmüzlülerin yürüttüğü bu faaliyetlerin Semerkandî'nin elçiliğinin zayıflamasında etkili olduğu görülmektedir (Semerkandî, 1372, s. 553-554; Bostancı, 2024, s. 369; Thackston, 1989, s. 316).

Bütün bu gelişmelerin ardından Abdürrezzâk-ı Semerkandî 1443 yılının Şaban ayının on ikinci günü Bicanger hâkiminin elçileri ile birlikte o şehirden çıkarak on sekiz gün süren yolculuğunun ardından Ramazan ayının başında Bacanor Limanına ulaşmış ve Zilkade ayının yirmi ikisine kadar da orada kalmıştır. Bacanor Limanında iken o dönemin Müslüman halkı için önemli bir şahsiyet olan ve yüz yirmi yaşında olan Emir Seyyid Alaüddin Meşhedî ile tanıştığını da belirten Semerkandî burada iken Bicanger elçisi Hoca Mesud'un da öldüğünden bahsetmiştir. Daha sonra gemiye tekrar binerek Maskat ve Hurfağan Limanlarında birkaç gün durduktan sonra tekrardan yola çıkan Semerkandî ve Bicanger kralının elçileri 1444 (642) Sefer

ayının on ikinci günde Hürmüz'e ulaştılar ³⁰ (Semerkandî, 1372, s. 554vd; Alam-Subrahmanyam, 2021, s. 107; Thackston, 1989, s. 316).

Abdürrezzâk-ı Semerkandî Hürmüz'de iken Mirza Şâhruh'un hastalandığı haberi yayılmıştı. Bu haber Hürmüz Limanında yoğun ticarî faaliyetleri olan Irak ve Fars bölgeleri ile beraber denize kıyısı olan noktaları adeta sallamış ve ticaret burada zorunlu bir şekilde durmuştu. Bu nedenle Abdürrezzâk-ı Semerkandî Mirza Şâhruh'un sağlığına dair müjdeli haberi alıncaya kadar yetmiş gün burada mecburi kalmıştı. Mirza Şâhruh'un sağlığının düzeldiği haberinin gelmesi ve bölgede güvenliğinin sağlanmasının ardından yola koyulan Abdürrezzâk-ı Semerkandî önce Meymend, Sircan³¹ ve sonrasında Kirman'a ulaşmıştır. Semerkandî, Kirman'da iken buranın idarecisi olan Emir Hacı Muhammed'i, daha Hindistan'a doğru ilk yola çıktığında şehrin koşulları ve kendisine karşı davranışlarından dolayı Mirza Şâhruh'a şikâyet etmesi sonrasında onun Herât'a çağırılmasına bağlı yaşanan gelişimlerden dolayı hoş karşılanmadığını dile getirir. Neticede Kirman'dan ayrılan Semerkandî 1445 yılında Ramazan ayının ortasında yorucu, tehlikeli ve verimsiz geçen elçiliğinin ardından Herât'a ulaşmıştır. Ramazan ayının on altıncı günü Abdürrezzâk-ı Semerkandî Mirza Şâhruh'un huzuruna Bicanger hâkiminin elçileri Hoca Cemaleddîn³² ve Hoca Muhammed Horasanî ile birlikte gelmişlerdi. Semerkandî, Şâhruh'un elini öptüğünü, huzurunda eğilmiş bir şekilde durmasına rağmen oturmasının istendiğini, o diyarların hükümdarlarından ve gemideki yolculuğundan bahsettiğini ifade etmiştir. Sonrasında ise "elçiler, Hoca Muhammed ve Hoca Cemaleddîn'e ise büyük emirler tarafından tahtın ayağına kadar eşlik edildiğini ve yeryüzünün hükümdarlarının arzuladığı bir onur olan el öpme mutluluğuna eriştiklerini, Ona getirdikleri üç yakut yüzük ve on yük Hint esansiyel yağı gibi büyük kıymeti olmayan hediyeleri ve mektubunu takdim ettiklerini" nakletmiştir. Elçilerin beraberinde getirdiği bu hediyeler Şâhruh tarafından beğenilip kabul görmüştür. Şâhruh uzun yıllar boyunca ülkesine bu coğrafyadan gelmeyen ve huzura kabul edilen bu elçilere ihtiram göstermiştir. Mirza Şâhruh bu elçileri Semerkandî'nin ifadelerine göre "haftada iki kez saraya çağrılıyor ve onların saraydaki meclisinde oturmalarına izin veriliyordu. Hazret-i Zülcelâl, hem huzurumda, hem de gıyabımda, beni birçok defalar methetti ve önemli devlet işleri ile meşgul olmadığı zamanlarda, o memleketler ve kâfir memleketinin yenilikleri hakkında bana sordu. Ben de gerçeğe uygun olarak anlattım" demiştir. Neticede gelen bu elçiler Şâhruh'un sarayında 1445 yılının Zilhicce ayına kadar burada kalmışlardı. Daha sonra ise her birine birer at, bir eyer, bir nevrüz kilimi, üç bin kebeki dinarı ve on nöker ile Hürmüz limanına ulaşıncaya kadar kendilerinin yiyecek masrafları ile atlarının yemleri için dört yüz dinar verilirken Mirza

³⁰Hürmüz'e kadar olan yolculuk hakkında geniş bilgi için bkz., (Semerkandî, 1372, s. 554-560)

³¹Semerkandî Sircan'da Şeyh Şuca Kirmanî hazretlerinin kabrini ziyaret ettiğini, eşi benzeri olmayan Sircan Kalesini gezdiğini ve de Maşız köyünde iken Şeyhü'l-islam Bahaüddîn Ömer'in Hicaz kervanında yer alan ve deniz yolu ile Hürmüz'e gelmiş olan Şemseddin Muhammed İsfahanî'nin maiyetine katılmakla onurlandırıldığını onlarla Herât'a döndüğünü de nakleder (Thackston, 1989, s. 320.)

³²Hoca Cemalledîn adlı elçi Fatih Han'ın elçisi idi. Fatih han bir zamanlar Bicanger sarayında sürgünde olan Delhi sultanı Fîruz Şah'ın ailesinin bir üyesi olarak tanımlanır. Bkz., (Alam-Subrahmanyam, 2021, s. 110).

Şâhruh adına Bicanger sarayına Mevlânâ Nasrullah Gunabadî'yi elçilik görevine atanmıştır. Mevlânâ Nasrullah Gunabadi Bicanger hâkiminin gönderdiği elçiler ile birlikte Mirza Şâhruh'un mektup ve hediyelerini götürmüştür (Semerkandî, 1372, s. 570-575; Alam-Subrahmanyam, 2021, s. 108-110; Thackston, 1989, s. 319-321; Novruzi-Barumand, 1390, s. 266vd). Nasrullah Gunabadî'nin buraya elçi olarak gönderilmesi Şâhruh'un güney Hindistan başta olmak üzere bu coğrafyada ticaret yapma ve ilişkilerini devam etme niyetini de göstermektedir (Bostancı, 2024, s. 370).

Abdürrezzâk Semerkandî'nin elçiliği ve çalışmalarına dair raporları Şâhruh tarafından kabul edilmiş sonrasında ise 1447 yılında kendisi yeniden elçilik için görevlendirilmişti. Semerkandî Gilan'daki Emir Muhammed Raştî'nin yanına gönderilse de aynı yıl 12 Mart 1147 tarihinde Mirza Şâhruh'un vefatı ile birlikte onun bu elçilik memuriyeti tamamlanmamıştı. Mirza Şâhruh'un vefatından sonra yaklaşık kırk yıl daha hayatta kalan Semerkandî onun ölümü sonrasında Mirza Abdüllatif, Mirza Abdullah, Mirza Ebû'l-Kasım Bâbü'r ve Mirza Ebû Saîd'in yanında görev almıştır. Özellikle de Ebû'l-Kasım Bâbü'r'ün iltifat ve teveccühünü kazanmıştır (Semerkandî, 1372, s. 652-655; Novruzi-Barumand, 1390, s. 267). Mirza Şâhruh'un vefatı sonrasında yaşanan taht kavgalarından başarılı çıkan Ebû Saîd'in iktidarı sonrasında ise 1454'te onun hizmetine girmiştir. 1454 yılında Semerkandî'deki şeyhi Hâce Nâsîrüddîn Ubeydullah'ı ziyaret eden Semerkandî, bir süre sonra yeniden Herât'a geri dönmüştür. 1463 yılında ise Vezir Hâce Kutbüddîn Tâvûs-i Simnânî tarafından Herât'ta yer alan Şâhruh Hankahı'nın şeyhliği görevine getirilen Semerkandî hayatının sonuna kadar burada görev yapmıştır. 1482 yılında vefat eden Semerkandî Herât'taki Fahreddin er-Râzî Kabristanı'na defnedilmiştir (Semerkandî, 1372, s. 665vd; Bilgin, 1998, s. 299; Alam-Subrahmanyam, 2021, s. 81).

Sonuç

1370 yılında Türk-İslam kültür ve medeniyetinin en önemli temsilcilerinden biri olarak Semerkand merkez olmak üzere Mâverâünnehir ve Horasan topraklarında kurulan Timurlu Devleti Asya'dan Anadolu ve Ortadoğu'ya, Sibiryâ'dan Hindistan coğrafyasına kadar olan geniş bölgelere hâkimiyet tesis etmiştir. Emir Timur 1405 yılında ölümüne kadar düzenlediği askerî seferlerle adını dünya tarihine yazdırmıştır. Onun kazandığı askerî başarılar karşısında pek çok devlet Timurlu Devleti ile diplomatik münasebette bulunmak amacıyla elçiler heyetleri göndermişlerdir. Bu açıdan Emir Timur döneminde Bizans İmparatorluğu, Çin, Hitay, Memlükler, Osmanlı Devleti, Keşmir Sultanlığı, Bengal hâkimleri, Avrupa Devletlerinden Fransa ve Kastilya Krallığı başta olmak üzere pek çok noktadan elçilik heyetleri gidip gelmişlerdir. Emir Timur döneminde bu heyetler için devletin kabul merkezi başkent Semerkand'tır. Dönemin siyasî, askerî ve diplomatik faaliyetlerinin kalbinin attığı bu şehir Emir Timur'un 1405 yılında ölümünü müteakip siyasî, askerî, iktisadî ve sosyal alandaki parlak geçmişi Mirza Şâhruh'un iktidarı ile birlikte devletin yeni başkenti Herât'a bırakmıştır.

Mirza Şâhruh'un iktidarı ile devletin yeni merkezinin taşındığı Herât Çin, Maçin, Hitay, Harezmi, Deşt-i Kıpçak coğrafyası, Osmanlı Devleti, Karakoyunlular, Memlükler, Gürcüler, Frenkler, Bedehşan Şahları ve Hindistan'daki Dekken coğrafyasındaki Kalküta,

Bicanger, Keşmir ve Bengal başta olmak üzere pek çok noktadan elçilik heyetlerinin gidip geldiği bir nokta olmuştur. Mirza Şâhruh tıpkı Emir Timur gibi Herât'a gidip gelen bu elçilik heyetlerini Timurlu devlet geleneğine göre belli devlet teşrifat kurallarına uyarak karşılanmış ve onlara gerekli ihtimamı göstermiştir. Elçilik heyetleri yanlarında gidip geldikleri ülkelerin hükümdarlarına hediyeleri de beraberinde getirirken bunların kıymet ve önemleri açısından birbirine denk olma hassasiyetine de dikkat etmişlerdir. Ayrıca Mirza Şâhruh, Emir Timur döneminde olduğu gibi dönemin en büyük askeri güçlerinden biri olmalarının verdiği güçle gelen heyetlerden daima kendilerini üstün görme ve büyüklüklerini onlara hissettirmiştir.

Mirza Şâhruh, farklı devletlerle diplomatik ilişkilerde bulunmasının yanında Hindistan'ın Dekken bölgesinde yer alan Kalküta ve Bicanger ilk temasları kuran Timurlu idarecisidir. O, Emir Timur'un Hindistan'ın kuzeyine düzenlediği seferi sonrasında bu bölgenin ekonomik getirilerinin farkında olduğundan babasının vefatını müteakip onun gittiği istikâmetin aksine Hindistan'ın güneyindeki Dekken'de yer alan yerel hanedanlar ile ilişkiler kurmuştur. Bu ilişkilerin kurulması için sadece diplomat kimliği ile değil aynı zamanda bir bilim insanı, tarihçi ve edebiyatçı olan Abdürrezzâk-ı Semerkandî'yi görevlendirmiştir. Bengal hâkiminin Cevanpûr Sultanı İbrahim'in tehdit ve baskılarına maruz kalması sonucunda onu Mirza Şâhruh'a şikâyeti ile başlayan Hindistan'ın Dekken bölgesiyle ilk temasların sonucunda Hindistan'daki yerel idarecilere gönderilen elçilik heyetinin başında bulunan Abdürrezzâk-ı Semerkandî'nin bu geniş elçilik misyonu, Timurlu başkenti Herât'tan başlayarak Dekken'deki Kalküta ve Bicanger'e kadar gidip dönüşü esnasında gerek Timurlu hâkimiyeti altındaki İran toprakları gerekse de deniz yolculuğu esnasında uğradığı noktalar ve Hindistan'daki varış noktalarındaki bölgelerin siyasî, kültürel, ticarî ve gündelik yaşam tarzına kadar pek çok özelliğini aktardığı Matlau's-Sâdeyn ve'l Mecmâu'l-Bahreyn adlı eserin de ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu eser o döneme dair bu coğrafyanın genel hatları ile değerlendirilmesine imkân tanıyan ana kaynak olması hasebiyle kıymetli bilgiler ihtiva ederken aynı zamanda Abdürrezzâk-ı Semerkandî'nin elçiliğine dair bizzat kaleminden verdiği notlar ile bu coğrafyadaki siyasî, kültürel, ticarî ve sosyo-iktisadi hayatın da tanınmasının önünü açmıştır. Bu açıdan Semerkandî'den önce buraya Timurlu Devleti adına herhangi bir elçilik heyetinin gitmemiş olması onun aktardığı notların bölgeyi tanıma anlamında önem arz etmektedir.

Abdürrezzâk-ı Semerkandî'nin Kalküta ve Bicanger'deki elçilik faaliyetleri gerek Timurlu Devleti ve zenginlikler ülkesi Hindistan'daki yerel hâkimiyetler ile siyasî, ticarî ve kültürel açıdan önemli sonuçlar doğurmuş gerekse de kendinden sonra buraya gönderilecek olan Nasrullah Gunabadî başkanlığındaki elçilik heyetiyle birlikte bölge ile kurulan ilk temasların ardından Timurlu Devleti'nin buraya ne derecede önem verdiklerinin göstergesi olmuştur. Bu durum ayrıca Hindistan coğrafyasına Timurlu elçilik heyetlerini gönderme akışının varlığına da işaret etmesi açısından önem arz etmektedir.

Abdürrezzâk-ı Semerkandî'nin Hindistan coğrafyasındaki elçilik faaliyeti Timurlu Devleti'nin Çin, Mısır, Anadolu başta olmak üzere pek çok nokta ile olan ticarî münasebetlerinin yeni bir noktaya doğru evrilmesinin de önünü açmıştır. Bu yeni ticarî yön devletin ekonomik açıdan güçlenmesine imkân hazırlarken Hürmüzlü devlet adamları ve tüccarlar başta olmak üzere bölge ticareti üzerinde etkili olan çeşitli zengin grupların

çkarlarıyla çatışmıştır. Ancak Mirza Şâhruh'un Deken'deki yerel hükümetler ile ilişkiler kurmasının sonucunda bölgedeki nüfuzunu arttırması Timurlu ülkesinin çeşitli noktalarından Horasanlı tüccarların bölge ticareti üzerinde üstünlük kurmasının önünü açmıştır. Bu bağlamda Abdürrezzâk Semerkandî'nin elçilik faaliyeti Şâhruh'un Dekken başta olmak üzere Hindistan kıyıları ve etrafındaki stratejik noktalara yönelik politikalarını ve devlet geleneğindeki vizyonunu da ileri görüşlülüğünü de ortaya çıkarırken Hindistan'a yönelik devlet stratejisinin de geliştirmesinde önemli rol oynamıştır.

Bu elçilik heyetinin önemli bir kazanımı da başkent Herât'ın kültürel ve ekonomik zenginliğine çeşitlilik kazandırmasıdır. Özellikle Abdürrezzâk-ı Semerkandî'nin başkanlığında başlayan ve sonraki süreçte Nasrullah Gunabadî başkanlığındaki diğer bir heyetin gidip dönüşü sonrasında o coğrafyada yaşadıklarını anlatmaları, bölge hakkında verdikleri bilgiler ve beraberinde getirdikleri hediyeler başkent'in kültürel çeşitlilik ve canlılığını hızlandırmıştır. Ayrıca Abdürrezzâk-ı Semerkandî'nin bu coğrafyaya gönderilmesi ve karşılıklı gidip gelen bu heyetleri hem Hindistan'ın tanınmasını hem de Timurlu başkenti Herât'ta yeni siyasî ilişkilerin kurulmasını sağlamıştır. Bu elçilerin yine Herât'ta iken farklı ülkelerin elçileri ile karşılaşması da yeni siyasî ilişkilerin de önünü açmıştır. Bu durum aslında geniş coğrafyalar ile etkileşimi artırırken Horasan'ın incisi olarak adlandırılan Timurlu başkenti Herât'ın İslam âlemi açısından önemini de arttıracaktır.

Abdürrezzâk-ı Semerkandî'nin başkanlığındaki elçilik heyetinin Hindistan'daki faaliyetlerinin neticesi olarak diğer bir kazanımı ise günümüzde Timurlu dönemi Hindistan'ına dair araştırmalar yapmak isteyen bilim insanlarıdır. Semerkandî'nin dışında o döneme Hindistan'ına ait bu derecede ayrıntılı bilgiler veren başka bir Timurlu kaynağının bulunmaması araştırmacılar için bu elçilik misyonuna daha da önem katmaktadır. Zira onun bu seyahati sadece devletlerin siyasî-ticarî faaliyetleri ile sınırlı olmayıp Hindistan'daki insan tiplmesi, giyim-kuşam, mimari yapı, deniz ulaşımı ve ticaret, kara ve deniz yol güzergâhları, bölge coğrafyası ile ticaret yapan başta İslam ülkeleri ve şehirleri olmak üzere onların faaliyetleri ile Mescid-i Cami inşasını örnek vereceğimiz İslam'ın bu bölge ile tanışması başta olmak üzere pek çok konuda yapılacak araştırmalara da kaynak teşkil edecektir.

Kaynakça

Acar, S, (2013), "Rusya'dan Hindistan'a Bir sergüzeşt: Afanisy Nikitin'in Seyahatnamesi", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 36(36), 71-82.

- Aka, İ., (1991), *Timur ve Devleti*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Alam, M. -Sanjay S., (2021), *Keşifler Çağında Hint-İran Seyahatleri 1400-1800*, Çev. Nihan Aksoy, İstanbul: alBaraka Yayınları.
- Alan, H.,(2007), *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular 1360-1506*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Al-Salımı, A. R.-Staples, E,(2015), "Reflections of a Muslim-Portuguese maritime world in a sixteenth-century Portuguese source", *Proceedings of the Seminar for Arabian Studies*, 45, 321-327.
- Bayur, Y. H.,(1987), *Hindistan Tarihi II*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Bilge, M. L.,(1998), "Hürmüz", *Diyanet İslam Ansiklopedisi XVIII*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 497-498.
- Bilgin, O.,(1998) "Abdürrezzâk es- Semerkandî", *Diyanet İslam Ansiklopedisi I*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 299-300.
- Bilgin, O.,(2003), "Matla-ı Sa' deyn", *Diyanet İslam Ansiklopedisi XXIII*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 141.
- Bostancı, F.,(2024), *Timurlu Devletinin İktisadi Yapısı (1380-1506)*, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa.
- Clavijo, R. G. (1993), *Anadolu Orta Asya ve Timur*, Çev. Ömer Rıza Doğrul, İstanbul: Ses Yayınları.
- Durak, N., (2000), *Hindistan'a Kuzeyden Yapılan Seferler*, Ankara: Asam Yayınları.
- Durak, N., (2020), "Zenginlikler Ülkesi Hindistan ve Kültüründen Örnekler", *Sabit Duman Armağanı*, Ankara: Sonçağ Akademi Yayınevi, 59-77.
- Eğilmez S. (2010), *Krallara Mektuplar (Timur Tarih ve Avrupa Krallarına Mektupları)*, Erzurum: Fenomen Yayıncılık.
- Feridani, M. H. M.-İctihadiyan, B., (1385), "Sefir-i Şahruh Der Dekken (Varak-ı Ez Tarih Revabit-ı Siyasî-i İran ve Hind)", *Faslname-i Tarih-i Revabit-ı Harici*, 28, 11-136
- Halaçoğlu, Y., (1995), "Fersah", *Diyanet İslam Ansiklopedisi XII*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 412.
- Hassan M.(1959), *Kashmir Under The Sultans*, Calcuta: Iran Society.
- Humar, K. C., (2020), *Timurlu Devletinde Elçilik Müessesesi ve Haber Alma Teşkilatı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- İbn Arabşah, (2023), *Bozkırdan Gelen Bela (Acaibu'l Makdur)*, İstanbul: Selenge Yayınları.
- Keightley, T.,(1847), *A History of India*, London: Published by Britihs Library.
- Kolçak, M. E.,(2023), "Timur'un Savaş Sanatı: Hindistan Seferi Örneği(1398-1399)", *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 5(9), 161-176.
- Konukçu, E.,(1992), "Behmeniler", *Diyanet İslam Ansiklopedisi V*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 353-354.
- Kur'ân-ı Kerim-"Nahl Suresi 16:125" - "Lokman Suresi 31:34"
- Küçükbaşlı, M. S. (1998), "Hicaz", *Diyanet İslam Ansiklopedisi XVII*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 432-137
- Majundar, R.C., (1953), *An Adventec History of India*, London: ST Martin's Press.
- Malekandathil, P., (2004), "From Merchant Capitalists To Corsairs: The Response of the Muslim Merchants of Malabar to the Portuguese Commercial Expansion (1498-1600)", in *Portuguese Studies Review (Canada)*,12(I), 75-96
- Marco Polo, (1980), *Marco Polo Seyahatnamesi II*, Çev. Filiz Doküman, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- Moraes, G., (1927), *Mangalore A Historical Sketch*, Mandgalore: J.J. Rego at the Codialbail Press.

- Nızamı, K. A., (1994), "Dekken", *Diyanet İslam Ansiklopedisi IX*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 113-113.
- Nızami, K. A., (1994), "Delhi", *Diyanet İslam Ansiklopedisi IX*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 126-128.
- Novruzi C.-Berumend, S., (1390), "Nakş-ı Diplomasıyi Şahruh Timuri Der Şebekare-i Hind", *Fasılname-i İlmi Pejuheş-i Tari-i İslam ve İran Danişgah-ı Elbruz*, 30, 253-272
- Nurzhanat A., (2003), "Türk Devletlerinin İpek Yolu Deneyimi", *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 7(1) 53-85.
- Özcan, A., (1992), "Bengal", *Diyanet İslam Ansiklopedisi V*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 436-437.
- Özcan, A., (2003), "Malabar", *Diyanet İslam Ansiklopedisi XXVII*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 465-466.
- Rızvi, S. A. A., (2001), "Kalküta", *Diyanet İslam Ansiklopedisi XXIV*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 265-267.
- Semerkindî, K. A., (1372), *Matlau's-Sâdeyn ve'l Mecmâu'l-Bahreyn I-II*, tash. Abdülhüseyn Nevâî, Tahran: Müessesesi-i Mütalaat û Tahkikat-ı Ferhengî.
- Şahin M. (2014), "Emir Timur ve Mirza Şahruh Döneminde Timurlularda elçilik Münasebetleri", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, 12/23, 7-35.
- Şamî, N., (1987), *Zafernâme*, çev. Necati Lugal, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Tancı, E. M. İ. B., (2004), *İbn Batuta Seyahatnaması I*, çev. A.Sait Aykut, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Taneri, Aydın, (2008), "Çetr", *Diyanet İslam Ansiklopedisi VIII*, İstanbul Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 293-294.
- Thackston, W. M. (ed.), (1989) *A Century of Princes. Sources of Timurid History and Art*, "Kamaluddin Abdul-Razzaq Samarqandi: Mission to Calicut and Vijayanagar", Cambridge: Aga Khan Program for Islamic Architecture, 299-321.
- Togan, A.Z. (1949), "Büyük Türk hükümdarı Şahruh", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 3/2, 520-538.
- Yezdî, Ş. A., (2013), *Zafernâme*, çev. Ahsen Batur, İstanbul: Selenge Yayınları.
- Yıldız, H., (2019), "Kalhati", *Diyanet İslam Ansiklopedisi III/Ek.2*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 7-8.

Makale Bilgisi/Article Info

Geliş/Received: 30.11.2024 Kabul/Accepted: 22.07.2025

Diğer Makaleler/Other Articles, ss./pp. 248-258.

OBSERVATIONS ON OTTOMAN-ALGERIA RELATIONS BEFORE THE FRENCH OCCUPATION IN 1830 AND SOME DIPLOMATIC REPORTS

*Ouahiba GUETOUCHE*¹

Abstract

This article discusses the nature of the Ottoman-Algerian relationship before the French occupation in 1830. It also presents examples of diplomatic reports that sought to destabilize that relationship. We will also try to examine the extent of the impact of those reports on Algeria's relations with the Ottoman authority.

For this reason, we followed in this study the narrative and descriptive approach when discussing and describing the nature of Ottoman-Algerian relations. We also followed the analytical approach to analyze the general content of the historical material included in the selected models of those reports, as well as in determining the repercussions of that on Algerian-Ottoman relations.

Our study concluded with a set of results, the most important of which are the following: - The efforts of European countries, led by France and Britain, to destabilize relations between the Ottoman Empire and its province, Algeria. (Cezayir)

- France's tireless efforts to control Algeria and exploit its wealth in various ways.

- The problems and circumstances that the Ottoman Empire suffered from in the nineteenth century greatly affected the Ottoman Empire's position towards the European conspiracy against Algeria.

- France used the (mirwaha) incident as a pretext to launch its campaign against Algeria, claiming that it aimed only to discipline Dey Hussein.

- Despite the Sublime Porte's efforts to find a diplomatic solution and prevent France from occupying its most important provinces in North Africa, it failed to do so, and France was able to find a settlement with Britain that ultimately led to launching its campaign against Algeria and thus occupying it in 1830. Thus, the Ottoman rule of Algeria ended.

Keywords: Algeria, Ottoman, France, Relationship, Diploma

1830'DAKİ FRANSIZ İŞGALİ ÖNCESİNDE OSMANLI-CEZAYİR İLİŞKİLERİNDEKİ ÇALKANTILARDA DİPLOMATİK RAPORLARIN ROLÜ - FRANSIZ RAPORLARI ÖRNEĞİ -

ÖZ

Bu makale, Cezayir devleti o dönemde Osmanlı yönetimi altında olmasına rağmen, Cezayir yetkilileri ile Babialı arasındaki çalkantılı ilişkide diplomatik raporların ve resmi yazışmaların rolünü tartışmaktadır. Ayrıca, bu raporların Cezayir'in Osmanlı otoritesiyle olan ilişkileri üzerindeki etkisinin kapsamını ele alan konunun sorununa da cevap vermeye çalışacağız.

¹Dr. University of Algiers 2, Abu Al-Qasim Saadallah / History Department, Faculty of Humanities, guetouche-wahiba@hotmail.fr, Orcid: 0009-0006-3334-686X.

Bu nedenle, bu çalışmada Osmanlı-Cezayir ilişkilerinin doğasını tartışırken ve tanımlarken anlatsal ve betimleyici yaklaşımı izledik. Ayrıca, bu raporların seçilen modellerinde yer alan tarihsel materyalin genel içeriğini analiz etmek ve bunun Cezayir-Osmanlı ilişkileri üzerindeki etkilerini belirlemek için analitik yaklaşımı izledik. Çalışmamız, en önemlileri aşağıdakiler olan bir dizi sonuçla sonuçlandı:

- Fransa ve İngiltere başta olmak üzere Avrupa ülkelerinin Osmanlı Devleti ile onun vilayeti Cezayir arasındaki ilişkileri istikrarsızlaştırma çabaları.
- Fransa'nın Cezayir'i kontrol altına almak ve zenginliğini çeşitli şekillerde sömürmek için yorulmak bilmez çabaları.
- Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyılda yaşadığı sorunlar ve koşullar, Osmanlı İmparatorluğu'nun Cezayir'e karşı Avrupa komplosu karşısındaki tutumunu büyük ölçüde etkiledi.
- Fransa, Cezayir'e karşı seferini başlatmak için (mirwaha) olayını bahane olarak kullandı ve tek amacının dayı hüseyin'i disiplin altına almak olduğunu iddia etti.
- Bab-ı Ali'nin diplomatik bir çözüm bulma ve Fransa'nın Kuzey Afrika'daki en önemli eyaletlerini işgal etmesini engelleme çabalarına rağmen bunu başaramadı ve Fransa, İngiltere ile bir anlaşmaya varabildi ve bu da sonunda Cezayir'e karşı seferini başlatmasına ve böylece 1830'da işgal etmesine yol açtı. Böylece Cezayir'deki Osmanlı hakimiyeti sona erdi.

Anahtar Kelimeler: Cezayir, Osmanlı, Fransa, İlişki, Diplomasi

Introduction

Algeria's accession to the Ottoman Empire in 1519 had a striking impact on Algeria and the Ottoman Empire alike. This accession increased the expansion of the Ottoman Empire, extended its influence on the African continent, and imposed its hegemony and power on the region. This also resulted in Algeria gaining military power, naval dominance, and a prominent position in the western basin of the Mediterranean, especially since it enjoyed great independence in managing its affairs, making it often the master of its decisions and policies internally and externally.

Over the course of three centuries of Ottoman rule in Algeria, European countries continued to seize opportunities and plot reasons to create a rift between the Ottoman Empire and its dependents in Algeria, taking various methods in order to achieve their colonial project there.

Some European diplomatic reports contributed significantly to the turmoil in the relationship of the Ottoman Empire with its province, Algeria, in the period preceding the French occupation in 1830. They also resulted in the exposure of the latent conflict between the various European powers, led by Britain and France, for the purpose of dividing the lands of the Ottoman Empire, which was in a state of weakness and humiliation, and implementing its secret plans.

To what extent were these reports able to falsify the reality of the Ottoman position on the French occupation of Algeria in 1830, and to challenge the true identity and cultural dimension of the Ottoman state? To what extent did these reports also succeed in presenting a distorted picture of the history of the Arabs and the Ottomans through their writers and historians who exploited these reports and employed them to highlight the uncivilized image of the Ottoman state and its rule?

Definition of Diplomacy

The word diplomacy is derived from the Greek word (diploma), from which the word diploma (diplôme) is taken, meaning an official document with specific advantages, issued by a certain authority (Ali Chami, 2007, p. 28)

Diplomacy - of a specific nature - is considered one of the oldest forms and norms of diplomacy, and one of the oldest ways and means of practicing international relations. It required sending a special envoy on a mission from one country to another, to participate in celebrating a specific valuable and important occasion. But it later turned into a form of permanent missions. However, during the eighteenth and nineteenth centuries, these delegations were sent on major ceremonial occasions and dates for the purpose of representing their countries in an appropriate manner. Especially during high-level political negotiations that are scheduled within the framework of international conferences, including royal weddings and coronation celebrations, or for important purposes, especially negotiations held within the framework of international conferences (Wed, 2012, p. 1)

The meanings of diplomacy also differ depending on where it is used: it is used as a synonym for negotiation and the decrees, courtesies, and methods of decorum that follow, and it also takes on the concept of an apparatus for managing the state's foreign affairs. It also means intelligence, cunning, ingenuity, and tact in dealing with issues such as concluding agreements and managing negotiations (Ali Chami, 2007, p. 27).

Ottoman Diplomacy

Since its inception, the Ottoman Empire adopted in its dealings and relations with European countries the principle of Dar al-Salaam and Dar al-harb, basing this on the teachings of Islamic law, which regulates the rules of dealing with non-Muslims. They also used the fatwa in managing their international relations, especially during periods of conquest when they had agreements with the countries to be conquered and when concluding treaties and agreements, as happened when the scholars objected to the alliance that the Ottoman Empire concluded with Prussia in the year 1790, because it was an alliance with a non-Muslim country and it exposed Islamic law (Ihsanoğlu, 1999, p. 229)

Ottoman diplomacy was based on basic rules that enabled it to manage its relations in its favor throughout the period of its power. Mutual understanding, reciprocity, and achieving special interests in accordance with common visions are rules that greatly contributed to the superiority of Ottoman diplomacy over its European counterparts, which were no less clever and resourceful in achieving gains.

However, by the eighteenth century, the power of Ottoman diplomacy declined in favor of European countries. "The state was no longer able to pursue an independent foreign policy, and its political decision was affected by the positions of other countries." (Ihsanoğlu, 1999, p. 230).

The role and impact of these reports on Algerian-Ottoman relations

These reports were able to falsify the reality of the Ottoman position on the French occupation of Algeria in 1830 and challenge the true identity and cultural dimension of the Ottoman state. In fact, the bad circumstances and conditions that the state was going through at that time all indicated the end of a very important period in the history of humanity and international relations.

Algerian-Ottoman relations

Algerian-Ottoman relations acquire a special character in nature, as a result of the circumstances that characterized the Ottoman rule of Algeria, which was more like self-rule than central rule that relied on the laws and decisions of the Sublime Porte, the center of government in the Ottoman Sultanate.

Algeria was characterized by an independent rule from the Ottoman Empire, but it owed its loyalty, subordination, and respect for the agreements and treaties that the Sublime

Porte concluded with the rest of the other European countries within the framework of international relations that were served by mutual interests and benefits.

Under Ottoman rule, Algeria also gained great prestige and status, making it a subject of appreciation and respect for all European countries. "For European rulers, the heads of state of Algeria have always been brilliant and great masters, their capital well-guarded and a place of constant vigilance and war against the infidels." (Spencer, 2007, p. 15)

The Ottoman Empire was providing its people in the Islamic West with whatever aid, support and protection it could, and it is important to point out that the strongest aspects of the Ottoman-Algerian bond were represented by the Algerian navy joining the Ottoman fleet, which formed a large force in the open Mediterranean, to which the other powers listened, obeyed and respected.

Algerian-Ottoman cooperation was not limited to the military field only, but rather included various social, cultural and political fields, which together demonstrate the Ottoman influence in building the modern Algerian state.

Although many Western writers and historians tried to give a black picture of the Ottoman presence in Algeria, they did not succeed in doing so. Rotalier, for example, described them in his book (History of Algeria and pirate operations in the Mediterranean) in a barbaric way, as if they were human monsters creeping towards a country to destroy its people. He said: The Turks displayed more than 60 heads on bleeding walls and statues stained with blood in a way that befits and reflects the brutality of their barbaric countries. Defontin; also gave a similar description when he said: The Barbary pirates -talking about the Turks in the Mediterranean- pounce on their prey. They kill, burn, and rape...then they disappear, leaving smoke and death behind them "He added: They looted and set fire to several neighborhoods, and burned the most beautiful churches, after they stayed there for three days, during which they destroyed everything" (Defontin-Maxange, 1930, p. 13).

The extent to which these reports succeeded in distorting Ottoman history

Many Western writings are biased against the Ottoman Empire, and attach many suspicions and accusations to it regarding the course of its expansion and the nature of its presence in many of the countries that it ruled. These accusations attached to it, especially after the great historical victory the fall of Constantinople at the hands of the Ottoman Sultan Mehmed the Conqueror, who destroyed pride and symbol of European power and the center of the Christian Church in particular.

Religious reasons:

The fall of Constantinople was the greatest tragedy and the violent shock that Christian Europe received at the end of the Middle Ages and the beginning of the modern era. It was considered the dividing line between the two eras, the end of a stage and the beginning of a new stage of time. With/According to the testimony of many thinkers and historians, The Ottomans were also able to succeed in establishing new relations and a new global balance.

After they became the new rulers of the world: « The Turks were the additional factor that drew up the balancing policy » (Bainville, 1924, p. 82).

Europe did not accept its defeat in the stronghold of Christianity and the beating heart of Europe, and never accepted this submission to this new Islamic power. A power creeping steadily in all directions and with successful and steady steps, so that they would turn into an extended state. They had only been a small emirate that did not exceed the borders of Anatolia and they would become the new masters of the world.

The goal of Western writers in working to distort the cultural and human dimension of the Ottoman Empire was to serve Christian Europe, thereby expressing their hidden goals behind Europe's occupation of Islamic countries and their hidden hostility towards the Ottoman Empire.

Europe was often outraged by the heroism of the Ottoman sailors and their army commanders. The French historian and journalist M. Alfred Nettement said, describing the heroism and role of Khair al-Din Barbarossa in the Mediterranean: It was a new phase that opened in the life of the pirate (meaning Khair al-Din). In the general history of his time, he will play his role in the struggle of Islam against Christianity, the struggle of the Ottoman Empire against Christianity, the German Empire against France, and Charles Quint against François I.

Cultural reasons:

Europe was ignorant of the cultural dimension of the Ottoman Empire, just as it was ignorant of the reality of the Ottoman Empire, which was "a product of the Islamic civilization in Damascus, Baghdad, and Cairo, and a product of the scientific cities in Persia..." (Saadllah, 1996, p. 184).

Muradjah D'ohsson, who lived in the Ottoman Empire and witnessed many of the facts and events in it, confirmed that Europe is not truly aware of the depth of the power of the Ottoman Empire, as it knows its area and natural geography in general. It is ignorant of the –springs- that sprouted and produced this great power and « great machine » (D'ohsson, 1788, p. 2).

Europe did not deepen its view of the Ottoman Empire, and its view of this country remained narrow and far from the truth, as a result of the Europeans' ignorance of the real reasons behind the strength and greatness of the Ottoman Empire. He confirms this by saying: «We have only clung to the effects and stayed away from the causes and did not delve into them» (D'ohsson, 1788, p. 3).

Many Western reports and writings have sought to raise the status of civilization and sophistication from the Ottomans and to give them names and titles that carry uncivilized meanings, such as describing them as "rapists," "barbarians," "ghosts of death," and other titles that suggest brutality.

Unfortunately, these writers and diplomats forgot - and still forget - the civilizational dimension that the Ottomans enjoyed when they gave the people of the dhimmi a trustworthy and dignified place for them in all the countries they expanded or conquered, and preserved for them their beliefs, customs and traditions, respected their heritage and principles, and facilitated their paths of integration and peaceful coexistence between them and the Muslims in all the countries of the Ottoman Sultanate.

We must not forget the agreements included in the privileges that preserved and approved all the laws and rights that the Ottoman Empire granted to the Europeans who lived within its vast areas.

However, the European hatred towards the Ottoman power remains within the framework of the political and military reality that reflects the cultural depth of each of them. The Algerian historian Abu al-Qasim Saadallah says in this regard: The political and military conflict between the leaders of the two camps was a civilizational conflict. Christianity then is not only a religion, but it is the language. Latin, Greek and Roman heritage... (Saadallah, 1996, p. 186).

Political reasons:

Throughout the eras preceding the establishment of the Ottoman Empire, Europe was the master of the world par excellence, and the primary guide for relations between different countries, but after the birth of the Ottoman Empire and its expansions on various continents, starting from Europe and Asia all the way to Africa, it became a real threat to Europe's sovereignty over the world.

The Ottomans changed the compass of the new world, making it follow their own policies. The amount of hatred and loathing the Europeans had for this emerging Islamic state, led them to cause unrest between them and the regions covered by the rule of the Othman family.

They regardless of which European country they came from, did not hesitate to create opportunities to ignite unrest and strife in order to stir up conflicts within the entity of the Ottoman Empire and to turn its people against it under the pretext that the Ottoman rulers carried a policy of oppressing peoples and a colonial policy that aimed to control nothing other than through robbery, plunder, and human enslavement.

European writings and reports also did not stop planting the idea of questioning the relations between the Ottoman Empire and its regions, by questioning the methods of the countries joining it, and behind this, they always aimed to sow strife and unrest in their regions.

But on the contrary, William Spencer presented a beautiful picture of the position of the province of Algiers in the Mediterranean during its Ottoman rule: ...the city of Algiers developed into a compelling naval power in the western part of the Mediterranean during the sixteenth and seventeenth centuries. The city of Algiers was not terrifying. Like its president,

the Sublime Porte, continued to exude an air of coercion and fear during the long period of decline of the Ottoman Empire. (Spencer, 2007, p. 9).

The role of diplomatic reports in the turmoil in Ottoman-Algerian relations prior to the French occupation

European countries, through their ambassadors, consuls and various envoys, have always sought to create conflicts and disturbances in the relations between Algeria and the Ottoman Empire, with the aim of spoiling the friendly relations between them and achieving their goals of seizing this region and extending their control over it in order to benefit from its diverse wealth.

From what was stated in an excerpt from Commander Belliard's letter in April and May 1826 to General Pouilly, in which he once again insisted on the withdrawal of Muhammad Ali Pasha from "Moura" and the directing of Egypt's expansionist policy towards Syria and Africa, he shows that Muhammad Ali must make every effort to secretly conclude a treaty of cooperation and friendship with the Greeks and " then he will be able to gather all his forces in his country and fortify himself in Egypt, Asia and Africa. ". Also he said that The Sublime Porte is in a state of disintegration, and " the Ottoman Empire will undoubtedly collapse with a violent attack, what should Muhammad Ali do in the face of a situation like this?... He must follow the advice we gave him while he gathers his strength, strengthens his army, and fortifies his coasts on the Mediterranean and his borders at Suez and Qasayr." (Imil, Adel, 1960, p. 37).

255

The report that Droffy sent to the head of the French Ministry, Prince de Polignac, also represents an example of the intentions that the Europeans were hiding and turning them into agreements and guarantees among themselves in order to distribute the property of the Ottoman Empire, which they saw as becoming like a sick man.

This report counted the gains and interests that France would gain and the goals that it would achieve as Muhammad Ali launched his campaign against Algeria. He stressed that occupying it would not be a difficult matter for the Egyptian army. He said that he believed that the Sultan would not object to this campaign for two basic reasons, the first of which was that Muhammad Ali will pay the Turkish treasury a significant portion of the imports from Tunisia, Tripoli and Algeria, whose rulers do not pay anything to the Sublime Porte. The second is that Aziz of Egypt's departure to North Africa will distract him from Syria and keep his danger away from the Arab states in Asia (Imil, Adel, 1960, p. 70).

The French ambassador to Istanbul, Count Guillaumenot, also submitted to the Sublime Porte a memorandum about what he considered a personal insult to the French king after the fan incident, and he had to avenge his honor; and without the Sublime Porte knowing which way he would move. What he would do was to preserve the safety of his citizens in this country, although he hoped that the Ottoman Sultan himself would discipline the Dey, given the relations between him and France (Imil, Adel, 1960, p. 71).

Such reports and speeches raise doubts and accusations between the rulers of the provinces of the Ottoman Empire and the Sublime Porte, especially when the talk is about a country that is geographically very far from the center of government, i.e. the Sublime Porte, and at a time when the Ottoman Empire is suffering from many problems and facing many internal and external fronts.

Also, the turmoil and confusion caused by incorrect reports sent by state representatives and diplomats is enough to ignite the fire of strife between the sultans and the rulers of their regions, especially during the period of European countries' struggle against the Ottoman Empire and the period of anti-Ottoman state revolutions as well.

If we look closely at the content of the memorandum that the French delegate sent to the Sublime Porte complaining about the insult of the Dey of Algeria to his state, which is linked to the Sultanate by ties of friendship and brotherhood from the first Ottoman sultans, he aims behind this to cause turmoil and distortion in the Algerian-Ottoman relations, so that he hinted that such insults. The actions in which the Sultan was not consulted are personal behavior on the part of Dey Hussein, who did not return to the Sultan and the Caliph of the Muslims regarding that action and before he took a hostile and insulting position towards France, a country friendly to the Ottomans.

In the face of the difficult and bad circumstances that the Sultan was suffering from and the multiplicity of fronts and dangers facing him, he was not able to move quickly and clarify the matter, which accelerated France's steps in occupying Algeria until it exceeded the authority and position of the Sublime Porte, and did not stop at his calls for calm and resolving the issue by political means, considering Algeria as a vassal to the Ottoman Empire.

Also, "French writers tend to portray Muhammad Ali as the one who intervened in Algeria. Rather, they attribute to him the introduction of a proposal of this kind in the year 1827, but France rejected it at that time." (Elakkad, 1993, p. 74) This indicates two things:

-As for the Ottoman Empire, it had become unable to restrain the rulers of its regions, and here we are talking about Algeria, and therefore Muhammad Ali became more influential than it.

-Either this is an expression that Muhammad Ali became the representative of the Ottoman Empire and took decisive decisions, such as disciplining Algeria as if it were a movement of rebellion or disobedience against the Ottoman Empire, and the governor of Egypt was the one who would discipline it on behalf of the Sublime Porte.

Muhammad Ali had accepted the idea of occupying Algeria under the pretext of removing and preventing any other non-Muslim country from occupying an Islamic country, and this was an opportunity to achieve his ambitions at the same time, while France adopted the idea of Muhammad Ali occupying Algeria because the country considered him an agent of his own and not an ally as others thought (Elakkad, 1993, p. 75).

In August 1814, British Admiral Sidney Smith submitted a memorandum on Algeria to the allied victorious countries in which he called for the need for Europe to take collective action against Algerian piracy after the Knights of Malta were unable to eradicate it, as well as to put an end to the authority of the deputies there, and install another government based - according to him - on the principles of civilized countries, without there being European intervention to occupy Algeria, because this action is not considered an infringement on the sovereignty of the Ottoman Empire, especially since the Dey does not officially recognize this sovereignty, as evidenced by his repeated attacks on the neighboring governorships of Tunis and Tripoli. On the contrary, European intervention will work against asserting the Sultan's sovereignty over those rebellious countries. Therefore, states can ask the Sultan to cooperate with them, by preventing the state's citizens from leaving to join its navy or army, and withdrawing its garrisons... (Elakkad, 1993, p. 73).

Conclusion

Diplomatic representations are considered a manifestation of international relations that link various countries that deal with each other in many fields. Diplomatic reports are also considered the product of daily records sent by official representatives, including ambassadors, envoys, and consuls, in order to provide their countries with the necessary reports of current events. Since these ambassadors and consuls represent their countries in those countries, they often express their countries' positions on various issues related to mutual relations. And naturally, this led to the emergence of several results, the most important of which are as follows:

- Weakening the entity of the Ottoman Empire and destabilizing its conditions in its regions, especially those geographically distant from it, as happened in Egypt when the European powers supported Muhammad Ali Pasha in his rebellion against the Ottoman Empire.

-The exposure of the latent conflict between European countries to divide the properties of the Ottoman Empire, especially after its weakness became clear and it began to lose its regions one after another, especially in Eastern Europe and the loss of its control over Egypt and Muhammad Ali's desire to extend his authority from Egypt to the Levant to Sudan and in an advanced period to the North of Africa.

-The escalation of unrest and crises of the Ottoman Empire, internally and externally, at the behest of European countries on the one hand, and the continued inability of the Sublime Porte to address these conditions on the other hand. Including the issue of the Druze and Maronites in 1860, at the instigation of Britain and France, and the inability of the wave of reforms and regulations through which the Ottoman Empire tried to save its regime and its entity.

Kaynakça

- Aboulquasim Sadallah, (1996) *Abhath Wa Araa Fi Tarih El Djazayir, V4*, Algeria, Dar Elgharb Elislami.
- Ali Chami. (2007). *Eldibloumasiya. Isdar3 Oman*. Dar Thakafa Linachr Wa Tawzie.
- Bainville, J. (1924). *Histoire De France (1879-1936)*. Paris, Arthème Fayard, Éditeur.
- Defontin-Maxange. (1930). *Alger Avant La Conquête. EUDJ'ALI Corsaire Barbaresque, Beglier-Bey d'Afrique Et Grand Amiral*. Paris, Pédone.
- D'ohsson, (1788). *Le Tableau Général De l'Empire Ottoman (Vol. 2)*. Paris: Imprimerie De Monsieur.
- İhsanoğlu, E. (1999). *Devlet-i Osmaniye Tarihi ve Hasenati, V2*, Istanbul, İrcica
- Imil Khouri, Ismail Adel, (1960), *Siyasa Doualiya Fi Charq Al Arabi, V2*, Beyrout, Dar Nachr Lisiyasa Wa Tarikh.
- Maikel Wed. (2012) *Itifakiyat Elbaathat Elkhasa*. Maktabet Onu. www.Un.Org/Law/Avl.
- Sallah Elakkad. (1993). *Elmaghreb Al Arabi Fi Tarikh Elhadith Wal Mouasir*. Eldjazaer. Tunus. Elmaghrib. Isd 6. Egypte. Elmaktaba Elanglousaksounia.
- Wiliam Spencer. (2007). *Eldjazayer Fi Asr Riyas Em Bahr. (Abdelkader Zabadia Tra)*. Eldjazaer. Dar El Kasaba Linachr.